ION F. BURICESCU

SUFLETUL ROMÂNESC

CASA ȘCOALELOR
1944

ION F. BURICESCU

SUFLETUL ROMÂNESC

CASA ȘCOALELOR
1944

TIPOGRAFIA „BUCOVINA" I. E. TOROUŢIU, BUCUREŞTI

CUVÂNT ÎNAINTE

Lucrarea de față este izvorîtă dintr'o preocupare pedagogică.

La începutul carierei mele didactice, metodele de predare, recomandate oficial, erau cele herbartiene. Profesorul nostru de Pedagogie dela Universitate, C. Dimitrescu-Iași, care era și directorul Seminarului pedagogic, era herbartian. El socotea că ideile lui Herbart, în special cele privitoare la educația prin instrucție și treptele zise formale, erau soluții raționale și definitive în această materie.

Ceva mai târziu, după răsboiul de întregire, au ieșit la modă — o modă, tiranică, așa cum sunt toate mòdele — ideile școlii active, cu privire la metodele de predare. Pentru educația morală, căreia i se consacrau acum ore speciale, s'a socotit că autoritatea supremă și infailibilă este Förster, din care s'a citit și s'a recitit de profesori și de elevi cu nesațiu.

Ieșit din Universitate cu deprinderea de a cugeta prin propriile-mi mijloace asupra problemelor ce mi se iveau în cale, eu nu mă puteam mulțumi cu tipicul așa cum se întâmpla — și se întâmplă din nenorocire și azi, mai ales în învățământul primar, unde lecțiile sunt predate, fără multă judecată, aplicând anumite „planuri" din anumite „metodice" alcătuite de oameni adeseori nepricepuți.

Universitatea îmi dăduse anumite deprinderi, în special aceea căpătată în seminarul de Psihologie al veneratului meu fost profesor C. Rădulescu-Motru, de a privi problemele de Psihologie sub aspectul lor propriu național, alături de cel general uman.

In seminarul profesorului nostru, eram deci îndemnaţi cu stăruinţă să tratăm subiecte româneşti şi-mi amintesc, că, cu slaba judecată şi mai ales cu lipsa de experienţă şi graba firească tinereţii, am tratat superficial şi eu un astfel de subiect cu material din poezia populară şi cultă. Nu are importanţă însă rezultatul slab de atunci, apreciat de altfel cu multă indulgenţă de bunul nostru profesor. Importantă este în primul rând convingerea obţinută, că a alcătui lucrări de compilaţie, când tu n'ai nimic personal de spus, este o treabă de valoare mediocră şi, în al doilea rând, că trebuie să ne silim a crea o ştiinţă a noastră românească, privitoare la numeroasele probleme de tot felul, care-şi aşteaptă de mult timp soluţia.

Şi astfel în problemele de pedagogie, cari mi s'au ridicat în cale, eu am căutat soluţii proprii, cari au fost consemnate — în afară de diferite studii publicate în Noua Revistă Română, Revista de filosofie, Revista generală a învăţământului *şi altele — în* Scrisori către Tertius *(pentru orele de educaţie);* Indrumări metodice *(pentru normalişti şi învăţători) de care mulţi profesori de Pedagogie la şcolile normale nici n'au luat cunoştinţă, cu toate că literatura noastră cu adevărat ştiinţifică este aşa de săracă; după cum nu citesc profesorii de filosofie şi nici la Seminariile pedagogice universitare nu se consultă* Didactica Logicei — *lucrare unică în literatura pedagogică română şi străină.*

Mi-am dat seama însă la un moment dat, după răsboiul de întregire, că lucrărilor mele le lipsea baza firească. Eu afirmam că ne trebuie o Pedagogie românească, *bazată pe nevoile fireşti ale sufletului nostru românesc, constatam însă cu regret că nu ne cunoaştem sufletul nostru şi că o Pedagogie adevărată, care să corespundă necesităţilor noastre, nu poate lua fiinţă decât bazată pe o Psihologie etnică a acestuia.*

Am căutat atunci, cu multă răbdare, cu întreruperi produse de zbuciumul vieţii dintre cele două răsboaie na-

ționale, dar cu reluări perseverente ale muncii grele, să-mi lămuresc, consultând cât mai multe izvoare streine și române, diferitele aspecte originale ale sufletului românesc. Rezultatul acestei lucrări, pline de migală, se găsește consemnat în primele două capitole intitulate: Ce spun streinii, Ce spun Românii.

Constatând însă, că ceeace s'a spus până acum are nevoie de completare, dacă nu de îndreptare, am alcătuit cinci noi capitole, consacrate câtorva din problemele capitale și anume: 1) Rasa și sufletul românesc, 2) Influența pământului asupra sufletului românesc, 3) Desvoltarea istorică (cu indicarea calităților sufletești dovedite în acest timp), 4) Credința religioasă, 5) Ritmul muncii. Am suprimat în ultimul moment capitolul consacrat legăturii dintre limbă și suflet, care ar fi dat o deplină unitate volumului acestuia. Am fost nevoit să-l suprim, fiindcă mi s'a părut că problema are nevoie de mai multă adâncire.

Este, cum se vede, vorba în capitolele amintite numai de anumite aspecte ale sufletului românesc. Lucrarea este concepută însă în proporții ceva mai mari ca cele obișnuite, iar restul materialului este destinat să alcătuiască un al doilea volum.

De altfel, lucrând cu multă migală și cătând să aprofundez mereu problemele, și volumul acesta ar fi rămas. poate, în cartoane, așa cum a stat ani de zile, dacă nuași fi fost, cu multă bună voință îndemnat să pun manuscrisul la punct și să-l cedez spre tipărire Casei Școalelor de către fostul meu coleg de Universitate, domnul ministru al culturii naționale L. Petrovici, căruia țin să-i aduc aici omagiile mele de recunoștință.

1 Septembrie 1943.

AUTORUL

CE SPUN STRĂINII

I.

Până încoace, în timpurile moderne — exceptând poate epoca lui Ştefan cel mare — Românii au fost aproape necunoscuti în lumea Apusului.

Cu începere de prin sec al XVII-lea, dar mai ales în sec. al XVIII-lea şi prima jumătate a celui de al XIX-lea, apar în ţările apusene şi mai ales în Franţa lucrări, în care se vorbeşte despre pământul aşezat la Carpaţi şi Dunăre, şi despre poporul care locueşte aici.

Aceste lucrări erau isvorîte din preocupări diferite: multe erau jurnale de călătorie ale unor oameni, care, stăpâniţi de pornirile romantice ale timpului, căutau în Orient o satisfacţie sufletească, şi izvoare de inspiraţie nouă.

Unele din jurnalele acestea, s'au ocupat şi de poporul nostru.

Alte publicaţii erau datorite unor diplomaţi, cari trăiseră timp mai îndelungat la Bucureşti sau la Iaşi, şi-şi consemnaseră impresiile şi amintirile lor despre cele văzute şi trăite aici.

In afară apoi şi de unii militari, diplomaţi sau misionari, cari ne-au cunoscut numai în treacăt, merită să amintim pe diferiţii *secretari* aduşi în Principate de domnii fanarioţi, sau pe *educatorii,* cărora boierii le încredinţau educaţia copiilor lor.

Dintre aceştia, unii au publicat, fie lucrări cu caracter

istoric, fie impresiuni mai mult sau mai puţin obiective, despre ţară şi popor.

Cercetând aceste lucrări, cari au servit profesorului *N. Iorga* să scrie o *Istorie a Românilor prin călători* în patru volume, găsim risipite observaţiuni asupra sufletului românesc — observaţiuni, uneori superficiale şi chiar pornite din anumite resentimente, alteori însă profunde şi temeinice.

Cum există în acestea din urmă un fel de consens, cum, adică se găseşte în ele consemnată existenţa la poporul nostru a unor anumite însuşiri frumoase, sau a anumitor defecte sufleteşti, am socotit că enumerarea acestor păreri constituie un fel de anchetă — metodă atât de recomandată de Americani, în cercetările de Psihologie şi Sociologie.

In paginile, cari urmează, vom prezenta deci rezultatul acestei anchete, cu observaţia că nu confundăm metoda noastră cu metoda adevărat ştiinţifică: cei, cari răspund la anchetă, sunt aici relativ puţin numeroşi, pe când anchetele americane folosesc cazuri mult mai numeroase.

Chiar aşa însă, rezultatele nu sunt de dispreţuit, dată fiind înapoierea în care se găsesc încă studiile de Etnopsihologie.

Vom repeta în treacăt — spre a nu mai fi nevoiţi să revenim, că, aşa cum am spus, au fost observatori izolaţi, ale căror constatări, adeseori superficiale, nu merită să fie decât amintite, fără a le cerceta mai deaproape.

Au spus astfel unii, că suntem *înapoiaţi*, părând a socoti o înapoiere trecătoare şi explicabilă istoriceşte, drept o stare permanentă provenită oarecum dintr'o insuficienţă psihică congenitală.

Alţii au adăogat la calificativul de *înapoiat* pe acela de *aspru*, fără să-i lămurească înţelesul şi mai ales fără să spună dacă el e identic cu calificativul de *sălbatic*, pe care-l găsim folosit în alte lucrări.

Tot astfel, sunt uneori socotiţi Românii, fără prea multe lămuriri, drept *indolenţi, şireţi, hoţi, nereligioşi, uşuratecî*

şi *puţin morali* în viaţa de familie, ca şi în cea publică, dominată de *bacşiş*, despre care vorbeşte şi *Bandini* încă din secolul al XVIII-lea.

Observaţii izolate de felul acestora, sunt infirmate de mărturiile — de astă dată destul de numeroase, — ale altor străini, mai cinstiţi, sau mai binevoitori, ale căror păreri le vom înşira în paginile următoare ale acestui capitol.

O primă problemă, pe care o discută lucrările pomenite, este aceia a originii noastre.

Este interesant că paralel cu ideile cronicarilor moldoveni şi munteni şi apoi ale latiniştilor ardeleni, despre origina noastră latină, se găsesc şi în diferitele publicaţii, pe cari le vom cerceta mai jos, aceleaşi idei.

Este, în special, pentru aceşti oameni, o adevărată revelaţie caracterul dominant latin al limbii româneşti.

Ei caută chiar să dea probe despre aceasta, aşa cum face de exemplu francezul *Gérando* ginerele unui conte ungur, care a cercetat Transilvania de aproape (1850) când reproduce, cu traducere juxtalineară, poezia următoare, al cărui autor nu e numit (probabil C. A. Rosetti):

Tu-mi ziceai odate: Ah! al meu iubite,
Partea mea din ceruri, ţie o voiu da.
Tu me disais un jour: O, mon bien-aimé
Je veux te donner ma part de ciel.

Toate sunt uitate
Tout est oublié
Toate sunt pierdute
Tout est perdu.

Astfel este veacul, nu e vina ta.
Ainsi va le siècle, ce n'est pas ta faute.
Scii quand versai lacrimi.... etc.

Privitor la acest ultim vers, cu ortografie cam ciudată azi, *Gérando* adaogă în notă: „Aceste cuvinte sunt literalmente italiene: sai quando versavi lagrime".

Fireşte, problema aceasta nu mai prezintă niciun interes azi, când latinitatea limbii noastre este stabilită pe calea ştiinţei, şi nu mai are nevoie de păreri puţin competente.

De acelaş fel este şi problema originii noastre etnice. A spune că se găseşte la gurile Dunării, un popor umilit, călcat în picioare de popoare barbare, care nesocotesc nobila lui origină, aşa cum au făcut şi istorici mari ca Quinet şi Michelet — însemna în acel timp a spune ceva cu totul nou şi a deştepta interesul lumii culte, pentru drepturile politice ale poporului român.

Astăzi, putem citi cu surâsul pe buze, afirmaţii ca aceasta, pe care o face Gérando: „Recunoşti în Valahii din epoca noastră pe Romanii din sec. II-lea.

Costumul de pânză pe care-l poartă încă şi astăzi, este acela al baso-reliefurilor depe Columna lui Traian. Pe de altă parte limba lor nu este altceva decât un dialect italian". (Gérando, La Transylvanie et ses habitants 1850, vol. I, pag. 338—339).

Avem astăzi alte mijloace ca să ne apărăm drepturile: în primul rând forţa noastră.

Vom trece deci cu vederea şi această problemă şi vom arăta asupra căror altor calităţi sunt de acord străinii.

O însuşire a sufletului românesc, recunoscută de mulţi străini, este deosebitul respect al traditiei, căruia noi îi vom zice şi spirit conservator.

Unii din ei recunosc, fireşte, această calitate indirect prin observaţiile ce le fac, de exemplu, asupra portului, obiceiurilor, limbii, fără o scoatere în evidenţă specială a ei.

Sunt însă şi alţii, în ale căror pagini, lucrurile se spun

fără înconjur şi în termeni, a căror interpretare nu e deloc îndoelnică.

Vom cita câţiva din aceştia:

Jules Michelet, spune că: „România, dela Traian până în zilele noastre, şi-a rămas credincioasă ei însăşi, fixă în geniul său primitiv".

Plin de răbdare şi capabil să se adapteze uşor la împrejurări noui, poporul român, deşi a fost silit adeseori să se încovoaie sub povara împrejurărilor neprielnice, şi-a ridicat apoi din nou fruntea sus.

Această rezistenţă nu poate fi asemuită cu aceia a monumentelor romane, destinate să dăinuiască neînvinse în decursul secolelor. „Este mai curând — zice el — rezistenţa, puternica şi mlădioasa rezistenţă a digurilor de nuele împletite (fascines) de care se sfărâmă oceanul; el ar fi distrus diguri de granit. Fondul acestei rezistenţe, nu este întunecata acceptare a răului, tristul fatalism depe celălalt ţărm al Dunării, acea moarte a inimii care a sterilizat lumea musulmană, nu, este un principiu viu, dragostea îndărătnică de trecut, duioasa dragoste faţă de această nenorocită Patrie, pe care o iubeşte cineva, cu atât mai mult, cu cât e mai nenorocită.

Românul nu o părăseşte niciodată, decât pentru a reveni. El păstrează neschimbat tot ce-i vine dela părinţii săi: îmbrăcămintea, moravurile, limba şi mai ales marele său nume: acela de Români". *(Jules Michelet,* Légendes démocratiques du nord, Paris 1877, pag. 282).

Cu un an mai înainte, geograful *Elisée Reclus,* minunându-se de faptul că, dela părăsirea Daciei, poporul nostru şi-a păstrat tradiţiile, limba, credinţa, fiinţa lui întreagă, în tot timpul năvălirilor barbare, zice:

„In ciuda inundaţiilor şi a vâltorilor de popoare, cari au acoperit, în diferite epoci, populaţia Dacilor latinizaţi, aceştia, graţie, fără îndoială, culturii mai înalte pe care o deţineau dela strămoşii lor, şi pe care o păstrau în stare latentă, au izbutit totdeauna să iasă la lumină, din potopul în care-i credeai înghiţiţi".

Reclus pomenește cu această ocazie, dându-i o ortografie specială, zicătoarea românească: „Romoun no pere!" *(Elisée Reclus,* Géographie universelle, I. L'Europe méridionale, Paris, 1876, pag. 247).

Italianul *Roberto Fava,* care a vizitat Transilvania în timpul procesului memorandului, arată, ca atâția alții înaintea lui și după el, că îmbrăcămintea de azi a țăranilor noștri, e aceiași cu a Dacilor depe columna lui Traian, iar limba română este vechea limbă latină, puțin modificată.

„Țăranii români, cari, servind în armata austriacă, au fost în garnizoane din Lombardo-Veneția, când era sub stăpânirea Austriei, povesteau, când se întorceau acasă, că au fost într'o țară, unde se vorbește românește, dar *o românească puțin stricată".*

Afirmând apoi că multe din obiceiurile noastre: armindenul, banul din degetul mortului, dansuri ca acela care pare a reprezenta răpirea Sabinelor, (probabil călușarii), sunt de origine veche romana, și ca s'au pierdut la celelalte popoare neolatine, Roberto Fava exclamă la urmă: „Cât e de puternică tradiția!". *(Roberto Fava,* Ricordi rumeni. Parma, 1894, pag. 144).

Noëlle Roger, vizitează țara noastră în 1914, când Franța urmărea cu interes politica noastră externă și voia să știe spre ce tabără războinică ne vom îndrepta. Ea vorbește, între altele, de serbarea ce a avut loc, în 1914, la mânăstirea Slatina, în Moldova, aproape de granița Bucovinei, cu ocazia *Schimbării la față.*

S'au strâns acolo țărani mulți, și Moldoveni, și Bucovineni.

Este un fel de sărbătorire a înfrățirii celor de același neam, peste granițele artificiale ce-i despart.

„Ei (Bucovinenii) revin în fiecare an la Slatina, cum au revenit părinții lor, cum vor reveni copiii lor.

„Și Românii nu-i consideră ca străini. Toți păstrează și întrețin cu grijă legăturile familiare care-i unesc încă

„Putere a tradiţiei.... tradiţia mai puternică decât frontierele, guvernele şi politica". *(Noëlle Roger,* La route de l'Orient, Paris 1914, pag. 129—130).

Iată-l şi pe geograful *De Martonne,* care a studiat în deaproape geografia ţării noastre. Chiar în prefaţa lucrării sale, *La Valachie,* el spune că, studiind viaţa populaţiei noastre rurale, „etnologul şi folkloristul se felicită că pot încă observa atâtea obiceiuri vechi, păstrate cu o grijă geloasă de Români". *(Em. de Martonne,* la Valachie, Paris 1902, pag. VII).

Deşi găseşte în viaţa agricolă, în general, împrejurări prielnice pentru desvoltarea spiritului conservator, totuşi De Martonne nu se poate împiedeca să nu observe mai în deaproape. cum se manifestă la ţăranul român acest spirit.

Cercetând obiceiurile româneşti cu ocazia căsătoriei — începând dela peţit până la rachiul miresei — precum şi obiceiurile în legătură cu naşterea şi înmormântarea — obiceiuri pe cari el le socoteşte în bună parte slave — deşi ar fi fost mai potrivit să se gândească la fondul comun tracic, căruia îi datorăm probabil şi noi, şi popoarele balcanice, ceea ce este asemănător în obiceiurile noastre — de Martonne scoate următoarele concluzii cu privire la firea Românilor. Este imposibil să nu fii izbit de gustul reprezentaţiei, de un oarecare instinct de mărire (grandeur) care se dă pe faţă în toate amănuntele ceremoniilor nunţii şi mai ales în acele nesfârşite oraţiuni, în care ginerele este calificat totdeauna drept „tânărul nostru Impărat".

„Acest instinct îi face să dramatizeze totul, simbolul abstract nu este în favoare la Români.

„Totul ia o formă concretă, se împodobeşte şi se înfrumuseţează cu episoade variabile.

„Simulacrul răpirii (la nuntă) devine o întreagă dramă, cu mai multe acte. Cuvântul are aici, tot atâta loc, cât şi acţiunea. Prolixitatea oraţiunilor, cântecele, zicerile,

formulele de salutare, care însoţesc toate actele, dovedesc gustul pentru cuvânt.

„Şi de fapt, când vrea să iasă din tăcerea sa, nimeni nu e mai vorbăreţ, aşi zice aproape mai eloquent, decât un ţăran valah inteligent.

„Multe tendinţe fundamentale ale sufletului românesc, ascuns (voalat) oarecum sub masca neîncrederii, pe care secole de mizerie au pus-o pe chipul ţăranului, se dau pe faţă în zilele de sărbătoare şi de veselie şi se lasă să fie prinse în obiceiurile antice, atât de credincios păstrate". *(De Martonne,* La Valachie, pag. 270—271).

Se cuvine acum să facem o observaţiune preliminară, înainte de a prezenta ceea ce spune despre Români, Germanul *Albrecht Wirth,* în lucrarea sa „Der Balkan".

Este un fapt neîndoios că poporul nostru a avut şi are o mare putere de rezistenţă, graţie căreia nu a putut fi asimilat de alte popoare, asimilându-le el, din contra, pe acestea, aşa cum vom vedea mai amănunţit în altă parte.

Deocamdată, vom spune, pe scurt, că această putere de rezistenţă se datoreşte, pe de o parte faptului că suntem un popor prolific, pe de altă parte unei conştiinţe a superiorităţii noastre — conştiinţă nemanifestată în afară cu emfază — care ne-a dat putinţa să nu fim covârşiţi sufleteşte de stăpânitorii trecători.

Este neîndoios însă, că ne-am apărat fiinţa naţională, prin păstrarea fără ştirbire a limbii, credinţei, obiceiurilor noastre de tot felul.

Acesta e spiritul nostru conservator, la care se referă si străinii, chiar când nu vorbesc direct de el.

In sensul acesta trebue deci să înţelegem pasajul care urmează:

„Poporul român e cel mai dârz depe pământ. Chiar mai dârz decât copiii lui Israel. Evreii au fost totdeauna, însă Românii, dispăruseră timp de 8—9 secole.

„Dispăruseră ca unele păraie din munţii Jura şi Karst, care merg kilometri întregi pe sub pământ.... Deodată

însă, în sec. XIII reapar Românii, și de data asta, pentru totdeauna!

„De atunci s'au întins ca un val mare de apă, producând o revărsare fără margini. Trăesc pe lângă țara lor, încă în cinci țări străiné, însă niciun popor n'a fost în stare să-i apese până la distrugere.

„Dimpotrivă, ei dau de lucru asupritorilor lor. Aceasta au observat-o mai cu seamă Ungurii, pe urmă au simțit-o Rușii și Slavii de sud. In 1913, au sărit în ajutorul Românilor peste 4.000 de frați din Ungaria.

„Românii au suferit mult sub dominațiunea Ungurilor, dar, în fine, s'au recules și au purces să hotărască și ei despre soarta lor. Din păcate, suferim și noi Germanii, deoarece a început o ușoară românizare a satelor.

„Tot așa de puțin au fost Rușii în stare să rusifice pe Românii din Basarabia. Simțământul că fac una cu frații lor din Regatul liber, este mai viu ca oricând. Și dorința de a fi iarăși uniți, a rămas tot așa de puternică. Tot așa au simțit Bulgarii îndârjirea Românilor și a verilor lor (Cuțo-Valahii)....

„Având în vedere că elementul românesc se întinde și cuprinde în jurul lui totul, ca focul, este foarte posibil, ca în viitor, să se întindă teritoriul României Mari, chiar peste Slavii de sud". (Cf. Un istoriograf german despre forța de rezistență și expansiunea Românilor, de *D-na Maria General Olteanu* în ziarul Universul din 2 Dec. 1938).

Vorbind despre năvălirile diferitelor neamuri în țara noastră, *Lucien Romier* nu se poate împiedeca să mărturisească, că acestea n'au alterat aproape de loc caracterul primitiv al poporului și unitatea sa.

Românul „înfățișează pretutindeni, în părțile esențiale, o fizionomie asemănătoare, vorbește pretutindeni o limbă în care domină supraviețuirile (les survivances) romane, conservă obiceiuri și costume a căror formă, în părțile principale, pare că nu s'a schimbat de 2.000 de ani sau

mai mult". *(Lucien Romier,* Le carrefour des empires morts, pag. 202—203).

Explicarea acestui spirit conservator o găseşte pe bună dreptate Romier în faptul că Românii au avut o civilizaţie foarte veche şi că au fost siliţi de împrejurările istorice să ducă mai târziu o viaţă sătească şi pastorală, „alcătuită din fraternitate primitivă, din poezie şi din privaţuni, fără legătură morală cu clase superioare şi fără dependenţă faţă de o erarhie educatoare şi stabilă.

„Redevenit primitiv, după ce primise pecetea unei civilizaţii, ţăranul din Carpaţi nu e de loc barbar. Tovarăş al naturii el nu e nici bădăran, nici greoi (lourd)....

„El soseşte la întâlnirile cu lumea modernă, cu curiozitatea unei fiinţe noui, care se desprinde uşor de amintirea unui trecut foarte simplu, cu ochii şi imaginaţia gata de entuziasm, neavând altă salvare decât tradiţia unui vechi rafinament de maniere, iar pentru rest lipsit de experienţă" *(L. Romier,* op. cit., pag. 216).

Şi, ca o întărire a celor afirmate, L. Romier ne dă cazul satelor Apşa de Sus şi Apşa de Jos, rătăcite printre Ruteni, în Carpaţii Nordici.

Aceste sate, „formează — zice el — vârful cel mai depărtat al românismului, printre populaţiunile de origine şi limbă slavă".

Românii sunt aici de o rasă viguroasă, ceea ce se dovedeşte şi prin marele număr de bătrâni.

Deşi înconjuraţi şi ameninţaţi în existenţa lor naţională de întreita presiune a Slavilor, Ungurilor şi Germanilor, aceşti Români „sunt înfipţi, fără putinţă de zdruncinare într'o tradiţie, care-i face solidari unii cu alţii, cum ar fi membrii unui trib atacat".

Totul în acest sat, arată voinţa de a dura.

„Biserica e construită din bucăţi de lemn, dintre care unele au fost aşezate la locul lor, acum patru secole" *(L. Romier,* op. cit., pag. 123—124).

Bella Bartok, care cunoaşte în deaproape muzica noastră populară, afirmă că şi în acest domeniu se vădeşte

spiritul conservator al poporului român. „Dintre toate popoarele din Ungaria, zice el, Românii sunt aceia cari au păstrat mai neatinsă forma primitivă a muzicii lor".

Particularitățile ei sunt acestea: Mai întâi arhaismul. „Muzica populară românească, și mai ales melodiile vocale arată întotdeauna un caracter arhaic".

Lucrul „s'ar putea explica, în parte, prin tendințele conservatoare ale populației din satele românești". (Cf. *S. Mehedinți,* Ce e Transilvania, pag. 79).

Aceiași recunoaștere o găsim și la filosoful german, *Keyserling,* care prezintă unele aprecieri juste, asupra sufletului românesc, alături de unele erori grosolane.

Unul dintre caracterele fundamentale ale sufletului românesc, este după el, *lirismul.*

El socotește pe Sârbi, Bulgari, Albanezi „de o sălbăticie, nu numai vădită,... chiar esențială".

Apoi adaogă: „Tensiunea dintre aceste popoare sălbatice, cu Grecii intelectuali, Turcii superiori, și Românii lirici, ajunge cu prisosință ca să creieze un tot exploziv, în gradul cel mai înalt". *(Keyserling,* Analyse spectrale de l'Europe, pag. 299).

Căutând explicația lirismului românesc, Keyserling socotește că în mod greșit s'ar socoti acesta ca o rămășiță a influenței sufletului slav. „Aici este, fără îndoială, zice el, ceva specific românesc și „după toată probabilitatea, aici se perpetuează o vie tradiție traco-scită, tot așa cum țesătura scoarțelor moderne românești amintește mai mult ca orice, modèle scitice". *(Keyserling,* op. cit., pag. 302—303).

Vecinii noștri Ungurii au obiceiul să vorbească de cultura lor *milenară.* Ei uită că această cultură nu e produsă de poporul lor, ci e cultură germană, dar mai ales și în primul rând cultură latina, împrumutata prin biserica catolică și în bună parte deformată conform tendințelor lor ereditare.

Noi putem însă vorbi de o cultură *multimilenară,* fiind-

că dăinuim de multe mii de ani pe acest pământ și ne-am format un suflet propriu al nostru și o cultură a noastră, care se manifestă prin trăsături proprii originale.

Una din caracteristicele acesteĭ culturi este ospitalitatea noastră. Ca să nu se spună că ne lăudăm, așa cum și Ungurii se laudă cu însușiri pe care nu le au, vom prezenta în cele ce urmează mărturii străine, care nu pot fi bănuite de parțialitate.

Vom vedea că sunt destul de numeroși aceia care laudă — uneori foarte mult — această calitate, arătându-și chiar recunoștința față de felul cum au fost întâmpinați de Români. Sunt însă și din aceia — prea puțini la număr de altfel — cari folosindu-se de ospitalitatea românească, n'au găsit de spus mai târziu decât vorbe de ocară despre noi, dovedind prin aceasta în afară de nedelicateţe și o neînțelegere grosolană a sufletului nostru național [1])

La începutul secolului al XVII-lea, negustorul italian *Tomaso Albertini*, care călătorește în Moldova pe timpul domniei lui Ștefan Tomșa, mărturisește că „domnitorul putea trimite în gazdă la oricine pe călătorii străini și că aceștia erau bine primiți de locuitori, care erau foarte ospitalieri. *(N. Iorga,* Istoria Românilor prin călători, vol. I, pag. 216).

Bandini, un misionar catolic venit în prima jumătate a sec. al XVII-lea să constate în ce stare se găsea catolicismul în țările române, este primit cu multă bunăvoință de Matei Basarab, care îi dă și tain: pâine, vin, carne, lumânări, fân și ovăz. Bandini merge și în Moldova. La Bacău, unde se află o biserică dărăpănată și o casă parohială pustie — dovadă că propaganda catolică nu găsea aici teren prielnic — Bandini constată „aceeași aplicare ospitalieră pe care toți călătorii o observă la Români în

1) Numele dat Mării Negre în antichitate de Pontus Euxinus (în grecește euxenos—iubitor de streini) pare a dovedi existența unui simț ospitalier înca dela vechile populațiuni tracice de pe malul acestei mări.

general; locuitorii ies înaintea episcopului străin cu miere, ouă, pâine, ovăz pentru cai". *(N. Iorga,* op. cit., vol. I, p. 246).

Mărturisirea lui *Paul din Alep* însoţitorul prin ţările noastre al Patriarhului Macarie din Antiohia, pare a contrazice cele de mai sus. El se plânge că nu au fost primiţi cum se cuvine de Matei Basarab, bătrân gârbovit. ajuns aproape de sfarşitul vieţii în acea vreme. N. Iorga crede însă că aceasta se poate explica, între altele, şi prin faptul că mosafirii veneau din Moldova lui Vasile Lupu, vrăşmaşul său, care îi primise de altfel foarte bine. *(N. Iorga,* op. cit., vol. I, pag. 276).

Să amintım şi pe *Del Chiaro* adus în Muntenia ca secretar al lui Brâncoveanu în anul 1709.

Pomenind de cazurile cu totul izolate, când cei ce se îmbată prin cârciumi sunt uneori jefuiţi, *Del Chiaro* adaogă: „trebuie să recunoaştem că Valahii sunt iubitori de străini, ospitalieri şi vrednici de laudă. Spuneam mai sus că în Valahia nu se găsesc ospătării; totuşi când un străin ajunge noaptea la vreo crâşmă de ţară, de obicei un bordei, gazda îi cedează bucuros patul, îl ospătează cu ce are, îngrijeşte de caii săi şi la urmă se mulţumeşte cu plata pentru vin şi fân, fără a pretinde ceva pentru găzduire. Dacă soseşte un strein în vreun oraş, şi mai ales în Bucureşti, e primit cu multă curtoazie, după importanţa sa, chiar când nu posedă scrisori de recomandaţie. E găzduit fără plată, iar dacă rămâne pentru un timp mai lung şi e cunoscător al uneia din limbile, italiană, latină, germană etc. găseşte loc la vreun boier pentru instrucţiunea fiilor săi...". *(Anton Maria del Chiaro Fiorentino,* Revoluţiile Valahiei, trad. rom. de S. Cris-Cristian, Iaşi 1929, pag. 18—19).

Ungurul *De Tott,* care trece pe la noi în timpul domnului fanariot Calimachi (1767) şi care se pare că a spus multe rele despre Români, arată între altele cum oraşul Botoşani, prin care a trecut tocmai când era gata să înceapă răsboiul între Ruşi şi Turci, era ocupat de sălba-

tecii ieniceri, care săvârşeau în oraş cele mai mari abuzuri şi nemernicii. De aceea cea mai mare parte din populaţie părăsise oraşul. Cu toate acestea boerul, în a cărui casă trebuia să fie găzduit călătorul ungur, s'a întors în oraş înfruntând orce pericol, numai ca să-şi îngrijească oaspetele. *(N. Iorga,* op. cit. vol. II, pag. 162).

Francezul *Carra* înainte de a fi ghilotinat ca revoluţionar în ţara sa, a trecut pe la noi şi a scris o carte despre Români, vorbind rău de boeri. Pomenind astfel despre hora jucată de aceştia spune :

„Mărturisesc că de când am văzut acest nou fel de dans, am stat mereu la îndoială dacă Moldovenii i-au învăţat pe urşi să danseze, sau dacă nu cumva urşii i-au învăţat pe Moldoveni aceasta". (*Carra,* Histoire de la Moldavie et de la Valachie, Jassy 1777, p. 174—175). Acest autor nu poate totuşi să nu mărturisească, vorbind de poporul român, că „caracterul Muntenilor este în general mai vesel decât al Moldovenilor; ei au mai mult spirit şi curaj; dar se poate spune de ambele naţiuni că nu sunt înclinate nici spre furt, nici spre omor; ele practică chiar ospitalitatea cu un fel de satisfacţie...". *(Carra,* op. cit., pag. 214).

Englezoaica *Lady Craven* este primită cu multă curtenie în 1786 la Curtea Domnitorului fanariot Nicolae Mavrogheni. Ea recunoaşte însă ceva mai însemnat pentru noi şi anume că în timpul călătoriei sale prin ţară a găsit pretutindeni oameni cari i-au venit în ajutor ori de câte ori întâmpina greutăţi de trecere pe drumurile primitive de atunci. „Ar fi, mărturiseşte ea, foarte greu să afli pe lume un colţ mai agreabil decât acesta". *(N. Iorga,* op. cit., vol. II, p. 202).

Emigrantul francez *Salaberry* a văzut Oltenia în 1791, sub ocupaţia austriacă. A întâmpinat şi el mari greutăţi în călătoria sa, din pricina drumurilor. Pretutindeni însă i-au venit în ajutor ţăranii români „bunii români", cum le zice el. Şi făceau aceasta cu bunăvoinţă fără a primi nici o plată. *(N. Iorga,* op. cit., vol. II, p. 207—208).

Contele D'Hauterive, care apără cu multă căldură pe ţăranii moldoveni de învinuirea că sunt leneşi, şireţi şi altele de acest fel, exclamă la un moment dat: „Iată cum sunt Moldovenii şi, pe lângă hărnicia aceasta, care se potriveşte cu împrejurările, ei au şi o răbdare fără margini pentru suferinţele ce nu se pot înlătura, o veselie statornică în sărăcie şi însuşiri casnice, care aduc mulţumire în această sărăcie.

Nici un popor nu este mai primitor de oaspeţi...". *(Comte d'Hauterive,* Memoriu despre starea Moldovei, trad. română, ediţia Academiei, p. 87).

Von Renner trimis extraordinar al ţarului la Poartă, care îşi publică notele de călătorie în 1793, observă, îndată ce trece Nistrul la Criuleni, că ţăranii moldoveni sunt foarte primitori şi că nu acceptă decât cu multă greutate o răsplată a serviciilor aduse. *(N. Iorga.* op. cit., vol. II, p. 219).

Caraczay ofiţer ungur, spune într'o lucrare pe care a publicat-o în 1812 despre ţările române că „în general lumea aici este foarte ospitalieră: poţi intra în casa celui mai mare boer şi, chiar dacă nu ştie cine eşti, te adăposteşte fără măcar să întrebe cum ţi-e numele" *(N. Iorga,* op. cit. vol. II, p. 215).

Indatăce trece Dunărea la noi, venind din Bulgaria de azi, englezul *Robert Kor Porter,* constată o mare deosebire între felul cum a fost primit dincolo şi dincoace de Dunăre, unde poporul de jos era foarte amabil. Pretutindeni apoi în Muntenia şi Moldova el este aşa de bine primit, încât califică purtarea Românilor drept o *„splendidă ospitalitate".* (N. Iorga, op. cit., vol. III, pag. 91).

Un medic german *Zucker* a tipărit în 1834 o lucrare asupra Basarabiei, pe care a cunoscut-o deaproape. Afirmă şi el că e greşită părerea acelora, care cred că numai de teama biciului călătorul poate găsi adăpost şi hrană la ţărani. Nu se poate contesta că şi fără ameninţări şi pedepse se poate găsi bună primire la Moldovenii de orice-

stare socială, la cari bucuria de oaspeţi e o deosebită insuşire". *(N. Iorga,* op. cit., vol. III, p. 105).

Demidoff rămânând câtva timp (1849) în Bucureşti — în trecerea sa din Apus spre Rusia şi fiind primit cu multă atenţie de domnitor şi de înalta societate bucureşteană spune: „Aşa era existenţa noastră la Bucureşti: plăceri, vizite, adunări mereu ospitaliere, observaţiuni clare şi vioaie asupra a tot ce isbea spiritul nostru şi privirile noastre. Toţi se întreceau din toate părţile să ne faca cele mai bune servicii; oamenii cei mai iluştri şi cei mai onorabili din acest bun oraş ni se puneau la dispoziţie, spre a mări profitul nostru (notre butin) de călători şi nu s'ar fi putut mai bine folosi cele cinci zile prea repede scurse". *(Demidoff,* Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée, la Hongrie, la Valachie et la Moldavie, Paris 1840, pag. 143—144).

De altfel Demidoff, vorbind despre oaspeţii care drept recunoştinţă ne-au batjocorit mai târziu, spune: „Şi în această privinţă fie-ne permis să spunem aici cu ce penibil sentiment am văzut pe unii călători, primiţi, cum am fost primiţi şi noi, cu acea binevoitoare ospitalitate, care îşi desvălue sufletul cu atâta sinceritate (se livre avec tant d'abandon) străinului, pe care îl înconjoară cu atenţie şi pe care îl sărbătoreşte scriind la întoarcerea lor dări de seamă atât de aspre şi care atât de repede uită obiceiurile blânde şi politicoase ale gazdelor lor". *(Demidoff,* op. cit., pag. 134—135).

Despre nerecunoştiinţa acestor străini faţă de ospitalitatea ce-i întâmpină în ţările române vorbeşte şi *Kotzebue,* făcând portretul lui Hieronimus Kreidemann, prusian adus de boerul Vrenceanu, la moşia sa Bursuceni pentru educaţia copiilor săi.

Intr'o convorbire a lui Kreidemann cu Lascar Viorescu, acesta din urmă îl întreabă pe prusian, care se plânge că a părăsit Berlinul şi-şi amăreşte zilele la Bursuceni:

— „Aţi fost silit să veniţi aici Domnule Kreidemann?

— „Silit? Asta nu, ştii D-ta. Dar tot e a dracului deose-

bire între Berlin şi Bursuceni. Nu-i biliard, nu-i bere cumsecade, e ţară sărăcăcioasă Moldova şi de mult aşi fi lăsat toate în plata lui Dumnezeu dacă....

— „Dacă pământul mănos n'ar produce galbeni fără să-i semeni", urmă Lascar.

Din păcate adaugă Kotzebue nu e rar felul acesta de a vorbi din partea străinilor; ei uită că acasă au trăit poate în cea mai mare sărăcie. Abia s'au înfiripat în Moldova şi îi apucă ambiţia; ei spun mojicii despre oameni şi ţară şi cu cât se îmbogăţeşte unul mai mult, cu atât îi sunt şi expresiile mai grosolane. Fără îndoială sunt şi mulţi care fac excepţie şi recunosc cu ce dragoste i-a primit Moldova în sânul ei. *(W. de Kotzebue*, Lascar Viorescu, pag. 139—140, traducere românească).

Acel care într'adevăr a dedicat în opera sa un fel de imn ospitalităţii româneşti, este contele francez *Gérando.* Vorbind de spiritul ospitalier al Românilor din munţii Apuseni, el adaugă: „Am văzut în drumul nostru prinsă de un arbore, un fel de firidă (niche) construită din lemn. Pe partea dinainte se găseau două vase; în fund deabia se distingea o Maica Domnului zugrăvită grosolan. Locul era pustiu, nimeni nu trecea, unul din aceste vase era încă plin cu apă, celălalt era gol. Cine le aşezase acolo? Nu ştiam pentru cine fuseseră umplute? pentru mine dacă aşi fi vrut. Când am străbătut aceşti munţi călare, am întâlnit adeseori vase de acestea. Intr'o zi în mai puţin de două ore, am numărat 11 vase puse sub arbori de mâini necunoscute şi din cari aşi fi putut să-mi potolesc setea. In fiecare dimineaţă Valahii se duc să le umple pentru călătorul care va trece în cursul zilei şi care poate fi un vrăşmaş. Orice imputări ar fi în drept cineva să facă Valahilor, trebuie să le iertăm multe unor oameni, care practică acest obiceiu mişcător şi pios". *(Gérando,* Voyage dans la Transylvanie, vol. I, p. 277).

„Ori cât de săraci ar fi ei, zice acest strein mai departe, nu refuză unuia mai sărac jumătate din ceapa şi mămăliga lor. Cea mai mare plăcere pe care un senior le-o poate

face, după aceia de a le vorbi româneşte, este să guste din mămăliga lor...". *(Gérando,* op. cit., vol. I, pag. 330).

Este interesant acum să vedem ce spune acest călător, despre ospitalitatea ungurească. Arătând cum la conacurile şi castelele ungureşti, oricine vine este primit bine, acest francez, ginere de conte unguresc, adaugă spre a plăcea nobililor unguri: „S'ar putea crede (şi noi ştim că aşa este N. R.), că nevoia singură produce această *ospitalitate.* Cutare primeşte azi un oaspete, de care la rândul său va fi primit mâine. Acestea sunt schimburi de politeţe foarte naturale, într'o ţară unde toată lumea se cunoaşte şi trăeşte în belşug, dar toate aceste obiceiuri nu sunt numai rezultatul situaţiei: ele sunt înăscute în poporul care este, poate, cel mai ospitalier dintre toate popoarele". *(Gérando,* op. cit., vol. I, p. 395).

Câtă deosebire de ton faţă de ce a spus mai sus despre Românii dispreţuiţi de Unguri!

Iată acum şi ce afirmă Gérando despre ospitalitatea săsească, în legătură cu faptul că în caz de cotropire a ţării seniorii unguri şi ţăranii lor valahi îşi găseau refugiul în cetăţile întărite ale Saşilor: „Este adevărat că ei (Ungurii şi Românii) plăteau foarte scump aceste aziluri. Un decret al lui Leopold din 1693 recomandă generozitate Saşilor şi le interzice să taxeze aşa de scump dreptul de ospitalitate" .*(Gérando,* op. cit., vol. II, pag. 11).

Afirmaţia lui Gérando că la ţăranii români din Transilvania se găsesc manifestări de ospitalitate ca la nici un alt popor, este confirmată de romancierul ungur *Nicolae Josika.* Deşi luptător în primele rânduri ale revoltaţilor unguri, care cereau anexarea Transilvaniei la Ungaria în 1848, deşi deci vrăşmaş neîmpăcat al Românilor, mai ales al conducătorilor lor, care i-au îndemnat să se revolte contra Ungurilor, Josika nu se poate împiedica să nu recunoască anumite calităţi ţăranilor ardeleni. El zice: „Pe marginea drumului şi pe străzile înguste ale satului, ici şi colo, pe câte o scândură, este o doniţă sau o cană de pământ şi uneori şi câte o bucată de pâine sau fructe:

bunii locuitori (români) le așează acolo pentru drumeții osteniți și însetați și le numesc *pomană.* Europa burghezită cu greu ar putea arăta o astfel de bunătate simplă și de inimă bună. Cine a văzut cănile acestea și a gustat din pâine, ar mai putea oare gândi că acest popor bea ca tigrul sângele compatrioților săi și pentru pâinea pământului liber îi ucide cu pietre și îi arde de vii? Nu acuzați poporul! Răspunderea e a hienelor sângeroase care au răscolit patimile". (*Avram P. Todor,* Romancierul maghiar Nicolae Josika și Românii, în *Preocupări literare,* Anul V, No. 11, 1940).

H. Desprez venind dela Pesta prin Transilvania în preajma anului 1850, trece în Muntenia prin Turnul Roșu. Recunoaște și acesta ospitalitatea noastră în următorii termeni: „Intrând în Principate fără precauțiuni și fără sprijin, eram silit să trăesc din pomana (pitance) țăranilor valahi și drept orice han mă adăposteam seara în colibele lor informe, împărțeam deci cu ei tradiționala mămăligă și paturile lor de scânduri rău încheiate, acoperite uneori cu paie și de cele mai multe ori cu o singură rogojină de papură. Eram sărbătorit din toată inima de gazdele mele, care se grăbeau totdeauna să fie plăcute unui *Wlask* din occident și, dacă se întâmpla să fie pe acolo vre-un țigan cu vioara, mă puteam aștepta la dansuri pitorești și vesele". (*H. Desprez,* La Moldo-Valachie et le mouvement roumain, extras probabil din Revue des deux mondes, Tome XXI/185....).

Dr. Camille Allard a vizitat Dobrogea în timpul cât era provincie turcească, ca medic al unei echipe de lucrători cari, sub conducerea a doi ingineri francezi trebuiau să construiască în timpul răsboiului Crimeei un drum, dela Dunăre la Marea Neagră. Comuna Rasova depe țărmul Dunării, despre care vorbește el la un moment dat este pustiită de năvălirile succesive ale Rușilor și bașibuzucilor turci Românii sunt singurii care nu-și părăsesc gospodăriile. Intr'o noapte au năvălit și lupii în sat. A urmat o luptă între aceste fiare și câinii locuitorilor. A

doua zi Allard și însoțitorii lui n'au găsit să mănânce decât animale și păsări rănite sau omorîte în luptă. „Bunii valahi, adaugă el, n'ar fi avut niciodată inima să omoare un bou sau o vacă în plină sănătate". In schimb le-au oferit totdeauna pește și cegă din belșug. Populația românească a fost foarte ospitalieră cu ei, mai ales când s'au convins că nu sunt păgâni. *(Camille Allard,* Souvenirs d'Orient, la Dobroutscha, publicată în Le Correspondant din 25 Oct. 1858 și 25 Dec. 1858).

Marele istoric francez Jules Michelet, care a apărat în timpul său cu atâta entusiasm cauza Românilor — popor puțin cunoscut atunci în Apus — vorbește în termeni aproape ditirambici despre ospitalitatea lor: „Ospitalitatea lor, plină de dragoste (aimable) zise el, primește, caută, previne pe necunoscut. In mai multe ținuturi românești ei au induioșătorul obiceiu de a așeza în marginea drumurilor vase pline cu apă pentru călătorii ce ar putea trece pe acolo. Intră în acea colibă. O femeie frumoasă, care toarce te întâmpină, te salută grațios în fermecătorul său limbaj antic. Ea părăsește totul, se grăbește, te primește cum ar primi pe o fiică, pe o soră, pe fratele ei drag la înapoere. Ea aleargă la fântână și după obiceiuri vechi îți oferă apă neîncepută, apă curată neatinsă de nici o mână. După ce ți-ai spălat mâinile, îți dă să te ștergi cu acea pânză strălucitoare de fluturi de aur (paillettes) pe care a țesut-o pentru nunta ei, spre a împodobi gâtul celui pe care îl iubea. Ea oferă tot ce are, cea mai bună smântână, fructele păstrate pentru un fiu absent; străinul este ceva mai mult: este trimisul lui Dumnezeu. *(Jules Michelet,* Légendes démocratiques du nord, 1877, p. 284).

Kotzebue spune în romanul său *Lascar Viorescu* vorbind de primirea musafirilor într'o casă boierească: „Pe divan se face așternutul așa de ușor ca în pat, cu atât mai lesne cu cât mosafirul își aduce foarte des așternutul cu dânsul; numărul mosafirilor n'ar putea deci neliniști pe stăpâna casei decât atunci, când n'ar mai ajunge

nenumăratele divanuri din toate odăile. Ba chiar şi atunci se găseşte leac: mi s'a întâmplat să dorm odată pe o uşe scoasă din ţâţâni, aşezată pe două scaune şi acoperită cu o saltea şi îmi aduc încă adeseori aminte de seara plăcută urmată de cea mai întăritoare odihnă pe acel culcuş improvizat. Tocmai în felul acesta neaşteptat şi străin, aşa în afară de obiceiurile Europei civilizate, stă deosebitul farmec care leagă aşa de puternic de Moldova pe oricine e în stare să primească asemenea impresie". *(Kotzebue,* Lascar Viorescu, pag. 130—131).

Iar în altă parte, vorbind de felul cum e cineva primit şi ospătat de Moldoveni, zice: „Nici că se socoteşte dinainte câţi oameni au să şadă la masă; cine se află într'o casă la vremea mâncării, este poftit la masă cu mare prietenie. Se zice că sunt ţări care nu seamănă cu Moldova în această privinţă şi unde se aşteaptă plecarea musafirului, chiar cu riscul de a lăsa ciorba să se răcească". (Op. cit., pag. 46).

Aproape tot aşa de entusiast se exprimă italianul *Roberto Fava:* „Un ţăran, oricât de sărac, nu stă la îndoială să-şi împartă mămăliga, care e polenta noastră, cu un alt ţăran. Un călător, surprins de noapte, bate la prima colibă, pe care o întâlneşte în cale şi e sigur că va găsi adăpost şi primire cordială. In marginea unei străzi singuratice învecinată cu o imensă pădure de pini, văzui odată o piatră scobită mult, care forma un fel de peşteră. In fund deabia se distingea o Maica Domnului, zugrăvită grosolan şi în faţă erau aşezate două vase frumoase pline cu apă. Avui apoi ocaziunea de a vedea alte vase la fel atârnate uneori de ramurile cele mai joase ale unui copac, alteori aşezate în scorbura unui trunchiu. Cerând lămuriri asupra acestui lucru, aflai că acele vase sunt aşezate acolo de ţărani români şi sunt umplute în fiecare dimineaţă pentru călătorul însetat, care va trece în timpul zilei. Poate să fie ceva mai frumos, mai mişcător, mai nobil (di piu poeticamente gentile)?

„Cei bogaţi, afară de vasele pline cu apă, pun şi pâine

şi dau acestui obiceiu, caritabil, numele de pomană (pentru moşi-mani), deoarece o tradiţie străveche spune că ajutând în acest chip pe cei vii, eşti sigur că proprii tăi morţi nu suferă pe lumea cealaltă, nici de foame, nici de sete. Un alt obiceiu peste măsură de nobil (squisitamente gentile) mă izbi: acela al fetelor, care în pieţe şi în târguri se învârtesc prin mulţime, purtând unul din acele graţioase vase de formă etruscă (ulcioare) ce sunt încă folosite în acea ţară şi oferă de băut celor cărora le e sete". (*Roberto Fava,* Ricordi rumeni, Parma 1894, p. 135).

Scriitorul german *Hans Carossa,* care ca medic al unei trupe germane a cunoscut poporul nostru în timpul răsboiului de întregire, spune: „Am cunoscut atunci în acel timp de grele încercări poporul român. Am cunoscut poate mai mult din fiinţa sa, decât aşi fi putut cunoaşte colindând ţara în timpuri liniştite ca simplu călător. M'a impresionat adânc eroismul, abnegaţia şi puterea de jertfă a soldatului român. Dar ceea ce m'a mişcat şi mai mult a fost bunătatea şi ospitalitatea românească; acestea sunt cu adevărat proverbiale. N'am cunoscut încă un neam atât de ospitalier ca cel românesc". (Cf. *Simeon Mehedinţi,* Creştinismul românesc, pag. 26).

Noëlle Roger, scriitoarea elveţiană, afirmă că ori de câte ori, în peregrinările sale prin ţara noastră, a fost nevoită să ceară ospitalitate ţăranilor români, aceştia i-au dat-o bucuros. „Se deschidea, zice ea, pentru străini „casa mare" (la belle chambre) aceea care nu se ocupă decât în ocazii mari. In general ţăranul şi familia sa dorm înveliţi cu rogojini (?) pe laviţele înguste de scânduri din camera vecină sau jos pe pământul bătătorit, lăsând gol patul de care sunt mândri: un pat foarte înalt împodobit cu dantele şi tivele (contre pointes) făcute cu igliţa. Scoarţe ţesute acoperă pereţii şi pământul. Ni se aducea apă, ştergare brodate, şi dacă bieţii oameni nu se gândeau să aştearnă cearceafuri curate, apoi ei nu ştiau că aceşti călători atât de rari în acele sate depărtate, aveau o manie

aşa de ciudată". *(Noëlle Roger,* La route de l'orient 1914, pag. 106—107).

In legătură cu ajutorul ce i s'a dat dela Domeniul Regal din Mălini spre a ajunge la Vatra Dornei, după ce i se stricase în drum trăsura, Noëlle Roger exclamă: „Ospitalitatea Majestăţii Sale este citată chiar în această ţară, unde toţi, dela boer până la cel mai sărac ţăran, sunt ospitalieri". *(Noëlle Roger,* op. cit., pag. 133).

Poetul francez *Jean Richepin* face într'una din conferinţele ţinute la Paris în favoarea României cu ocazia încheerii păcii dela Versailles din 1918, această afirmaţie, curioasă la prima înfăţişare, despre ţigani, confirmând astfel reputaţia noastră de popor ospitalier: „Aceşti eterni nomazi, care nu se opresc nicăeri, s'au oprit totuşi în România, aşa de bine s'au simţit aici şi s'au oprit până într'atât, încât au uitat limba lor şi au scris, ba nu, au făcut cantece româneşti. Este singurul exemplu de ţigani cari, străbătând lumea întreagă, au uitat limba lor misterioasă şi au vorbit limba ţării în care se opriseră. Cred ca nu există în lume un succes de simpatie atât de mare ca acesta. Succes tot atât de mare ca şi cum ai ajunge să îmblânzeşti un lup, sau să iei un vultur pe vârful degetului şi să-l faci să cânte ca o privighetoare. Ei bine, aceasta au făcut-o Românii prin bunătatea lor, prin duioşia lor". *(J. Richepin,* L'âme roumaine în volumul *la Roumanie,* bibliothèque de l'union française dirigée par Paul Gaultier. Paris, pag. 136—137).

Dintre călătorii care ne-au cunoscut mai bine după războiu să citām pe *Lucien Romier.* Ajungând în Apşa de Jos în colţul depărtat al Carpaţilor Nordici, acest scriitor este invitat să asiste seara la o nuntă ţărănească. „Deşi turburam, zice el, umila lor serbare, ei (ţăranii) ne arată o deferenţă plină de farmec. Regăsesc în ei acel amestec seducător de simplicitate primitivă şi de politeţă faţă de străini, care e semnul distinctiv al poporului din Carpaţi". *(Lucien Romier,* Le carrefour des empires morts 1931, pag. 124—125).

In Basarabia caracterul prietenos şi ospitalier pare a dispare — desigur, zicem noi, sub influenţa trecutei asupriri ruseşti. „Pe o colină, spune Romier, din timp în timp, casele unui sat. Viaţa nu e absentă. Ţăranii merg la culturile lor în căruţă sau călare. Alţii ară. Nişte femei încep să culeagă porumbul. Nici un strigăt, nici o vorbă, nici un surâs, nici un gest inutil, linişte, o fire rezervată, neîncrezătoare sau rece. Maşina noastră a trebuit să provoace curiozitate, ba chiar nerăbdare. Nici un semn de emoţie (émoi) nu apare, când întâlnim un om în căruţă sau călare; el o ia peste câmp pentru a ne ceda locul cu aceeaşi indiferenţă cu care s'ar depărta de un arbore sau de o piatră. Nimeni nu salută. Deabia suntem priviţi şi, îndată ce noi privim pe cineva, el îşi îndreaptă privirea în altă parte. Nimic nu aminteşte curtoazia expansivă şi manierată a provinciilor dunărene, nici graba binevoitoare a colinelor, nici seninătatea puţin cam tristă a oamenilor dela munte" *(L. Romier,* op. cit., pag. 171—172).

Cu mica rezervă pe care o face în rândurile următoare *Georges Oudard* recunoaşte şi el spiritul ospitalier al ţăranului român: „Ţăranul nostru, ne-a mărturisit râzând un amic din Bucureşti, este singurul seniol autentic din România. Du-te şi vorbeşte cu el".

„Sfatul e greu de urmat. Omul dela ţară pretutindeni neîncrezător, nu-şi desvălue sufletul (ne se livre) nicăeri unui necunoscut, deşi aici, în mod generos, el vă deschide casa şi vă oferă un loc la masa sa, fără să vă întrebe măcar de nume. Cel puţin ţi-e posibil să încerci a observa obiceiurile sale, a căror origine se pierde adesea în noaptea vremurilor". *(Georges Oudard,* Portrait dela Roumanie 1935, pag. 18).

Şi spre a vedea cum noi Românii suntem adeseori vinovaţi că străinii cunosc rău poporul nostru, să arătăm acum la sfârşit, ce spune despre ospitalitatea românească *Paul Morand,* care a vizitat Bucureştii prin 1935. El este condus până şi la zahana şi la localul de noapte de pe vremuri al lui Mitică Dona de lângă fosta hală de peşte

din Piaţa-Mare, de un oarecare „*Ghitza*" şi de un oarecare „*Démètre*", pretinşi români autentici, care îi dau informaţiuni adeseori superficiale despre o viaţă a petrecăreţilor noştri din Bucureşti — viaţă care nu este a noastră a celor mulţi. Despre ospitalitatea noastră iată ce informaţii îi dă lui Paul Morand românul „Ghitza": „Mosafir este un cuvânt turcesc care însemnează: oaspete invitat; cititorii bietului Istrate n'au uitat desigur pe mosafirii Kirei Kiralina: trei sferturi din orientali sunt mosafiri şi mănâncă la mesele întinse ale ultimului sfert — care are mijloace de a plăti ospăţul (tot aşa e şi la noi, dar cum Statul e cel ce invită, faptul e mai puţin vesel)". *(Paul Morand,* Bucarest, pag. 248).

Doar un ciocoi incult, care nu cunoaşte nimic din viaţa ţăranului şi din trecutul poporului nostru şi care îşi reduce orizontul la viaţa de noapte a Bucureştilor, poate vorbi aşa cum n'a vorbit de altfel nici un străin despr ospitalitatea noastră.

Este poporul român religios? Care sunt caracterele distinctive ale religiozităţii lui şi cum se manifestă ele? Unii din străinii, care ne-au cunoscut mai deaproape, au căutat să dea un răspuns mai mult sau mai puţin întemeiat întrebării acesteia. Rămânând să analizăm problema şi noi mai târziu, aşa cum o vedem, ne vom mulţumi acum să transcriem o parte din părerile cele mai interesante ale străinilor.

După *Wilkinson,* religiozitatea Românilor constă în spovedanii, grijanii şi respectarea riguroasă a numeroaselor sărbători ale bisericii ortodoxe. „Poporul, zice el, e intim convins, că exacta respectare a acestor practice ajunge pentru a expia crimele cele mai neauzite, mai ales după iertarea confesorului, care se obţine în multe cazuri cu bani. Trebuie deasemenea ca (credinciosul) să asiste de cu vreme la serviciul divin duminicile şi în celelalte zile de sărbătoare şi, de trei sau patru ori pe zi, în săptămâna patimilor; semnele de cucernicie consistă în a face cruci,

a se apleca înaintea icoanelor, a le săruta şi a aprinde o lumânare înaintea unui sfânt favorit. Când se citeşte Evanghelia, e ascultată cu indiferenţă şi neatenţie; se obişnueşte puţin predica". *(Wilkinson,* Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie, Paris 1821, p. 137, 138).

Raicevich la rândul lui spune în capitolul 22 al lucrării sale: „Punctul principal şi acela în care ei (Românii) fac să consiste religia, este de a observa în cursul anului patru posturi foarte aspre, cu privire la calitate, dar nu şi la cantitatea alimentelor şi de a posti două zile pe săptămână". *(Raicevich,* Voyage en Valachie et en Moldavie, Paris 1822, p. 128).

Démidoff afirmă că religia creştină ortodoxă nu are o mare influenţă asupra sufletului Românilor. Ei respectă însă cu multă scrupulozitate formele exterioare ale religiei. In afară de posturile pe care le ţin, asistă la serviciile divine şi „marele număr de biserici, care există în Valahia, dovedesc zelul înflăcărat al cărui obiect este cultul vizibil". *(Démidoff,* op. cit., p. 168). Şi mai departe o observaţie, care prezintă un deosebit interes: „Valahii sunt în mod firesc înclinaţi spre superstiţie, ei cred bucuros în vrăjitori şi farmece, fără ca totuşi aceste credinţe, care sunt la ei mai curând o poezie tradiţională să ajungă a turbura spiritele". *(Démidoff,* op. cit., p. 168—169).

Gérando susţine că Românii sunt superstiţioşi şi că cer preotului, ca prin rugăciuni şi trageri de clopot să gonească trăsnetele şi să risipească norii. Dacă preotul nu isbuteşte, este socotit vinovat. Credinţa religioasă a lor degenerează adeseori în fanatism. Ca dovadă pentru această afirmaţie, Gérando aduce faptul că nu vor să se convertească la catolicism. „Cu foarte multă greutate, zice el, sunt convinşi a îmbrăţişa religia catolică: când un preot unit este trimis într'un sat, spre a înlocui pe preotul ortodox, locuitorii refuză adesea să se ducă la biserică. Se citează biserici care au fost închise timp de 30 ani: pentruca credinţa cea nouă să triumfe în sat, tre-

buie ca țăranii să fie târâți (entraînés) de generația următoare". *(Gérando,* op. cit., vol. I, pag. 318—319).

O astfel de atitudine însă este greșit socotită de Gérando drept fanatism!

André Bellessort, ocupându-se și el de religia Românilor, afirmă că preoții ortodoxi nu le cer credincioșilor decât manifestări exterioare cruci, mătănii, asistări la servicii religioase diverse, fără să încerce deloc a le înălța sufletele. „Nu veți găsi în poezia lor (a Românilor) populară un singur avânt (élan) al inimei spre Dumnezeu. Țăranii români n'au văzut în Dumnezeu decât un boer, tot atât de grozav ca și ceilalți boeri, dar atât de îndepărtat încât era deajuns să facă gestul de a-i plăti dijma". *(Bellessort,* La Roumanie contemporaine, Paris 1905, p. 105).

Geograful *de Martonne* face o observație foarte interesantă cu privire la conținutul poeziei noastre populare. El constată în această poezie absența unui „ciclu epic și religios și dimpotrivă „bogăția și frumusețea manifestărilor pasiunilor". „Cântecele de sărbători de natură mai mult sau mai puțin religioasă, (colinde) studiate mai ales în Transilvania nu dau prilejul nici unei observațiuni interesante. Sărăcia lor e totuși semnul unei lipse complete de sentiment religios, semnalat adeseori la țăranul român. Religia nu reprezintă pentru el decat un grup de obiceiuri și de practice: posturi, prezență la biserică dumineca, mătănii înaintea icoanelor pe care le respectă cu aceeași grije superstițioasă ca și pe vechile obiceiuri și sărbătorile păgâne, păstrate încă mai ales în regiunile muntoase: sărbătoarea oilor sărbătoarea lupilor, sărbătoarea babei Dochia, etc.". *(De Martonne,* La Valachie).

Lucien Romiet, pornind dela observația că Moldovenii sunt lipsiti de misticismul slav, deși par supuși unei puternice influențe rusești, constată mai departe că alături de influența puternică latină, caracterul Moldovenilor și Muntenilor a primit în comun pecetea tradiției lor religioase. „Românii prezintă, zice el, două însușiri (traits)

negative, care îi deosebesc moral deoparte de Ruşii ortodoxi şi de altă parte de Greci la fel de ortodoxi. Este, în primul loc, aversiunea pentru misticism şi în al doilea loc, inaptitudinea pentru afacerile practice. La acestea trebuie să adăugăm o însuşire pozitivă: simţul foarte desvoltat pentru poezia religioasă. Pentru adevăratul Român, religia este cu mult mai puţin o manifestare de credinţă şi un contract de morală, cât o idealizare tradiţională a vieţii sociale sau, mai precis, a comunităţii rurale. Amintirea comunităţii rurale predomină atât de mult în dragostea Românului, faţă de religia sa, încât se poate spune că acelaş Român ar fi, dintre toţi oamenii, cel mai lipsit de sentiment religios, dacă n'ar fi de origină ţărănească". *(Lucien Romier,* op. cit., p. 29).

Că religiozitatea românească nu e misticism, este convins şi *G. Oudard,* care spune: „România este ortodoxă. Fără să fie mistic — departe de aceasta — ţăranul vine la religia sa. Nicio alta, dela prăbuşirea idolilor barbari, n'a reuşit să-l atragă. Apărarea credinţei sale şi grija de libertatea sa îl forţează, încă din a doua jumătate a evului mediu, să se opună năvălitorilor purtători de cruce, care încurcă misiunea de a-i converti cu scopul de a-i supune". *(G. Oudard,* op. cit., p. 26).

H. de Keyserling mărturiseşte că nu-şi dă bine seama cât e de religios poporul român. I se pare însă că o mare toleranţă domină în biserică: „Cei mai înalţi prinţi ai bisericii mi-au părut nişte paradoxe vii, prezentând un exterior care mie, obişnuit cu Rusia mi se pare indisolubil asociat cu spiritul gravităţii şi al severităţii, pe când în realitate ei erau mai curând nişte abaţi din secolul al 18-lea; se povestesc despre mai mulţi dintre ei cele mai galante aventuri, care nu aduceau de altfel deloc vre-o pagubă bunei lor reputaţiuni". *(Keyserling,* op. cit., p. 305).

In strânsă legătură cu religiozitatea este, fără îndoială, spiritul de toleranţă despre care vorbesc într'un consens demn de remarcat, diferiţi călători.

Să cităm astfel, mărturia veche, dela sfârşitul secolului XVI-lea, a episcopului *Querini*, care vine să păstorească pe catolicii din Moldova. N. Iorga arată că se găseau atunci în Moldova 15 oraşe şi 16 sate în care locuiau 1.691 familii cu 10.700 membri catolici. In Bacău existau două biserici catolice de lemn. „Domnia în general era foarte tolerantă faţă de toate confesiunile şi când era vorba să se ridice o biserică străină se dădea din visterie: astfel s'a dat şi pentru acoperirea bisericii Sfintei Marii din Bacău, 500 scuzi de aur, sumă foarte importantă". *(N. Iorga,* op. cit., vol. I, p. 198).

Când în secolul al 19-lea, Evreii se strecoară din Polonia în Moldova şi pun stăpânire încet, încet pe comerţ şi pe afaceri, Românii continuă toleranţa lor şi faţă de aceştia. Consulul prusian *Neigebauer* publică la 1848 şi în anii următori mai multe lucrări asupra ţărilor noastre. Pe acea vreme după mărturia lui erau în Moldova 60.000 Evrei, iar în Muntenia ajunseseră vre-o 6.000. El îi descrie, cum spune N. Iorga, drept „egoişti fără simţ de comunitate cu ceilalţi locuitori". Cu toate acestea poporul este foarte tolerant faţa de ei". *(N. Iorga,* op. cit., vol. IV, pag. 68).

De altfel în chestiunea evreiască s'au pronunţat mai târziu şi alţii. Vom pomeni astfel pe francezul *Ernest Desjardins*, care venind în 1869 în România ca să studieze această problemă, afirmă că „persecuţiile de care răsună Europa sunt o închipuire". *(N. Iorga,* op. cit. vol. IV, p. 1923).

Aceeaşi constatare o face mai târziu în 1874 englezul *W. Beatty-Kingston*, care venind şi el să vadă la faţa locului ce adevăr cuprind campaniile persistente pe tema persecuţiilor contra Evreilor, constată cum zice N. Iorga: „vechea toleranţă cu ceva bunăvoinţă mai mult pentru a satisface dorinţele Puterilor în această privinţă. I s'a spus numai că elementul imigrat e prea numeros. Evreii înşişi desmint informaţiile tendenţioase cu privire la ei". *(N. Iorga,* op. cit., vol. IV, pag. 143—144).

Edgar Quinet înalţă, am putea zice, un fel de imn toleranţei româneşti când recunoaşte că libertatea religioasă pentru care în Apus s'au dat lupte sângeroase, la noi a fost acceptată ca ceva firesc. „Aveţi, zice el adresându-se Românilor, o religie care nu pare incompatibilă cu libertatea civilă şi politică, căci toate cultele de un timp imemorial sunt admise şi tolerate la voi. Aceia chiar, pe care poporul îi dispreţueşte, n'au fost niciodată proscrişi şi persecutaţi. Libertatea cultelor, această ideie elementară pentru care noi am luptat atâta în occidentul nostru şi pe care ne-a fost imposibil să o facem a fi acceptată sau măcar să o arătăm celei mai mari părţi din rasa latină, nu suferă la voi nici o contradicţie. Aceasta era cea mai bună jumătate a revoluţiei franceze şi această jumătate este înrădăcinată în moravurile voastre". *(Edgar Quinet,* Les Roumains, extras din Revue des deux mondes. Paris 1856, pag. 33—34).

A Bellessort, recunoscând spiritul de toleranţă al Românilor, încearcă să-i dea o explicaţie pe care o socotim puţin întemeiată. El zice: Nu poporul român îmi pare format din prea mult sânge diferit, ca să fie fanatic. Când oamenii sunt obligaţi sa pună de acord în ei atâţia strămoşi, din firea lor gâlcevitori, această intimă conciliere îi înclină spre toleranţă. Fanatismul este un produs al raselor omogene". *(André Bellessort,* op. cit. pag. 123).

Lucien Romier povesteşte lucruri văzute, între altele la Sighet, unde felul convieţuirii Românilor cu Evreii i se pare cea mai bună dovadă a toleranţei româneşti. Un ţăran Român vine cu căruţa la oraş având alături de el un Evreu cu barbă albă îmbrăcat în levită. „Inapoi sunt grămădiţi femeia şi copilul Românului, foarte respectuoşi faţă de tată şi de Evreu". La un autobuz care serveşte satele îndepărtate e năvală de clienţi. Conductorul nu ştie ce să facă. Se decide în fine: împinge femeile înăuntru, iar sus pe acoperiş, peste bagaje, aşează „5 sau 6 Evrei bărboşi şi palizi". Acestea toate îl fac pe Romier

să conchidă că „nu trebuie să vii pe aci ca să găsești antisemiți". (*L. Romier*, op. cit., p. 179).

In altă parte vorbind de amestecul de naționalități din Cetatea Albă, L. Romier, observă că nu există neînțelegeri între ele sub stăpânirea românească. „Românii, care sunt poporul cel mai puțin înclinat spre fanatism, și care ar fi înclinați mai curând, în toate privințele, spre un exces de toleranță, contribuesc desigur prin administrația și felul lor de trai, să potolească pasiunile etnice, dacă se mai găsesc de acestea printre locuitorii Basarabiei". (*L. Romier*, op. cit., p. 179).

Un aspect al toleranței este și larga bunăvoință pe care o arată Românii față de păcatele mai mari sau mai mici săvârșite de semenii lor în viața de toate zilele. Astfel, ca să cităm unul sau două exemple, *Eugène Poujade* atrage atenția asupra faptului că mânăstirile Neamțul și Secul sunt vecine cu mânăstirile de maici și că „libertatea de mișcări lăsată calugărilor acreditează dacă nu autorizează acuzațiile aduse contra lor". Fapt și mai grav, preotul unei mânăstiri „întreținea pe față o nemțoaică, care asista la serviciul leturghiei într'o stare pe care o găsim puțin interesantă, în timp ce domnul și stăpânul său oficia. Aceasta nu părea să scandalizeze prea mult asistența". (*E. Poujade*, Scènes et souvenirs de la vie politique et religieuse en Orient. III. Les Principautés danubiennes avant et après la guerre. Extras probabil din Revue des deux mondes 1856, pag. 146).

S'ar putea obiecta că astfel de lucruri se petreceau pe la 1856 și că de atunci multe lucruri s'au schimbat.

Vizitând în 1935 o biserică de maici, *G. Oudard* descrie următoarea scenă la care a asistat, după ce a fost prezentat stareței, femeie care părea să fi fost foarte frumoasă și care le-a arătat icoanele ce poseda:

„— Oh! maică, ce de icoane! Multe icoane: multe păcate de ispășit.

Ea surâse distrată.

— Multe păcate de dragoste?

— Ea lăsă ochii în jos fără ca surâsul său să dispară.

„Această religie, continuă francezul, este blajină. Dar ea este şi mai umană decât barbara şi zornăitoarea (clinquante) ortodoxie rusească . (*G. Oudard,* op. cit., pag. 28).

Iată însfârşit ce spune şi *Bellessort* despre viaţa de societate românească. „Scandalul — care de altfel nu este aici mai frecvent ca în celelalte capitale — trece aici uşor, acoperit repede. Este un cuvânt care se iveşte în mod statornic pe buzele româneşti, jumătate surâs, jumătate suspin şi atât de plin de milă! „Doamna X a înşelat, se zice, pe soţul său: *sărmana!* Şi d-l X s'a consolat cu doamna Y....'*sărmanul!* Dacă cineva se căsătoreşte, divorţează, se recăsătoreşte, este iubit, înşelat, reluat, părăsit, (dacă) se naşte, moare, se ruinează, se îmbogăţeşte, mereu este „*bietul!* sau *biata!*". (*A. Bellessort,* op. cit., pag. 41—42).

A. D. Xenopol arată în *Istoria Românilor* că am avut o putere militară atâta timp cât alături de boerii răsboinici mergeau în lupte răzeşii (moşnenii) înstăriţi şi ţăranii nereduşi încă la starea de şerbie.

Starea de continuă nelinişte şi cheltuiala personală, pe care fiecare trebuia să o suporte, au contribuit însa din ce în ce mai mult la sărăcirea răzeşilor şi a ţaranilor, care în cele din urmă au devenit şerbi. Aşa se face că armatele naţionale propriu zise dispărură, fiind înlocuite încet încet cu trupe de mercenari, care şi ele se împuţinară până ajunseră în timpul fanarioţilor o simplă gardă personală a domnitorilor.

„Ion Vodă cel Cumplit al Moldovei fu cel de pe urmă domn, care îşi caştigă isbânzile sale cu armata de ţară. Douăzeci de ani după el, Mihai Viteazul îşi bazează puterea mai ales pe lefegii pentru întreţinerea cărora având nevoie de bani, el impune moşnenilor dări peste dări, pe care aceştia, neputându-le plăti, moşiile lor erau luate domneşti. De acolo încolo puterea militară a Românilor

este înfrântă". (*A. D. Xenopol,* Istoria Românilor, ed. I, vol. XI, pag. 25).

In condiţiile acestea e firesc ca mărturii străine despre calităţile ostăşeşti ale Românilor să nu avem decât puţine din primele timpuri de existenţă ale Principatelor. Găsim astfel într un raport al lui Matei de Murano, medicul italian al lui Ştefan cel Mare, afirmaţia că Turcii se tem de Ştefan cel Mare şi că fiul său Bogdan este „modest ca o fată mare şi om viteaz, prieten al isprăvii (virtù) şi al oamenilor de ispravă". Moldovenii sunt „oameni viteji (valenti homini) şi oameni de fapte (homini de fatti), nu de stat pe saltea (so le pimazzi), ci în răsboi". (*N. Iorga,* op. cit. vol. I, pag. 60).

Iacob Sommer adus de Lăpuşneanu în Moldova şi devenit apoi biograful acestuia, descrie astfel pe Moldoveni: „Sunt nişte oameni şireţi, înalţi, tari, apreciaţi la răsboi. Au suliţi foarte lungi, scut, săbii rotunde, buzdugane câţiva, cei mai mulţi securi".... „Cu atâta îndrăzneală se luptă, cu atâta dispreţ de duşmani şi credinţă în ei, încât adesea cu puţine puteri bat şi oştiri întregi ale vecinilor. Au fost supuşi de Turci, fiind mai mult slăbiţi de desbinările lor, decât pentrucă ar fi fost înfrânţi în răsboi" (*N. Iorga,* op. cit., vol. I, p. 142).

Misionarul catolic *Bandini,* venit în Muntenia în timpu domniei lui Matei Basarab, spune: „In răsboi ostaşii ro mâni nu sunt inferiori Tătarilor, şi în repeziciune, şi în rezistenţă; caii lor biruesc mai toate neamurile. Turcilo le dau deci tribut numai pentrucă sunt mai mulţi aceştia decât Românii, dar nu fiindcă le sunt superiori". (*N. Iorga,* op. cit., vol. I, pag. 262).

A. D. Xenopol vorbind în capitolul *Elementele ostăşeşti* al Istoriei Românilor despre organizarea armatelor naţionale la începutul secolului al 16-lea, aduce mărturii străine diferite cu privire la vitejia ostaşilor români. Ne permitem să transcriem în întregime pasagiul consacrat de A. D. Xenopol acestei chestiuni: „Istoricul Bielski, care cunoscuse pe Moldoveni în lupta dela Obertin din

1531, spune despre ei că „ostașii moldoveni sunt viteji și meșteri de a mânui sulița și de a se apăra cu scutul, deși sunt niște țărani proști luați dela plug".

Deasemenea despre puterea militară a Moldovei pe timpul lui Petre Rareș mărturisește istoricul ungur Bruti că „Impăratul Ferdinand preferă să aibă alianța Moldovei, regiune foarte răsboinică și îmbelșugată în cai și oameni, că dacă i-ar trimite numai 10.000 călăreți in ajutor, cu acei 40.000 de călăreți aleși pe care Moldova i-ar avea sub arme, el nu s'ar îndoi nici decât de isbândă". Sasul Reichersdorff în descrierea Transilvaniei tipărită în 1550 mărturisește că „neamul moldovenesc e aprig, cam barbar, dar foarte ager după felul său de a fi în arta militară". Sebastian Münster în vestita lui geografie tipărită în Basel, tot în anul 1550 arată despre Moldoveni că ar fi „aspri și aprigi și un greu biciu pentru Transilvania, că ar fi oameni răsboinici și viteji, întotdeauna gata de luptă". Miedzileski spune deasemenea că „Domnul Moldovei are 30.000 de ostași, dintre cari 15.000 sunt luptători din cei mai buni și mai viteji". Orzechowski descrie tot astfel pe Moldoveni ca „oameni groaznici și foarte viteji și nici că este pe fața pământului alt popor, care pentru gloria răsboinică și eroism să apere o țărișoară mai mică contra mai multor dușmani, atacându-i sau respingându-i fără încetare". Grațiani în viața lui Iacob Heraclide Despotul (1561—1563) spune deasemenea despre oștirile moldovenești că „s'ar bate cu o așa îndrăzneală, cu așa dispreț de moarte și cu astfel de încredere în sine, încât adeseori cu o mână de oameni înfrânseră armate ale vecinilor". Abatele Ruggieri, care scrie pe la 1568 o relație asupra țărilor răsăritene, spune despre Moldoveni, că ei „ar fi oameni războinici, însă rău armați și luptând la atac mai ales cu arcul". Gorecki, când descrie armata lui Ion Vodă cel Cumplit (1572—1574) vorbește de Moldoveni ca de „niște oameni plini de vigoare în trup și în suflet, întărîtați tocmai ca fiarele îndelung reținute, ce alergară între strigăte înfricoșate în ajutorul armatei

ușoare a Cazacilor". Francezul De Vigenère, în descrierea Poloniei și a țărilor vecine, spune tot despre Moldoveni „că ar fi un popor foarte ciudat, capricios, apucat, dar atât de dur și de răsboinic, încât nu odată a dat învățătură celor ce nu-l lăsau în pace". Până mai târziu, precum vedem dintr'o descriere a țărilor române, făcută de un olandez în 1687 se spune despre Moldoveni, că ar fi ca și Muntenii, mai buni soldați decât muncitori (țărani)". *(A. D. Xenopol,* Istoria Românilor, vol. IV, pag. 154—155).

In faza de depresiune a virtuților ostășești ale neamului nostru, adică încă din secolul al 17-lea, dar mai ales în al 18-lea și începutul secolului al 19-lea găsim mărturii numai despre vitejia arătată de Români în armatele străine sau în viața particulară. Astfel francezul Filip Dupont, care a servit în armata lui Sobieski și a descris o parte din viața lui, ajunge să vorbească și de țara Moldovei, cunoscută de el cu ocazia expediției din 1686. El afirmă că „Moldovenii și Muntenii sunt bine făcuți, frumoși, (de bonne mine) buni ostași; sunt multe companii de cavalerie ușoară în oștile Poloniei, care au toată vitejia ce se poate și se deosebesc la toate prilejurile. Au fost totdeauna câteva companii pe lângă persoana Regelui. Ei au istețime (ne manquent point d'esprit) când se află afară de țara lor, atunci isbutesc în toate științele". *(N. Iorga,* op. cit., vol. II, p. 116).

Carra care, cum am văzut, critică cu asprime pe boeri, spune despre Români că o calitate neîndoelnică a lor este că, fiind supuși disciplinei, ei sunt buni soldați. „Împăratul (probabil al Austriei) a făcut experiența acestei calități cu succes și satisfacție; acest suveran are mai multe regimente de Valahi în armata sa (e vorba, probabil, de regimentele grănicerești) și acești Valahi fac exerciții cu o dibăcie și o agerime surprinzătoare...". *(Carra,* op. cit., pag. 212—213).

Francisc Sulzer a tipărit Geschichte des Trasalpinischen Daziens, în Viena la 1781. El afirmă — deși altfel găsește numai cusururi neamului nostru — că țăranul ro-

mân „e aşa de viteaz, încât pune braţul în gâtul ursului, care îl sfâşie pe obraz cu laba şi iese cu ciomagul înaintea lupului". *(N. Iorga,* op. cit., vol. II, p. 184). Aici, cum se vede, nu mai este vorba de vitejia în lupta cu vrăjmaşii.

Salaberry vorbind despre Românii din Principate la 1821 când, cum am spus, armate naţionale nu mai existau, afirmă că „munţii sunt locuiţi de o rasă de oameni de statură înaltă şi cu carnaţie frumoasă; ei nu sunt lipsiţi nici de forţă, nici de curaj, le place vânătoarea şi atacă cu îndrăsneală urşii cei mai sălbatici din Carpaţi". *(Salaberry,* Essai sur la Valachie et la Moldavie, pag. 16—17).

Vorbind despre armată sub titlul „trupe diferite" (cap. 25) Raicevich afirmă în lucrarea sa că Românii din Transilvania sunt de aceeaşi origină, au aceeaşi religie şi limbă ca şi cei din Principate şi că, pe când ultimii au fost înjosiţi de boeri, cei din Transilvania au fost robiţi de Unguri, care au mers până acolo că în codul unguresc îi pun în rândul animalelor. „Nemuritoarea Maria Tereza, care a făcut atât de mult bine acestor popoare, formă în Transilvania două regimente compuse din Valahi, pe care i-a răscumpărat dela baronii, cărora aparţineau. In ultimul răsboi în Bavaria, Valahii, după mărturisirea întregei armate imperiale, s'au purtat cu mult curaj....". *(Raicevich,* op. cit., pag. 120—121).

•*M. Blutte* a fost consul al Marei Britanii în Muntenia la 1833. A rămas dela el un manuscris aflat de N. Iorga la profesorul român Gherasim Gorjean — traducătorul în româneşte al Halimalei. Se spune acolo, că Românii sunt ieşiţi din contopirea Dacilor cu Romanii şi că astfel ei „sunt o concentrare de cea mai mare vitejie, de cel mai înalt geniu, cu cea mai rară omenie şi cu cea mai evanghelică ospitalitate". Că sunt îndrăsneţi nu o vede englezul în conduita lor în răsboi, ci în călăria fără şea, în lupta lor cu fiarele sălbatice şi în obişnuinţa „de a umbla fără cea mai mică spaimă în întunericul cel mai gros,

prin pădurile cele mai nestrăbătute şi pustii, prin munţii cei mai periculoşi, prin pustietăţile cele mai adânci şi întunecoase". *(N. Iorga,* op. cit., vol. IV, p. 97).

Raoul Perrin cunoaşte Principatele române după 1821 sub domnii pământeni, când se făceau primele încercări de organizare a unor armate naţionale. Aceste armate care n'aveau nici un prilej să-şi arate deocamdată valoarea, erau aproape neînsemnate ca număr. Cea munteană se compunea din 28.000 oameni, dintre cari 4.500 se găseau în cazărmile din Bucureşti. „In această clipă chiar, dacă ar fi comandaţi de oameni destoinici, instruiţi în strategie, i-ai vedea, cu exactitatea ce aduc în serviciu şi cu regularitatea scrupuloasă a ţinutei lor, reluând repede între celelalte naţiuni rangul pe care îl cuceriseră în timpul barbarilor, când opuneau cea mai vânjoasă împotrivire unor dusmani de trei ori mai mulţi ca număr şi pe care îi sileau totuşi să dea înapoi".

„Trimiteţi, zice el mai departe, un batalion de infanterie român înaintea vrăşmaşului şi veţi regăsi la cel dintâi prilej eroica îndârjire a Scitului şi a Dacului. Dacă trebuie să meargă, ei înaintează în faţa gurii fumegânde a tunului; dacă comanzi să se oprească pentru a ţine în loc falangele inamice, nu vor şovăi, ca un zid de aramă strâns, compact, şi neatacabil". *(R. Perrin,* Coup d'oeil sur la Valachie et la Moldavie, 1839, pag. 25—26).

In preajma revoluţiei dela 1848 *Gérando,* care cunoaşte pe Românii din Transilvania aproape numai din manifestările vieţii lor zilnice de iobagi, spune: „Valahul nu e din fire răsboinic: totuşi odată înrolat (în regimentele grănicereşti, desigur) el face serviciul ca un bun soldat. Dacă n'are *furia* (termen italian în text), avântul Ungurului, el are mai mult decât acesta încăpăţânarea rezistenţei. *„Dă pe moarte"* este un proverb obişnuit la Valahi. A rămas în ei ceva din bărbăţia romană şi comparându-se cu Saşii, a căror pasiune pacifică nu se exercită decât în comerţ, ei zic: „La un Român, 10 Saşi!". *(Gérando,* op. cit., vol. I, p. 334).

Acest din urmă pasaj îl găsim aproape identic transcris de *Ubicini,* care constată că lungile apăsări şi nedreptăţi pe care le-a suferit ţăranul român au produs la el un fel de apatie, de resemnare, care „a omorît energia". „Dar dacă, continuă el, a pierdut avântul răsboinic, care caracteriza odinioară rasa sa, dacă a înlocuit pasiunea armelor cu dragostea de pământ, el n'a renunţat la niciuna din calităţile, care formează pe bunii soldaţi şi armatele solide, (adică) sobrietatea, disciplina, curajul. El este înzestrat, mai ales, într'un grad înalt cu încăpăţânarea rezistenţei. „Dă pe moarte!" este un proverb întrebuinţat de Valahi. Ceva din valoarea romană a rămas în ei, şi în Transilvania, comparându-se cu Saşii, a căror ardoare paşnică nu se exercită decât în comerţ, ei zic: „La un Român, 10 Saşi!". *(Ubicini,* Provinces danubiennes et roumaines par Ubicini et Chopin, Partea II-a, de Ubicini, pag. 206) *).

Când însfârşit, după secolele de lâncezeală, Românii participă eroic la răsboiul de independenţă din 1877, găsim unele mărturii străine destul de măgulitoare pentru neamul nostru. Să citām astfel, între altele, pe ofiţerul norvegian Gunnar Solfest Flood, care, venit în ţară înainte de intrarea noastră în luptă, constată că armata e disciplinată, dar n'are pregătire temeinică pentru răsboi. Vizitează mai târziu câmpul de luptă ajungând şi la Poradim. El pomeneşte de eroismul simplu al acelui dorobanţ, care şedea în picioare pe linia de luptă şi căruia atrăgându-i-se atenţia că-l văd Turcii, răspunde: „Dar îi văd şi eu!". *(N. Iorga;* op. cit., vol. IV ,p. 129).

Del Valle de Toje, corespondentul ziarului spaniol *Imparcial* a cunoscut ţara şi armata noastră venind să urmărească, ca corespondent de răsboi, luptele din răsboiul de independenţă dela 1877. El ia la început în batjocură pe Români: „Hotărît, zice el, că Românii îşi propun să plece

*) Lucru ciudat — am zice azi, că e la mijloc un plagiat — pasagiul acesta se găseşte identic şi în Légendes démocratiques du nord de Michelet la pag. 282.

la cucerirea de lauri: se poartă aşa de belicoşi, de nu e nimeni să le impue". Mai apoi spune: „Ca toate armatele de formaţiune mai recentă, armata românească oferă materie largă criticei; fără îndoială că au progresat deajuns de doi ani în această privinţă şi mai ales în clasa ofiţerilor, cărora nu li se poate reproşa decât o deosebită încredere în persoana lor. Soldaţii sunt de bună înfăţişare, viguroşi, sobri şi disciplinaţi. Armamentul lasă ceva de dorit....". *(N. Iorga,* op. cit., vol. IV, p. 130).

Mai târziu, ziaristul spaniol afirmă că „increderea (armatei) în triumf e mare. Unele batalioane, la trecerea azi a principelui înaintea lor, au strigat: Asaltul! Asaltul!". *(N. Iorga,* op. cit., vol. IV, p. 135).

Şi însfârşit, pe măsură ce răsboiul înaintează, ziaristul spaniol îşi schimbă şi mai mult atitudinea dela început: „Efectul moral produs în sufletul trupelor române de ultimele operaţii e excelent. Soldaţii aceştia noi se cred acum deprinşi cu răsboiul şi ard de dorinţa gloriei militare. Toată lumea e martoră că armata românească ştie să se bată". *(N. Iorga,* op. cit., p. 135).

Lucruri asemănătoare spune corespondentul de ziare *Kohn-Abrest,* care ne-a vizitat şi el în timpul răsboiului de independenţă. Despre soldaţii români el spune: „Aceşti bieţi ţărani români, cu bluzele lor uzate şi căciuli cu pene de curcan, ei, de cari s'a râs atâta, au dovedit că ştiu să moară, dacă nu să învingă şi că, în adevăr, sângele vechilor Daci le curge în vine". *(N. Iorga,* op. cit., vol. IV, p. 142).

Isbânda ostăşească a Românilor (în războiul de Independenţă) zice părintele I. Lupaş era adeseori răstălmăcită cu vădită ostilitate în organele de publicitate dela Buda-Pesta, cari se căsneau să pună în circulaţie felurite zvonuri, că armata lui Carol ar fi fost înfrântă sau chiar aruncată de Turci în nordul Dunării".

Ca răspuns la calomniile ungureşti:

„Un ziar englezesc (The Morning Post dela 1 Octombrie 1877) publică despre isprăvile ostăşeşti ale Românilor

rânduri pline de înţeles ca acestea: „Dacă vreodată Ungurii au bănuit că la Bucureşti sunt planuri de a se folosi de vreun prilej datorit unor întâmplări, spre a întruni părţile împrăştiate ale neamului moldo-valah într'un Regat românesc, bănuiala aceasta trebuie să fie întărită prin descoperirea că Românii nu sunt numai ambiţioşi, ci pot să fie şi bravi. In faţa Plevnei brigadele româneşti au smuls singurul succes al zilei.... S'a dat uitării faptul că numele poporului român e acela al unui neam vânjos şi voinic. Având în vedere că sunt mai mulţi Români în cuprinsul Ţărilor Coroanei austro-ungare decât în afară de ele, capacitatea militară şi aspiraţiile vădite ale satelitului Rusiei nu pot fi binevenite pentru oamenii de stat dela Pesta şi dela Viena". (*I. Lupaş*, Congresul dela Berlin şi repercusiunea lui în Istoria Românilor. Conv. Literare, Ianuarie 1943).

Privitor la luptele dela Plevna *Seton Watson* spune în lucrarea sa despre Istoria Românilor: „Având nevoie urgentă de întăriri, ei (Ruşii) rugară stăruitor pe Români să vină cât mai repede în ajutorul lor ocupând Nicopole. Principele Carol sprijinit de o armată de 50.000 de oameni şi 180 tunuri putu atunci să pună condiţiuni de cooperare şi Ruşii, mai puţin aroganţi, îi propuseră în mod amabil conducerea armatelor reunite înaintea Plevnei". Vorbind de luptele dela Griviţa (30 August) Seton Watson adaugă: „Ataşaţii străini şi corespondenţii de răsboi lăudară în unanimitate extrema bravură a armatei române şi rezistenţa sa (sa fermeté) care contribuiră la înfrângerea Turcilor". (*Seton Watson* op. cit. pag. 377—378).

N. Batzaria citează ce i-a afirmat un ataşat militar turc la Bucureşti înainte de războiul balcanic:

„Soldatul turc", îmi zicea, „e curajos, e rezistent şi e războinic prin fire şi prin tradiţie. Are însă unele părţi slabe, cari îl pun într'o situaţie de inferioritate. In primul rând el e cam greu de cap, nu pricepe şi prinde dintr'odată cele ce-i spui. N'are desvoltat spiritul de iniţiativă, aşa că nu ştie să iasă singur din situaţii încurcate şi unde

e lăsat la propriile lui mjiloace. Pe lângă aceasta, după ce trece de 30 de ani, rezervistul turc — şi în special cel din Anatolia — pierde foarte mult din avântul şi din puterea lui combativă. Devine greoi, se moleşeşte, nu se poate mişca repede şi dacă mai e încă foarte bun pentru apărarea unei poziţii, nu poate fi utilizat însă cu succes ca element de ofensivă.

Declar că n'am observat niciuna din aceste scăderi şi lacune la soldatul român. E drept, că are o înfăţişare mai puţin marţială, mai puţin impunătoare ca soldatul turc. E mai mărunt, mai slab, nu e rigid în ţinută şi în privirile lui nu vezi acea seriozitate severă proprie omului de arme. Unui observator superficial şi unui profan, armata română nu-i lasă acea impresie de forţă şi soliditate, care te izbeşte văzând când defilează alte armate.

Noi militarii nu ne lăsăm, însă, înşelaţi de astfel de aparenţe exterioare, deoarece ele nu formează niciun criteriu pentru a judeca puterea şi valoarea unei armate. Noi ştim să privim aceste lucruri cu altfel de ochi, de cum o fac cei ce se cred îndreptăţiţi a trage concluzii şi a pronunţa sentinţe numai după impresia ce le-o produc câteva sute de soldaţi, cari defilează la o paradă oarecare.

Eu am asistat la manevrele armatei române şi le-am urmărit cu cea mai încordată atenţie.

Dacă vrei şi o observaţie cam neplăcută, este aceea privitoare la echipamentul armatei, care lasă întru câtva de dorit. Dar nu noi Turcii suntem cei chemaţi a arunca din pricina aceasta cea dintâi piatră asupra Românilor.

Ceeace m'a izbit în particular la soldatul român este sprintenia lui uimitoare şi minunata isteţime a spiritului său. Am văzut cum rezervişti trecuţi de 35 de ani aveau în mişcări agilitatea tinerilor de 20 de ani. Am văzut cum soldatul înţelegea îndată ordinele ce i se dădeau şi le executa fără să dea greş. Am asistat la explicaţiile privitoare la manipularea mitralierelor şi am constatat cu mirare că numai după câteva minute soldatul ştia să umble

cu această armă şi să o mânuiască cu atâta îndemânare, caşicum ar fi crescut cu dânsa.

Şi ceeace n'am văzut niciodată la soldaţii noştri este faptul că, după marşuri din cele mai grele şi mai obositoare de dimineaţa şi până seara târziu, soldatul român în loc să se culce şi să se odihnească, se apuca de cântece şi de jocuri. Atâta forţă de rezistenţă m'a pus în mirare".

(*N. Batzaria:* România văzută de departe. Edit. Viaţa Românească, fără dată, Bucureşti, pag. 210 şi urm.).

Să venim acum în sfârşit la cea mai mare încercare prin care a trecut în ultimele secole poporul român, la răsboiul pentru întregirea neamului 1916—1918.

Scriitorul german *Hans Carossa* care a însoţit ca medic trupele germane în Transilvania şi Carpaţii Moldovei în campania din 1916, spune în jurnalul său, la 11 Noembrie: „Inainte de amiază pe la ora 10, când soarele lumina viu poziţia inamică, smulserăm Românilor Lespezile printr'un atac îndrăzneţ dat cu oamenii companiilor a şasea şi a şaptea.

„E ora 4, şi Românii au dat al şaptelea iureş ca să cucerească iar colina. Ai noştri admiră marele dispreţ de moarte al adversarului, spun însă că sunt cam nesocotiţi şi n'au experienţă. Ori de câte ori plănuesc atacul, auzim cum un comandant le ţine un cuvânt de îmbărbătare, după care în sunetul unui marş vijelios pornesc îmbătaţi, nebuneşte la luptă. Şi astfel muzica, arta pură devine fluidul, care scoate pe om din sine şi îi insuflă atâta simţire de viaţă, încât doreşte să o risipească". *H. Carossa* Jurnal de răsboi în România trad. de V. Târpeanu p. 99—100).

Ne vom adresa apoi, ca să nu mai lungim vorba, generalului *Ludendorff,* şeful marelui cartier general al armatei germane şi generalului Pétin, şeful de stat major al generalului Berthelot. Ludendorff nu numai că nu ne va măguli, dar va fi în calitatea sa de inamic un critic aspru, oricât de obiectiv ar încerca să fie. Mărturia sa va fi cu

atât mai prețioasă. In memoriile sale, Ludéndorff vorbește despre campania germană în contra României în 1916, stabilind deosebiri precise între greșelile comandamentului nostru înalt și vitejia trupei. Astfel când e vorba de năvălirea în Transilvania la începutul campaniei, el afirmă că „necunoscând războiul în stil mare Românii — în fapt statul major și comandamentul, zicem noi — n'au știut să profite de împrejurările favorabile ce li se ofereau mereu... Inaintau foarte încet și astfel pierdură mult timp. Fiecare zi ne aducea noi avantagii". (*Ludendorff*, Memoriile despre răsboiul mondial și prăbușirea Germaniei, trad. română, editura Răspândirea culturii, București 1919 vol. I, pag. 333).

Tot astfel în luptele din Dobrogea Ludendorff arată că inamicul — adică armata română — „se întărise considerabil după înfrângerea dela Turtucaia și se încercase pe la începutul lui Octombrie să bată forțele germano-bulgaro-turce din Dobrogea, dar atacurile n'au fost conduse destul de unitar și nici cu destulă vigoare; astfel că lăsă să-i scape momentul favorabil, care s'ar fi putut exploata". (*Ludendorff*, op. cit. p. 349).

In sfârșit, ca să mai dăm un exemplu, să vedem ce s'a întâmplat în bătălia dela Argeș și Neajlov pentru apărarea Bucureștilor. Armata lui Mackensen trecuse Dunărea, venind din Bulgaria, dar nu făcuse încă legatura cu armata care scoborând Carpații prin Tg. Jiu și apoi prin Turnu Roșu venea din Oltenia, ca să se unească cu armata venită de peste Dunăre. „La 1 Decembrie, zice Ludendorff, aripa dreaptă a armatei Dunării (cea a lui Mackensen) fu greu atacată la sud-vest de București și fu silită să se retragă. Trupele germane, care trecuseră Neajlovul se văzură astfel izolate. Situația fără îndoială era foarte critică. Numai o singură divizie de infanterie turcă, care venea în a doua linie, mai întârzie mișcarea de învăluire făcută de inamic. Dar presiunea trupelor române nu fu continuată cu destulă tărie". (*Ludendorff* op. cit. vol. I p. 355). Toate acestea privesc comandamentul român.

In schimb, în termeni sobri, potriviţi stilului militar, Ludendorff recunoaşte vitejia soldaţilor şi ofiţerilor noştri combatanţi. Astfel el arată că, numai după ce a adus în ajutor o nouă divizie germană, a îndrăznit Mackensen să ia cu asalt Topraisarul în Dobrogea. „Sângele german, zice el, avea să curgă, deoarece aliaţii noştri nu erau la înălţimea necesităţilor reclamate de acest războiu". Generalul german recunoaşte mai departe, că Germanii, cu toate forţele noi asvârlite în luptă la Tropaisar, n'au isbutit să rupă frontul decât „după 3 zile de luptă crâncenă". In luptele dela Sibiu apoi „Românii se apărară cu îndârjire şi chiar atacară corpul alpin dinspre sud. Dar forţele principale române se puseră prea târziu (iar chestie de comandament!) în mişcare şi nu mai putură împiedica nimicirea unei părţi din armata lor lângă Sibiu". *(Ludendorff* op. cit. vol. 1 pag. 335).

Iată acum în ce termeni vorbeşte Ludendorff despre rezistenţa românească la trecătoarea Turnu-Roşu: „La trecătoarea Turnu-Roşu, generalul Krafft von Dellmensingen, împreună cu corpul său alpin, întărit cu brigada a II-a de munte austro-ungară, se isbise de o rezistenţă înverşunată, când după bătălia dela Sibiu întreprinse apărarea flancului armatei a 9-a, care se silea să înainteze asupra Braşovului.

Ca să atragă forţe asupra lui şi astfel să uşureze armata, se apărase atacând. In cursul luptelor îndârjite în care Românii dădură numeroase contra-atacuri, corpul alpin până la sfârşitul lui octombrie nu câştigă decât puţin teren la sudul trecătoarei. Aci trebuia dus războiul de iarnă cu toate formele lui caracteristice şi greutăţile sale formidabile. Trupele, inclusiv brigada de munte austro-ungară, se luptară minunat, dar un răsboiu ca acesta ar fi cerut un timp nesfârşit.

„O tentativă de trecere din partea forţelor principale ale armatei a 9-a prin defileul cel mai înalt şi cel mai larg din tot şiragul de munţi, având în faţă un inamic ca acesta, puternic şi pe care nu-l mai puteai surprinde, tre-

buia să eşueze, cum eşuase în octombrie atacul analog dat la sud de Braşov" *(Ludendorff* op. cit. vol. 1 pag. 351).

Despre retragerea eroică a trupelor dela Cerna a căror cale a fost închisă prin scoborîrea Germanilor în Oltenia şi prin năvălirea trupelor lui Mackensen peste Dunăre la Zimnicea, Ludendorff zice: „In spatele generalului Kühne, Românii luptându-se înainte cu bărbăţie, începuseră să efectueze o retragere pornind dela Orşova, de unde coboară cursul Dunării, ţinându-se mereu cât mai aproape de mal. Inconjuraţi de toate părţile, nu depuseră armele, decât pe la începutul lunei Decembrie, în apropierea vechilor guri ale Oltului. Speranţa lor, că au să fie salvaţi printr'un atac dat de armata română din Bucureşti, împotriva armatei de Dunăre nu se realiză". *(Ludendorff,* op. cit. vol. I, pag. 354).

Găsim totuşi, după atâtea recunoaşteri ale vitejiei soldaţilor noştri, o apreciere cu totul nedreaptă dacă se ia *ad litteram* şi nu se interpretează, aşa cum se cuvine, afirmaţia generalului german. El s'a mirat de mai multe ori în memoriile sale de lipsa Ruşilor pe frontul nostru şi de faptul că am fost mereu lăsaţi să luptăm singuri, fapt al cărui înţeles îl avem azi, când ştim ce scopuri urmărea aliata noastră Rusia. Ajungând totuşi la desfăşurarea luptei pe linia Bucureşti-Ploeşti, după cucerirea Capitalei, mărturiseşte că această luptă era din ce în ce mai grea pentru Germani: „Trupele noastre, zice el, erau ostenite şi nu mai puteau aborda inamicul decât de front; nu mai aveam nici o putinţă ca să mai atacăm prin vre-o mişcare de învăluire, deoarece inamicul se fortificase mai ales în munţi. Curând după aceasta sosiră şi Ruşii în mare număr, luptau mult mai bine decât Românii" *(Ludendorf* vol. I, pag. 358).

Ludendorff este aici nedrept, dacă nu e rău informat. Ruşii aşa de buni luptători au fost încât, în tot timpul răsboiului, au avut pierderi uneori uriaşe, cum au fost, între altele, cele dela lacurile mazuriene (la Augustowo-Grotno-Lipsk) când armata 10-a rusă a fost distrusă lă-

sând în mâna Germanilor 100.000 de prizonieri. Aşa ceva nu s'a întâmplat armatelor române. In al doilea rând dacă Germanii erau obosiţi, Ludendorff nu ştie, că Românii erau complect istoviţi, fiindcă aceleaşi trupe luptaseră aproape fără să fie schimbate, până s'au retras pe Siret. Insfârşit e posibil ca Ruşii, de astădată, să fi luptat ceva mai bine decât de obicei, dat fiind că în tot timpul umblaseră fără rost prin ţara noastră, neluptând deloc pe front, că erau bine hrăniţi, bine echipaţi şi aveau şi muniţii din belşug.

De altfel este peste măsură de preţioasă următoarea mărturie a lui Ludendorff, cu care încheiem, fiindcă luptelor dela Mărăşti şi Mărăşeşti, care au pus la grea încercare trupele lui Mackensen şi ale Austriacilor, el nu le consacră decât câteva rânduri, din care se străvede că nu-i convine să spună mai multe: „Fusese (campania din Muntenia) o campanie bogată în fapte de arme glorioase pentru bravii noştri soldaţi, bogată în hotărîri măreţe, luate de şefi, dela şefii de grade inferioare până la acei ai marelui cartier general, dar bogată şi în griji şi nelinişte şi nimeni nu le-a trăit mai intens ca mine. Bătusem armata română, dar nu putusem să o nimicim. Obţinusem toate rezultatele ce se puteau obţine, dar cu toate acestea tot trebuia să lăsăm forţe în Dobrogea şi Muntenia, forţe pe cari altfel le-am fi putut întrebuinţa pe frontul oriental şi pe cel occidental sau în Macedonia. Cu toată victoria pe care o repurtasem asupra armatei române, eram mult mai slabi în ce priveşte conducerea generală a răsboiului". *(Ludendorff* op. cit. vol. I, pag. 261—262). Toate aceste mărturii ale generalului german sunt cu atât mai preţioase cu cât aprecierile ce face asupra armatelor Austriei, Bulgariei şi Turciei, aliate cu Germania, sunt pline de amărăciune că nu au adus aproape nici un serviciu acesteia din urmă.

Generalul Pétin, şef de stat major al misiunii franceze care a venit în România, sub comanda generalului Berthelot, în timpul răsboiului nostru din 1916—1918, a publicat în 1932 lucrarea sa intitulată *Le drame roumain,* în

care expune din punct de vedere pur tehnic militar mersul campaniei noastre până după căderea Bucureştilor.

Găsim în această lucrare, pe ici pe colo, strecurându-se aprecieri asupra unor greşeli ale comandamentului nostru. Ceeace iese însă mai ales în evidenţă din toate cele spuse, este puţinătatea armatei noastre faţă de cea germană şi mai ales perfidia comandamentului armatei ruse, care nu ne-a dat niciun ajutor. Fireşte expresiile şi limbajul sobru al militarului, care se sileşte să prezinte o lucrare cu caracter obiectiv şi ştiinţific, nu-i permit să facă aprecieri desvoltate asupra felului cum luptă soldatul român.

Găsim totuşi următoarele două pasagii interesante:

1) Fiind vorba de lupta din Carpaţii Munteniei, Generalul Pétin zice: „Cei mai mulţi ofiţeri francezi sunt detaşaţi în punctele cele mai sensibile ale frontului: ei informează şi dau sfaturi. La aceşti soldaţi, agăţaţi de asprii lor munţi, ei găsesc comori de curaj şi de credinţă. Din partea lor ofiţerii noştri sunt stimaţi pentru experienţa, energia şi conştiinţa lor. *(Général Pétin* Le drame roumain, pag. 32).

2) Iar în altă parte, în legătură cu lupta dela Neajlov şi Argeş, *locotenent-colonelul de Roincé,* ataşat dela sosirea sa la divizia 21-a română, scrie în carnetul său de campanie următoarele rânduri citate de Pétin: „Patru zile de luptă reduseseră considerabil efectivele. In general soldaţii erau admirabili. De trei zile distribuţiile (hrana) nu se puteau face, oamenii luptau în fiecare zi în condiţiunile cele mai demoralizante şi niciodată n'am văzut vre-unii rămaşi în urmă (des traînards) şi niciodată n'am auzit plângeri". Şi generalul Pétin adaugă: „Această citaţie care este în acelaş timp un elogiu magnific al răbdării (endurance) soldatului român, ne permite să înţelegem dece în ziua de 2 Decembrie divizia a 21-a nu

mai joacă rolul care îi era destinat". *(General Pétin,* op. cit. p. 111) *).

S'au făcut adeseori glume pe seama afirmaţiei lui Vasile Alecsandri că „Românul se naşte poet". Că în masa mare a poporului român se găseşte un simţ artistic, cum nu se găseşte la multe popoare, ne-o dovedesc totuşi mărturiile repetate ale străinilor, care ne-au cunoscut mai deaproape. Să dăm câteva dovezi:

Gérando descrie cu multe amănunte unele biserici din Ardeal, cu picturile lor adeseori primitive şi naive, dar cari „dovedesc la neamul românesc un oarecare gust pentru artă", ele fiind lucrate de ţărani lipsiţi de cultură. „Cutare băiat, zice Gérando, care până atunci a ajutat pe tatăl său la munca câmpului, se simte într'o zi dispus să zugrăvească: *Anch'io son pittore!* Şi iată-l zugrăvind după fantezia sa. El este un artist, dar la înălţimea societăţii în care trăeşte. Dacă societatea aceasta se înalţă şi se apropie de a noastră, nimic nu va împiedica pe acest ţăran să devină pictor. Această dispoziţie a Valahilor decurge din origina lor italiană. Acest popor e inteligent şi spiritual: lui îi place poezia, muzica. Nu e rar să auzi ţărani spunând versuri, uneori ei chiar improvizează. Primăvara ei confecţionează fluere de lemn din salcie şi-i auzi pretutindeni cântând melodii. Este o eclogă a lui Virgilius în acţiune. Sunt cântăreţi din fluer cari au un talent deosebit. *(Gérando* op. cit. vol. I, pag. 321—322). Şi Gerando citează pe un oarecare *Ochi de pui,* pe care îl socoteşte ca un artist de geniu şi dela care el însuşi ar fi vrut să ia lecţii.

Ubicini vorbind de balada populară a Mioriţei analizează într'o notă versurile:

---

*) Despre dovezile de eroism ale ostaşilor noştri în războiul actual, este inutil să mai vorbim. Ele sunt cunoscute de lumea întreagă.

Dar tu de omor,
Să nu le spui lor,
Să le spui curat,
Că m'am însurat
C'o mândră crăiasă
A lumii mireasă.

El lămureşte că mireasa, de care e vorba aici, este moartea, apoi continuă: „Limba română este plină de aceste perifraze şi de aceste comparaţiuni de un pitoresc, rând pe rând, graţios şi teribil. Astfel ea numeşte banii *ochiul dracului*; ea dă pământului numele de *mamă;* ea compară bunătatea cu maternitatea, *bun ca sânul mamei*; un om mânios cu Dunărea, *se face Dunăre;* ea spune de un om superior că *e cu stea în frunte;* de o femeie frumoasă că e *„ruptă din soare". (Ubicini* op. cit. p. 207).

Eugène Poujade este primit la Botoşani în casa unui medic italian, unde prânzeşte minunat. In timpul mesei „nişte ţigani îmi cântau din chitară (probabil cobză) vioară şi naiu, melodii indigene, pline de o melancolie profundă şi de un farmec ciudat". *(E. Poujade* op. cit. fără paginaţie fiind un extras). Aşa tare l-a fermecat pe francez muzica noastră populară, încât a prelungit mai mult decât se cuvenea plăcerea de a o asculta şi a ajuns târziu de tot la Iaşi.

Aceeaşi constatare pe care a făcut-o Gérando cu privire la pictura bisericilor din Ardeal, o face mai târziu şi *Jules Michelet,* care zice: „Ca orice popor de origină italiană, el (poporul român) e sensibil la culoare. Bisericile mai ales la Valahii transilvăneni sunt toate zugrăvite de mâna zugravilor ţărani. Paturile lor sunt zugrăvite; şeile şi jugurile bivolilor (?) sunt deasemenea zugrăvite. Lada pe care femeia o aduce (ca zestre) la căsătorie, eleganta iie pe care o coase ea singură, oferă în podoabele lor colorate cea mai isbitoare asemănare cu vechile mozaicuri romane". *(J. Michelet,* op. cit. p. 282—283).

Paul Labbé afirmă că industria casnică este foarte des-

voltată la poporul român. Femeia lucrează singură îmbrăcămintea şi rufăria în care se vădeşte un simţ artistic deosebit. „In arta broderiei spune el, femeia română nu se teme de nimeni" — adică e neîntrecută. De altfel simţul artistic al ţăranului se aplică şi asupra obiectelor de tot felul pe care el şi le făureşte. De aceea Paul Labbé afirmă, că „simţul artistic al Românului e de netăgăduit: el se vădeşte uneori în cele mai modeste obiecte". *(Paul Labbé,* La vivante Roumanie 1913, pag. 61).

Vorbind la rândul său despre societatea *Munca* şi despre dibăcia cu care lucrătoarele ţes covoare, *Léo Claretie* se minunează cum e cu putinţă ca nişte ţărance sau mahalagioaice să ţeasă covorul, pe care el l-a văzut, şi care reprezenta bătălia dela Plevna, fiind destinat să fie oferit ca dar Regelui Carol I. El exclamă: „România este ţara zânelor acului. In şcoli, ateliere, în saloanele doamnelor din societate, am văzut minuni de artă, de invenţie şi de execuţie". *(Léo Claretie,* op. cit., pag. 120).

Şi mai departe: „Nu e mai puţin farmec în miile de obiecte populare, pe care ţăranii şi-au gravat meditaţiile lor, reflexul sufletului lor, al preocupărilor lor, radierea idealului lor... Obiecte modeste şi drăguţe a căror artă, interes, caracter şi pitoresc asigură populaţiei române unul din primele ranguri printre popoarele care perpetuează tradiţia estetică a gustului, invenţiunii, cultul etern al Formei şi al Frumuseţei".

Muzica noastră populară este îndeosebi preţuită de Claretie. Orhestra vestită a lui Ciolac nu i-a făcut nicio impresie şi aproape nu a ascultat-o cât timp a executat „valsuri lente de Rudolf Berger", îndată însă ce a început să execute arii populare, lucrurile s'au schimbat: „Ei introduseră în program melodii locale, suspine pline de dor, cu triluri de privighetoare; fu minunat; era o bucolică pasionată, o georgică amoroasă, o rugăciune tânguioasă, un osana biruitor, un strigăt de durere, un ciripit de pitulice, părea că simţi parfumul răcoros de sub arborii pădurilor, iarba, fânul strivit, crăcile populate de cuiburi; era cea

mai idilică și cea mai turburătoare pastorală". *(J. Claretie,* op. cit., p. 170).

Noëlle Roger a vizitat ocnele dela Doftana, unde a fost condusă și în bazarul cu obiecte lucrate de ocnași. Aflând că cei ce le-au lucrat, nu au urmat cursurile niciunei școli, ci că învață meșteșugul unii dela alții, autoarea aceasta nu se poate împiedica să afirme că „acest popor artist învață repede...". *(N. Roger,* op. cit. p. 89).

E. Beau de Loménie, francez stabilit, după cât se pare la Iași, vorbind despre viața lui Ștefan cel Mare și despre înflorirea artistică din timpul lui, atribuie în mod greșit întreaga noastră artă populară unei influențe a bisericii ortodoxe și deci indirect Bizanțului. El recunoaște însă că această „artă rustică e personală", adaogând: „Oalele zugrăvite, lemnul sculptat (nu pomenește nimic de scoarțe și cusături), care rămân încă și astăzi una din marile originalități ale țărancelor române, ne-au lăsat din aceste epoci îndepărtate multe specimene delicate și curioase". *(E. Beau de Loménie,* Naissance de la nation roumaine, Bucarest 1937).

Lucien Romier vorbește de frumusețea costumelor țărancelor noastre și afirmă că costumele din Banat, sunt influențate de cele ale „păpușilor unguresti și germane". Apoi adaogă: „Cele mai multe din aceste costume fiind făcute în casă, se vede aici proba unui geniu particular al țărancei din Carpați și a unui gust înăscut pentru eleganță". Relevând apoi grija pe care Românii, în general, o au pentru o ținută cât mai îngrijită, ceiace face că „micul păstor seamănă cu un paj fără pretenții", — precum și cheltuiala exagerată ce fac în acest scop, Romier afirmă că nu este aici vorba de cât de o însușire primitivă a poporului nostru. „Nici unul din popoarele care au invadat și au dominat regiunea Carpaților, încă dela începutul Evului Mediu, afară poate de Bizantini, n'au manifestat un astfel de instinct popular al eleganței. Și aceasta nu era una din însușirile Latinilor". *(Lucien Romier,* op. cit., pag. 61).

Să vedem însfârşit ce spun şi trei oameni de ştiinţă, cari au cercetat îndeaproape arta noastră sub diferitele ei aspecte:

Profesorul francez *Charles Diehl*, analizează arta noastră religioasă, pe care o găseşte destul de puternic influenţată, în primul rând de arta bizantină, dar şi de cea italiană, musulmană, şi chiar armenească. El recunoaşte însă că arhitectura bisericească moldovenească a realizat un tip „cu mult mai original". Acest stil moldovenesc „născut în a doua jumătate a secolului al 15-lea, domină mult timp arhitectura română, dar luând un caracter din ce în ce mai original". *(Charles Diehl,* L'art roumain în volumul La Roumanie conférances faites à l'Union française. Paris, fără dată).

Nu trebue exagerată, zice Diehl, influenţa bizantină deşi ea a fost reală. Există la Români şi o arhitectură civilă în care se concretizează spiritul naţional român. „Dar mai ales în broderiile care împodobesc costumele populare apare în chipul cel mai caracteritic toată tradiţia naţională". După ce descrie pe scurt costumul naţional, Charles Diehl, exclamă: „Şi pretutindeni, în Valahia, ca şi în Bucovina, în Transilvania ca şi în Banat, se găseşte graţia infinită a acelor cusături (broderii) originale şi fermecătoare. Această artă a broderiei, este una din manifestările cele mai interesante, ale artei naţionale". *(Charles Diehl,* op. cit., pag. 184).

Henri Focillon, adânc cunoscător al artei româneşti, vorbind despre arta noastră populară, afirmă că „ea reprezintă dealungul timpurilor elementul care s'a schimbat mai puţin", păstrând urmele unei culturi primitive în care tradiţia n'a împiedicat unele înnoiri. „Această artă atât de veche, zice el, este mereu întinerită. Şi adaog că, atât de vecină cu Balcanii, si pe de altă parte în contact cu centrul Europei, adică aşezată între o regiune de prea mare abundenţă de podoabe şi de bădărănie (lourdeur) ea păstrează acea tonalitate, care nu se defineşte — gustul şi, în veselia cea mai sprintenă, în expansiunea cea mai

inventivă (păstrează) geniul măsurii şi secretul de a-şi stăpâni uşurătatea". Şi mai departe, afirmând că arta populară din Banat şi Basarabia, au suferit oarecari influenţe orientale, el adaogă că „Oltenia este pământ clasic; nu' Asiei îi datoreşte ea strălucirea imaginaţiei ei, poate că ingeniosul său lirism îi vine dela poezia raselor celtice şi echilibrul său din instinctul mediteranean". *(H. Focillon,* L'art roumain in La grande Roumanie, album editat de revista L'Illustration în 1929).

Geograful *De Martonne* care încearcă să fie cât mai obiectiv şi mai rece în tot ce spune despre ţara şi poporul nostru, nu-şi poate stăpâni sentimentul de admiraţie, când vorbeşte despre frumuseţea portului ţărănesc şi despre simţul artistic al femeilor. „Costumul este, fără îndoială, ceiace izbeşte mai întâi pe străinul transportat brusc în Muntenia. A debarca la Câmpulung sau la R.-Vâlcea, într'o zi de sărbătoare, când ţărancele gătite se plimbă la braţul flăcăilor, sau se strâng pentru horă, este o bucurie pentru ochi. Fotele roşii şi negre cusute şi semănate cu flori aurite, ilicele brodate, pe cari se resfaţă salbele de galbeni, maramele de borangic, care împodobesc capul şi cad pe umeri, formează un tot pitoresc. Eşti izbit de gustul culorilor bătătoare la ochi şi de armonia pe care o prezintă totuşi acest tot. Costumul de lucru, mai simplu, rămâne încă original". *(De Martonne,* op. cit., pag. 258).

Insfârşit *Alphonse Muzet,* care a cunoscut îndeaproape toate ţările balcanice, pune în legătură simţul artistic al poporului român cu „gustul de paradă, de fast, de mare pompă, cu desfăşurarea celui mai mare lux". Toate ocaziunile mai mult sau mai puţin solemne sunt folosite pentru astfel de *manifestări,* fiecare familie făcând de cele mai multe ori cheltueli peste puterile ei. „In sate, zice el mai departe, dorinţa de a părea se traduce prin bogăţia costumelor cu tonalităţi strălucitoare, dar care dă pe faţă o manifestare (recherche) artistică netăgăduită. Cusăturile româneşti sunt de altfel renumite, şi acelea ale ţărancelor nu sunt cele mai puţin remarcabile". *(Alphon-*

se *Muzet*, Le monde balcanique, Flammarion 1917, p. 93—94).

S'a spus şi se repetă adeseaori şi azi, de Români înşişi, că Românul şi mai ales ţăranul e din firea lui leneş. Nu ar fi de mirare deci, ca străinii care ne-au cunoscut mai superficial, sau mai temeinic, să ne fi aruncat învinuirea pe care se zice că ne-ar fi adus-o şi Impăratul Iosif al II-lea al Austriei, care fiind întrebat de mama sa Maria Tereza cu ce impresie se întoarce din călătoria pe care o făcuse în Transilvania ca arhiduce moştenitor, ar fi răspuns printr'un cuvânt, socotit spiritual: „Am văzut un Sas muncitor şi o sută de Valahi leneşi". (*Gérando*, op. cit., vol. II, pag. 49).

Ceiace este peste măsură de interesant cu privire la această chestiune, este că într'adevăr destui călători străini afirmă a fi constatat faptul, dar îi caută explicaţia găsind-o mai ales în împrejurările naturale şi sociale, în cari a trăit secole dearândul poporul — drept vorbind ţăranul român. Vom lăsa în cele ce urmează deoparte călători mai vechi, cari au vorbit de lenea românească, ca de exemplu Andreas Wolf, Abatele Pizzigalli, F. Tietz, W. Hamm şi alţii, citaţi de N. Iorga în cele 4 volume ale *Istoriei Românilor prin călători*, precum şi pe aceia cari ca geologul austriac Hacquet, caută să arate că poporul român ar fi altul dacă n'ar fi tratat de asupritorii săi cu atâta cruzime. Ne vom ocupa numai de ce spun acei scriitori, pe care i-am putut personal analiza amănunţit şi ale căror opere, apărute în cursul secolului al 19-lea şi începutul celui de al 20-lea, sunt mai apropiate de timpul nostru, putând oglindi mai just caracterul nostru actual.

Vorbind despre ţăranii români, *F. Recordon* descrie îmbrăcămintea lor, apoi adaogă: „Mustăţile mari cari acoperă buzele şi barba lor pe care nu o îngrijesc, nu te împiedică să descoperi pe chipul lor blândeţea caracterului lor. Cred că un fizionomist ar recunoaşte şi semnele unei firi leneşe, pentrucă acesta e defectul care li se poate

mai mult imputa; dar el le este încă uşor iertat, fiindcă găseşti în ei o infinitate de calităţi, care sunt rare la alte popoare, precum (sunt): buna lor credinţă, sinceritatea, dragostea pe care o au pentru religie şi pentru îndatoririle pe cari ea li le impune, precum şi supunerea şi respectul ce au pentru boerii lor, deşi sunt de ei foarte rău trataţi...". *(F. Recordon,* Lettres sur la Valachie, Paris 1821, pag. 36—37).

Constată că e leneş poporul român şi englezul *Wilkinson.* El însă explică acest defect şi prin influenţa mediului înconjurător: „...Omul, această operă principală a naturii, zice el, este aici bădăran (lourd) şi greoi; el n'are nici pasiuni violente, nici tărie de caracter şi dă dovadă de o aversiune firească pentru muncă. Cauzele morale pot desigur să producă aceste efecte asupra maşinei omului; dar în această ţară, cauzele fizice lucrează cu cel puţin tot atâta forţă, ca şi cauzele morale *(Wilkinson,* op. cit., p. 116). Aceste cauze sunt după părerea lui neregularitatea climei, umiditatea pământului, cantitatea mlaştinelor... etc. Ca dovadă a lenei româneşti Wilkinson, citează faptul că avem — aveam pe atunci — 210 zile de sărbătoare respectate cu sfinţenie. Funcţionarii publici care nu lucrează în toate aceste sărbători, mai au şi vacanţă la Paşti şi în timpul verii.

R. Walsch, ataşat pe lângă ambasada engleză din Constantinopol, se întoarce în ţara sa după 1821, trecând prin Peninsula Balcanică, Muntenia, Transilvania şi apoi mai departe prin Germania. Când ajunge în Muntenia, găseşte ţara bântuită de ciumă, şi călătoreşte cu cea mai mare iuţeală spre vama dela Turnu Roşu, prin Bucureşti, Piteşti, R.-Vâlcea. Nu vede aproape nimic, căci nu se opreşte decât la localurile de poştă, sau la carantină. Deşi prea puţin informat despre sufletul poporului nostru, şi acest călător vorbeşte — din ce izvoare se informează nu se vede — despre lenea românească: „Locuitorii par a se resimţi de reaua natură a solului şi a climei. Locuitorii dela ţară sunt de statură mică, par puţin viguroşi şi

au părul blond şi moale (!?) ca mătasea; ei sunt indolenţi şi se mişcă încet: acesta e caracterul lor general dela boieri, cari se odihnesc lenevos în trăsurile lor aurite, până la surugiii, care conduc micile paştalioane *)".

De aceiaşi părere este şi *Raicevich*, cu explicaţia, că acest defect este o consecinţă firească a asupririlor şi jafurilor la care a fost supus poporul român. „Apăsarea, zice el, îi face bănuitori şi adeseaori ei devin înşelători, spre a evita să fie înşelaţi. Ei fug pe cât pot de muncă, pentrucă ştiu din experienţă, că, cu cât vor poseda mai mult, cu atât mai mult vor fi supuşi la contribuţiuni. De aci rezultă, că ei nu se îndeletnicesc cu nicio descoperire şi neglijează chiar mult agricultura, atât de necesară şi în general atât de încurajată. Pe de altă parte, pământurile sunt aşa de fertile, încât cu puţină grije, ei îşi procură cele necesare.... Deveniţi leneşi din pricina împrejurărilor, ei întind această trândăvie până şi în felul lor de trai. Ei preferă mălaiul de porumb, pentrucă le cere mult mai puţină osteneală...". (*Raicevich*, Voyage en Valachie et en Moldavie, Paris 1822, pag. 141).

Vorbind de înflorirea comerţului şi de viitorul frumos ce aşteaptă pe Români, prin faptul că în urma tratatului dela Adrianopol, comerţul a devenit liber pe Dunăre, Demidoff, spune: „Dunărea nu aşteaptă decât cerealele câmpiilor valahe, pentru a le duce să mărească grânarele Mării Negre; şi Valahii vor produce mult şi eftin, dacă obişnuinţa cu lenea, necumpătarea şi dragostea de săr-

---

*) Căutând să arate că limba românească este o latinească coruptă, acest autor dă următoarele mostre hazlii de limbă românească: „*Non soror, domine, esti uxor* (nu soră domnule, este soţia mea), spune un ţăran despre o femeie care se prezintă englezului. ‚*Tumor non esti pesti, Domine, esti gunska* (această umflătură nu e ciumă, Domnule, e guşă, i se spune când se fereşte de un ţăran guşat. Ce bine informat este englezul! (*R. Walsch*, Voyage en Turquie et à Constantinople. Traduit de l'anglais, Paris 1828, pag. 228—302).

bători prea numeroase în cultul vieţii dela ţară, le vor lăsa putinţa să lucreze". *(Demidoff,* op. cit., pag. 186).

„Lenea Valahului zice la rândul său *Gérando,* este aceia a lazzarone-lui. El are puţine nevoi şi şi le satisface, fără multă osteneală Afară de aceasta, obişnuinţa ordinei şi a muncii nu poate să-i fie familiară; căci nu e decât o jumătate de secol de când e emancipat şi în şerbie, când alţii trag folos din osteneala sa, omul nu-şi exercită deloc activitatea". *(Gérando,* op. cit., vol. I, pag. 323). Acest autor face totuşi rezervă cu privire la femeia română pe care o socoteşte, aşa cum fac şi alţi călători, drept foarte sârguincioasă. De altfel el socoteşte că deşi „lenea lui e proverbială", deşi „se va îmbăta duminica cu ţuică", atâta timp cât va avea un creiţar, totuşi ţăranul român în împrejurări prielnice e „capabil de o repede desvoltare".

Ceeace ne surprinde totuşi la acest călător, destul de perspicace şi de obiectiv de obiceiu, este că ne dă ca un exemplu caracteristic de lene românească următorul caz pe care cred că l-a înţeles rău: „Când ne intorceam dela Sibiu, zice el, avurăm o probă uimitoare (?!) despre lenea şi nepăsarea pe care Valahii o arată de obiceiu. Intâlnirăm opt călăreţi din acest neam într'un loc atât de strâmt, încât părea că trebuie ca fie unii, fie alţii, să ne înapoiem. Valahii ajunseră la încheerea că lor li se cuvenea să dea înapoi spre a ne lăsa loc de trecere. Dar privind înapoi văzură că drumul, pe care aveau să-l facă înapoi, era de vre-o 50 de paşi şi, pentru a evita această oboseală inutilă, se înşirară unii după alţii pe marginea prăpastiei. Eu vrui să mă dau mai repede eu însumi înapoi şi să-i las să treacă înainte; dar fui înştiinţat că, luându-şi odată poziţia, ei nu vor ceda în ruptul capului. Trecurăm deci cât mai încet cu putinţă şi cu o teamă foarte mare ca nu cumva unul din caii lor, făcând o cât de mică mişcare să nu prăbuşească pe călăreţ până în fluviu". *(Gérando,* op. cit., vol. II, pag. 32). S'ar fi cuvenit mai repede ca acest act al „Valahilor" să fie socotit drept ceeace era: unul din cazurile acelui eroism, simplu şi inconştient

de el însuşi, de care dau dovadă ţăranii români de atâtea ori în împrejurări excepţionale. Nu putea fi vorba aici de lene pentru o distanţă de 50 paşi călare.

Dr. *Camille Allard,* pare a atribui aşa zisa lene a ţăranului român, nu unei înclinări fireşti, ci marei slăbiciuni fizice. Se poate, ca ţăranii, pe care i-a cunoscut el în preajma Dunării, să fi fost aşa cum afirmă el, adică „de o moliciune şi de o slăbiciune fizică foarte mare".... având imprimată „pe faţa lor pecetea chlorozei şi anemiei....".

Dupăce descrie starea de mizerie socială, în care se aflau ţăranii, iobagi ai boerilor, precum şi corupţia în care trăiau aceştia din urmă, geograful *Elisée Réclus* continuă în felul următor, spre a explica lenea ţăranului român: „O astfel de stare socială trebuia să aibă drept urmare o spăimântătoare demoralizare şi la stăpâni şi la sclavi. Chiar calităţile naturale ale Românului, avântul, generozitatea, grabnica sa împrietenire, se schimbau în rău sub un astfel de regim. Boerii, posesorii pământului, fugind de moşiile lor, unde vederea suferinţei i-ar fi stânjenit, se duceau să trăiască departe, în intrigă şi stricăciune, cheltuind la mesele de joc din oraşele occidentale banii, pe cari arendaşii, greci în majoritate, li-i trimeteau, dupăce-şi luau cu dărnicie partea lor. Cât despre masa subjugată a populaţiei, ea era leneşe pentrucă pământul, de altfel aşa de fecund, nu-i aparţinea". *(Elisée Réclus,* Géographie universelle Tome I. Paris 1876, pag. 264—266).

Acestea le spune un om de ştiinţă, care e deprins cu cercetarea obiectivă a realităţii şi nu pune pe hârtie numai impresii trecătoare de călător grăbit. De altfel, acest geograf adaugă că ţăranii, deveniţi liberi, au câştigat foarte mult în demnitate şi dragoste de muncă.

Noëlle Roger, care vede ţara noastră în preajma răsboiului mondial, spune: „Este la ţăranul român un fond de indolenţă. Cu toată vioiciunea sa de spirit, cu toată

dibăcia mâinilor sale, lipsește continuitatea în sforțările sale. El a muncit așa de mult timp pentru alții, a suferit o așa de lungă șerbie, încât a păstrat obișnuința (le pli) de a nu face decât sforțarea strict necesară pentru a trăi. El lucrează numai atât, cât el și familia sa, deobicei foarte numeroasă, să aibă mămăliga indispensabilă, puțină brânză și pâine în zilele de sărbătoare, apoi se odihnește, doarme la umbră, vrea să fie liber. Deaceea adeseori în această țară așa de bogată, acești frumoși oameni zdraveni și fini rămân într'o mizerie oarecum voită.... ei n'au nevoi, dece să muncească mai mult?". *(Noëlle Roger,* op. cit., Paris 1914, pag. 105—106).

Sub formă ironică și uneori nu prea departe de adevăr, *Paul Morand* constată lipsa noastră de grabă în viață — ceeace este unul din aspectele lenii. Démètre, informatorul român pretențios, — despre care am mai pomenit — a venit în camera francezului, probabil cu intenția de a mai cleveti pe seama Bucureștilor și a bucureștenilor. Francezul observă cu această ocazie: „Démètre s'a culcat definitiv în patul meu, fumând țigări (intimitatea aceasta pare străinului mai curând lipsă de delicatețǎ). Din timp în timp e chemat la telefon. Se apropie ora prânzului și n'am reușit să mă scol. Ce delicioasă e senzația de a trăi într'o țară, unde nimic nu te grăbește, unde totul poate aștepta, unde întâlnirile nu sunt respectate, nici de o parte, nici de cealaltă, unde totul se aranjează în ultimul moment prin *„automat"*. De când americanii au construit în Calea Victoriei un sgârie-nori al telefoanelor automate, nu se mai isprăvesc convorbirile și trăncănelile; a face o vizită cuiva însemnează să mergi să vorbești la telefon dela el; poți chiar să pui pe alții să te cheme, căci e obiceiul să fii urmărit cu telefonul prin oraș din casă în casă.... „Vine imediat" i se răspunde atunci fără grabă, căci nimic nu e mai puțin urgent ca *imediatul* românesc". *(Paul Morand,* Bucharest, pag. 256—257).

Iată, cum vorbeşte şi cum explică „lenea" noastră *Lucien Romier*, în legătură cu suferinţele fără seamăn îndurate de soldatul român în răsboiul nostru de întregire: „Care alt soldat, zice el, ar fi suportat privaţiunile prelungite, pe care le-a acceptat soldatul român în timpul răsboiului? S'a zis de acest ţăran că e leneş, neavând nevoi Ar trebui să spunem, că obişnuit să-şi reducă nevoile, el şi-a desvoltat forţa în rezistenţă mai curând decât în activitate. Slăbiciunea lui este în această privinţă caracteristică, fiind asemănătoare slăbiciunii fizice a fellahului, italianului din sud, sau indianului (din Mexic). El nu face sforţare pentru plăcerea sforţării, cum fac popoarele bine hrănite; el se teme să cheltuiască zadarnic săraca lui rezervă. El nu consimte la sforţare, decât în vederea unui avantagiu imediat. De unde (rezultă) obişnuinţa sa de a trăi de azi pe mâine, slabul interes pe care îl acordă calculelor cu scadenţă lungă, sau întreprinderilor plănuite cu maturitate (mûries), lipsa de iniţiativă şi adeseori de invenţiune în afară de fantezie şi de înclinarea sa de a se mulţumi cu lucruri vagi (des a peu-près). Defecte, nu ale spiritului, care este vioi, ci ale temperamentului, aşa cum l-a format lunga adaptare a celei mai mici sforţări la o hrană insuficientă". *(Lucien Romier*, op. cit. p. 213).

Iată, însfârşit, impresiile unui gazetar cehoslovac căpătate în „Bucureştii noaptea şi ziua" în ultimii ani. Despre puţina activitate a funcţionărimii române, care găseşte mereu prilej să nu lucreze, acest gazetar scrie: „Omul trebuie să vină până la Bucureşti pentru ca să cunoască în adevăr ceva frumos pe lume: *„puntea"*. Cum, nu cunoaşteţi acest cuvânt? In limba cehă însemnează pod şi cuvântul n'are nimic din frumuseţea pe care o are în limba română. Puntea e atunci când între două sărbători e o zi de lucru, peste care se prelungeşte sărbătoarea celor două zile de sărbătoare. Deaceea trăiască puntea". (Cf. ziarul „Curentul" din 21 Iunie 1936).

Aproape toţi streinii care ne-au cunoscut sunt de părere, că poporul român este, în general vorbind, un popor de oameni frumoşi *).

N. Iorga, în ale sale patru volume despre *Istoria Românilor prin călători,* citează ici, colo, unele constatări de acest fel, pe care, spre a nu lungi capitolul, nu le vom pomeni aici.

Vom începe cu lucrarea lui *Carra,* pomenită mai sus în care se aduc o mulţime de critici, adeseori nedrepte, boerimii şi domnitorilor fanarioţi; se fac chiar unele descrieri pline de ironie ale obiceiurilor româneşti, cum este de exemplu descrierea horei, danţul acesta pe care aproape toţi călătorii străini l-au admirat; el nu se poate împiedica însă de a strecura unele adevăruri, sau de a face unele aprecieri favorabile nouă. Recunoaşte astfel că „Moldovencele şi Muntencele sunt în general destul de frumoase; ele au pielea albă, dar de obiceiu palidă. Se găsesc printre ele foarte puţine blonde dar un mare număr de oacheşe, cu ochi negri şi bine tăiaţi". „Iar cu privire la îmbrăcăminte Carra spune: „îmbrăcămintea femeilor este un fel de rochie lungă, fără cute, care li se lipeşte pe corp şi care se prinde cu cârlige sub sâni, aşa încât această frumoasă parte a farmecelor lor se înfăţişează ochiului curios al privitorului în toată rotunzimea lor".

In afară de lucrarea sa (rămasă în manuscris până la 1902, când a fost publicată de Academia Română) intitulată Memoriul despre starea Moldovei la 1787, *D'Hauterive* a lăsat şi un jurnal al călătoriilor sale dela Constantinopole la Iaşi în 1785. Ne interesează în acest jurnal partea privitoare la cele ce vede în Muntenia şi Mol-

---

*) Ceea ce urmează despre frumuseţea poporului român este reproducerea unor articole publicate în mai multe numere din *„Universul Literar"* (1939). Este explicabil atunci faptul că numele autorilor citaţi nu sunt însoţite de indicaţia paginilor şi operelor, din care au fost extrase citatele. Cerem iertare cititorilor că nu mai putem reface această lucrare acum la tipărirea în volum.

dova. D'Hauterive arată între altele, că a luat parte în comuna Munteneşti din judeţul Râmnic la o petrecere, după care, spune el, „ne rămâne.... o foarte blajină şi frumoasă gazdă, femeia unui bun valach, incapabil de gelozie". După ce arată apoi, că costumul n'are nicio însemnătate, când e vorba să preţueşti frumuseţea unei femei şi că „femeile erau frumoase sau urîte independent de forma vesmintelor lor", el nu se poate totuşi împiedica să nu atragă atenţia asupra vălului femeilor române. „La Drago-chioi, la Semi-chioi, zice el, acest văl era îngrozitor. Nu ştiu cum, el lua înfăţişarea unei căşti, pe chipul femeilor (bulgare desigur) din Alfatar, şi le mărea urâţenia groaznică. El are aici (la romănce) toate graţiile vălului unei drăguţe benedictine, el strânge fruntea cea mai lipsită de cute şi scoate în evidenţă nişte ochi mari, albaştri, înfrumuseţaţi (adoucis) încă şi mai mult de figura cea mai fermecătoare. Un ilic de pânză simplă lasă încă naturii tot meritul unei talii a cărei mlădiere nimic nu o stânjeneşte şi, în loc de fustă, numai o fotă de bumbac roşu şi alb strânge (corpul) sus şi jos tocmai cum strânge pânza pe o femeie care ese din bae. Intr'adevăr, ar fi mare păcat, ca toate acestea să fie acoperite sub crinolina marilor doamne dela Versailles".

Când ajunge la Vaslui, care după spusa lui era un simplu sat, *D'Hauterive* este adăpostit în casa unui ţăran, onorurile găzduirii fiind făcute de o fată tânără care-l farmecă pe francez. „Cât de fericit sat este Vasluiul, exclamă el, dacă toate femeile din el seamănă cu această încântătoare fată. Ea are opstrezece ani, talia, ochii, forma figurii şi atitudinea nu le-am găsit nicăeri mai perfect şi mai fericit asemănătoare cu acelea ale Genovevei lui Baleschow. Ea nu toarce, ci are pe genunchii săi un gherghef şi ducesele noastre nu brodează cu o mână mai drăguţă, cu un braţ mai frumos şi cu o îndemânare mai nobilă".

Dupăce descrie locuinţa pe care o găseşte foarte curată, după cum simplu şi curat e şi costumul fetei, D'Hau-

terive își exprimă regretul adânc, că trebue să plece mai departe.

„Adio, fermecătoare cusătoreasă (brodeuse), Moldoveanul pe care-l vei ferici, va fi prea fericit, dacă te găsește tot așa de frumoasă ca mine... Ii dau o monedă la plecare, ea o ia, lasă în jos ochii, îmi sărută mâna; în ce mă privește eu o admir ca pe o madonă de Corregio și nu pot nimic mai bun să spun spre a mărturisi înțelepciunea ei și a mea".

François Recordon descriind între altele costumul femeilor române, adaugă: „In sfârșit se poate spune, că țărancele din Muntenia nu sunt lipsite de oarecare eleganță în găteala lor mai ales, când sunt legate la cap cu o băsmăluță (petit mouchoir) care scoate foarte bine în lumină grațiile trăsăturilor lor, deși sunt uneori puțin arse de soare".

Wilkinson, este unul din puținii care, cunoscând mai de aproape neamul nostru, nu recunoaște fățiș frumusețea rasei noastre. El zice: „Femeile (e vorba de acele ale boerilor) se îmbracă cu totul europenește, dar ele combină mòdele cu bogăția orientală și cu risipa de podoabe. In general, ele nu sunt prea frumoase, dar această lipsă de frumusețe este răscumpărată prin multe grații naturale, printr'o fire veselă și o talie sveltă remarcabilă". Când vorbește însă despre țărani, Wilkinson mărturisește că „cu tot acest fel (rău) de viață și cu toată influența presupusă a unei clime puțin favorabile, țăranii sunt în general o frumoasă rasă de oameni" deși face rezerva că trăsăturile fizice sunt foarte amestecate, găsindu-se până și indivizi, care au pe acelea ale tipului tătăresc. (*Wilkinson*, op. cit.).

Sosind în Muntenia, cu vaporul, din susul Dunării, *Anatole de Démidoff* vine în atingere cu poporul nostru pentru prima oară la Schela (probabil în Oltenia) și se duce, însoțit de câțiva prieteni, să vadă satul Cerneț, la un kilometru departe de țărmul apei.

Fiind zi de duminică, bărbaţii sedeau pe vine, fără ocupaţie, la porţile lor şi fumau. Femeile formau grupuri aparte fără să fie închise, lucru pe care Démidoff îl observă în mod special, gândindu-se la obiceiul turcesc de a ţine femeile în harem.

El spune mai departe, că „aşezate alene jos pe un picior, în timp ce celălalt genunchiu, ridicat în sus se atinge de bărbia lor (femeile), şedeau de vorbă. Deşi ciudată, această atitutdine (cette pose), este graţioasă; ea învederează un fel de nepăsare, care este cu totul în armonie cu fizionomia galeşe a celor mai multe femei tinere". Mai târziua la Giurgiu, asistând la bâlciul local, Démidoff vorbeşte de „fetele voinice ale Munteniei", de galbenii de aur, care împodobesc capul şi gâtul unor fete destul de urîte, pe când „multe figuri nobile şi drăguţe n'aveau drept podoabă decât o biată salbă de parale".

Ceea ce face ca Démidoff, dealtfel destul de bun înţelegător al stărilor de lucruri dela noi, să nu stărue mai mult asupra chestiunii, de care ne ocupăm, este graba, cu care el trece prin ţările române. El recunoaşte însuşi, la un moment dat, că în cele vreo patru zile, cât a mers cu poşta, dela Focşani la Sculeni prin Iaşi, n'a putut cunoaşte decât prea puţin Ţara Moldovei.

A de Gérando împodobeşte uneori, poate în calitatea sa de ginere al contelui ungur Emerik Tekeli, — pe ţăranul ungur cu însuşiri alese, dar face aceasta stabilind un contrast nejustificat între Unguri şi alte neamuri. Astfel ţăranul ungur „nu e nici lacom de câştig ca Sasul, nici leneş ca Valachul", sau „Ungurul socoteşte că nu e demn de el să-şi umple casa cu copii ca Slovenii sau Valachii. Iapa nobilă nu dă naştere decât unui mânz pe an, pe când scoafa cea vulgară naşte o mulţime de purcei". Convingere demografică foarte discutabilă !

Cu toate acestea A. de Gérando recunoaşte făţiş — şi acesta este un mare merit al imparţialităţii ce domneşte în cea mai mare parte a operei sale — că Românii sunt

urmaşii coloniştilor lui Traian, că ei n'au părăsit niciodată Dacia şi că „aveau şefii lor naţionali, când fură subjugaţi de Unguri".

Când e vorba de frumuseţea rasei — lăsând la o parte ceea ce spune despre femeile din clasa nobilă maghiară — A. de Gérando nu pomeneşte aproape nimic despre Unguroaicele din clasa de jos, în timp ce vorbeşte adeseaori de frumuseţea Româncelor. In călătoria pe care o face în Transilvania, A. de Gérando ajunge astfel la Alba-Iulia. Oprind trăsura la oarecare distanţă de acest oraş, observară, el şi însoţitorii săi, o casă ţărănească aşezată într'o poziţie pitorească, alături de drum.

Vizitiul ungur strigând *„ape!"*, „o frumoasă Româncă, zice călătorul francez, eşi din casă, ţinând în mână unul din acele graţioase vase (ulcioare desigur) de formă etruscă de care locuitorii se servesc încă în acest ţinut. Ea avea frumosul costum al Muntencelor de Zlatna"... pe care autorul îl descrie cu oarecare amănunte. „Romànca, zice el mai departe, se apropie cu ochii plecaţi în jos, ne dădu să bem şi se retrase". Mai departe, într'un sat pe care nu-l numeşte, priveşte hora şi observă că „femeile în costumul lor elegant, erau minunat de frumoase". De altfel, spune el, locuitorii acestor ţinuturi aurifere, care sunt aproape toţi Români se disting de cei de un neam cu ei, printr'o atitudine mai hotărîtă, un spirit mai viu, şi o frumuseţe uimitoare".

In legătură cu lenea ce se atribue Românilor, autorul arată că, în schimb, femeia este foarte muncitoare. Ea lucrează la câmp alături de bărbat, ea prepară mâncarea şi îngrijeşte de copii, ea ţese şi — lucru observat şi de alţi călători — chiar mergând pe drum, toarce din furca înfiptă în brâu. „Această muncă neîncetată o veştejeşte repede, şi o face să piardă prea de vreme acea frumuseţe pe care şi-o trage dela origina sa. Ţărăncile române au adeseori acel tip particular, care se întâlneşte la femeile din Italia. Când le vezi cum urcă coastele dealurilor, purtând cu o graţie severă, vasele lor de formă etruscă, îţi

aminteşti de statuile antice. Doar cămaşa cu cusături, cojocul şi cismele roşii, dau acestor Romane, (nu Romånce N. R.) oarecare înfăţişare orientală". Este aici, cum prea bine se vede, o descriere aproape entuziastă a frumuseţii femeii române.

Dar călătoria lui A. de Gérando continuă şi el are prilejul, mereu reînoit, să-şi întărească convingerea că rasa românească e o rasă frumoasă. „Am asistat, zice el, la o şezătoare, în altă parte, unde patruzeci de fete, aşezate în jurul unei vechi săli boltite, torceau cântând. Unele erau foarte frumoase; mişcările lor erau totdeauna graţioase şi cântecul avea ceva plângător". Vorbind de obiceiul, pe care-l au ţăranii români, de a fi respectoşi şi de a săruta mâna, călătorul francez cată să arate că acest obiceiu n'are deloc caracterul galant, care i se atribue în occident şi, cu această ocazie, povesteşte următoarea întâmplare: „O societate veselă (ungurească desigur N. R.), oprindu-se într'o zi la poalele Detunatei, găsi acolo o Romåncă de o aşa de mare frumuseţe, încât fiecare îşi arătă admiraţia. Uitând de orice idee aristocratică, doamnele, în loc de a lăsa să li se sărute mâna, îmbrăţişară frăţeşte pe ţărancă. Nobilii cavaleri nu putură să facă altceva mai bun, decât să urmeze acest exemplu. Ei întinseră braţele spre frumoasa Romåncă; dar ea o luă la fugă, isbucnind în hohote de râs".

Chiar despre bărbaţi, care în mod firesc i-au atras mai puţin atenţia în această privinţă, A. de Gérando afirmă că „ţăranii români au de obiceiu *tipul meridional.* Se văd mulţi al căror profil aminteşte busturile, cari ne rămân din antichitate".

Vom pomeni în treacăt şi pe marele istoric francez *Edgar Quinet,* deşi părerile lui ar putea fi bănuite de parţialitate, întrucât a fost casătorit cu o romåncă Istoricul francez pledează cu multă căldură cauza poporului român, care se sbătea (în 1856) să înfăptuiască unirea celor două principate. In legătură cu necesitatea unei regenerări morale a neamului nostru şi cu ridicarea lui la nive-

lul la care s'au ridicat alte popoare, Quinet exclamă, adresându-se Românilor: „Voi care vă socotiţi pe treapta cea mai de jos, nu puteţi să străbateţi într'un moment spaţiul care vă desparte de ceilalţi? Nu puteţi şi voi să pretindeţi maşini tot atât de perfecte ca ale lor? Fierul, lemnul, inul ,cânepa, nu vor fi ele la voi tot atât de inteligente ca la noi? Dacă într'adevăr omul modern trebuie să fie măsurat numai prin forţele naturii fizice, cine posedă o natură mai fecundă ca a voastră? Cine are mai multă dreptate să se mândrească cu ea? Dacă frumuseţea morală nu mai este nimic pe pământ, *cine se poate mândri mai mult ca voi cu frumuseţea fizică?* Fie că priveşte cineva rasele voastre de ţărani, cari au suferit, fără să se încovoaie, prăbuşirea atâtor societăţi, talia lor sveltă, trăsăturile lor antice, ochii lor plini de blândeţe şi de foc, în care Italia lui Virgil pare a se oglindi încă, fie că se ia în seamă locurile, orizontul închis de munţi nepătrunşi, singurătatea pădurilor adânci, albia râurilor aurifere, ce de minuni, care aşteaptă încă istoricul şi pictorul lor!".

Ubicini afirmă că poporul nostru este format, din punct de vedere etnografic, din două categorii de oameni — unii aparţinând „rasei româneşti indigene", alţii formând „rasele indigenate", adică asimilate, românizate. Rasa indigenă este ieşită din amestecul vechilor Daci cu coloniştii romani şi formează, după părerea lui Ubicini, aproape nouă zecimi din totalul populaţiei. Urmează un mic portret al acestora: „Mari, voinici, frumoşi la chip, inteligenţi, Românii în costumul lor, care pare împrumutat din bassoreliefurile columnei lui Traian, amintesc în afară de asprimea fizionomiei, pe mândrii războinici din care se trag. Acea expresie bărbătească este înlocuită la ei cu un aer de tristeţe şi resemnare, rezultat al atâtor suferinţe pe care au trebuit să le îndure".

Eugène Poujade ajunge în Bucovina, venind în anul 1848 dela Viena, prin Galiţia, deoarece din pricina revoluţiei ungureşti ,nu putuse să scoboare pe Dunăre, cum avusese intenţia. El afirmă că, pe măsură ce înainta în

Bucovina, era izbit de marea asemănare dintre locuitorii acestei provincii şi tipurile de Daci, sculptaţi pe columna lui Traian.

„Alături însă de urmaşul barbarilor (Daci, N. R.), cu chica blondă şi lungă şi îmbrăcat la fel cu ei, — zice el mai departe — se regăseşte scoborîtorul învingătorilor asemănător cu tipul pe care călătorul poate să-l admire în câmpia romană şi pe care nemuritorul penel al lui Léopold Robert ni l-a făcut familiar: păr negru, cârlionţat, care scoboară des (en touffes) pe gât şi pe frunte, o piele oacheşă, uneori măslinie, fruntea largă, şi capul acoperit cu căciulă, ochii mari şi adânci, bărbia ridicată în sus, cu o graţie amestecată cu mândrie".

H. Desprez cunoaşte starea lucrurilor dela noi în urma călătoriei ce a făcut venind dela Buda-Pesta, prin Alba Iulia, Cluj, Sibiu, spre Turnu Roşu şi apoi prin Muntenia la Bucureşti. „Ţăranul român, zice el, dureros apăsat de Maghiari şi Saşi în Transilvania şi de proprii săi boieri în Moldo-Valachia, a păstrat în fruntea lui largă, inconjurată cu lung păr negru, în ochii săi mângâioşi, împodobiţi cu sprâncene groase, toate semnele unei inteligenţe vii, sprintene (prompte) pătrunzătoare şi mobilă (mobile)".

Doctorul *Camille Allard,* vorbeşte de locuitorii celor două maluri ale Dunării, în apropiere de Cerna-Vodă. Amintind pustiirile făcute de Ruşi şi de başbuzucii turci, — suntem în timpul războiului Crimeei — în comuna Rasova, locuită pe atunci şi de Turci alături de Români — fără să fie vorba câtuşi de puţin de Bulgari — autorul nu se poate îndeajuns minuna de faptul că Turcii au părăsit satul, pe când Românii au rămas pe loc.

Despre ţăranii din stânga Dunării (probabil din jud. Ialomiţa) spune că sunt „de o slăbiciune fizică foarte mare" din pricina „chlorozei sau anemiei". „Femeile lor au o figură blândă (douce) şi plăcută, dar de o expresie mai puţin melancolică, decât aceia a oamenilor. Pielea lor e albă şi talia lor de o mare mlădiere, ceeace *Caillat* (citat de C. Allard) atribuie obiceiului de a purta greutăţi pe cap".

Merită să amintim aici și portretul peste măsură de măgulitor — exagerat de binevoitor ar zice un vrășmaș, — pe care îl face geograful *Elisée Réclus* neamului nostru. După ce arată că în munții Carpați se găsesc, ca urmași probabili ai vechilor Daci mulți locuitori înalți de statură, blonzi și cu ochi albaștri, cari se deosebesc totuși de greoii oameni blonzi din nordul Europei prin „grația și mlădierea lor", Réclus, afirmă că altă înfățișare au Românii dela șes.

„In general, zice el, Românii din câmpie și mai ales cei din Muntenia au chipuri frumoase oacheșe, ochi plini de expresie, o gură fin tăiată, arătând, când râd, două rânduri de dinți de o albeață strălucitoare; ei se deosibesc prin micimea picioarelor și mâinilor și prin finețea încheieturilor lor. Le place să lase părul crescut mare și se povestește că mulți tineri fug de serviciul militar numai pentru a-și salva chica frumoasă, ce le atârnă pe umeri. Indemnateci, sprinteni, grațioși în toate mișcările lor, ei sunt afară de aceasta, neobosiți la mersul pe jos și suferă, fără a se plânge, cele mai aspre oboseli. Ei poartă costumul lor cu o îndemânare admirabilă și chiar păstorul român cu căciula lui înaltă, cu chimirul de piele, ce-i servește drept buzunar, cu cojocul aruncat pe umăr, și cu cioarecii lui, cari amintesc pe aceia ai Dacilor sculptați pe columna lui Traian, impune prin noblețea atitudinii sale.

Femeile din România, sunt grația însăși. Fie că păstrează vechile mode naționale, și poartă iia largă cu cusături, ilicul larg, marea fotă multicoloră, în care domină roșul și albastrul, marama împodobită cu aur și cu galbeni, fie că au adoptat îmbrăcămintea modernă, ele te farmecă totdeauna prin eleganța și gustul lor. La frumusețea ei, Româncа adaogă o inteligență vie, o veselie comunicativă, o istețime în răspunsuri, care fac din ea Pariziana Orientului. Femeile atât de grațioase ale Munteniei, au contribuit să ia naștere proverbul: „Dâmboviță apă dulce, cin'te bea nu se mai duce!".

Este, în legătură cu aceasta, demn de ţinut în seamă faptul că, vorbind de Bulgari, cari sunt descrişi ca „îndesaţi, cu cheresteaua solidă, purtând un cap zdravăn pe nişte umeri largi", Réclus afirmă că cei mai frumoşi dintre ei sunt acei ce locuiesc în văile Rodopului la sud de Filipopoli. Aceştia sunt, „mari cu părul negru, plini de avânt şi de veselie, entuziaşti şi poeţi", dar autorul înclină mai mult să-i socotească drept urmaşi ai vechilor Traci.

Alături de Réclus, vom cita pe marele istoric *Jules Michelet,* care pledând cauza Românilor, îi prezintă ca având o mulţime de calităţi, întunecate de asupririle nesfârşite pe care le-au îndurat. Poporul român, zice el, între altele, „este un popor elegant, cu elocuţiune uşoară şi care vorbeşte minunat de frumos. Nici o diferenţă de limbă între ţăran şi omul cult; drept vorbind, ca şi în Italia, nu există popor (în înţelesul de clasă deosebită N. R.), sau dacă voiţi să fie popor, eleganţa şi distincţiunea se găsesc mai ales la ţară.

Unul din amicii mei, Francez din naştere, dar Ungur prin sufletul său, neputând fi deloc bănuit de parţialitate pentru Valachi, găsea la ei ceva din păstorii lui Virgilius".

In timpurile noastre *A. Bellessort* prezintă un frumos portret al lui Ion C. Brătianu, ale cărui succese în politica internă şi în cea externă, le atribue farmecului lui personal. „Natura l-a dăruit, zice el, cu un extraordinar dar de seducţie care îi supravieţueşte în surâsul şi privirea fiicelor şi fiilor săi. De acest farmec pe care limba română îl numeşte *vino'ncoace,* el s'a servit patruzeci de ani spre a grupa în jurul patriei sale simpatiile Europei şi pentru a-şi bate joc de ameninţarea congreselor. Dealtfel toţi Românii au ceva din acest farmec. Ţăranii români, zice el mai departe, sunt frumoşi, au în mod firesc o înfăţişare distinsă (grand air) ca oamenii din orient".

Călătorind prin ţară, Bellessort, ajunge şi la Răsboieni unde tocmai se comemorează lupta lui Ştefan cel Mare cu Turcii. S'au strâns în întâmpinarea ministrului Spiru

Haret, toţi învăţătorii din judeţ, pe care autorul francez îi descrie astfel: „Erau acolo toţi, oameni frumoşi, cu figura energică şi cu mersul neşovăelnic, în urma revizorului lor şcolar şi toţi în costum naţional...".

La Curtea de Argeş în zi de sărbătoare *Paul Labbé*, găseşte mulţime de ţărani pe străzi. „Admir zice el, graţia inteligentă, şi sprintena eleganţă a oamenilor, frumoşii ochi ai femeilor, atât de drăguţe, cu iile lor înflorate şi cu fotele lor cusute cu fluturaşi de argint... nişte marame mari de borangic împodobesc cu graţie capetele lor". Streinul aşa vede tabloul, cu toate că însoţitoarea româncă, o domnişoară Petrescu, îi spune că sub aceasta se ascunde o mizerie nemaipomenită.

În Moldova, acest călător găseşte că sunt „politicoase şi drăguţe tinerele moldovence; ele au sinceritatea în ochi şi pe obraji primăvara; multe par fermecătoare în fotele lor scurte colorate şi în iia cu cusături aurii", deşi adaogă, că din pricina muncilor grele ele îmbătrânesc repede.

Noëlle Roger intră în ţara noastră prin Predeal (1914) Cât timp trenul stă în gară, ţărance aleargă dealungul vagoanelor cu coşuleţe de fragi pe care le prezintă călătorilor. Ele sunt „brune, cu ochi mari, negri, atât de subţirele în iile lor cusute cu fluturaşi, şi în fotele lor strălucitoare, care le strâng şoldurile".

Mai târziu când călătoreşte mai mult şi cunoaşte ţara mai de aproape, Noëlle Roger, spune despre ţărani: „Admiram sprinteneala membrelor lor, regularitatea trăsăturilor lor, şi graţia tinerelor fete. Ochii lor au o expresie de blândeţe. Eram surprinşi de tăcerea şi melancolia lor... Aceiaşi impresie am avut, când am studiat pe soldaţi în tabără şi pe marinarii flotei. Aceşti tineri frumoşi, care sunt nişte soldaţi admirabili, atât de disciplinaţi atât de răbdători şi atât de valoroşi, se înfăţişau cu acelaş mers repede şi sprinten supuşi la ordinile ce li se dădeau silindu-se să înţeleagă şi toţi aveau în privire acea blândeţe întristată".

Asistând la prăznuirea Schimbării la față, la mânăstirea Slatina, aproape de vechea graniță dintre Moldova și Bucovina, autoarea aceasta stăruie asupra costumelor, care se armonizează minunat cu peisagiul înconjurător. Se găsiau acolo și mulți Români din Bucovina. Ei „poartă costumul românesc și vorbesc românește. Ei sunt frumoși și înalți, cu păr lung și cârlioțat ca pe timpul lui Ștefan cel Mare".

Léo Claretie afirmă că „populația rurală română formează un tot atrăgător, un tablou colorat, o viziune de artă și de exotism". Tot amestecul de rase suprapuse peste elementul băștinaș, n'a isbutit să înlăture acel fond permanent, care te face să te gândești la Roma. „Dacii și legionarii lui Traian, au format această rasă puternică, acești soldați robuști, acești latini zebrați cu slavism: o defilare de țărani dela Dunăre îți amintește desfășurarea frizei de pe columna lui Traian". Țăranii, la a căror primire — cu ce ocazie nu se spune — pe pajiștea castelului Peleș de regele Carol I și Regina Elisabeta, a asistat și Claretie, erau după spusa lui, fericiți și frumoși, când jucau hora. Dar „costumul feminin are și mai mult farmec încă. Ce minunat lucru este o româncă în costum de țărancă. Româncele sunt frumoase, mici, nervoase, bine făcute, cu păr negru, ca pana corbului și cu ochi negri, râzători și adânci".

Vorbind în sfârșit de obiceiul purtării mărțișorului legat cu fire albe și roșii, acest autor afirmă că astfel se „însuflețesc chipurile gânditoare cu ochi negri și adânci, în care se reflectă pădurile Carpaților și apele cenușii ale Dunării".

Să cităm însfârșit și unul sau doui din scriitorii, cari neau vizitat țara după făurirea României întregite.

G. Peytavi de Faugères își strânge impresiile în *Roumanie, terre latine* din 1929. Lăsând la o parte considerațiunile privitoare la politica noastră internă, și la relațiile noastre cu alte popoare, autorul acesta consacră un bun număr de pagini așa numitului de el *„farmec româ-*

nesc". La Craiova, căreia îi dă numirea de „oraş alb" autorul este impresionat de înfăţişarea ţărancelor „svelte şi uşoare, adeseori cu picioarele goale", care te fac să te opreşti pe loc şi al căror chip îţi rămâne viu în minte. „Corpurile lor mlădioase ondulează în lumina puternică (vibrante) şi nimic nu e mai graţios decât silueta lor, când, purtând pe cap ulcioare mari de Sibiu pe care le menţin în echilibru şi le restabilesc cu o mişcare din şolduri, merg cu sprinteneală pe străzi...".

Pe valea Jiului, „femei lângă fântâni sau plecate deasupra puţurilor rustice, ale căror cumpene le mişcau, frumoase, svelte ca nişte zeiţe, umpleau ulcioarele lor şi, încet, porneau la drum având pe cap această povară, care stătea în echilibru; altele, aşezate jos şi visând, torceau lână. Şi eu mă gândeam că unui Puvis de Chavannes i-ar fi plăcut această ambianţă liniştitoare, înfăţişarea gânditoare, (recueilli) a acestor fiinţe, pe care nu le chinuesc deloc vulgarele şi meschinele noastre griji".

In treacăt pomeneşte şi *Lucien Romier* despre buna primire pe care a găsit-o în Bucureşti, precum şi de „frumuseţea legendară, dar reală, a femeilor" din capitală. In Bucovina constată că, cu toată năvala streină sistematic susţinută de vechea împărăţie austriacă, „vechiul tip al Moldovenilor din nord subsistă încă foarte viu. El este foarte frumos la femei, ca şi la bărbaţi. Şi costumul de sărbătoare pune şi mai bine în lumină demnitatea înăscută a ţăranilor".

Iată acum şi un autor, care stăruie în special asupra frumuseţii bărbăteşti, privită mai ales din punct de vedere al succeselor sentimentale. Acesta este *Paul Morand*. El prezintă o istorie prescurtată a poporului român, în legătură cu Bucureştii, precum şi o descriere a capitalei noastre.

Lăsând la o parte ceeace este adevăr istoric şi observaţie adeseori justă în ceeace spune el, este totuşi de semnalat că Românii, care l-au călăuzit, i-au dat, dintr'un fel de snobism prostesc, o imagine uneori falşă despre poporul

nostru. Paul Morand, citează portretul Moldo-Valahilor, veniţi la Paris în prima jumătate a secolului trecut, aşa cum îi prezintă *Bellanger:* „frumoşi, inteligenţi, îndemânateci, leneşi ,beţivi şi afemeiaţi".

Stabiliţi în Paris căutau să ia ochii lumii cu luxul lor, aveau „câte o Pariziană în fiecare zi", curând însă cheltuindu-şi toţi banii, ajungeau să trăiască în cele mai mari lipsuri.

Acum aproape o jumătate de secol, Pierre Veber scria: „Orice femeie are în viaţa ei un Moldo-Valah". „Caracterul cosmopolit al acestui privilegiu s'a alterat evident puţin: călătoriile sunt scumpe; vine apoi şi concurenţa sud-americanilor. Totuşi specimenul român păstrează o desăvârşire, o înfăţişare autentică, o îndemânare nepăsătoare, un stil, într'un cuvânt, care-l fac neînvins; el are acea naturaleţe perfectă şi chiar naivă, pe care nu o dobândeşte cineva aiurea, decât cu timpul şi cu greutate; la el aceasta este un dar al cerului".

Dar a venit timpul să sfârşim. Cititorul s'a convins, cred, de aprecierile favorabile, uneori peste măsură de favorabile ale atâtor streini asupra frumuseţii rasei noastre. In afară de măgulirea ce simte ori şi cine ştie, că posedă o astfel de însusire, socotesc că însuşirea fizică are o deosebită însemnătate pentru felul cum se alcătueşte şi se desvoltă sufletul unui popor, lucru de tot aşa de mare însemnătate — pentru rostul lui istoric. Dar în tratarea acestei afirmaţii, care poate părea paradoxală, nu putem intra acum.

CE SPUN ROMÂNII

II.

După ce am expus, cum judecă străinii, sufletul românesc, să vedem ce spun și Românii în această privință. Este cu atât mai necesar, cu cât lucrarea de față nu ar avea niciun rost, dacă nu ar aduce o contribuție personală cât de mică în rezolvarea unei probleme atât de însemnate pentru însăși ființa neamului.

In domeniul Psihologiei, dar mai ales în acel al Pedagogiei, sunt autori români, cari rezolvă diferite probleme științifice cu o mare ușurință: sau improvizează, dacă nu repetă lucruri de mult și, poate mai bine spuse de alții; sau se adresează pentru informații, numai autorilor străini, crezând că prin aceasta pot rezolva probleme specific roromânești. Se găsesc, lucru și mai interesant, autori atât de increzuți în părerile lor proprii, încât nu citează în lucrările lor noi, decât alte lucrări tot ale lor mai vechi, socotindu-le drept singura autoritate în materie.

Nu vrem să cădem în astfel de păcate. Există o cultură a noastră românească, modestă poate, dar a noastră originală și nu e bine să o nesocotim făcând o muncă de Sisif, cu fiecare generație și cu fiecare cercetare științifică nouă. Cercetând lucrările vechi se exercită de altfel și un control serios asupra a ceeace aduc original diferitele cercetări noi. De aceea vom consacra capitolul acesta cercetărilor făcute de Români inșiși asupra sufletului românesc. Este dela sine înțeles că nu ne vom adresa lucrărilor literare sau artistice, în cari se poate oglindi

sufletul național, uneori chiar mai bine poate, decât în cele științifice, dar care pot servi numai ca material cercetărilor științifice.

Ne vom mărgini să expunem în cele ce urmează cuprinsul lucrărilor cari sub formă de observație și cercetare obiectivă au disecat mai la suprafață sau mai adânc sufletul nostru național. Cu aceasta îndeplinim și o datorie de conștiință: anume aceea că unele din părerile noastre concordă cu acele ale unora dintre predecesori, fără să fie la mijloc un împrumut brut. Este vorba uneori de simpla coincidență în constatarea unui adevăr; alteori idei sugerate din vreo lucrare a altcuiva s'au asimilat în așa chip în lucrarea de față, încât acele idei au căpătat nuanțe deosebite, sau au primit desvoltări, cari le întăresc din punct de vedere științific.

Vom intra acum în materie adresându-ne întâiu lui *Dimitrie Cantemir*, care — lucru de mirare pentru timpul său — a consacrat câteva pagini interesante sufletului „moldovenesc" în *Descrierea Moldovei*, lucrare scrisă în latinește spre a răspunde dorinței Academiei din Berlin *). Firește, aceasta nu o face Cantemir, decât în treacăt, pentru complectarea cunoștințelor variate ce el prezintă despre țara Moldovei. Lucrarea consacră primele capitole geografiei țării, descriind poziția ei, clima, apele, munții și minele, pădurile și câmpiile, precum și animalele domestice și sălbatice. O altă parte a operei arată care e forma politică a statului moldovenesc, cum se aleg domnii, ce datini se respectă la intronarea lor, cum sunt confirmați și cum sunt scoși din domnie de Turci. Urmează capitole consacrate boerilor, armatei, ceremoniilor, felului cum se fac vânătorile domnești, cum se înmormântează domnii, care sunt legile și cum judecă domnii, precum și care sunt veniturile țării și care e tributul.

Capitolele 16 și 17 (din partea a II-a) prezintă însă,

*) Ne servim aici de traducerea lui Gh. Adamescu ed. Cartea Românească.

pentru problema urmărită de noi, un interes deosebit, fiind primul consacrat „celorlalţi locuitori ai Moldovei", iar al II-lea „obiceiurilor Moldovenilor". Găsim aici schiţate — desigur foarte sumar — unele observaţiuni cu privire la caracterul Moldovenilor. Ceea ce încurcă însă pe cititorul lucrării lui Cantemir, este faptul, că în capitolul 16 numele de Moldovean îl rezervă numai boerilor şi răzesilor, socotind pe ţăranii propriu zişi (vecinii) drept străini. ..Nu e, zice el, nici un ţăran, care să fie curat moldovean. Cei ce se găsesc, sunt de origine, sau rusească sau transilvană (sau ungurească cum obişnuim să zicem noi). Căci în primele timpuri, când s'a aşezat Moldova, Dragoş, fiindcă a găsit noua provincie lipsită de locuitori, a împărţit-o toată tovarăşilor lui de expediţie Fiindcă însă li s'a părut nedrept, ca un nobil să muncească pentru un nobil (căci toţi se considerau deopotrivă nobili şi de neam roman şi socoteau nedemn pentru cei deprinşi a purta armele să aibă grija câmpului), siliţi au fost urmaşii lui Dragoş, cu învoirea Domnului, să năvălească în ţările vecine, unde era introdusă şerbia agricultorilor şi să răpească de acolo cultivatori pentru pământ, aducându-i la moşiile lor. Că acest lucru e adevărat dovedeşte chiar cuvântul moldovean *vecin* *)..." (*Dimitrie Cantemir,* Descrierea Moldovei ediţia Gheorghe Adamescu, Cartea Românească, Bucureşti pagina 123).

E de ţinut în seamă apoi şi faptul, că oraşele erau pe vremea lui Cantemir pline de tot felul de străini, ceea ce îl şi face să exclame: „De abia îţi vine să crezi că o ţară în nişte hotare atât de îngust ca Moldova să poată cuprinde neamuri atât de multe şi atât de diferite". De aici urmează că ceea ce spune el cu privire la caracterul Moldovenilor, nu ştii uneori cui se aplică: Moldoveni-

*) D. Cantemir scoate totuşi din rândul vecinilor pe ţăranii din Câmpulung. Vrancea şi Tigheciu, cari nu sunt în adevăr nobili, dar nu sunt supuşi niciunui boier şi trăiesc ca într'un fel de republică". (pag. 125).

lor, (boeri și răzeși) sau țăranilor — vecini, puși de Cantemir printre „ceilalți locuitori ai Moldovei".

Să vedem totuși ce spune autorul. O primă constatare — care cu tot timpul trecut de atunci până azi, am putea zice, că e de vie actualitate — este că Moldovenilor le lipsește spiritul comercial. „Ei au, zice Cantemir, din naștere un fel de mândrie sau slăbiciune și socotesc, că e un lucru nedemn să facă orice negustorie afară de vânzarea roadelor depe proprietățile lor". (Op. cit., pag. 122).

Interesant este însă, că cu câteva rânduri mai jos, atribue lenei neîndeletnicirea Moldovenilor cu comerțul: „Din cauza lenei alor noștri, ei (străinii) au pus mâna pe tot comerțul Moldovei si duc la Constantinopol și în alte orașe, turme întregi de oi și de vite cumpărate în Moldova pe preț de nimic, iar acolo obișnuesc să le vândă îndoit și întreit. Fiindcă însă, cea mai mare parte dintre ei nu pot avea moșii și case în Moldova, cea mai mare parte din averea lor o duc afară din țară...". (pag. 122—123). Observațiunea este cum se vede de actualitate!

Despre țărani, afirmă că sunt cei mai săraci dintre toți muncitorii de pământ depe lume, din cauză că și ei „sunt foarte leneși, n'au răbdare la muncă, ară puțin, seamănă puțin, dar secera mult. Nu îngrijesc să aibă ceea ce pot dobândi prin munca lor, ci sunt mulțumiți să pună în hambare câtă recoltă le ajunge pe un an, sau, cum zic ei, „până la pânea cea nouă". De aceea, dacă vine vreo secetă, sau dacă vreo putere potrivnică împiedică adunarea rodului, lesne sunt amenințați de foame. Dacă un țăran are o vacă sau două, crede că a dobândit destul, ca să-și poată hrăni copiii și pe sine..." (pag. 124). Este ciudat că Cantemir nu explică această, așa zisă, lene, așa cum au explicat-o unii călători străini, cari au arătat că, față de împilările unei administrațiuni venale și de jafurile la cari, prin năvăliri străine, erau supuși țăranii, era de prisos, ba uneori periculoasă, orice sforțare de a strânge alte bunuri în afară de strictul necesar unei vieți aproape animalice.

Capitolul 17, care conține observațiuni mai multe cu privire la subiectul ce ne interesează, începe cu un fel de profesiune de credință a lui Cantemir: „Având a descrie, zice el, obiceiurile Moldovenilor, lucru necunoscut de nimeni sau de puțini străini, iubirea de patrie poruncește a lăuda neamul în care ne-am născut și a recomanda pe locuitorii țării noastre de origină; de altă parte, iubirea adevărului se opune și oprește a lăuda faptele pe cari dreapta judecată ne sfătuește a le critica. Ar fi mai de folos pentru patrie, dacă locuitorii și-ar pune înaintea ochilor cu sinceritate vițiile, în care bălăcesc, decât s'ar înșela înșiși printr'o blândă lingușire și printr'o scuză iscusită, încât să creadă că bune sunt faptele lor, pe care le critică toată lumea deprinsă cu moravuri mai alese".

După o astfel de profesie de credință, pare peste măsură de dureroasă afirmația, cu care Cantemir continuă imediat, și care sună astfel: „Convinși de acest argument vom mărturisi cu seninătate că, în moravurile Moldovenilor, *afară de credința ortodoxă și de ospitalitate*, mai că nu găsim ceva care să merite laude" (pag. 126—127). Din ce spune mai târziu, se vede că „credința ortodoxă" de care vorbește Cantemir, nu este sentimentul religios profund, care stăpânește cu putere sufletele, ci dogma, ritualul și organizarea oficială a bisericii. El spune astfel că „astăzi toată populația (Moldovei) se ține de biserica creștină și orientală. Nu primește idei străine de credința lor, face tot ce aceasta le poruncește, și nu face ceeace este oprit de ea. Nu s'a pomenit în Moldova vre-un eretic sau vre-o erezie" (op. cit., pag. 141). Aceasta ar fi de altfel mai mult o dovada de spirit conservator căci „în această statornicie pe care o arată Moldovenii față de biserica orientală, se vede un argument puternic că ei sunt adversarii noutăților" (pag. 141).

Iar ospitalitatea, despre care aproape toți călătorii străini vorbesc în decursul timpurilor cu laudă, este astfel descrisă de Cantemir: „E de laudă... ospitalitatea pe care o acordă călătorilor și străinilor. Deși sunt foarte săraci,

din cauza vecinătății Tătarilor, dar o mâncare si un adăpost nu refuză trecatorului, ba chiar pe cel cu cai îl țin trei zile fără plată. Pe cel care vine, îl primesc cu bunătate și veselie, ca și cum ar veni un frate sau o rudă..." (pag. 130).

Urmează firește enumerarea unora din defecte: „aroganța și mândria sunt mama și sora lor (a Moldovenilor)" (p. 127); „in deobște sunt irascibili și ușor se iau la harță, dar îndată se înmoaie și se împacă cu adversarul"; „nu cunosc moderațiunea: când isbândesc se îngâmfă, când sunt învinsi își pierd capul" (pag. 128); „la primul asalt se arată foarte dârzi, la al doilea mai moi; respinși la aceasta, rar au îndrăsnit să atace a treia oară" (pag. 128); „nu sunt iubitori de învățătură ba chiar o urăsc..."; din punct de vedere ostașesc „sunt turburători și nestatornici și dacă n'au în față un dușman din afară, lenevia îi strică lesne și urzesc răsvrătiri contra comandanților și câteodată chiar contra domnitorului". (pag. 129).

Unora din defectele enumerate, Cantemir le găsește explicațiuni firești, când nu caută să le atenueze. Spune astfel că „Moldovenii nu disprețuesc beția, dar nici nu se prăpădesc după ea: totuși au mare plăcere să petreacă în lungi chefuri, dela ceasul al 6-lea al zilei până la ceasul al treilea al nopții, uneori și până la revărsatul zorilor și să se îndoape cu vin, până varsă". Ar părea că găsim aici o contradicție, dacă n'am ține seama de faptul, că chefurile nu se fac, după spusa autorului, decât în sărbători și „în vremea viscolelor de iarnă, când frigul închide pe oameni între pereții caselor și îi îndeamnă să-și încălzească trupul cu vin". (pag. 127).

Când apoi dă amănunte cu privire la celelalte defecte, Cantemir se contrazice uneori cu el însuși, găsind în caracterul Moldovenilor, fie aspecte frumoase ale pomenitelor defecte, fie calități care trag în cumpănă mai mult. Așa de exemplu, el spune, că, deși Moldovenii se mânie repede, se și „îmoaie ușor și se împacă cu adversarul".

(pag. 127). Când se iau la harţă apoi, nu recurg la arme, ci se luptă cu pumnii şi cu ciomegele. Lucru şi mai interesant, arme de foc nu folosesc decât vânătorii, Moldovenii socotind „că este neonest să întrebuinţeze această armă împotriva inamicului, căci în întrebuinţarea ei nu e nici o artă şi nu cere nicio calitate răsboinică". (pag. 128). Apoi „aroganţa şi mândria" nu par ele demne de admirat, când afli dela Cantemir că „dacă Moldoveanul are un cal bun şi o armă mai bună, va crede că nimeni nu-i e superior şi nu va refuza să se lupte, dacă ar fi nevoie, chiar cu Dumnezeu"? (pag. 127). Nu ne amintesc oare spusele lui Cantemir conduita soldaţilor şi ofiţerilor noştri din prima parte a răsboiului de unitate naţională, care mergeau la atac în picioare, în sunete de goarnă şi cu steagurile desfăşurate, spre a fi seceraţi de inamicul care şedea ascuns?

Mai afirmă apoi Cantemir — şi de sigur nimeni nu va pretinde că aceasta este o lipsă a caracterului naţional — că Moldovenii „sunt glumeţi şi veseli, inima lor nu e departe de gură". Şi aici însă face o rezervă, adăugând că „precum uita lesne inimiciţiile, tot asemenea nu păstrează mult amintirea prietenilor" (pag. 127).

Vorbind de puţina înclinare a Moldovenilor către cele bisericeşti, Cantemir scoate în evidenţă spiritul oarecum fatalist al lor, care după împrejurări poate fi defect, dar poate duce şi la eroism. „Mulţi dintre ei (Moldoveni) — şi aproape mai toată lumea de jos — cred că fiecărui muritor i-a scris Dumnezeu ziua sfârşitului, şi că, dacă nu s'a împlinit sorocul, nu poate nimeni nici să moară, nici să cadă în răsboi. Acest lucru le întăreşte sufletul într'atât, încât se aruncă ca nişte turbaţi contra duşmanului...". (pag. 129).

Insfârşit, vorbind de frumuseţea femeilor „de rând" care le întrec pe cele „de neam", Cantemir afirmă că multe din ele sunt „uşuratece şi chiar cu obiceiuri rele" (pag. 129).

După cum se vede, schiţa pe care o alcătueşte Cantemir,

nu se prezintă în culorile întunecate anunţate dela început. Ba putem afirma, că ceeace e permanent în sufletul naţional, este în bună parte preţios şi că unele din defectele, pomenite de Cantemir şi socotite drept foarte grave, sunt trecătoare şi lipsite de însemnătatea atribuită de el. Aşa e de exemplu cu ceeace spune despre lipsa de dragoste pentru învăţătură a Moldovenilor. Este, fireşte, un semn al ignoranţei şi nu ceva care să formeze însuşi fondul sufletesc, faptul că Moldovenii „nu cunosc nici numele artelor şi ştiinţelor" şi că „ei socotesc că învăţaţii îşi pierd minţile şi dacă vor să laude ştiinţa cuiva, zic că a înebunit de multă învăţătură". (pag. 128).

Aşa succintă cum se înfăţişează, lucrarea lui Dimitrie Cantemir are meritul de a fi încercat, într'o epocă în care preocupările privitoare la psihologia popoarelor erau inexistente, o caracterizare a sufletului moldovenesc.

Frumoasa lucrare a fostului profesor al facultăţii de litere din Bucureşti I. Crăciunescu *„Poporul român după cântecele sale naţionale* * (încercare de literatură şi de morală)" nu este propriu zis un studiu ştiinţific complect asupra sufletului poporului românesc.

Mai întâi, cum se vede din titlu, autorul cercetează ca singur isvor poezia populară, iar aceasta — cu toată afirmaţia lui Crăciunescu că „este o oglindă în care vin să se zugrăvească în mod fidel obiceiurile, prejudecăţile, caracterele spiritului, le tour d'esprit, într'un cuvânt calităţile şi defectele unui neam" (pag. 58) — nu poate servi singură spre a pătrunde în tot complexul sufletului colectiv. Aşa se explică faptul, că problema ce ne interesează e, cum vom vedea, tratată doar fragmentar de autor. In al doilea rând se găsesc în această lucrare, capitole consacrate unor probleme, fără legătură directă cu psihologia poporului român. Aşa, de exemplu, se vorbeşte într'un capitol despre haiduci, care nu sunt decât produsul trecător al unor

---

* *Jean Cratiunesco. Le peuple roumain d'après ses chants nationaux (essai de littérature et de morale)* Paris. Hachette, 1874).

anumite timpuri de asuprire a claselor de jos şi de revoltă individuală în contra ordinei sociale. Cum şi autorul singur recunoaşte, s'au produs şi în alte ţări fenomene similare: în Anglia Galii au luptat la fel mult timp contra Normanzilor cuceritori; în Spania, s'au dus luptele de guerilla contra lui Napoléon, iar în luptele de eliberare ale Grecilor *cleftii*, corespund şi ei haiducior noştri.

Intr'un alt capitol I. Crăciunescu, cată să arate cum se oglindesc evenimentele istorice în poezia populară. Nu e vorba, după părerea sa, de o redare exactă a faptelor, care sunt pomenite, dar „fiind astăzi demonstrat, că ele (poeziile populare) sunt în forma lor primitivă contimporane cu evenimentele, au de sigur un fond de adevăr". (pag. 253). Insfârşit găsim un alt capitol consacrat calităţilor literare ale poeziei populare. Lăsând la o pare ideile desfăşurate aici de autor, este totuşi interesant să reţinem că, după părerea sa, această poezie nu numai că oglindeşte sufletul poporului român, dar „este încă o urmare şi o probă a descendenţei noastre. Nici Turcii, nici Slavii n'au putut să ne comunice deprinderile spiritului lor. Voluptăţile brutale ale unora, visurile gigantice sau vaporoase ale altora n'au alterat deloc la concetăţenii noştri idealul raselor latine, care se formează dintr'o împreunare fericită între imaginaţie şi sensibilitate, temperate de bun simţ". (pag. 311).

Nu putem apoi trece cu vederea tonul general al lucrării. Autorul prezintă mai mult o pledoarie, prin care cată, adeseori pe un ton ditirambic, să scoată în evidenţă calităţile frumoase ale sufletului nostru naţional. Chiar acolo unde vorbeşte de defecte, cum este de exemplu cazul cu aşa zisa noastră resemnare, Crăciunescu se sileşte să le scadă însemnătatea, dacă nu să le nege. Ţinând seama şi de timpul în care a scris — timp în care ştiinţele sociale erau în faşă, — şi de scopul ce a urmărit, lucrarea lui Crăciunescu rămâne totuşi o încercare meritorie de a prinde unele din trăsăturile sufleteşti ale poporului român.

O primă constatare însemnată, pe care Crăciunescu o face asupra însuşirilor sufleteşti ale poporului român, este contrastul dintre melancolia doinelor şi veselia cântecelor noastre de joc. „Baladele se însoţesc cu o melodie plângatoare şi dulce, care le dă o expresie de tristeţe şi de visare extraordinară. Cântecul doinei este uneori simplu şi monoton, alteori format din acorduri capricioase şi ciudate. Ceeace domină, şi în unele, şi în altele, este melancolia; ţi se pare, că auzi jalea patriei plângându-şi gloria trecută... Cântecele de dans din contră exprimă veselia sgomotoasă, căreia se dedă uneori nenorocitul spre a-şi uita necazul". (pag. 68—69).

Dragostea de flori, de animale, de natura întreagă, este un alt sentiment, care reese din studiul poeziei populare. In legătură cu *frunza verde* pe care o întâlnim mereu, şi la începutul şi în decursul poeziilor populare, Crăciunescu afirmă că se alege o anumită frunză ca simbol al sentimentelor exprimate: frunza de trandafir pentru graţie, cea de stejar ca simbol al forţei, cea de brad al durerii, etc. Când, în decursul poeziei se schimbă frunza, se schimbă şi starea sufletească. El recunoaşte că „lipsa de gust a lăutarilor a făcut din această introducere o banalitate, dar în textul vechilor balade, planta aleasa se potrivea totdeauna cu subiectul". (pag. 98). Este, în această privinţă, semnificativ pentru tonul întregei lucrări a lui Crăciunescu, pasagiul acesta: „Trăind mereu în intimitatea naturii, Românul s'a identificat oarecum cu ea; el înţelege limbagiul său, se interesează de producţiunile sale. Mişcările Universului nu reprezintă pentru el, ca pentru Lucreţius sau Montaigne, jocul monoton al unei maşini imperfecte; pretutindeni el simte viaţa, amorul, şi fiinţele chiar neînsufleţite îi arată o simpatie pe care oamenii i-o refuză adeseori. El zice stejarului: Tu eşti fratele meu; noi suntem amândoi puternici şi neclintiţi. El zice isvorului: Pentru ce gemi tu, tu nu eşti rob ca mine!" (pag. 99).

Pentru a arăta cât de apropiat sufleteşte se simte Românul de natură, Crăciunescu analizează apoi diverse pa-

sagii din baladele populare, ca de exemplu dialogul dintre Mihu Copilul şi calul său, sau acela dintre Toma Alimoş rănit de moarte şi murgul său, sau acela, însfârşit, dintre Costea ciobanul şi căţeaua sa Dolca, cu ajutorul căreia află pe cel ce i-a furat oile. El stărue, din acest punct de vedere, mai ales asupra Mioriţei, pe care o analizează pe larg ca „fiind cea mai expresivă, aceea în care se vădeşte mai bine comunitatea dintre om şi natură" (pag. 108).

Venind în discuţie sentimentul de blândă resemnare a ciobanului care acceptă, fără să protesteze şi fără să se opună, moartea, Crăciunescu combate părerea lui Michelet, care, condamnând această resemnare, afirmă că ea „este din nenorocire o caracteristică naţională".

„Copleşiţi de suferinţe de tot felul, ei (Românii) au părut în anumite epoci, zice Crăciunescu, că-şi pierd şi ei curajul şi că nu opun soartei rele decât o resemnare întunecată. Nu există simptom mai supărător pentru viitorul unui popor, când el este general. Dar istoria României ne-a arătat că acestor slăbiciuni trecătoare, urmează totdeauna redeşteptarea credinţei şi a voinţei. In cele mai rele timpuri ţăranul român a păstrat aspiraţiuni virile şi generoase..." (pag. 117—118).

Un alt sentiment care ocupă un loc însemnat în viaţa poporului român este *amorul*. Michelet afirmase ca amorul este totul şi în poezia şi în viaţa poporului român. Crăciunescu spune că aceasta e o exagerare, dar recunoaşte însemnătatea acestui sentiment. Cum se face, că în toate suferinţele prin care a trecut, poporul românesc a consacrat un aşa de mare număr de poezii sentimentului dragostei? Crăciunescu explică aceasta prin origina meridională a Românilor pe de o parte, iar pe de alta, prin faptul că natura înconjurătoare a menţinut aceste tendinţe temperamentale. „Dacă iarna este aspră în România, primăvara e timpurie şi vara e arzătoare; aşa încât în aceste două anotimpuri, colonii, italieni şi spanioli puteau crede că n'au schimbat clima" (pag. 122)... „Belşugul florilor,

behăitul turmelor, nechezatul cailor, (cavales), cântecul păsărilor, murmurul isvoarelor, totul îndeamnă sufletul la înduioşarea, care îl dispune să iubească". (pag. 123).

Ceeace ţine să scoată în evidenţă aici autorul nostru, este că pentru Români amorul nu este nici „sensualitate brutală", nici rafinare plină de „subtilităţi vaporoase", ci un sentiment naiv asemănător cu acela din poezia antică, purificat de creştinism, care a făcut să se poarte un respect mai mare femeii. Acest lucru e cu atât mai demn de ţinut în seamă, cu cât, poezia franceză a evului mediu, exceptând două trei cazuri, prezintă pe femei drept „sensuale, oferindu-se repede şi gata pentru toate neruşinările" (pag. 130).

„Eşti surprins, mărturiseşte Crăciunescu, că un popor ca al nostru, socotit grosolan şi barbar, a exprimat, în împrejurări aproape asemănătoare (cu acelea în care s'a produs poezia franceză N. R.) sentimente mai delicate decât naţiunea cea mai galantă şi cea mai civilizată din lume" (pag. 133).

Românul este apoi foarte *binevoitor* şi plin de afecţiune pentru oricine. El împarte cu cel nenorocit mămăliga sa, iar oaspetele său este apărat de orice neajuns In unele regiuni se păstrează chiar anumite obiceiur impresionante, cum e acela citat de călătorul Gérando, care a văzut în margine de drumuri puse sub arbori vase cu apă pentru călătorii întâmplători. Astfel de înclinări fireşti sunt favorabile *vieţii de familie*. Deaceea deseori poezia populară cântă această viaţă. Femeia este în genere vrednică, credincioasă soţului şi iubitoare de gospodăria ei. Poeziile satirice nu fac decât să confirme aceste calităţi ale femeii, întrucât se biciuesc în ele defecte, care apar numai ici şi colo. Fireşte, şi aici, ca peste tot în lucrarea sa, Crăciunescu va găsi numai calităţi frumoase, pe cari le va prezenta în culori cât mai atrăgătoare. Nu ne va surprinde deci, când vom citi că ţăranul munceşte din greu, suferă mult, dar că „întors acasă, în bordeiul, sau în coliba sa de nuele impletite; el se aşează pe

lada sa cu o blândeţe resemnată şi se gândeşte la gloria strămoşilor, la durerile prezentului, la făgăduelile nesigure ale viitorului" (pag. 155).

Autorul nostru vorbind mai departe despre *sentimentul religios*, afirmă că Românul n'a fost niciodată nici fanatic, nici intolerant. Ura pe care el o manifestă în unele balade faţă de Turci, e ura contra asupritorilor săi, dovadă ca tot aşa, ba chiar mai puternică e această ură faţă de Greci şi fanarioţi, deşi sunt creştini. Şi faţă de Evrei, Românii sunt destul de toleranţi. Antisemitismul nu e de natură religioasă. El provine din cauze economice. Dovada cea mai evidentă de spiritul de toleranţă, care însufleţeşte poporul român este „tăcerea completă a muzei populare asupra disensiunilor religioase" (pag. 168).

Analizând diferite credinţe populare, Crăciunescu arată că poporul român a păstrat o parte din mitologia antică, transformând vechile divinităţi păgâne în altele potrivite cu învăţatura creştină: Venera a devenit Sf. Vineri, Jupiter a devenit Sf. Joie, Pan-Păunaşul codrilor. Balada căsătoriei soarelui cu luna arată însă mai mult ca toate, cum s'au îmbinat „reminiscenţele antice" cu un fel de naturalism naiv şi cu ideile învăţăturii creştine. Deaceea autorul încheie afirmând că „religia poeziilor noastre naţionale este un creştinism generos, amestecat cu naturalism şi amintiri mitologice şi temperat de un larg *spirit de toleranţă* faţă de toate cultele, care nu ameninţă naţionalitatea" (pag. 193).

Ultima problemă de care se ocupă Crăciunescu este *patriotismul* poporului românesc. Se găsesc în poeziile noastre populare explozii de ură în contra străinilor: Greci, Austriaci, Ruşi, etc., Aceasta nu este însă decât ură în contra asupritorilor. Dovada o avem în faptul că găsim o ură, poate si mai mare, în contra ciocoiului. Românul nu urăşte deci pe străini ca străini. Ura este apoi, cu toată violenţa ei, trecatoare. Ea este potolită de un adânc sentiment de umanitate. „Aceasta e imaginea Românului viu în pasiunile sale, cutezător în luptă, generos şi milos

în biruință" (pag. 212). Fireşte vom găsi şi în acest capitol spus pe tonul declamator al epocii sale, că grație patriotismului de care e însuflețit, poporul român nu va pieri niciodată.

Ne mărginim la acest scurt rezumat, mărturisind că în cursul lucrării noastre, vom găsi unele din părerile lui Crăciunescu, temeinice — după cum vor mai fi probabil şi de ale altora — şi le vom adopta cu nuanțele şi desvoltările pe cari ni le impune starea de azi a cercetărilor.

In legătură cu problemele sociale ce erau la ordinea zilei în preajma anului 1907, Domnul *D. Drăghicescu*, a încercat să stabilească într'o operă de proporții mari *(Din psihologia poporului român, introducere. Bucureşti, librăria Leon Alcalay 1907)*, însuşirile caracteristice ale sufletului nostru național. Lucrarea publicată este, după mărturisirea autorului, o simplă introducere la o operă mult mai mare, la care însă, se pare, că a renunțat mai târziu. In cele ce urmează vom încerca să redăm cuprinsul celor 567 de pagini ale acestei „introduceri", care conține, cred, în esență ceeace autorul avea de gând să desvolte în restul operei.

Trebuie să relevăm încă dela început, că spiritul în care este scrisă lucrarea se rezumă în următoarea afirmație inițială: „Adevărul este că trecutul nostru, atât de agitat şi nefericit, n'a pus în joc şi n'a desvoltat decât însuşirile sufleteşti nefavorabile, slabe, — defectele, adăugând pe lângă lipsurile noastre morale dela obârşie şi alte defecte noi" (pag. VIII).

După cum vom vedea, autorul stăruie asupra defectelor reale sau închipuite, le măreşte, le exagerează peste măsură, înfățişându-ne — termenul nu e poate impropriu, — o caricatură aproape de nerecunoscut a sufletului nostru național, ceeace l-a determinat pe *Ilarie Chendi* să spună, că lucrarea trebuia să fie mai curând intitulată: *Patologia poporului român (Ilarie Chendi, Impresii* ed. Cartea Românească 1924, pag. 156 şi urm.).

Citind această lucrare, nu se poate să nu te miri, cum a

fost în stare un popor străvechiu, cu cultura multimilenară ca al nostru, să-şi păstreze fiinţa şi să rămână cu picioarele adânc înfipte în pământul acesta, pe care îl stăpâneşte şi azi, dacă într'adevăr a avut atâtea mari defecte. Este doar un adevăr elementar istoric ca, în lupta dintre popoare, cele slabe şi pline de păcate pier în faţa celor viguroase şi virtuoase.

Metoda pe care o foloseşte d-l D. Drăghicescu este, credem, puţin nimerită pentru o cercetare ştiinţifică obiectivă a chestiunei. D-sa îşi ia sarcina grea sà „explice cauzal însuşirile şi lipsurile sufletului românesc". (pag. 6). Pentru aceasta analizează 1) elementele etnice primordiale, 2) împrejurările sociale în care aceste elemente etnice s'au contopit şi s'au desvoltat în decursul timpului şi 3) împrejurările actuale „care împrumută sufletului etnic culoarea actualităţii". In chipul acesta, crede autorul că va determina „origina, filiaţiunea şi evoluţia spiritului românesc", precum şi „starea de fapt ce înfăţişează astăzi mentalitatea şi caracterul românesc". (pag. 8).

Cum vom vedea mai jos, deşi autorul recunoaşte in treacăt influenţa ce poate avea, asupra sufletului unui popor, mediul fizic şi geografic, D-sa nu vorbeşte aproape deloc de aceasta — însemnătatea celor câteva pagini consacrate frumuseţii naturii sau variabilităţii climei, fiind copleşită de aceea dată factorului etnic şi mai ales celui istoric.

Intrebările fireşti pe care şi le pune orice cititor atent, — şi îţi trebue multă răbdare ca să descurci firele ţesăturii aparent ingenioase a D-lui Drăghicescu — sunt următoarele: 1) ştim noi precis din ce rase ne tragem? Intrebare la care D-l Drăghicescu nestăruind asupra diferenţei ce există ştiinţificeşte între noţiunea de rasă, din punct de vedere antropologic, şi noţiunea de neam sau naţiune, care poate avea la bază mai multe rase, dă răspunsuri lipsite de preciziune; 2) cunoaştem noi apoi psihologia neamurilor — a raselor dacă vreţi — din care ne tragem, pentru ca să putem de acolo scoate portretul nos-

tru sufletesc? Ce ştim noi în special despre sufletul populaţiei tracice autohtone, asupra căreia valurile tuturor acelora ce au năvălit în Dacia, începând cu Sciţii, Agatirşii, Celţii, Romanii, Slavii şi sfârşind cu Grecii fanarioţi, au lovit, fără, probabil, să-l distrugă? 3) şi apoi care e proporţia în care urmele lăsate de un popor sau altul — ca să nu zicem rasă — au rămas şi se păstrează în sufletul nostru de azi? Problemă grea, am putea zice insolubilă, cu ajutorul datelor pe care ni le procură istoria şi antropologia.

Să vedem însă, cum realizează autorul planul de mai sus.

Prima constatare, dela care pleacă D-sa, este că poporul român nu aparţine unei singure rase istorice. Lucrul nu e de mirare. Cum vom vedea mai târziu — cu toate exagerările rasiştilor — rasă pură nu există. Fiecare popor — şi în special cele europene — sunt eşite din amestecul mai multor rase primitive. D-l Drăghicescu se crede însă îndreptăţit să afirme că poporul român „mai mult decât toate celelalte cunoscute, se compune dintr'un amestec nedefinit, haotic, de rase multiple şi felurite", că deci el „înfăţişează aluatul etnic cel mai ciudat, prin felurimea lui nedefinită şi prin variarea bizară (?!?) a proporţiilor în care s'a făcut acest amestec" (pag. 126). Şi ca să justifice cele spuse, D-l Drăghicescu, bazat pe date istorice, dovedite azi ca netemeinice, afirmă că Geto-Dacii „au trebuit să absoarbe, la venirea lor, numeroase elemente, rămase între Dunăre şi Carpaţi dela vechile populaţii ale acestor ţări: Sciţii şi Agatirşii". (pag. 127).

Cum se face însă că Geto-Dacii, populaţie tracică, admisă azi de istorici, drept cea mai veche cunoscută, care a locuit pe aceste meleaguri, au venit aici şi au găsit pe Sciţi şi Agatirşi, cari ar reprezenta în acest caz pe aborigeni? Explicaţia o dă autorul acceptând teoria germanului Bergmann, citat de D-sa, că „Geto-Dacii ar fi un trib despărţit din triunchiul de rase germanice. Geto-Dacii ar fi deci fraţi cu Scandinavii, Danezii, Saxonii" (pag. 127).

O astfel de teorie, după părerea lui N. Iorga, nici nu merită să fie discutată. „Nume de Daci, zice D-sa, au fost culese de mult, dintr'o carte absurdă, menită a dovedi că ne tragem din Germani, de Sasul Schuller și apoi de conaționalul lui Goos. In a sa Istoria a Românilor a dat câteva nume pe cari dela Aia Nandonis înainte, le-au copiat istoricii ulteriori". *(N. Iorga, Istoria Românilor vol. I. part. II.* București 1936 pag. 180).

Odată cu cucerirea romană, Dacia a fost colonizată, numărul covârșitor de coloniști fiind, după părerea neîntemeiată a D-lui Drăghicescu, Iliri romanizați. „Aceasta a făcut, că sângele Iliric a contribuit, după cel tracic și latin în cea ma mare proporție spre a forma neamul românesc". (pag. 129).

Conform datelor istorice cunoscute, D-l Drăghicescu admite apoi că un element etnic însemnat intrat în alcătuirea poporului român este și cel slav.

Psihologia acestor popoare, se va transmite, crede D-l Drăghicescu, poporului român. Iată de aceea schițat pe scurt mai întâi portretul fizic și sufletesc al Geto-Dacilor: Imbrăcămintea la fel cu a țăranilor noştri. Aliment principal: meiul din care făceau mămăligă. Ocupație principală: păstoritul. Popor frugal, Geto-Dacii cred în nemurirea sufletului și sunt înzestrați cu o mare putere de voință, din care rezultă viața lor morală, vitejia lor războinică și cruzimea lor. Apoi „Dacii ne înfățișează, în istoria lor, o minte activă, ageră, dispusă să ia lecții dela vrăjmași și să imiteze civilizația romană. Erau vioi, ingenioși, însă socoteau că a munci e umilitor și că traiul din pradă este nobil. Dar însușirea cea mai temeinică a caracterului getodac este duplicitatea, viclenia, prefăcatoria, dibăcia de a înșela" (pag. 152—153).

Romanii la rândul lor ne-au transmis limba și, odată cu aceasta, calitățile inteligenței lor. Ei au fost un popor cu voință puternica, care știa să fie stăpân pe sine la nevoie. Au avut geniul militar mai puțin decât geniul politic. Spiritul lor organizator și legislativ făcea să le placă în deo-

sebi „ceeace sete aranjat cu ordine şi cu măreţie, ceeace seamănă a regulă, a statornicie", (pg. 156). Apoi „spiritul roman generalizator şi coordonator se opunea spiritului grec analitic şi subtil. Mintea Romanilor era atrasă în ştiinţă ca şi în politică de vederile universale". (pag. 157). Din punct de vedere religios au dat dovadă de mare toleranţă faţă de religiile popoarelor supuse. Cultura romană are ca produse caracteristice: retorica şi elocinţa, apoi satira.

Romanii au avut însă şi defecte mari: ei au fost hrăpitori, egoişti, aspri, vicleni si perfizi. Sentimentul lor religios de slabă intensitate se manifesta numai printr'un respect riguros al formelor exterioare ale cultului.

Slavii, crede D-l Drăghicescu, n'au avut nici pe departe însemnătatea Dacilor şi Romanilor. Ne prezintă totuşi şi un portret al lor: popor agricol, lipsit de spiritul răsboinic, ei aveau moravuri blânde, iubind veselia, muzica, danţurile şi libertatea dusă până la anarhie. Erau nestatornici, însă cu sentimente simpatice, desvoltate, primitori, ospitalieri. Simţul onestităţii pare să fi fost destul de slab la ei. In privinţa voinţei, se poate spune că „forţarea lor va fi viguroasă dar momentană, inegală. O lucrare continuată le este antipatică" (pag. 167). Urmează de aici nepăsarea pentru ziua de mâine şi un fel de resemnare fatalistă.

Ceeace nu lămureşte Domnul Drăghicescu — şi ceeace nici nu poate de altfel să lămurească din datele enumărate până aici — este, cum s'au combinat însuşirile celor trei popoare citate, ce a rămas din sufletul lor într'al nostru şi ce anume a dispărut. D-sa pare a crede, că sufletul unui popor este un fel de amestec de calităţi moştenite dela diferiţi ascendenţi şi că însuşirile, care se repetă la mai mulţi, se intensifică prin această repetiţie, aşa cum se întâmplă în fotografiile membrilor unei familii (Galton), iar cele care se găsesc numai la unii scad în intensitate, sau dispar. S'ar întâmpla adică aici, aşa cum se întâmplă de exemplu, dacă amesteci zahăr dulce cu vin

acru şi obţii ceva caie este şi dulce şi acru, şi este mai dulce dacă mai adaugi şi miere sau devine amărui dacă adaogi pelin.

Sufletul unui popor nu este, nu poate fi însă un amestec grosolan în care să se poată uşor distinge caracterele eterogene ale elementelor componente, ci o sinteză originală, ceya cu totul nou, aşa cum n'a mai fost înainte. De altfel numai popoarele cu suflet nou original, deosebit de al tuturor celorlalte, trăesc şi merită să trăiască.

Lăsând la o parte însă consideraţiunile critice, să mergem mai departe. D-l Drăghicescu ne prezintă apoi un portret sufletesc al poporului român, aşa cum se va fi înfăţişat el în secolul al IX-lea şi al X-lea, adică în timpul, când năvălirile barbare nu se terminaseră cu totul şi când suntem cam departe de primele documente, care să ateste existenţa noastră istorică. Portretul este, fireşte, cu totul ipotetic şi este de discutat cât adevăr cuprinde. Iată-l: „Popor de păstori şi, mai puţin de plugari, Românii erau cruzi şi violenţi. Având o voinţă de fier, încăpăţânată, impulsivă, adesea stăpână pe sine, adesea neînfrânată, nestatornică, schimbătoare, ei au trebuit să fie îndrăsneţi peste măsură, curagioşi, nepăsători de moarte şi însufleţiţi de spiritul de libertate şi neatârnare, care cel mai adesea îi desbina, arareori le îngăduia să se unească Disciplinaţi şi organizaţi, sau lipsiţi de disciplină, anarhici, după împrejurări, amândouă aceste porniri erau sădite din leagăn în sufletul lor, căci pe amândouă le moşteniseră dela neamuri etnice deosebite. Inteligenţa Românilor, în această epocă, ar fi trebuit să fie foarte bogată, în tot cazul ea era vioaie, îndrăsneaţă, scăpărătoare, avea simţul generalităţii şi al organizării şi aplicarea spre observaţie, din care rezultă umorul, satira batjocoritoare. Ca imaginaţie trebuie să fi avut Românii, una foarte activă, vie, exuberantă, poetică, feerică chiar şi care să fi îngăduit o desvoltare bogată a poeziei. Această imaginaţie trebuie să fi fost totuşi temperată de un spirit practic şi calculator, care devenea adeseori destul de pro-

zaic și lipsit de poezie. Sub raportul caracterului, Românii de atunci nu puteau fi decât cruzi, violenți, adesea însă binevoitori și plini de simpatie. Ei nu puteau fi decât vicleni, perfizi, hrăpitori și fățarnici, puțin onești în afaceri, însușiri pe care ni le-au înfățișat toți părinții și moșii lor etnici. Complectați aceste însușiri prin formalismul fățarnic, gol și cu desăvârșire superficial al credinței lor religioase, cu credința adâncă și neclintită în nemurirea sufletului, în viața viitoare, cu tot cortegiul de prejudicii și superstiții religioase păgânești și bizare, veți avea portretul Românilor din veacurile al IX-lea și al X-lea" (pag. 179 și 180).

Acest portret — o recunoaște autorul — nu e luat „după realitate, ci închipuit, combinat aritmeticește din datele psihologice", privitoare la popoarele din care ne tragem. Metoda este însă plină de neajunsuri, mai ales când ținem seama, că datele însăși privitoare la strămoși sunt foarte sumare și nesigure. In tot cazul acest portret trebuie luat drept ce este: o construcție a imaginației, din care e greu să scoatem portretul sufletesc al neamului nostru, așa cum se prezintă el azi.

Domnul Drăghicescu merge însă mai departe și cată să ne arate, cum au lucrat împrejurările istorice, spre a întări unele anume din însușirile enumerate, sau pentru a slăbi și a distruge altele. Printr'o comparație nefericită, D-sa socotește neamul nostru, așa cum eșise din contopirea Dacilor cu Romanii, ca pe „un orfan, fără familie, fără rude părăsit pe drumurile pe care se napusteau năvălirile barbare din Asia spre Europa" (pag. 211). Unii din acești drumeți (adică barbarii năvălitori) l-au adoptat pe orfan (adică neamul nostru) și „nutriră, cu laptele lor, cu propria lor substanță sufletească, acest orfan etnic și îndreptară primii lui pași pe calea pacii și a vieții așezate și organizate" (pag. 211). Acești tutori au fost Slavii și Bulgarii. Firește, e netăgăduită o influență slavo-bulgară. Influența politică și chiar culturală este însă altceva. Noi am vrea să știm, dacă sufletul nostru etnic s'a

schimbat cumva, şi anume în ce, din legăturile cu ei. Aceasta nu ne-o spune autorul, căci e prea puţin când afirmă: „Istoria, această *magistra vitae* a neamurilor, reluând portretul sufletului românesc (e vorba de portretul citat mai sus), împlini astfel ştersăturile, pe care tot ea le făcuse. Ea procură acestui portret o viaţă, o vioiciune şi un aer înoit, întrucâtva modificat, felurit de cel de mai înainte" (pag. 228).

De altfel trebue să recunoaştem că D-l Drăghicescu, nu putea spune mai mult. Aceasta ne desvăluie însă defectul metodei sale şi anume că, — spre a ne servi de o comparaţie — în loc să ne prezinte să zicem portretul cuiva, scriitor, artist, om politic, etc., la maturitate, sub o formă oarecum statică, D-sa se străduеşte să ne dea o serie de portrete izolate: al copilului sugar, al băiatului de 3 sau 4 ani, al elevului de 7 ani etc., silindu-se să arate şi cum s'a făcut evoluţia dela un portret la altul, deşi nu are elementele necesare spre a preciza, cât de cât, fiecare portret separat.

Consecvent cu metoda sa de lucru, d-l Drăghicescu ne mai prezintă, mai departe, un portret sufletesc al Românilor din secolul al XIV-lea şi al XV-lea, adică din vremea întemeierii principatelor şi a strălucirii domniilor lui Mircea şi Ştefan cel Mare. Este singurul portret, care se înfăţişează în culori pline de strălucire. Autorului pare însă a nu-i fi îndemână, când alcătueşte acest portret. Deşi cum s'a spus la început, poporul român este de „o compoziţie atât de felurită, de eterogenă, că ţara şi poporul nostru anticipară cu 1000 de ani în Europa un proces etnic, care se întâmplă în zilele noastre în America" (pag. 238), totuşi el dădu dovadă prin marea lui putere de a asimila tot ce a fost element străin pe tărâmul ţării.

In timpul acesta, Românii dovedesc că au păstrat în firea lor o bună parte din firea strămoşilor Romani şi anume: „o voinţă strajnică, neînfrântă, şi adesea neînfrânată, însă totdeauna tenace şi prudentă..." apoi „un simţ juridic foarte temeinic statornicit şi neştirbit... o inteligenţă ordo-

nată, vioaie, ingenioasă" (pag. 253). Şi, pentru mai multă preciziune, autorul adaogă: „elementul voinţei ştirbit desigur puţin, din cauza restriştilor vremi de năvălire, ce nu era deloc de natură a-l păstra neştirbit, se împuternici în timpul celor două veacuri de înălţare şi eroism ale neamului (Sec. XIV şi XV). Spiritul juridic şi inteligenţa şi mai ales bogăţia şi rafinarea acestor însuşiri, au fost mult ştirbite la Români, din cauza sărăcirii şi sterilităţii vieţii lor sociale şi istorice.... Spiritul juridic al Românilor, în fond acelaş ca la Romani, va fi cu totul simplu, primitiv. Deasemeni sufletul.... va fi de o simplitate, care îi va da un caracter primitiv... Voinţa... va fi parcă şi mai viguroasă... impulsivă... mai puţin ordonată ca a Romanilor. Caracterul românesc va fi mai violent; perfidia lui va fi mai izbitoare; viclenia şi nemeşteşugirea ei, va fi mai brutală" (pag. 253—254).

Portretul acesta al sufletului poporului nostru — cel mai binevoitor, după cum am spus, pe care autorul îndrăzneşte, cu regret parcă, să-l prezinte — este tot aşa de ipotetic ca şi cel de mai înainte. Este de observat totuşi, că şi acum D-sa stăruie, parcă cu o deosebită plăcere asupra „perfidiei" şi „vicleniei" Românilor, citând în susţinerea părerii sale, a doua oară, pe bizantinul Kehaumenos, care tratează pe Români, drept mari mincinoşi, tâlhari vestiţi, etc., şi a cărui autoritate nu poate fi indiscutabilă.

Nota: Sub titlul *Paralelism istoric*, Părintele *I. Lupaş*, arată în ziarul *Universul* No. 234 din 26 August 1937, că istoricul ungur *Benedict Iancsó* „are obiceiul să întreprindă în ziarul *Budapesti Hirlap*, foarte interesante excursiuni de ordin istoric şi istoric-politic pe care le publică sub titlul de *„valuri politice"*. In aceste articole se fac diferite „citate cu aluzii istorice injurioase pentru Români. Printre ele se ivea nu odata descrierea plină de ură a cronicarului bizantin, Kekaumenos din Sec. al XI-lea, citată de Iancsó de repetate ori cu deosebită predilecţie după cum rezultă din faptul, că a ţinut s'o reproducă şi la 1904, cu prilejul proectului de reformă şcolară al lui *Berzeviczy* cu acelaş iperzel ca şi de astă dată, în preajma desbaterilor asupra legii lui Appony (cf.

Budapesti Hirlap 14.IV.1907). Părintele Lupaş cată să dovedească, că în Kekaumenos, nu se găseşte, aşa cum o citează scriitorul ungur, fraza de care e vorba. In opera *Strategikon, Kekaumenos,* îşi arată supărarea contra Vlahilor din Balcani, răzvrătiţi împotriva Imperiului Bizantin. Kekaumenos îşi sfătueşte fiii să se ferească de Vlahi „ca de nişte oameni foarte periculoşi". Starea sufletească de atunci a scriitorului bizantin poate explica deajuns potopul de expresiuni veninoase".

Mergând mai departe, d-l Drăghicescu, cercetează ce urmări a avut căderea ţărilor române sub Turci. D-sa afirmă cu o mare siguranţă, că „pierderea neatârnării ţărilor române avu ca urmare nemijlocită pierderea neatârnării caracterului Românilor, alterare care a mers până la dispariţia spiritului de libertate şi independenţă, în înţelesul bun, ce caracterizează neamul nostru şi strămoşii lui Daco-Romanii" (p. 270). Ce ne pare ciudat în tot ce spune de aici încolo autorul nostru, este că, deşi stabileşte o deosebire de origină şi de fel de trai între boerime şi ţărănime, totuşi atribuie acesteia din urmă, ceiace constată, sau crede că constată la cea dintâi. Intr'adevăr, D-sa — nu ştiu pe ce temei istoric, — afirmă că boerimea română este de origină slavă-bulgară, iar Basarabii, întemeietori de ţară sunt de neam sârbesc" (pag. 298).

Notă: Se poate bănui că d-l Drăghicescu, s'a inspirat din lucrarea lui *Raicevich, Călătorie în Valahie şi Moldova* (Trad. franceză în 1822). Intr'adevăr, acest autor spune la pag. XV următoarele, vorbind de Radu Negru, căruia el îi zice *Radulo:* „Este probabil că el era din neamul despoţilor, sau principilor slavi ai Serbiei, pentrucă unul din succesorii săi, numit Dan Basarab, nepotul său, ajunse fără opoziţie la tronul Munteniei şi îl transmise posterităţii. Se vede, după numele lor, că ei erau slavi, căci se serveau în diplomele lor, in inscripţiile pe pietre, precum şi în serviciul religios, de limba slavă, care era comună întregei naţiuni muntene. Se pare deci că principii şi boerii sau nobilii erau slavi, urmaşi ai ultimilor cuceritori; supuşii Munteni coborau din Romani şi din vechii Daci". (Teoria a fost reluată astăzi de d-l C. Giurescu).

D-sa nu dă acestea drept ipoteze mai mult sau mai puţin verosimile, ci bazat între altele şi pe „dispreţul ne-

prefăcut, oarecum făţiş şi chiar brutal pe care boerimea română l-a avut totdeauna pentru Români se crede îndreptăţit să conchidă că „în tot cazul... *boerii trebuiau neapărat* să fi fost de sânge străin de acela al Românilor" (pag. 298—299).

Şi totuşi defectele acestei boerimi, care a contribuit la supunerea din ce în ce mai înjositoare faţă de Turci, d-l Drăghicescu le întinde asupra întregului popor român, spunând: „Urmările fatale ale acestei stări de lucruri fu (?) secarea energiilor ţărilor române şi demoralizarea profundă a boerimii şi a tuturor locuitorilor. Multe din relele însuşiri, care ţin şi azi îndărăt neamul nostru, sunt urmele neşterse ale nenorocirilor istorice ce-l izbiră în aceste vremuri de restrişte. Izbânda morală, ce pătrunse adânc în sufletul nostru etnic, n'a putut să iasă şi să dispară nici până acum" (pag. 293). Ar însemna sa lungim prea mult această dare de seamă — şi aşa destul de lungă — dacă l-am urmări pe autor în toate amănuntele pe care le dă cu privire la căderea ţărilor române sub Turci, la amestecul străinilor în afacerile acestor ţări, la infiltrarea Grecilor, care încet, încet pun stăpânire pe tot, şi la influenţele, pe cari D-sa crede că le-au avut acestea asupra psihologiei poporului român. Ne e deajuns, dacă atragem atenţia încă odată asupra faptului, că autorul nu face deosebire între starea de corupţie în care a putut uneori să se găsească o clasă stăpânitoare corcită şi starea în care trăiau masele adânci ale poporului. Chiar dacă uneori D-sa pomeneşte de această deosebire, în paginile următoare uită de ea, atribuind întregului popor, ceeace stabileşte cu privire la boeri.

Ca dovadă să cităm un singur fapt. Afirmă la un moment dat că „asimilându-şi limba grecească, care purta pecetea unei culturi mai mari, spiritul Românilor din clasa superioară se ciopli, se subţie, se rafină" (pag. 328). Aceşti boeri „cu amabilitate subţire şi mărinimoasă, se deosebeau de „prostimea ţăranilor simpli, brutali, neciopliţi şi greoi" (p. 329). Şi totuşi autorul spune mai pe urmă

fără nici o rezervă că, grație influenței grecești se găsește „până azi o finețe de moravuri, o ascuțime de spirit, o subțirime de apucături nobile, aproape aristocratice, necunoscute Bulgarilor și nici Românilor din Ardeal, împodobesc în chip invederat pe *Români* și mai ales pe cei cari alcătuesc clasa superioară" (pag. 329).

O mică reflecție aici. Cât timp omul nu isbutise să pătrundă în adâncimile întunecoase ale mărilor și oceanelor, toată viața acestora se reducea pentru știință la ceea ce se petrecea la suprafață. Astăzi cercetările oceanografice au descoperit o lume cu totul nouă, cu aspecte uneori ciudate, alteori minunate, pe care nici imaginația unui Jules Verne nu le putea închipui. Avem în tot cazul o lume a profunzimilor oceanice, alta decât a suprafețelor. Tot așa, până în vremurile noastre, istoricii nesocoteau viața popoarelor în profunzimea ei și reduceau totul la faptele, uneori strălucitoare, adesea ori însă neînsemnate, ale regilor și nobililor. D-l Drăghicescu acceptă se pare această concepție istorică: găsește anumite amănunte în cronici și documente cu privire la viața domnilor și a boerilor și crede, că ele se potrivesc și maselor largi ale poporului.

Domnia-sa uită, sau nu ține seamă, de faptul, de exemplu, că viața de trândăvie orientală, de lux și desfătare leneșă a boerilor din secolul al 18-lea este în contrast isbitor cu aceea oropsită a țărănimii, jefuită de toate bunurile pământești, și care își ducea zilele conform unei tradiții milenare, întru nimic influențată de cea a boerilor. Nu se poate deci afirma cu temei că „aceste apucături exterioare împrumutate dela Turci, otrava sufletească a atmosferei din Orient își făcea drum sigur în sufletul Românilor. (Dece al Românilor, zicem noi, și nu al boerimii? Și dece al întregei boerimi și nu al unei părți numai din ea?). Fiecare obiceiu turcesc împrumutat, fiecare modă turcească imitată introducea în sufletul nostru etnic sămânța corupției și trândăviei, care degradează și degenerează popoarele... Chipul de a lucra și mai ales de a

nu lucra, împrumutat dela Turci, altera, ingusta, strâmtora și moleșea sufletul și caracterul poporului românesc" (pag. 337).

Să nu se creadă că e întâmplătoare confuzia între orientalismul boerilor și felul de trai al poporului. D-l Drăghicescu continuă pe această cale, deaceea va pretinde că „din acest chip ciudat de viață orientală, care cuceri cu totul poporul românesc, în straturile lui mai ridicate, reeși acèa schimbare adâncă a caracterului și mentalității sale. Răsunetul, ce acest fel de viață lasă în *sufletul românesc,* este nepăsarea leneșă, moleșirea și trândăvia spiritului, pasivitatea și resemnarea, fatalismul și neîncrederea în propriile-i puteri" (pag. 347).

Și ca să nu mai încapă îndoială, că vorbind de poporul român, autorul înțelege să vorbească și de țăranul român, D-sa spune textual: „Sunt nenumărate faptele și lucrurile, care dovedesc că atmosfera orientului a înăbușit și a înjosit morala *țăranului român*" (pag. 351).

Facem acum un salt cam mare — altfel nu mai ajungem la sfârșit — și cercetăm care sunt, după d-l Drăghicescu, însușirile sufletești actuale ale poporului român.

a) O primă caracteristică a sufletului nostru național, este după D-sa, că activitatea noastră în toate domeniile „poartă pecetea neisprăvitului. Activitatea noastră, sub toate înfățișările ei practice sau teoretice, în toate ramurile, se găsește în fașă și se sbate în greutățile nașterii ei" (pag. 447). *Dovezile* pe care le dă autorul spre a susține această părere *nu dovedesc* decât că avem o cultură începătoare și că, firește, nu ne putem compara cu alte popoare cu cultură mai veche. Și apoi din faptul, de exemplu, că un copil de 6 ani nu știe să scrie, poți conchide că e, sau va fi un cretin?

b) „O a doua tresătură mai pronunțată și mai caracteristică a istoriei noastre, și care se resfrânge foarte simțitor în natura sufletului nostru etnic, este pasivitatea, rezistența defensivă, resemnată, pasivă, supusă, înfrântă, lipsa de energie ofensivă" (pag. 448). Este, firește de dis-

cutat, dacă noi avem un spirit defensiv şi nu unul ofensiv. Nu trebuie însă confundat şi identificat spiritul defensiv, care poate fi plin de energie, cu resemnarea, cu supunerea oarbă şi cu lipsa de energie. Faptele citate în susţinerea părerii D-lui Drăghicescu, deşi adevărate istoriceşte, se pot interpreta şi altfel.

„Lipsa de energie şi de voinţă activă, pasivitatea defensivă şi resemnată în faptă a Românului, a lăsat însă loc la protestarea verbală, fie prin batjocură şi sarcasme, fie prin plângeri şi critici adresate, în proză şi versuri, către şi contra asupritorilor" (pag. 454). Ca să se vadă că şi puţinul adevăr, cuprins în această afirmaţie, este apoi exagerat până la falsificare, vom cita textual ceeace spune autorul în sprijinul părerii de mai sus: „*Intreaga* noastră literatură populară în versuri e predominată de nota plângătoare. Multe din poeziile şi cântecele poporului nostru sunt tot atâtea jelbi, tot atâtea *lăcrămaţii* îndreptate spre cer, contra asupririi ciocoiului, ameninţări cu atât mai crude, cu cât mai niciodată n'au trecut dela vorbe la fapte. Câte din doinele noastre sunt pline de *văicăreli* şi de suspine înecate în lăcrămi! Iar muzica noastră, ca întreaga muzică orientală dealtminteri, este tot atâtea plângeri sfâşietoare şi blesteme, câte accente" (pag. 455).

Să se gândească cineva numai, la toată muzica danţurilor noastre naţionale, unele atât de vioaie şi pline de viaţă, însoţite de chiuituri vesele, spre a vedea că nu toată muzica noastră este *„văicăreală"* după cum nu toată poezia populară e *„lăcrămaţie"*.

c) „Istoria noastră naţională, privită ori cât de superficial, înfăţişează un al treilea caracter distinctiv foarte pronunţat, cu toate că nici acesta pozitiv. Acest caracter e lipsa de desvoltare proprie, unitară, omogenă, a desfăşurării trecutului nostru" (pag. 459). Dovezi în susţinerea acestor păreri sunt următoarele fapte: „Conţinutul sufletului nostru etnic se alcătueşte în cea mai mare parte din crâmpee şi petece împrumutate dela neamurile veci-

ne, neasimilate, nedigerate și neomogenizate" apoi „conținutul minții noastre alcătuește, nu un aliagiu, ci un amalgam, nu e încă un tot, ci o sumă" (pag. 463) N'avem nicio artă originală: chiar cele mai frumoase produse ale poeziei noastre populare (de exemplu Miorița, Mănăstirea Argeșului), nu sunt ale noastre. Până și mânăstirile „toate mânăstirile noastre sunt parcă fabricate după modelul celor din orient" (pag. 464). „Singura manifestare artistică, în care se pare a fi pus puțină originalitate (și aici câtă rezervă în acest *„se pare"* și în această *„puțină"* originalitate!), este broderia cusăturilor țărăncilor noastre" (pag. 465).

Atragem în special atenția asupra faptului, că redăm ideile autorului, aproape numai prin extrase ad-litteram, fiindcă ne e teamă, că altfel cetitorul ar bănui că i-am falsificat ideile. Se vede astfel că un străin, un vrăjmaș neîmpăcat al neamului nostru, n'ar putea spune mai multe rele despre noi și ale noastre.

d) Ca urmare a vremurilor vitrege prin care a trecut poporul român, s'a ajuns la o altă caracteristică sufletească și anume că „timiditatea, paralizia voinței, frica, lipsa de curaj în general au stăpânit și mai stăpânesc încă sufletul Românilor" (pag. 470). S'a întâmplat însă că dela regulamentul organic încoace, întemeindu-se o miliție națională, s'a constatat o renaștere a spiritului militar. D-l Drăghicescu citează în această privință câteva rânduri ale lui R. Perrin, care spune: „Românii au fost totdeauna priviți, și cu drept cuvânt, ca niște bravi și curagioși soldați... Trimiteți un batalion de infanterie română înaintea vrăjmașilor și veți găsi la el îndârjirea eroică a Sciților și Dacilor... etc.". I se pare însă D-lui Drăghicescu că prea am fost lăudați de un străin și că cele spuse nu concordă cu tonul general al lucrării sale, de aceea adaugă: *„Se poate ca aici să fie ceva exagerat în bine"*!! (pag. 472).

e) Ca o urmare a influenței turcești „ne-am ales apoi cu tradiționala noastră *nepăsare*, cu credința în *fatalitate*,.

în soartă, în noroc și cu desăvârșita lipsă de încredere în noi înșine" (pag. 473). De aici urmează și așa zisa și mult criticata „lene" a țăranului român. D-l Drăghicescu simte parcă o satisfacție să confirme aceasta: „Intreaga gospodărie a sătenilor noștri se resimte de chipul lor sufletesc de a fi. Nepăsarea, lenevirea și nechibzuința lor se străvăd în chipul cum își clădesc locuințele" (pag. 476).

Ce e ciudat, e faptul că, cercetând trecutul nostru, autorul recunoaște cum, față de continuele năvăliri și jefuiri din răsboaie și din timp de pace, nimic statornic nu se putea lucra. Oamenii fugeau, se întorceau, și iar fugeau părăsind totul așa că se realiza un fel de „geografie mobilă pe suprafața țării", cum singur D-l Drăghicescu recunoaște. „A munci din toate puterile, pentru a-și clădi o casă locuibilă și o gospodărie de omenie, ar fi fost o acțiune nebunească pentru părinții și strămoșii noștri. Continuitatea muncii, a sforțărilor, le-au fost lucruri interzise, cu neputință" (pag. 484). Explicația faptelor —, a faptelor așa cum ar trebui să fie prezentate, — nu-l împiedică totuși pe d-l Drăghicescu să condamne cu asprime lenea țăranului.

f) „Nota cea mai dominantă din sufletul nostru etnic, desvoltată sub înrâurirea acestui fel de a fi al vieții noastre istorice, este *neprevederea, nepăsarea,* care fac că aproape toate lucrurile la noi sunt provizorii și efemere" (pag. 489). Urmează de aici o „lipsă de disciplină, de ordine, de metodă, de regularitate în acțiune", care face că și „aproape toate fructele mentalității românești poartă pecetea inegalității, incoerenței, lipsei de unitate și de metodă" (pag. 499). Aceasta se explică, după părerea autorului, nu numai prin influența desvoltării istorice, ci și prin aceea a climei țărei noastre. Clima aceasta, excesivă, cu călduri mari vara și friguri grozave iarna, cu ploi torențiale urmate de secetă a înrâurit asupra sufletului nostru în aceeași direcție cu istoria.

Revenind asupra lenei țăranului, d-l Drăghicescu, cată

să o explice și prin exploatarea nemiloasă economică de sub Turci și fanarioți. „Să rămâie bine știut, — spune D-sa în contradicție cu cele afirmate mai sus — că lenea țăranului român nu este decât în mintea celor ce-l acuză; în firea țăranului este însă nevolnicia — lipsa de voință și de îndemn (Parcă, zicem noi, lenea ar fi altceva!), care va dura atâta timp cât îndemnul firesc al voinței lui va fi confiscat tocmai de aceia care îl acuză..." (pag. 506).

Consecvent cu sistemul său de a regreta recunoașterea unei calități, sau justificarea unei lipse sufletești, autorul adaugă: „Sau, întrucât se poate vorbi de lenea țăranului, ea este mai mult rodul mizeriei fizice, al degradării, al slăbiciunii morale și fizice" (pag. 506).

g) Mizeria în care a fost silit să trăiască Românul (țăranul desigur) a produs o altă „trăsătură de căpetenie" a sufletului său și anume „multă dibăcie și istețime". Dibăcia și istețimea sunt calități prețioase ale inteligenței, care fac posibilă adaptarea ușoară la împrejurări noui. Pentru dl. Drăghicescu, ele se confundă cu alte însușiri, care sunt defecte, căci iată ce spune: „Din fericire această dibăcie, viclenia și fățărnicia indispensabilă (vedeți a dispărut istețimea de mai sus și s'a înlocuit cu viclenia) le au moștenire în sângele lor dela strămoșii lor etnici : Dacii și Romanii. Viclenia (acuma avem viclenia înaintea dibăciei), dibăcia, înșelăciunea și fățărnicia, care am văzut că erau note de seamă din psihologia Dacilor și Romanilor, s'au păstrat la Românii din toți timpii, căci în toți timpii Românii au avut nevoie de ele". (pag. 507—508). Și fiindcă tot i se pare că n'a spus destul rău, despre neamul său, dl. Drăghicescu adaogă mai departe: „Istoria și condițiile economice... au făcut că aceste însușiri strămoșești, s'au păstrat vii, ba poate *s'au accentuat și s'au exagerat*" (pag. 510).

h) (S'ar putea bănui că am isprăvit cu defectele și că în sfârșit se vor găsi și câteva însușiri bune ale sufletului nostru. Răsuflă ușurat cititorul, când află că Românul are „un fel de pornire adâncă către neatârnare, o neîn-

frânată trebuinţă de libertate" (pag. 514). Bucuria e însă zadarnică, fiindcă „pornirea tuturor către libertate, se traduce, fireşte, în pornirea tuturor de a fi stăpâni de a domnì, de-a guverna". Dacă mai adăogăm, că din acelaş „spirit de libertate exagerat şi îmbolnăvit", decurge „practica excesivă a divorţurilor", precum şi „repulsiunea de a se băga servitori" (pag. 518), apoi vedem, că are prea multe neajunsuri această pretinsă „trebuinţă de libertate", care devine „un fel de mândrie, un fel de orgoliu nobil". (pag. 519).

i) Autorul găseşte totuşi în sfârşit, că „sub raportul inteligenţei. Românii au fost dăruiţi de creatorul lor, istoria, cu o sumă de bune însuşiri luminoase, drept recompensă pentru lipsurile şi umbrele ce a aşternut pe suprafaţa caracterului nostru". (pag. 521).

E puţin clar, ce înţelege autorul prin însusirile bune şi luminoase ale inteligenţei noastre naţionale. Pare că e vorba mai mult de înmulţirea cunoştinţelor, fiindcă spune textual: „cu drept cuvânt se poate zice, că această mentalitate se deosebeşte printr'o bogăţie fără pereche de materialuri (este vorba cumva de idei ?) şi printr'o varietate fără seamăn, aşezate pe o temelie puternică, straşnică, moştenită din mentalitatea Latinilor" (pag. 522). Ca dovadă a acestei afirmaţiuni, dl. Drăghicescu analizează poezia populară, despre care, cum am văzut, a spus că nu e a noastră şi o găseşte că e bogată, că la fiecare pas „eşti surprins de frumuseţea imaginilor, de delicateţea sentimentelor, de vigoarea expresiilor, de logica metaforelor, etc., etc." (pag. 522). Iar mai departe : „a analiza comoara literaturii noastre populare, este a locui câtva timp într'o grădină cu flori bogate, este a petrece o adevărată zi de sărbătoare" (pag. 522—523).

Când voeşte acum să analizeze mai deaproape „bogăţia fără seamăn a mentalităţii româneşti", autorul simte parcă o plăcere să declare ca totdeauna: „Să vedem mai întâi părţile de umbră trecătoare, ce ne înfăţişează însă inteligenţa românească" (pag. 523). Aceasta însemnează

să revină încăodată asupra „nedefinitului și neisprăvitului" mai sus pomenit, precum și asupra „neegalității și incoherenței inteligenții românești, care decurg din „prea marea bogăție a materialurilor noastre sufletești" (pag. 523).

Recunoaște totuși până la urmă, că Românul are înclinare pentru artele frumoase și îndeosebi pentru poezie. Lucru și mai surprinzător: „ceeace deosebește pe Român nu numai de popoarele din Europa orientală, între care trăește, dar se poate zice între toate popoarele, este vioiciunea și istețimea spiritului său, este scăpărarea unei inteligențe fine, distinse, înfățișată sub o aparență modestă, timidă, și față de străini, sfioasă până la umilință" (pag. 527). Ba chiar, țăranul român se dovedește mai inteligent, mai isteț, și mai vioi, de cât țăranul german, englez, rus și alții. Ce folos însă? Vine *„izána"* și ne strică toată bucuria, deși autorul recunoaște și acum, că „puțin dacă cureți acest strat de *izâneală*, prin mijlocirea unei educații și instrucții mai îngrijite, descoperi aurul sufletesc și toate comorile mintale, cari trăesc virtuale, îngropate sub căciula țurcănească..." (pag. 528).

Autorul pare a face confuzie între inteligența nativă și inteligența cultivată prin instrucție. Numai așa se explică faptul că — spre a mai găsi un defect, — pune pe socoteala unei lipse a inteligentei, lăudate mai sus, — în loc să creadă că e în joc simpla ignoranță — mulțimea de superstiții și prejudecăți cari stăpânesc sufletul popular.

j) „Din alt punct de vedere considerată, inteligența bogată și superioară a Românilor, îmbinată cu resturi de simț practic ce le va fi rămas dela Romani, a dat spiritul sarcastic și talentul foarte firesc al Românului, de a batjocori, de a satiriza" (pag. 533).

k) Și însfârșit, fiindcă i se pare că prea multe calități a acordat inteligenței românești, dl. Drăghicescu, se simte obligat să termine — sociabilitatea, ospitalitatea și frumusețea rasei de abia le pomenește în treacăt — cu un

nou defect şi anume, că poporul nostru a manifestat „în toţi timpii trecuţi dar mai ales acum în urmă, un spirit amar, sfâşietor, distructiv" (pag. 535).

Dacă acest defect îl găsim la o generaţie anumită din pătura suprapusă a secolului trecut, nu însemnează că avem dreptul să-l atribuim întregului popor. Este cu totul neîntemeiat să se afirmă că : „într'adevăr, cu o inteligenţă fină şi vioaie, pusă în serviciul unei voinţe slabe, leneşe, trândave (nu ştie ce termeni pejorativi sá mai găsească) şi al unei energii egală aproape cu zero, spiritul Românilor, necreind mari lucruri, are tot răgazul să critice, să sfâşie, şi să distrugă tot ce-i trece pe dinainte" (pag. 537). Este tocmai ceiace a făcut, şi dl. Drăghicescu aproape în toate cele 567 pagini ale lucrării sale, după cum s'ar putea zice, că e şi tot ce am făcut noi în această dare de seamă.

IV. Se cuvine, să pomenim aici pe scurt şi broşura lui *Alex. Philippide, Incercare asupra stării sociale a poporului român în trecut.* (ed. Şaraga, Iaşi 1896).

In ea se cuprind două părţi: una (partea II) e consacrată studiului proprietăţii, după actele publice — ceiace nu vine decât în atingere indirectă cu cercetarea noastră; cealaltă cată să arate, cum se oglindesc în poezia populară, nu numai gândurile şi simţirile cântăreţului anonim, ci şi „caracterul şi viaţa unui popor întreg chiar, când poetul e impresionat mai mult de societate, decât de sine însuşi, şi când idealizând într'un tip pasiunile comune tuturor, ne dă icoana unei naţiuni într'o anumită perioadă a vieţii sale". (Pag. 20).

Vorbind despre balade, Philippide, le împarte în două categorii: 1) unele asemănătoare cu balada lui Codreanu, sunt produse în secolul al XVII-lea şi următorii. Se deduce aceasta din faptul că „balada lui Codreanu se ştie cu siguranţă, că datează depe vremea lui Alexandru Iliaş", deci înainte de Vasile Lupu. Aceste balade sunt însă alcătuite în acelaş spirit cu doinele şi horele, care

deci sunt şi ele din aceiaşi epocă. 2) Sunt însă o serie de balade, care sunt anterioare epocii lui Codreanu. Astfel se pot cita: Mioriţa, Păunaşul Codrilor, Dolca, Toma Alimoş, Mihu Copilul ş. a. In aceste balade se oglindeşte viaţa poporului român în epocile anterioare secolului al XVII-lea. Ele ne pot servi deci ca izvor, pentru cunoaşterea sufletului românesc din acea vreme.

Aflăm astfel din aceste balade că „ospitalitatea era şi pe atunci una din virtuţile Românului. Toma Alimoş, întinde plosca inamicului, care venea să-i răpună viaţa..." (pag. 29). Se vede apoi acolo, că pe atunci, Românului îi plăcea viaţa aventuroasă, viaţa de vitejie, că preţuia calul şi armele mai mult ca orice şi că dragostea de femeie era socotită ca o slăbiciune periculoasă. „Şi cu toate acestea, zice Philippide, femeia din timpurile acelea făcea cât şi un bărbat. Nu arare-ori, ea îşi apăra turmele mai bine decât păstorii şi ucidea pe hoţi din fuga calului" (Ex. Şolga). „Mai presus de frumuseţe, mai presus chiar de datoria de soţie, ea punea bravura unui amant". (Ex. Vidra din Păunaşul Codrilor. (pag. 33).

Autorul trece apoi la analiza baladelor de felul celei a lui Codreanu, Dănilă, Chira, ş. a., în care se găsesc simţiri asemănătoare cu cele din doine şi hore, cu care sunt contimporane. Acestea, în epoca în care starea ţărănimii se înrăutăţeşte. Proprietarii, mulţi străini de neam, sunt urîţi de ţărani. Haiducii, care apar acum, nu se duc în codru de dragul aventurii şi vitejiei. Ei se duc ca răzbunători, care vor să plătească prin rău, răul suferit dela ciocoi. „Diferenţa dela acest viteaz până la cel al perioadei precedente, zice Philippide, este ca dela Ulysse la Hercule" (pag. 37). Haiducii erau, fireşte, aprobaţi şi admiraţi de popor pentru tot ce făceau contra asupritorilor. Viaţa de familie, aşa cum se prezintă în aceleaşi poezii populare, nu era „tocmai seducătoare. Foarte blând şi amabil cu femeile, înainte de a se însura, atunci când focul tinereţii îl făcea să suporte mai uşor nevoile cele multe, îndată ce reuşea să poseadă pe iubita sa,

Românul devenea trist și îndărătnic. Nici un cuvânt de amor nu mai auzea femeia dela dânsul, cu toate că făcea tot ce-i sta prin putință să-l mulțumească.... Femeile române, pe atunci ca și astăzi, (exceptând pe cele din orașe) erau foarte harnice. Desgustate însă de răceala crescândă a bărbaților, și pierzând, în fața mizeriei acestora, toate iluziile pe care orice femeie le face asupra obiectului amorului ei, fără speranță, prin urmare de a mai găsi într'înșii alinarea dorului de iubire, care a posedat totdeauna pe Româncă mai mult decât pe ori care altă femeie, ele-și cântau mai întâiu durerea și urîtul, apoi își aruncau ochii pe vre-un flăcăoandru vesel, cu care-și alungau din cele necazuri. Infidelitățile în adevăr, erau foarte dese... și toate erau din partea femeilor..." (pag. 44).

La atâta se reduce ceiace găsește Philippide în poezia populară despre sufletul român.

Titlul lucrării lui *Pană Popescu, Psihologia poporului român, după literatura poporană*, (Teză pentru licență, București, 1897) poate înșela. Nu e vorba de o cercetare a trăsăturilor sufletului românesc, așa cum rees ele din poezia populară, ci, după cum înțelege autorul, studiul său „consistă în a arăta opiniunile poporului despre suflet, adică a face un fel de inventar al credințelor sale despre suflet și fenomenele pe care el le cunoaște" (pag. 12, 13).

Cercetând astfel diferite poezii populare, autorul arată în legătură cu problema nemuririi sufletului, că poporul crede în nemurirea sufletului; că sufletul este deosebit de corp; că sufletul se unește cu corpul în momentul concepțiunii, — venind dela Dumnezeu; că sufletul e principiul cunoștințelor, cugetărilor și simțirilor; că este o strânsă legătură între suflet și corp, care se influențează reciproc.

Poporul prețuește apoi mintea (înțelepciunea) mai presus de toate celelalte calități. Chiar femeii i se cere, pe lângă frumusețe, să fie isteață. Inima are în limba popo-

rului, înțelesul de emoție, sentiment, tendință. In poezia populară, este exprimat sentimentul iubirii, sub forma de dragoste de femeie, de tată, de mamă și de familie.

Iubirea de natură formează una din caracteristicele poeziei noastre populare. Pretutindeni apoi, este exprimat sentimentul dreptății : „în toate acțiunile de intrigă închegate în basme, eroul său e lovit de durere, suferință, toate relele; dar niciodată nu apare cu inima zdrobită; totdeauna găsește oarecare consolare, în definitivul triumf al binelui". (pag. 73).

Că poporul cunoaște sentimentul recunoștinței, se vede din diferite basme, în cari animalele cărora li s'a făcut de eroul preferat un bine, răspund și ele prin binefaceri. Tot așa se constată din aceste produse ale sufletului popular anonim, existența sentimentului moral și religios.

Este vorba cum se vede, mai mult de o inventariere a ideilor, precum și a unora din sentimentele exprimate în folclor, fără să se scoată de acolo o caracterizare a sufletului nostru etnic.

V. *Noua Revistă Română* de sub conducerea d-lui profesor *C. Rădulescu-Motru,* a publicat în No. 12 din 1900, *un chestionar* privitor la psihologia poporului român. Acest chestionar, era subscris de *G. Coșbuc, Anghel Demetrescu, Ovid Densușianu* și *C. Rădulescu-Motru.* Intrebările la cari publicul era invitat să răspundă, erau următoarele: „1) Care operă literară, după părerea Dvs. exprimă mai bine firea și aspirațiile neamului românesc? 2) Care e trăsătura dominantă în firea Românului? 3) Care sunt calitățile și defectele ce deosebesc naționalitatea română de celelalte naționalități? 4) Care fapt istoric a scos până acum mai bine la iveală calitățile sau defectele neamului românesc?"

Ar fi fost de așteptat ca problema să fi stârnit un interes deosebit în cercurile intelectualilor români și revista să nu fi prididit a publica răspunsurile primite. De altfel o anchetă nici nu poate da rezultate serioase știin-

ţifice, decât prin masa mare a celor ce răspund la întrebări.

Răspunsurile au fost totuşi puţin numeroase, vreo 25, şi de valoare foarte inegală. Sunt răspunsuri care nu spun nimic. Aşa e cazul de exemplu cu acela al lui A. Macedonski, care afirmă că trăsătura dominantă în firea Românului, e *papagalismul*. Afirmaţie nesusţinută printr'o cât de mică dovadă! Sunt unele care ţin seama numai de condiţiuni locale şi generalizează la întregul popor ceeace, probabil, s'a constatat numai într'un cerc restrâns. Aşa preotul Avram Corcea, referindu-se la practica avorturilor întinsă până în straturile adânci ale populaţiunii româneşti din Banat, se crede îndreptăţit să pretindă că tot poporul românesc, de pretutindeni, e imoral.

Sunt apoi altele, care se bat cap în cap. Aşa de exemplu Teodor Filipescu, (român din Banatul germanizat, chimist la Sarajevo) afirmă că „a doua trăsătură caracteristică a Românului, e *statornicia*", pe când locotenentul anonim N. I., pune printre defectele de căpetenie *lipsa de rânduială* şi *lipsa de statornicie*.

Se găsesc observaţii izolate, interesante la prima vedere, cari ar avea însă nevoie de o documentare mai serioasă. Aşa e aceea a d-nei Constanţa de Dunca-Schiau, care sună astfel: „Românul are puţin curaj de spirit, şi mare curaj de inimă. Inaintea unei întreprinderi de orice natură, el şovăeşte şi nu-şi află puterea de a pune mâna la lucru. Când însă împrejurările îl strâmtoresc şi îl împing, fără ştire şi fără voie la acţiune, atunci în inima lui se deşteaptă îndrăzneala leului şi el dă năvală înainte, fie ce-o fi : eroismul ultimului moment, îndeplineşte ades faptele cele mai mari".

In aceiaşi categorie intră răspunsul lui *Vasile Pârvan* — pe atunci student — care afirmă că trăsătura dominantă în firea Românului, e o *„melancolie optimistă"*. Dovada o găseşte în doinele noastre populare, „care plâng, dar nu arată desnădejde, iar când sunt cântate, după ce ţin câtva un aer duios şi trist, încep câte o horă, ori un

brâu săltăreț, lucru ce arată că pe Român îl apucă tristețea de multe ori, dar nu-l supune".

In sfârșit, un strein, care a trăit mult timp printre noi, stărueşte asupra unor caractere despre care nu pomeneşte nici un Român. Acesta este *Carol Becker*, German de origină, care crede, că trăsătura dominantă a caracterului nostru este „*iubirea de patrie* și *mândria de țara și poporul lui*; fiecare Român, chiar cel din urmă sătean, e tot aşa de mândru ca un prinț, sau boier al țării, când zice „țara mea, țara noastră"; nicăeri afară de Tirol şi Transwaal, nu găsim acest sentiment aşa de desvoltat". Un fapt interesant e apoi, că C. Becker, recunoaşte ca o calitate generală *talentul oratoric*, care se leagă probabil, cu „*spiritul de negociere diplomatică*, foarte desvoltat: Bucureştii sunt deobiceiu stațiunea de pregătire pentru diplomații puterilor europene, chemați la posturile mai importante".

Multe răspunsuri se mulțumesc să înşire calități și defecte, fără ca, conform dorinței lămurit exprimată de anchetatori, să aducă dovezi, în special cazuri concrete precise. Deci afirmațiuni vagi. Din faptul însă, că în multe răspunsuri se găseşte o repetare a anumitor observațiuni, e de bănuit că ele se întemeiază pe ceva real. Vom scoate de aceia pe rând, în evidență, cele câteva însuşiri, asupra cărora pare a fi un consens al celor ce răspund.

1) Una e lipsa de voință fermă, constatată și scoasă în evidență într'un fel sau altul, — deosebirea de expresie neavând mare însemnătate. *G. Tutoveanu* afirmă precis că „trăsătura dominantă în firea Românului, e *lipsa de voință*". Dovada o găseşte în faptul, că „erotica acestei poezii (a celei populare) e numai rezignare și lacrămi; iar încercările epice nu sunt, în cea mai mare parte, decât un șir nesfârşit de planuri, care nu se aduc la îndeplinire niciodată".

Locotenent Achimescu, socoteşte că trăsătura dominantă constă în faptul că Românul e „*nepăsător* și *răbdător* până la umilire, lipsit de inițiativă personală", aşteptând „ca totul să-i vie dela alții sau dela stat".

Locotenent N. I. afirmă, că *nu lenea* e trăsătura dominantă, *ci tărăgăneala*, lipsa de spirit de inițiativă. Exagerând, d-l Gh. Dem. B., găsește *slăbiciunea voinței*, pe lângă lipsa spiritului de inițiativă, într'o *răbdare*, care a degenerat în *„nesimțire"*. Ca lămurire: „Poporul inconștient a mers cu supunerea prea departe, așa încât sub ordinele altuia devine un adevărat instrument, confundând datoria cu ascultarea și supunerea".

Carol Becker, care găsește atâtea calități Românilor, afirmă și el că un defect, deși nu capital, al Românilor, este *lipsa de inițiativă, indolența*. Se vedea aceasta după părerea lui, din felul cum își îngrijește în special țăranul, vitele.

După părerea lui *Al. Dumitrescu*, însușirea de căpetenie a sufletului românesc e *nepăsarea*, care însemnează *lipsă de reacțiune a voinței*. Dovada o găsește în spusele țăranilor: „Cum o vrea Domnul! Lasă, că vom mai vedea ce o mai fi și cu asta!". De altfel, când înșiră mai jos defectele, citează și *„complecta lipsă de inițiativă"*. Ce este însă ciudat, este că el, nu încearcă să împace acestea cu faptul că „pe cât (sunt) de molateci la vorbă, (e vorba mai ales de Moldoveni), pe atât de hotărîți și energici sunt la fapte. Aceasta însă cam târziu, așa că străinii adesea îi pot lăsa în urmă".

Tot așa afirmă *Adriana Podol*, că Românul „se lasă pe tânjeală, trăește de azi pe mâine"; *M. G. Vernescu*, că „trăsătura dominantă, este mai întâi acea *nepăsare*, caracteristică a Românului, un fel de „fatum mahometannum"; *Ștefan Scriban*, că „Românul *nu e ferm* și rezolut". Aici s'ar putea, poate, adăoga *nepăsarea* de care vorbește, fără alte lămuriri, *Moțoc-Spancioc*, sau *„graba în toate* actele sale" și faptul că nu e „nici decum studios" și e „neperseverent", de care vorbește *Gr. T. Coandă*, precum și *superficialitatea* de care vorbesc *E. P. R.* și Dr. *M. I. Șerbănescu*. *Al. Valeriu*, pedagog la Liceul internat din Iași, comparând pe pedagogii români cu cei străini,

francezi şi germani, constată că *„streinii studiau* în ore libere, Românii *jucau şah sau se plimbau"*.

Merită aici o menţiune specială răspunsul cu părere deosebită al lui *Jean Bart*, — cu care suntem aproape în deplin acord şi pe care ne vom permite să-l reproducem în parte: „In viaţa-i obişnuită, zice el, ţăranul pare în adevăr indolent şi nepăsător, de unde ar urma să fie lipsit de energie, ambiţie şi entusiasm. Sunt fapte care desmint însă această părere. O parte a anului, e drept, ţăranul mai mult doarme; în schimb altă dată munceşte îngrozitor. „Mâine îl bat pe popa de-o tocă", zicea un ţăran în ajunul unei sărbători, „trebuie să eşim la câmp, că ne dau păpuşoii în buruiană". Ceeace îi lipseşte ţăranului român, este stăruinţa unei activităţi regulate şi continue; el trece dela o extremă la alta şi nu poate duce o viaţă uniformă, după program. La un moment dat, poate desfăşura o energie mult mai mare decât indivizi de alte naţionalităţi. Intr'un port românesc, echipajul unui vapor englez, organizează o serbare cu jocuri foarte obişnuite la Englezi: trebuia traversat un canal înot, trebuia pătruns prin nişte saci încâlciţi cu sfoară, trebuia trecut pe nişte scânduri înclinate, unse cu săpun, însfârşit erau diferite obstacole de învins. Au luat parte Englezi, Francezi, Ruşi şi Români. De sigur Românii erau cei mai neobişnuiţi cu aceste sporturi; cu toate acestea premiul întâiu a fost luat de un Român".

2. In strânsă legătură cu voinţa, este răbdarea sau îngăduinţa, de care vorbesc o parte din răspunsuri. Intrucât în cele mai multe din acestea e vorba numai de pomenirea însuşirii, fără alte lămuriri şi mai ales fără exemple concrete, cari ar preciza ideia, nu ştii dacă răbdarea, de care se vorbeşte, este o calitate sau un defect al voinţei, sau dacă nu cumva e vorba de o anumită stare afectivă. Intr'adevăr în unele citate de mai sus, privitoare la slăbiciunea voinţei, am văzut că se vorbeşte de răbdare ca de un cusur al voinţei. Se înţelege în acest caz, prin răbdare neputinţa de a reacţiona la ceeace este dăunător,

deci slăbiciune a voinţei, ca atunci când zici de exemplu ca Bolintineanu' „Cei ce rabdă jugul şi a trăi mai vor... etc.". Se poate înţelege însă prin răbdare, din contra o voinţă care din motive raţionale, sau din înclinări afective puternice, rabdă, în sensul în care se zice de exemplu: „Ţi-am răbdat multe, dar acum ţi s'a înfundat". Un părinte educator rabdă greşelile copilului, este adică înţelegător al sufletului lui şi deci îngăduitor şi larg iertător.

Astfel, de exemplu, Avram Corcea pune blândeţea alături de răbdare. Aici nu mai poate fi numai decât vorba de o slăbiciune a voinţei, ci de o voinţă comprimată, care reacţionează mai târziu cu violenţă. Şi astfel iată cum nepreciziunea termenilor întrebuinţaţi nu ne dă putinţa, să tragem vre-un folos din observaţiunile făcute de cei ce au răspuns la anchetă.

3. Se vorbeşte în bună parte din răspunsuri de fatalismul poporului român. Ca trăsătură dominantă a sufletului românesc Dr. M. I. Şerbănescu găseşte: „scepticismul unit cu fatalismul, fiindcă Românul răspunde totdeauna *poate* la orice întrebare, sau la orice explicaţie i-ai da". Apoi: „Aşa i-a fost scris". M. G. Vernescu, care în legătură cu voinţa vorbea de „fatum mahometanum", adaugă că expresiuni ca, „dacă o vrea Dumnezeu", „aşa i-a fost scris", „ce ţi-e scris, în frunte ţi-e pus"... denotă o încredere oarbă în destin, în fatalitate". S'ar putea pretinde apoi, că o consecinţă a fatalismului şi scepticismului este şi faptul că Românul suferă de o lipsă de admiraţie; *„nil admirari"* formează fondul naturii lui. El nu se miră de nimic, nu se sperie de nimic, nu admiră aproape nimic". Fără multe lămuriri, locot. I Achimescu, afirmă că „fatalitatea unită cu nepăsarea prezidă în actele şi faptele Românului".

Vasile Pârvan adaugă la cele spuse mai sus: „la melancolie însă se mai adaugă şi fatalismul (aşa i-a fost scris), iar ca urmare a melancoliei şi fatalismului e nestatornicia în acţiune". Este însfârşit ciudată afirmaţia lui

St. Scriban că trăsătura dominantă a sufletului poporului nostru este: „prea marea încredere în forțele sale și în fatalism...". Fatalismul este doară tocmai ceeace înăbușe încrederea în forțele proprii....

Răspunsurile la anchetă se ocupă și de alte însușiri sufletești ale poporului român. Este însă vorba aproape numai de o enumerare simplă, fără aproape nici o lămurire, care să probeze cât de cât cele afirmate. Se vorbește astfel despre inteligența Românului cam sub forma aceasta: Găsim la el „o pătrundere a lucrurilor și o chibzuință a răspunsurilor, care adesea pune în încurcătură pe Sârbul, Țiganul sau Evreul cu care vine în contact", (Al. Dumitrescu), sau „Românul e deștept și isteț" *(Corcea)*, sau „Românul are inteligență distinsă" *(C. Becker)*, sau „țăranul român e foarte deștept, batjocorește pe străini" *(M. Stoica)*.

Ceilalți nu fac nici atât, ci enumără pur și simplu diferite însușiri, printre care pun și calitatea de a fi inteligent. Acelaș lucru se întâmplă cu ospitalitatea. Mulți vorbesc de ea, fără nicio lămurire, unul singur adaugând, că Românul e primitor „nu atât cu ai săi, cât cu străinii pe care nu știe cum să-i mai imbie" *(Locot. Achimescu)*.

Se vorbește, deși nu în prea multe răspunsuri, și de veselia poporului român, precum și de spiritul lui glumeț și satiric. Răspunsuri puține, unele izolate, vorbesc apoi de bunătatea sau blândețea Românului, altele de modestia lui, altele de lipsa spiritului de prevedere, de ușurința și de superficialitatea sa, precum și de lipsa spiritului de economie și de ordine. Găsim apoi răspunsuri izolate în care se afirmă că Românul e superficial, ușuratec, că are spirit conservator, gust estetic, că are o sexualitate desvoltată, că e timid, sobru, norocos — deși aceasta nu e o calitate sufletească.

Nu se cuvine să sfârșim această scurtă cercetare fără să pomenim de răspunsul *Căpitanului M. Pârâianu*, care în locul oricărei analize seci, citează două cazuri din viața militară — cazuri care pot servi minunat pentru a

dovedi o calitate a sufletului nostru național, asupra căruia deobicei nu se stărueşte şi anume, că sub o înfăţişare de suflet închis în sine însuşi, rece şi indiferent la cele ce se întâmplă în jurul lui, chiar când îl ating de aproape, se ascunde un clocot de pasiuni stăpânite, care se teme parcă de priviri indiscrete şi isbucneşte violent, când nu mai poate fi stăpânit. Primul caz este acela al unui bătrân, al cărui fiu moare la regiment în timpul stagiului militar. Bătrânul a venit cu căruța ca să-l ducă să-l îngroape in satul lui. Sub o înfăţişare oarecum indiferentă, fără bocete şi lacrimi, bătrânul cere să ajute şi el la facerea cosciugului şi la alte treburi în legătură cu înmormântarea, pentru ca atunci când soldații vor să ia cosciugul şi să-l pună în car, el să isbucnească şi să ridice singur cosciugul, zicând: „Lăsaţi-mă să mai strâng odată pe Andrei la piept!". Şi ce interesant, pentru a desvălui ascunzişurile sufletului femenin, este ceeace spune mai departe Căpitanul Pârâianu: „Ţăranca româncă este foarte expansivă şi poate, femeia cea mai tandră din lume. Am văzut o mamă sărutând vagonul dela trenul, care îi adusese copilul". Ea de altfel creiază toate acele diminutive caracteristice limbii noastre (bărbăţel, frăţior, fetişcană, etc.), cu toate ca *G. Coşbuc*, a încercat să lupte contra lor.

Ne oprim aici, cu speranța că cititorul şi-a făcut o ideie de rezultatele obținute de ancheta *Nouii Reviste Române*, Un lucru e neîndoios: începuse să se simtă nevoia de a cunoaşte cum e alcătuit sufletul nostru național.

VI. Prima lucrare în care profesorul *C. Rădulescu-Motru*, se apropie de sufletul românesc este *„Cultura română şi politicianismul"* (Socec, 1904). Din însuşi titlul lucrării se vede că scopul urmărit este să arate, dacă, şi întrucât politicianismul, atunci aşa de înfloritor, a influențat cultura poporului român, adică sufletul lui.

Pentru aceasta, opera porneşte dela definirea a doi termeni importanți ai problemei: *cultura* şi *civilizația*. D-l C. Rădulescu-Motru este, poate, primul care a stabilit la noi

deosebirea — astăzi curent admisă — între acești doi termeni. *Civilizația* însemnează totalitatea bunurilor materiale care rezultă din activitatea științifică, industrială și comercială a unei societăți și care ușurează condițiile de viață ale omului: clădiri, obiecte de confort, produse industriale de tot felul, mijloace de îmbunătățire a relațiilor dintre oameni: drumuri, căi ferate, telefoane, telegrafe, radio, etc. Astfel de bunuri se pot împrumuta dela popor la popor.

Cultura nu consistă numai în fapte și produse materiale, ci în forțele sufletești care le-au produs. „Cultură există numai întru atât, întrucât este actuală în sufletul omenesc. De aceea comit o greșeală de judecată aceia care cred că se poate împrumuta o cultură, fără a se pregăti din vreme dispozițiile sufletești ale societății... Cultura nu rezidă în obiecte externe și materiale pe care le avem dinaintea noastră, ci în forța internă care le-a produs pe acestea. Bunurile culturale sunt însuși dispozițiile actuale ale sufletului unei generații. O societate devine cultă din momentul ce mebrii săi se bucură de anumite funcțiuni superioare sufletești și întreţin în practica vieții lor anumite deprinderi intelectuale" (pag. 31—32).

Societatea românească n'a putut ajunge, din pricina împrejurărilor, la o stare de adevărată cultură ca cele apusene. Ea se găsește într'o stare de *semicultură*, care își are valoarea sa și care nu trebue confundată cu caricatura culturii, adică cu *pseudo-cultura.*

Autorul nostru combate apoi — uneori cu violență, alteori cu o fină ironie — stările de lucruri din societatea românească pe care generația dela 1848 a crezut că a introdus-o în rândurile societăților cu adevărat culte, când a împrumutat dela ele constituție, legi, organizație și bunuri materiale de tot felul. Este o mare greșeală a crede, că aceste împrumuturi au avut vreun efect sănătos saupra sufletului poporului nostru și că au înlăturat starea de semicultură în care se afla. De fapt „sub formele de împrumut, trăește mai departe fondul nostru propriu moștenit din veacuri" (pag. 85).

De aici rezultă nevoia de a cerceta cultura şi deci sufletul românesc. D-l C. Rădulescu-Motru recunoaşte pe drept că o cunoaştere adâncă ştiinţifică nu se poate pretinde deocamdată. Studiile istorice, prin care să cunoaştem, în afară de răsboaie şi relaţiile externe, desvoltarea internă, sunt destul de înapoiate. Şi mai înapoiate sunt apoi cercetările etnografice, fără cari „nu se poate afirma asupra culturii române nimic definitiv" (p. 79).

Se încearcă totuşi într'o parte a lucrării cercetarea câtorva din însuşirile sufleteşti ale poporului nostru şi asupra cărora vom stărui aici.

In primul rând se cercetează felul cum munceşte ţăranul român.

La popoarele apusene, zice d. C. Rădulescu-Motru, „zilele de muncă sunt masurate exact: fiecare oră îşi are destinaţia sa; acelei economii de spaţiu, (în cultura câmpurilor) pe care o vedem pe suprafaţa pământului, corespunde în sufletul lor o economie de timp, tot atât de real, deşi nu o vedem" (p. 86). Românul e „capricios cu timpul", e grăbit şi, în acelaş timp, inexact. „Muncitorul nostru agricol se oboseşte îndată ce-l constrângi la o prea riguroasă disciplină. Lui îi place ritmul neregulat pe care il găsim în viaţa omului primitiv: zile de muncă din greu, urmate apoi cu lungi pauze de sarbătoare; încordare cât de tare, numai nu continuă Românul la muncă dă *iureş* întocmai ca la răsboiu. Cu *zorul* el face minuni, Ţăranul sfârşeşte cu zorul în câteva ceasuri de clacă o muncă pe care altminteri el n'ar putea-o isprăvi într'o săptămână: caci la clacă are cantece şi îndemn, pe când la munca obişnuită el este lasat pe seama propriilor sale deprinderi" (p. 87).

La oraş la fel. „Un an dealungul stă Românul degeaba şi în ultimele zile dă pe brânci. Aşa face şcolarul; aşa negustorul; aşa funcţionarul; aşa până şi legiuitorul" (p. 87). Şi această stare de lucruri se explică prin viaţa agricolă şi pastorală a stramoşilor, care munceau câteva luni pe an şi apoi hibernau.

După ce ne arată cum e Românul ca producător D-l C. Rădulescu-Motru mai ne arată și cum se înfățișează el ca vânzător și cumpărător. Ca vânzător nu prețuește lucrurile după legile economice ale schimbului, ci după nevoile lui personale de moment: n'are nevoi urgente, cere preț mare; din contră scoboară mult acel preț, îndată ce-l strânge nevoia.

Cum este Românul consumator, ne-o arată D-l C. Rădulescu-Motru prin exemplul tipic al unui absolvent de școală comercială, de unde se vede că Românul nu are spirit de economie și că „îl roade în pungă până ce cheltuește banii ce-i are" *).

Faptul că Românul nu pricepe nimic din cerințele industriei și comerțului mare modern, se datorește împrejurării că „regăsești sub haina Românului de oraș, om de afaceri modern pe vechiul păstor și agricultor primitiv, pe acei strămoși care timp de veacuri n'au înțeles

*) „Am avut, povestește un profesor, un tânăr care acum de curând a absolvit școala comercială și care a avut norocul să ia chiar în apropiere o moșie cu arendă pe 10 ani, pe un preț potrivit. La ce crezi că s'a gândit mai întâiu intrând în moșie? Ascultă! Și-a reparat radical casa, care era încă destul de prezentabilă; și-a instalat cai și trăsură de lux; a dat jos magaziile, cari mai puteau dura cel puțin trei ani și și-a angajat lucrători să-i faca altele; a cheltuit 1000 lei cu reparația fântânei din drumul ce trece pe moșie, pentru ca oamenii călători să știe că de acum înainte e un alt arendaș; și-a cumpărat mobile și mai ales un birou, care ar putea să figureze în comptoarul unui milionar; apoi registre, atât de multe că are să mai lase câteva nescrise și celui ce va veni după dânsul la moșie. Și trebuie să știi, că tânărul acesta era dintre cei mai ordonați și silitori din câți aveam în școală" — declară profesorul, care povestește acest caz socotit tipic de autor (pag. 91).

averea decât în lucruri care se văd; care n'au ştiut de bani şi de credit, ci de locuinţă încăpătoare, de vite numeroase şi de moşii întinse" (pag. 93).

Cercetând, care este rolul credinţei şi bisericii ortodoxe în viaţa poporului român D-l C. Rădulescu Motru, găseşte că „ortodoxismul în genere nu este o şcoală pentru viaţa practică. El nu impune conştiinţei credinciosului realizarea în fapt a legilor morale, ci se mulţumeşte cu afirmarea credinţei neţărmurite. Vanitatea celorlalte biserici creştine catolică şi protestantă — care îşi fac o glorie din crearea instituţiunilor politice şi sociale, este străină de el" (pag. 97).

Se face în legătură cu această afirmaţie o lungă expunere a părerilor lui Pobedonostzeff asupra ortodoxiei. Scriitorul rus socoteşte că religia în general prescrie anumite norme de conduită practică, dar nu aceasta este esenţial. Leneşii, hoţii, criminalii, nu pot fi, zice el, creştini şi ei? Nu pot fi primiţi şi ei de Dumnezeu în sânul său? După celelalte biserici nu. „Ruşii însă, zice el şi toţi ortodoxii (?) ştiu prea bine că trebuie să trăiască cineva după prescripţiile religioase; dar pentru ei esenţialul, scopul credinţei nu stă în viaţa practică, ci în isbăvirea sufletului; ei îmbrăţişează în aceeaşi iubire şi milă religioasă pe toţi muritorii deopotrivă, dela cel drept, care trăeşte conform legii morale, până la cel din urmă răufăcător" (pag. 99—100).

Pobedonostzeff crede, şi d-l C. Rădulescu Motru pare a fi de părerea sa, că amestecul bisericilor creştine din Apus în viaţa practică a credincioşilor derivă din firea acelor popoare. Se mai poate concepe însă şi altfel rolul bisericii, aşa cum face de exemplu biserica ortodoxă. „Ea poate evoca în sufletul omului, în afară de dispoziţiuni pur altruiste, care intemeiază interesul pentru aproapele nostru, membru al unei organizaţiuni sociale, şi dispoziţiuni mai sublime, acelea care tind a uni suflet cu suflet în armonia unei cetăţi divine; acelea care făcând abstracţie de fericirea pământească, unifică genul omenesc întreg

în aspirațiunea lui ideală, spre un singur Dumnezeu" (pag. 101).

Din acest fel de a concepe rolul bisericii ortodoxe rezultă, că ea n'a luat parte la viața practică a oamenilor și deci nu a contribuit să adâncească „în sufletul credincioșilor aspirațiunile la o soartă mai bună pe pământ", și să dea „îndemnuri pentru reforme politice sau sociale" (pag. 106). Cât misticism rusesc este în această concepție vom vedea mai târziu în capitolul consacrat special credinței noastre religioase.

Faptul, că biserica ortodoxă nu s'a amestecat deloc în viața practică a poporului, nu îndreptățește credința, că ea n'a avut niciun rol important. Serviciile religioase ortodoxe solemne, atât de lungi, au o însemnătate deosebită pentru popor, care așteaptă dela ele mângâiere în durere, speranță în ceva mai bun, și consfințirea bucuriilor atunci când sunt.

Ortodoxia i-a convenit poporului nostru prin faptul că clerul nu s'a amestecat în chestiunile politice ale țării, tot așa cum nu s'a amestecat în problemele de conduită morală, ea reducându-și rolul său numai la cultul extern. In chipul acesta nu s'au produs conflicte în sânul poporului, pe care biserica l-a ținut strâns unit în jurul ei.

In restul lucrării, pe care nu ne putem permite să-l rezumăm aici, el trebuind să fie cunoscut în întregime de cititorul român, d-l C. Rădulescu Motru caută să arate că sufletul românesc nu este în armonie cu formele culturale împrumutate din Apus, — forme care sunt falsificate și potrivite pe nevoile noastre de popor neajuns la starea de adevărată cultură.

Broșura d-lui prof. C. Rădulescu Motru intitulată *Psihologia poporului român* (editura Soc. Române de cercetări psihologice București 1937), nu urmărește scopul de a ne înfățișa întregul complex al sufletului nostru național. Ea tinde mai mult să ne arate care ar trebui să fie metoda de urmărit în cercetarea acestei probleme. Noi vom

da numai rezultatele la care ajunge autorul cu privire la sufletul românesc.

Prima însușire, de care se ocupă D-l *C. Rădulescu-Motru*, este aceea *a individualismului sufletului românesc*. Acest individualism constă în faptul că „Românului nu-i place tovărășia. El vrea să fie de capul lui, stăpân absolut la el în casă, cu o părticică de proprietate cât de mică, dar care să fie a lui. Din această cauză el înclină puțin spre anarhie" (pag. 11).

Acest individualism nu se aseamănă cu acela care se manifestă la popoarele apusene. Individualismul burghezului apusean se leagă strâns cu inițiativa personală în domeniul activității economice și cu spiritul de independență în viața politică. Individualismul românesc nu produce nici oameni întreprinzători, care să iasă din făgașul muncii tradiționale sătești, nici oameni, care să aibă o părere politică precisă și să lupte pentru ea. Fiecare țăran lucrează așa cum e tradiția muncii colective: „el muncește cum a pomenit la el în sat din moși strămoși" (pag. 11).

O consecință a acestui individualism este și faptul că pe când în Apus, în special la Anglo-Saxoni, colonizarea înseamnează plecarea din locul de obârșie a indivizilor izolați, în țările locuite de Români, colonizările s'au făcut „prin împrăștierea colectivităților sătești". Aceste considerațiuni determină pe d-l *C. Rădulescu-Motru* să conchidă că individualismul pe care unii l-au socotit drept principală trăsătură caracteristică a sufletului românesc, nu e de aceeași natură cu individualismul burghez apusean, el fiind „o simplă reacție subiectivă, un egocentrism, sub influența factorului biologic ereditar" (pag. 12).

O a doua caracteristică ușor de observat este că Românul *nu perseverează* în lucrarea pe care a început-o. Cum a zis Creangă, mi se pare, Românului îi e greu până se apucă de treabă, că de lăsat, se lasă numai decât. Alături de aceasta, se mai afirmă însă, și pe bună dreptate, că Românul e „îndelung răbdător, că este conservator și tradiționalist" (pag. 13).

Cercetând în ce constă aşa zisa neperseverenţă în munca începută, d-l C. Rădulescu-Motru stabileşte o distincţie de mare însemnătate şi anume că nu în toate lucrările lui ţăranul român e neperseverent. „Un Român proprietar de pământ este cel mai perseverent muncitor agricol. Fie câştigul lui cât de mic, el nu se îndură să-şi părasească ogorul" (pag. 13). In trecutul românesc apoi, se întâlneşte faptul interesant că „regiuni întregi (erau) dedate la ocupaţii profesionale continuate din tată în fiu" (pag. 14).

Neperseverenţa o socoteşte d-l *C. Rădulescu Motru* o consecinţă a trecerii noastre în secolul al XIX-lea dela o organizare politică patriarhală la una imitată după aceia a statelor burgheze apusene. Slujbele numeroase şi variate, creiate atunci, s'au ocupat în bună parte nu pe temeiul pregătirii, ci pe baza activităţii şi influenţei politice. Şi atunci consecinţa firească este aceasta: „unde profesiurile se ocupă fără selecţie avem neperseverenţă la lucru" (pag. 15). Cu alte cuvinte „Românul este prin natura sa ereditară perseverent la lucru, cum este şi conservator, tradiţionalist, dar această natură ereditară a lui a fost pervertită de o greşită viaţă instituţională, imitată după străini" (pag. 15).

D-l *C. Rădulescu Motru* pomeneşte în treacăt şi de nedisciplina Românului în munca pe terenul economic, de lipsa spiritului comercial, de risipa timpului, care pentru el nu e monedă, precum şi de spiritul de ospitalitate, de toleranţa, de religiozitatea, de dragostea lui de dreptate. Domnia Sa socoteşte însă că o simplă enumerare a calităţilor bune şi a lipsurilor de caracter nu e de mare folos, fiindcă „enumerarea nu dă caracterizarea totală, şi esenţială pe care o urmărim" (pag. 21). Trebue să vedem ce rost au acestea în unitatea sufletească a poporului român, fiindcă ceeace este însuşire bună într'un anumit suflet, poate fi defect în altul. Totul depinde de finalitatea spirituală a unităţii sufleteşti. Intrebarea cea mare este deci, după autor: „la ce tip de finalitate spirituală, sau, pe

scurt: la care tip de cultură aparţine sufletul poporului român?" (pag. 22).

Cum însă este greu de răspuns direct la ce tip de cultură aparţinem, e mai uşor să cercetăm, dacă „există un acord între caracterele sufleteşti ale poporului român, atât cât cunoaştem din acest caracter, şi spiritul burghez" (pag. 24). Acest acord este foarte vag, fiindcă pe terenul vieţii politice spiritul burghez cere supunerea faţă de opinia majorităţii şi deci faţă de legi, pe când la noi legile „nu se respectă, nici de aceia care le fac, nici de aceia pentru care se fac" (pag. 25).

Pe terenul economic burghezul cere liberă concurenţă şi respectarea angajamentelor luate. La noi nu există un astfel de spirit, fiindcă „Românul cere beneficii pe baza dovezii că este Român" (pag. 26).

In viaţa socială, acordul între sufletul românesc şi sufletul burghez este şi mai slab încă. „Gestul iniţiativei individuale, în scopul de a susţine progresul social, prin întreprinderi riscate şi prin invenţii, este cel mai plăpând vlăstar al sufletului românesc" (pag. 26).

Dovada o găseşte autorul şi în faptul că „tinerimea noastră nu fuge de muncă, dar vrea o muncă în condiţii speciale: vrea o muncă fără liberă concurenţă, care să se răsplătească, nu după produsul ei, ci după intenţiile muncitorului" (pag. 26—27).

Din toate acestea, d-l *C. Rădulescu Motru* conchide că problema cea mare, care ni se pune, nu este aceea de a studia sufletul românesc înşirând, cum am spus, însuşirile bune sau cele rele, ci este „problema finalităţii spirituale româneşti, în forma ei cea mai restrânsă pentru moment: este sufletul poporului român în acord sau în desacord cu sufletul burghez? După părerea D-sale nu ar fi atât de mare neajunsul de a ne recunoaşte ca deosebiţi sufleteşte de popoarele cu organizaţie burgheză din Apus, cât ar fi acela de a nu avea curajul să ne cunoaştem firea şi destinul" (pag. 29).

Ultima lucrare a d-lui *C. Rădulescu Motru* intitulată *Etni-*

cul românesc (ed. Casa Şcoalelor 1942), este mai ales importantă prin delimitarea obiectului Psihologiei popoarelor sau Etnopsihologiei, precum şi prin precizarea metodelor de studiu ale acesteia. Găsim totuşi în ea şi precizări ale unora din însuşirile sufletului românesc, asupra cărora vom stărui în special, trecând pe al doilea plan celelalte probleme, care intră mai puţin, deocamdată, în cadrul preocupărilor noastre.

Intrucât omul e trup şi suflet, zice autorul, definiţia etnicului românesc e greu de dat. Ea trebuie să se bazeze şi pe cunoaşterea organizării fizice şi pe cunoaşterea caracterelor de ordin sufletesc ale poporului nostru. Trebuesc apoi cunoscute şi condiţiunile geografice în care el s'a desvoltat. Este deci drum lung de făcut, până să ajungem la o definiţie ştiinţifică a etnicului românesc.

Condiţiile geografice şi antropologice sunt cunoscute fragmentar. „Nu ştim întrucât muntele şi şesul, schimbările atmosferice, flora şi fauna teritoriului locuit de Români au influenţat etnicul acestora. Despre condiţiile antropologice deasemenea avem indicaţiuni vagi cu totul insuficiente. Chiar cunoscând acestea bine, d-l *C. Rădulescu Motru* arată, că nu e uşor să cunoaştem etnicul românesc.

Se poate totuşi afirma, că între condiţiile care întreţin totdeauna etnicul, este conştiinţa de comunitate. Această conştiinţă evoluiază, trecând prin trei stări succesive, care nu se înlocuesc una pe alta, neapărat, ci cele vechi pot coexista odată cu apariţia celor nouă. Acestea sunt: *conştiinţa comunităţii de origină, conştiinţa comunităţii de limbă şi conştiinţa comunităţii de destin*

Primele organizări sociale se fondează pe conştiinţa comunităţii de origină. Aceasta însemnează că membrii acestor comunităţi, puţini numeroşi de altfel, socotesc că se trag din „strămoşi sau ocrotitori comuni" (pag. 14). Astfel de comunităţi se găsesc în satele noastre, unde locuitorii se supun tradiţiei, dela generaţie la generaţie.

Societăţile primitive de sălbatici se menţin la acest etnic şi, încetul cu încetul, degenerează sau pier.

Cele ce sunt destinate să progreseze, trec treptat dela etnicul bazat pe comunitatea de origină la etnicul întemeiat pe comunitatea de limbă. Limba stabileşte legătura între membrii societăţilor, le dă acestora putinţa să crească în număr şi să se simtă solidari, creindu-şi o cultură comună şi o tehnică de muncă înaintată: „Societatea prinde prin limbă conştiinţa unităţii sale de cultură şi această conştiinţă are un orizont şi o potenţialitate cu mult mai vastă decât avea acea de origină" (pag. 15).

Silite de pericolele care le ameninţă din afară, societăţile europene — dominate până în timpurile noastre de ideia comunităţii de limbă — trec însă într'o a treia fază, aceea a comunităţii de destin: „Originea şi limba nu sunt de aici înainte uitate, dar cad pe al doilea plan; pe primul plan vine voinţa naţiunii de a trăi, înfruntând răsboiul. Membrii comunităţii de destin, sunt aceia care, având conştiinţa vieţii lor primejduite, sunt hotărîţi la orice sacrificiu" (pag. 16). Prieteniile şi alianţele dintre popoare, care erau determinate înainte de comunitatea de limbă, se încheie acum pe temeiul comunităţii de destin.

Urmează consideraţiuni asupra problemelor de metodă ale Etnopsihologiei. Autorul arată că cercetările etnopsihologice sunt neapărat necesare educatorului şi conducătorului politic. Fără cunoaşterea sufletului unui popor, nici educatorul, nici omul politic nu pot ajunge la rezultate bune. Scopul studiilor de Etnopsihologie trebue să fie acela „de a explica formarea conştiinţei etnicului total, iar nu, la alegere, câte o faţă a acestei conştiinţe. Etnopsihologia este menită să servească într'un viitor apropiat ca ştiinţă de bază pentru educarea şi pentru conducerea politică a naţiunii" (pag. 25).

D-l C. *Rădulescu Motru* crede că Etnopsihologia, trebuind să şi explice, nu numai să descrie diferitele aspecte ale sufletului unui popor, are nevoie de sprijinul Psihologiei individuale. Conştiinţa individuală, de care se ocupă Psihologia, este ceva precis; ea nu există decât legată de

un individ. Aceasta înseamnează că nu se poate concepe sufletul omenesc decât legat de corp şi de sistemul nervos. Ce e însă conştiinţa socială? D-l prof. C. Rădulescu-Motru intră în discuţia amănunţită a acestei probleme — teren pe care nu-l putem urma în acest rezumat. Ne e deajuns să luăm cunoştinţă de concluzia că sufletul individual nu se desvoltă decât într'un mediu social şi că „între toate sufletele care trăesc în acelaş mediu social se formează... o comunitate de simţiri şi de deprinderi, aşa că întreg grupul social, cu toate că e compus din mai mulţi indivizi, apare ca având un singur suflet, care se manifestă uniform; şi încă, nu în curs de o viaţă de om, ci în curs de mai multe generaţii" (p. 37). Cu alte cuvinte, se constată existenţa unui suflet colectiv, adică a unui etnic, atunci când la un grup social, există anumite manifestări uniforme la indivizii care compun acel grup — manifestări care se repetă la generaţiile următoare.

La o analiză mai în deaproape, se constată că conştiinţa etnicului, sub forma sa de comunitate de origină, nu este de cele mai multe ori clară: obiceiurile şi tradiţia se impun în mod conştient, mai ales când unii indivizi nu li se conformă. In mod obişnuit aceste obiceiuri şi tradiţii se transmit prin imitaţie. Călcarea acestora se împiedică prin reguli negative: să nu omori, să nu furi, etc.

Conştiinţa etnicului se manifestă însă şi în mod pozitiv. In sate se găsesc oameni, care servesc celorlalţi ca modèle şi care îşi pot permite uneori inovaţii, nu radicale, aşa ca să transforme etnicul, dar totuşi aducându-i unele mici nuanţe sau gradaţii noui deosebite de cele de până atunci. De obiceiu anumiţi băştinaşi din sate se impun ca modèle pentru obiceiurile legate de viaţa de familie; când e vorba de vrăjitorii şi de farmece, alţii sunt factorii influenţii, după cum alţii sunt, când e vorba de manifestări artistice.

Prin influenţa suferită apoi din partea oraşelor, etnicul sătesc se transformă încet, încet, în etnic naţional prin conştiinţa unităţii de limbă. Se arată aici cum ideia lati-

nităţii apărută în scrierile cronicarilor din sec. al XVII-lea şi apoi desvoltată mai târziu cu Enăchiţă Văcărescu în Muntenia, cu Radu Tempea în Ardeal şi însfârşit cu întreaga şcoală latinistă ardeleană, a contribuit să dea poporului român mândria originii sale, mândrie care, întărită prin faptele răsboinice dela 1877, a lărgit orizontul etnicului sătesc dând naştere conştiinţei naţionale.

Fireşte, exagerăririle latiniste au fost mai târziu înlăturate. Credinţa în latinitate n'a fost însă inutilă, căci fără ea, „nu s'ar fi putut forma din conştiinţa etnicului românesc, conştiinţa naţională a poporului românesc de astăzi" (pag. 48).

Comunitatea de limbă începe să devină conştientă încă din literatura populară. Mai târziu, cultura propriu zisă, bazată pe uşurinţa comunicării în aceeaşi limbă, desăvârşeşte această unitate de limbă şi, prin ea, conştiinţa naţională. De aici nu a fost greu să se treacă în timpurile noastre, la comunitatea de destin, care a dus poporul nostru la lupta eroică din stepele Rusiei.

Căutând mai departe explicaţia etnicului, D-l *C. Rădulescu-Motru* respinge întâiu ideia, că uniformitatea manifestărilor constatate în etnicul de origină, (sat), s'ar datora instinctului de imitaţie, că adică conform teoriei lui Durkheim „etnicul sătesc întocmai ca şi etnicul popoarelor primitive, este un produs biologic, care apără pe locuitorii satului, aşa cum instinctul apără pe animale" (p. 53). Autorul nostru arată că e mare deosebire între comunitatea animală „isvorîtă din voinţa speţei" şi societatea umană "isvorîtă din voinţa omului" (pag. 54). Imitaţia umană prin care se uniformizează conduita membrilor unei societăţi, nu este o imitaţie mecanică, ea porneşte dintr'o intenţie. Fără aceasta din urmă nu există imitaţie omenească.

Alţii caută să explice producerea fenomenelor de psihologie etnică prin teoria magică, care „pretinde anume că manifestările etnicului au la origina lor o gândire specială a omului primitiv; o *gândire magică* deosebită de gândirea omului cult european şi că nimic nu se înţeleg

din viaţa etnicului, dacă i se nesocoteşte acestuia logica lui particulară" (pag. 56). Această gândire magică a omului primitiv ar fi *„matricea"* din care a eşit gândirea logică a popoarelor de cultură — ceeace n'ar fi grav — şi că — ceeace e foarte grav — ea este „mai adâncă şi mai plină de adevăr, decât gândirea logică" (pag. 57). Urmează combaterea acestor idei. Spaţiul nepermiţându-ne să intrăm în mai multe amănunte, vom trece la deosebirile de obiect şi de metodă între Etnopsihologie şi alte ştiinţe, care caută să pătrundă în acelaş domeniu de cercetări: Antropologia, Sociologia, Istoria, Geografia, etc.

Obiectul Etnopsihologiei este, cum s'a spus, cercetarea condiţiilor „care întreţin între membrii unui grup social, din generaţie în generaţie, conştiinţa comunităţii de origină, de limbă şi de destin; aceea ce nu intră în preocupările celorlalte ştiinţe" (pag. 63). De aici urmează că cercetările etnopsihologice nu trebuie — cum greşit cred unii — să se limiteze la cercetări asupra satelor, confundând pe ţărani cu întregul popor. Originalitatea unui popor nu depinde de numărul brut, ci de „tipurile vocaţionale", care pot fi distribuite în număr diferit la sate şi la oraş. „Etnopsihologul face aşa dar o greşeală dacă se opreşte la câteva manifestări ale etnicului, fie acestea cât de bătătoare la ochi" (pag. 69).

După aceste consideraţiuni privitoare la metoda de studiu d-l *C. Rădulescu Motru* trece la cercetarea ceva mai amănunţită a celor trei stadii ale etnicului.

Etnicul sătesc produs de conştiinţa comunităţii de origină, se manifestă prin faptul că ţăranul ţine seama totdeauna de gura lumii. „Această lume dătătoare de obiceiuri şi de credinţe, stă strajă şi călăuză întregii sale activităţi" (pag. 73).

Ţăranul se supune, în toată conduita lui, părerilor satului, fără nicio discuţie şi, mai ales, fără niciun moment de revoltă, aşa cum se întâmplă cu orăşenii. Cu alte cuvinte: „săteanul este condus nu de „eul" personal, ci de „eul colectiv" al lumii. Supremele sale convingeri şi le

exprimă la plural: „noi sătenii", „noi bătrânii", „noi tinerii", „noi femeile". Totdeauna „noi", nu „eu". La persoana I dela singular vorbesc în sat numai aceia, cari au dobândit deprinderi de școală" (pag. 44) [1]).

Toată conduita săteanului este la fel cu a celorlalți. Cum spune D-l C. *Rădulescu Motru:* „Technica muncii este înglobată ca o anexă în tradiție, așa că nici o inovație nu se poate face înlăuntrul ei, până nu se schimbă tradiția. Alegerea zilei, când începe aratul, semănatul, sau culesul recoltei; înlocuirea uneltei vechi cu una nouă; îngrijirea de sănătatea vitelor și de hrana lor; întovărășirea cu alții la muncă, precum și toate mișcările pe care le face săteanul în scop gospodăresc, sunt hotărîte de tradiția satului și nu de judecata sa personală. Ori câtă experiență ar avea săteanul, mai tare decât experiența lui, este tradiția satului" (pag. 78).

In legătură cu aceasta, se pune și problema întovărășirii între săteni, adică problema spiritului de asociație. Sătenii se asociază ușor cu alții, când e vorba de petreceri, în general, unde nu e vorba de necesitatea unei organizații. Nu se asociază însă pentru nici o activitate cu caracter productiv-economic.

Munca săteanului, conform tradiției, nu este o dovadă de pasivitate datorită vreunui fatalism oarecare. Orice țăran din orice țară, chiar din Apus, este animat de acelaș spirit tradițional. „Sătenii adevărați sunt lipsiți de spirit întreprinzător, întrucât viața lor este dirijată de conștiința unei comunități de origine" (pag. 81).

Trecerea dela comunitatea de origine la cea de limbă s'a făcut la noi cu oarecare greutate: „Poporul român a primit dela natura sa rasială o vie conștiință pentru comunitatea de origină, aceea ce l-a și învrednicit să reziste

---

Spiritul acesta care călăuzește pe toți sătenii, l-am numit noi spirit conservator sau tradiționalism despre care vom vorbi într'un capitol următor.

la toate primejdiile, prin care au trecut începuturile sale; în schimb însă a ajuns, numai după lungi ocoluri şi întârzieri, pe calea de a-şi întemeia o cultură naţională pe baza limbei sale" (pag. 86).

Urmează o cercetare a împrejurărilor care a adus această întârziere. Slavonismul şi grecismul au pus grele piedici întăririi şi desvoltării ideii latinităţii. Chiar astăzi limba română se resimte de faptul că, până aproape în timpurile noastre, ea nu s'a cizelat deajuns prin opere de artă şi de ştiinţă, rămânând atâta vreme numai sub forma ei de limbă populară vorbită. Aceste neajunsuri se vor înlătura desigur într'un viitor apropiat.

Conştiinţa comunităţii de destin apare, cum s'a spus dela început, mai ales în cazuri de mare pericol pentru o naţiune, aşa cum se întâmplă de exemplu în timpurile noastre. Ce este destinul? Ne-o spune autorul în următorii termeni: „După înţelesul pe care în mod curent îl găsim în filosofie, şi după ea şi în ştiinţa modernă, destinul este desfăşurarea în timp a fondului sufletesc, cu care vine omul, sau poporul, pe lume. El este inprevizibil, fiindcă, pentru ştiinţa de astăzi, fondul sufletesc pe care el îl desfăşură, este dincolo de control; dar nu este nici fatalitate oarbă, întrucât acest fond sufletesc este totuşi în realitatea experienţei omeneşti şi poate fi influenţabil" (pag. 89).

Se pune acum întrebarea: Dece nu sunt suficiente pentru existenţa popoarelor cele două forme de conştiinţă de comunitate — cea de origine şi cea de limbă — şi mai e nevoie de o nouă conştiinţă: aceia a comunităţii de destin? D-l C. *Rădulescu Motru* afirmă că o bună parte a fondului nostru sufletesc e astăzi cunoscut. Ştim de exemplu că prin moştenire dela vechii Daci, poporul român are „predispoziţii spre ascetism"; că graţie acestei moşteniri, el a practicat „cu o înaltă religiozitate, creştinismul în ritualul ortodox"; că limba moştenită dela Romani i-a dat putinţa să-şi creieze o cultură naţională; că e însu-

flețit de un „robust optimism", care îi dă putința să înfrunte fără teamă cele mai mari pericole.

Ceeace trebue să mai știm însă, e că „momentele hotărîtoare din care este constituit destinul poporului românesc" sunt diferite dela epocă la epocă, având cauzele de producere nu în fondul sufletesc permanent al poporului nostru, ci în afară de acesta. Aceasta înseamnează că în tot ce a săvârșit poporul român în momentele grele și hotărîtoare ale desvoltării sale istorice, nu a fost determinat numai de sufletul său, ci mai ales de împrejurările prin care a trecut. Aceste împrejurări „nu erau aceleași, fiindcă de multe ori hotărîrea care era de luat, nu aparținea numai poporului român, ci altor popoare. Comunitatea de destin este mai întinsă decât este aceea de limbă și de origine. Prin destin se pot lega între ele popoare care n'au comun, nici limba, nici origina" (pag. 92).

Legăturile acestea se pot schimba, adică se pot înrăi sau îmbunătăți, după necesitățile împrejurărilor istorice, prin care trece poporul.

Toate trei felurile de conștiință amintite izvorăsc din „conștiința comunității românești, însă după conținutul deosebit al acesteia" (pag. 93). Și anume conștiința comunității de origine pe care o au satele își găsește izvorul în afectivitate, deci este mai puțin clară și supusă tradiției, fără a avea nevoe de conducători. Grație acestei conștiințe poporul român a rezistat tuturor valurilor distrugătoare străine.

Conștiința comunității de limbă nu e lipsită nici ea de bază afectivă, se adaugă însă la aceasta și multă intelectualitate. Grație acesteia se creează cultura națională, care se răspândește pe întreg intinsul țării. Această cultură nu se poate creia și desvolta decât prin oamenii de vocație. In fiecare generație s'au găsit din fericire la poporul român astfel de oameni, care cu toate întârzierile suferite din cauza influențelor străine, au reușit să creieze o cultură proprie bazată pe unitatea de limbă.

Conştiinţa comunităţii de destin este dependentă de raţiune şi de prezenţa în mijlocul poporului a unor conducători destoinici, care să ia la momentul oportun hotărîrile necesare intereselor mari ale neamului. Astfel de oameni au apărut totdeauna în momentele mari si grele prin care poporul român a trecut până azi.

Nu vom stărui asupra îndrumărilor de metodologie privitoare la cercetările de Etnopsihologie, pe de o parte fiindcă spaţiul ne e limitat, iar pe de altă parte fiindcă pe noi ne interesează rezultatele cercetărilor, problemele de metodă trebuind să fie cunoscute şi studiate numai de cercetătorii specialişti.

VII. *M. D. Ralea* a încercat să prindă într'o schiţă, cu linii largi, câteva din trăsăturile fundamentale ale sufletului românesc, în lucrarea sa *Fenomenul românesc* (Ed. Adam, Bucureşti, 1936 fără dată).

D-sa găseşte că una din aceste trăsături este puterea de adaptare a Românului. Faţă de nereguli sau nedreptăţi, Românul nu protestează, nu luptă, dar nici nu se resemnează, ci caută să-şi îndrepteze situaţia prin intervenţii cu caracter personal, sau prin favoruri.

O primă dovadă a acestei stări de spirit o găseşte D-l M. Ralea în faptul că exproprierea moşiilor mari s'a făcut fără protestări şi fără sbucium social. Această dovadă cred însă, că nu e potrivit aleasă. Nu trebue să uităm că, deşi promisă înainte de răsboiul de unitate naţională, reforma fusese determinată de cunoaşterea stărilor sociale din Bulgaria în 1913, şi că ea totuşi nu s'a votat decât în iarna lui 1917, în urma dezastrului armatelor noastre, şi ca un mijloc de înlăturare a spiritului de mare demoralizare, care cuprinsese sufletele ostaşilor ţărani.

Faptul că a fost nevoie de cuvântul Regelui Ferdinand dovedeşte pe de o parte, că era necesară o garanţie a înfăptuirii viitoare a reformei, iar pe de altă parte, că exista la conducătorii politici un profund simţ politic, care a prevenit sbuciumări sociale inutile. Bolşevicii ruşi

puseseră doară aproape stăpânire şi pe Iaşi şi puteau contamina puţinele unităţi militare de care mai dispuneam.

Este adevărată însă afirmaţia D-lui M. Ralea că faţă de măsurile legale, care îl jignesc, sau îl nedreptăţesc, Românul „încearcă să obţină o ameliorare a situaţiei pe cale individuală, căutând pe cât se poate un aranjament prin stăruinţă ori favoruri..." (pag. 4). Şi acest adevăr priveşte însă numai păturile sociale suprapuse, amestecate în politica de partid şi cel mult pe unii săteni mai răsăriţi.

O consecinţă a acestei particularităţi este faptul că „combativitatea îndelungată şi îndărătnică nu e în caracterul nostru. In toate luptele pe care le duce, Românul preferă totdeauna spiritul transacţional" (pag. 5). Cazurile de transacţie ale celor ce nu mai aşteaptă sfârşitul proceselor sunt aduse de autor ca dovadă în acest sens. Dacă nu e cumva o greşeală de transcriere, apoi de sigur e redat falş proverbul popular care, după autor, ar suna: „Impăcarea dreaptă e întotdeauna mai bună ca o judecată strâmbă". Un astfel de proverb e şi nelogic, şi neconform cu produsul adevărat al înţelepciunii populare, care spune: „E mai bună o pace strâmbă decât o judecată dreaptă" — în sensul că câştigarea dreptăţii pe cale legală cere multă pierdere şi de timp şi de bani.

Spiritul transacţional îl găseşte autorul şi în viaţa politică, unde e mai firesc, şi în relaţiunile morale, unde nu e permis. In acest din urmă domeniu „Românul e prin excelenţă *bun* şi în măsură *tolerant*, fiindcă e *sceptic*" (pag. 7). Răutatea şi răsbunarea sunt dovadă de neadaptare. Bunătatea e dovadă de spirit de adaptare la împrejurări. Românul este „eminamente bun" (pag. 8), şi uită repede răul ce i se face; el este „într'o măsură şi tolerant", putând astfel să se acomodeze uşor cu împrejurările noui — lucru care nu se întâmplă cu popoarele meridionale, care sunt violente şi răsbunătoare (Spanioli, Greci, etc.).

Românul evită conflictele, preferând „cuviința preve-nientă" (pag. 9).

Până aici a fost, după autor, vorba mai mult de o adaptabilitate pasivă. Românul e capabil însă și de o adaptare activă. In străinătate el își asimilează ușor și cultura și moravurile și limba — ceeace nu se întâmplă decât cu greu altor naționalități. Cum spune autorul, „desprinderea dintr'un mediu și intrarea în altul, nu aduce nicio turburare Românului" (pag. 11). Din faptul că mulți fii de țărani sau de burghezi, se desrădăcinează cu ușurință din mediul lor, D-l Ralea conchide că „tradiționalismul la o populație așa de vie, de mobilă și de dornică ca a noastră, n'are absolut nici un sens" (pag. 12).

Că Românii au o mare putere de adaptare la situații noui, oricât de grele ar fi ele, se vede și de acolo, că isbutesc minunat în două profesii, care cer tocmai această mare putere de adaptare: avocatura și medicina (la Paris profesorii de drept recunosc că Românii au simț juridic). Tot o dovadă în acest sens este și faptul că noi am avut atâtea celebrități cunoscute și admirate peste granită în arta dramatică.

Chiar progresele noastre pe toate tărâmurile, realizate într'un secol, se explică prin aceeași mare putere de adaptare a neamului românesc. Autorul arată că aceste progrese sunt adeseaori superficiale — ceeace explică criticile severe ce li s'au adus de *Junimea* și de urmași. „Dar toate acestea trebue încă să ne minuneze. Tot progresul formal, care nu poate să nu aducă cu dânsul și adâncul, substratul efectiv, e, oricum un semn de enormă suplețe" (pag. 17).

Puterea de adaptare nu este de conceput însă, fără o inteligență desvoltată. Se poate, din acest punct de vedere, afirma, fără nicio rezervă, că Românul e inteligent. Lui îi place claritatea și fuge de misticism și de nebulozitate. El nu se lasă târât de himerele imaginației, după cum nu are nevoe de abstracțiuni reci, de o inteligență

„făcută numai din concepte şi silogisme, rezultată din exerciţii dialectice milenare, ca la Evrei" (pag. 20).

În forma concisă folosită de autor şi care cu greu se poate reda cu alte cuvinte: „inteligenţa Românului în adevăr, nu e nici prea imaginativă, nici prea abstractă. E inteligenţa imediată, plină de claritate şi mai ales de bun simţ. Nimic monstruos, nimic disproporţionat la Români. Nicio eşire deşanţată, ridicolă, din contra un spirit critic foarte desvoltat, pe care îl găsim şi la ţărani, mai ales la ţăranul moldovean, aşa de ironic şi aşa de filosof în faţa societăţii şi a existenţei" (pag. 20—21).

Românul nu e apoi, ca o consecinţă, naiv. Germanul, Francezul, Englezul, au momente când sunt de o „candoare înduioşătoare". Spiritul critic aşa de desvoltat al Românului, nu-i permite să aibe astfel de momente. „Românul are prin excelenţă funcţia realului" (pag. 21).

Lipsit de fantazie, şi imaginaţie, dotat cu spirit critic adânc, Românul este şi sceptic. Aceasta însemnează că neadmiţând ca posibilă bunătatea oamenilor, nu se încrede în ei, decât cu greu. „Creditul ilimitat în cinstea şi bunătatea oamenilor nu e în caracterul românesc" (pag. 23).

Cu un suflet astfel constituit, Românul nu poate fi religios. Se găsesc la el superstiţii şi manifestări religioase, naturiste sau fetişiste. „Nu există însă acea pietate sufletească făcută din veneraţie, din admiratie, din nevoie de comunicare mistica, cu marele tot, care face esenţa vieţii sufleteşti religioase". Dovada nereligiozităţii o găseşte autorul în injuriile grosolane, aduse celor sfinte, precum şi în puţinul respect de care se bucură clerul. La un popor sceptic, lucid, şi cu spirit critic accentuat, nu poate exista un adevărat sentiment religios. Cel mult se poate găsi la ţărani un „anumit bigotism bazat pe frică" (pag. 24).

Spre a sfârşi, autorul se întreabă care sunt funcţiunile sufleteşti cele mai bine desvoltate. Ele sunt cele ce favorizează adaptabilitatea şi anume: 1) puterea de observaţie, care se manifestă, care e evidentă, spre exemplu în

glumele noastre; 2) „înțelegerea exactă și clară, percepția iute" (pag. 25); 3) din punct de vedere afectiv „mai mult sentiment și emotivitate decât pasiune"; 4) voința nu e constantă și energică, dar nu e nici apatică, adică vorba autorului „Românul lucrează mai mult pe accese" (pag. 26).

Insușirile, care ar împiedica adaptabilitatea și cari îi lipsesc Românului sunt: imaginația și viața interioară.

Toate aptitudinile pomenite explică marea rezistență etnică dovedită de Români în cursul secolelor. De altfel prin ele Românul se distinge de popoare, cari ar putea fi comparate cu el: Spanioli, Italieni, Greci. Pasiunile care domină sufletul acestor popoare, înlătură puterea de adaptare. Alte popoare mai mici și de cultură recentă se mulțumesc să imite. Iar imitația pasivă nu se poate identifica cu adaptabilitatea caracteristică Românului — adaptabilitate care „are un sens activ, presupune o voință de transformare" și deci o selecție care nu e pasivă ca imitația oarbă.

Se mai adaugă faptul că însușirea sufletească a adaptabilității presupune și curiozitate, care e „semn de tinerețe" (pag. 30).

Autorul conchide că, înzestrat cu atâtea calități, poporul românesc poate ajunge la un viitor strălucit, dacă va ști să folosească în bine calitățile cu care e înzestrat de natură.

E păcat că atâtea vederi interesante despre sufletul nostru național, sunt numai schițate de d-l M. Ralea, și că nu le-a dat desvoltările și dovezile necesare.

VIII. In discursul său de recepție ca membru al Academiei Române d-l *Liviu Rebreanu* vorbind despre țăranul român afirmă dela început că el reprezintă însuși poporul român, căci dacă „în viața altor națiuni țărănimea a putut avea și a avut un rol secundar, șters, pentru noi însă e isvorul românismului pur și etern".

Misterul persistenței noastre, aici în țara noastră, se explică prin faptul că țărănimea a stat pe loc în fața tu

turor puhoaielor, nu din plăcere, ci fiindcă ţăranul în genere „smuls depe ogorul lui, ar fi osândit să piară ca un arbore smuls din rădăcini". Iar „pentru ţăranul nostru, pământul nu e un obiect de exploatare, ci o fiinţă vie faţă de care nutreşte un sentiment straniu de adoraţie şi de teamă. El se simte zămislit şi născut din acest pământ ca o plantă fermecată, ce nu se poate stârpi în vecii vecilor".

Este interesant că, în treacăt, D-l Liviu Rebreanu formulează aici o teorie pe care n'o susţine, dar care totuşi, merită atenţie şi asupra căreia vom reveni, când vom vorbi mai târziu despre pământul românesc. Această teorie afirmă că pământul „ne-a modelat trupul şi sufletul", că el „prin soarele şi apele şi munţii şi şesurile lui ne-a dăruit toate calităţile şi defectele, cu care ne prezentăm azi în lume. Pământul acesta parcă nici nu poate produce decât numai Români". Cu toate primejdiile prin care a trecut, cu toate suferinţele ce a îndurat, ţăranul român s'a legat tot mai mult de pământul lui şi a continuat să ducă o viaţă lipsită de strălucire istorică, fiindcă „viaţa popoarelor liniştite se petrece mai mult în subsolul istoriei". Şi poporul românesc a fost un popor liniştit, care n'a făcut războaie decât ca să-şi apere existenţa. Trecutul nostru istoric este al unui popor de ţărani, care trăesc în sate, aceste mici unităţi sociale, cari „apar şi dispar fără urmă", aşa că documente în sens istoric n'au rămas aproape deloc. Noi existăm însă şi aceasta prezintă importanţă mai mare ca orice alt document.

Nu ne interesează pentru problema noastră ceeace spune D-l Rebreanu întâiu despre originea Românilor şi apoi cu ceva mai multe amănunte, despre limba română, care este o limba ţărănească, creiată de ţărani pentru nevoile lor — decât întrucât aceasta ne desvălue anumite cute ale sufletului românesc. Spiritul conservator al Românului se manifestă în acest domeniu, pe de o parte, prin rezistenţa opusă tuturor încercărilor cărturăreşti de a modifica limba şi de a o „urbaniza". Pe de altă parte

încăpăţânându-se a vorbi numai româneşte. Niciun ţăran român nu vorbeste în Ardeal ungureste sau săseşte, dar îi sileşte pe străini să vorbească româneşte, iar în regimentele din vechea armată austro-ungară, soldaţii români nu vorbeau decât româneşte, răspunzând totdeauna „nu ştiu" când li se adresa cineva în altă limbă, de unde şi porecla dată acestor regimente de *„nu ştiu reghiment"*.

Religia este apoi o religie modelată „după chipul şi asemănarea lui" de către ţăranul român. Şi aici, ca în tot discursul său, D-l Liviu Rebreanu se mulţumeşte să schiţeze, fără desvoltări necesare şi fără o documentare mai amănunţită, păreri foarte interesante. „Din bătrâne superstiţii zice D-sa, din rămăşiţe de credinţe străvechi transformate şi adaptate, din dogme şi precepte creştine, el si-a alcătuit o lege specifică, un amalgam profund de creştinism şi păgânism. Religia aceasta, legea românească, e unică pentru întreg neamul nostru pe deasupra tuturor controverselor teologice".

Nu se poate pretinde ca un discurs de recepţie la Academie, limitat prin însăşi natura sa, să fie o cercetare completă şi amănunţită a sufletului nostru naţional. Este însă pentru noi, în puţinele constatări făcute în acest discurs, o confirmare a unora din cele ce vor urma în această lucrare.

IX. Din titlul lucrării d-lui Vasile Băncilă despre Lucian Blaga *(„Lucian Blaga, Energie românească,* Colecţia „Gând românesc" 1938, Cluj), nu s'ar putea bănui că autorul se ocupă de psihologia poporului român. Totuşi, întrucât d-sa analizează opera lui Blaga în legăturile ei adânci cu sufletul poporului român, e adus în mod firesc să vorbească de problema, care ne interesează aici. Noi nu vom putea urmări în toate desvoltările ei problema tratată de d-l Băncilă. De altfel, ea nu ne interesează decât indirect. Vom scoate însă deoparte ceeace ni se pare mai important în observaţiunile d-sale privitoare la însuşirile sufleteşti ale ţăranului român, cari sunt şi acelea ale poporului român. Este bine apoi să atragem aten-

ţia, încă dela început, că d-l V. Băncilă nu se ocupă în studiul de mai sus de întregul complex al sufletului nostru naţional, ci numai de acele însuşiri, cari, desvoltate, perfecţionate, sublimate oarecum, constituiesc fondul de idei şi intuiţii, sau mai bine zis de determinante, al operei filosofice a lui Lucian Blaga.

Despre acest fond de intuiţii româneşti vine vorba de nenumărate ori în „Lucian Blaga: Energie românească", aproape toată cartea trebuind să fie considerată ca un studiu de psihologie aplicată la sufletul românesc şi la creaţia românească. Astfel, în capitolul despre „Corespondentul categoriilor etnice în opera lui Blaga", se arată atitudinea ţăranului faţă de mister şi faţă de logică. „Românul autentic, fie că e ţăran, fie chiar că e intelectual, are o înclinare atât spre mister, cât şi spre luciditate logică! ...Misticismul şi logicismul românesc, cari uneori se găsesc în stare de desechilibru, de excese într'una din cele două direcţii ori de luptă între ele, sunt o dublă dimensiune românească, ce funcţionează armonios în cazurile normale" (pag. 84—85). In capitolul despre „Filosofia practică" ori morală, se arată concepţia ţărănească despre rău. Răul pentru ţăran e o certitudine adâncă, dar e considerat ca fiind încadrat într'un rost suprem" (pag. 91). In ultimele capitole „Corectarea etnicului" şi „Apriorismul etnic al lui Blaga şi concluzii", sunt constatări şi sugestii cu privire la sufletul românesc actual şi la acela care trebuie să vină, sau cu privire la „pasivismul" ori „resemnarea" românească, de care adeseori s'a făcut caz exagerat, şi noul activism istoric ce se schiţează (pag. 124—127 şi 131—153) şi cu privire la limba plină de sevă şi totuşi aerată a ţăranului, la spiritul organic de obiceiu nedialectic şi la ontologismul simetric la Români (pag. 144—148).

Dar cele mai multe observaţii despre psihologia românească şi cel mai sistematic expuse, le găsim în capitolul despre „Viziunea şi categoriile cunoaşterii etnice româneşti". De acestea ne vom ocupa în deosebi. Va fi deci

vorba aici mai mult de însușirile intelectuale ale țăranului român sau, cum spune d-l Băncilă, de „intuițiile și liniile spiritualității țărănești" (pag. 22).

O primă caracteristică a felului cum înțelege lumea, țăranul român este, după d-l V. Băncilă, *cosmicismul*. Ar fi putut întrebuința autorul termenul de *naturalism*, nu vrea însă să se confunde cosmicismul cu ceeace se numește de obiceiu *sentimentul naturii* la moderni — sentiment care provine, după d-sa, din „ideologie și dintr'o carență spirituală" (pag. 27).

Cosmicismul românesc, așa cum îl înțelege d-l V. Băncilă, se manifestă sub trei aspecte: *„nevoia de spațiu liber, intuiția armoniei cosmice și sentimentul participării la cosmos"* (p. 22).

Românul are nevoie de spațiu liber. Se vede aceasta ușor, între altele din felul cum sunt orânduite gospodăriile țărănești cu curți largi, cu garduri mici, cari nu împiedică vederea și lasă orizontul liber. Țăranul român nu poate trăi în spațiu închis — așa cum se vede la gospodăriile streine, care opresc privirile indiscrete din afară. Chiar în orașe oamenii simt aceeași nevoie. Farmecul Bucureștilor, până încoace târziu, era format de curțile cu verdeață, flori și pomi, în mijlocul cărora se răsfăța locuința.

Este aici, după d-l Băncilă, de făcut o rezervă și anume că „țăranul vrea spațiu liber, dar nu dezorganizat și prăbușit într'un infinit aformal" (p. 23). „Idealul Românului e, după d-l V. Băncilă, să trăiască cu oamenii, dar în cadrul naturii. Cel mai individualist Român, când are putința, ține să aibă locuința lui pitorească, în care să se continuie însă oarecum cochetăria naturii și care să fie înconjurată de un spațiu liber" (p. 23).

Românul este stăpânit apoi de sentimentul că lumea are o constituție armoniosaă, el crede, cum zice autorul, într'o „armonie cosmică". De aceea el are deplină încredere în natură, se lasă condus de ea — are un opti-

mism cosmic — pe când față de ceeace face omul și societatea, are mai puțină încredere.

Insfârșit, „sentimentul participării la cosmos", care rezultă din cele de mai sus, este, după d-l Băncilă, sentimentul cel mai important. „*Frunză verde*" al poeziei populare nu este o simplă invocație stereotipă, ci e una din dovezile intimității țăranului cu natura, cu veșnica ei prefacere și gravă tinerețe și mai ales a încrederii lui în ordinea oarecum sacrală a cosmosului. Pe seama acestui raport intim între om și natura înconjurătoare, pune autorul și rezistența uimitoare a țăranului, care, nehrănit și muncind fără ragaz vara, își trage parcă vigoarea din însăși seva pământului pe care-l răscolește. De această „participare cosmică" este legat și eroismul țărănesc. Eroismul țăranului este după autor „un eroism suprapersonal", care „deși e adânc, dar nu e demonstrativ, e o realitate indiscutabilă și totuși rămâne cu un aer anonim, de mare discreție și încadrare cosmică, de cuprindere în general, de unde eticismul său..." (pag. 24).

Țăranul găsește un îndemn spre eroism și în credința, pe care o are în nemurire. Natura însăși îi dă apoi, prin măreția ei, precum și prin permanența ei, sub prefacerile continui și trecătoare, prilejul să-și întărească această credință. De aceea deși se teme de moarte și deși e bucuros să trăiască în mijlocul semenilor săi, țăranul totuși nu va da un colorit, tragic morții. Cum spune d-l V. Băncilă: „Țăranului îi e drag de viață, dar nefrică de moarte". El este liniștit în fața morții, pe care o socotește „un incident în nemurirea cosmică", fiind încredințat că Dumnezeu poarta de grijă celor rămași în viață.

Participarea cosmosului la viața țăranului român se vede și din aceea că el „*inanimează*" natura, atribuind adesea plantelor și animalelor simțiri și activități asemănătoare cu ale oamenilor. Tot de aici derivă și faptul că țăranul își are, printr'o lungă tradiție stabilită, o astronomie, o medicină, o zoologie, o botanică a sa, care nu sunt născociri netemeinice, ci rezultă din raportul adânc și

cunoaşterea intimă dintre om şi cosmos. Concluzia d-lui Băncilă este dar că „cosmicismul este adânc definitor pentru economia sufletească a ţăranului" (p. 27).

O altă întrebare, pe care şi-o pune apoi d-l V. Băncilă, este sub ce formă organizează ţăranul român lumea lui cosmică, cu alte cuvinte: care sunt categoriile cunoaşterii ţărăneşti, înţelegând prin categorie „un mod cunoscător indiferent dacă e raţional sau nu" (pag. 38).

1. Primul mod de cunoaştere a lumii este „categoria *esenţelor ontologice*". Termenul nu trebuie să ne sperie. Simplificând limbajul figurat al d-lui V. Băncilă, aceasta înseamnează că ţăranul nu are o filosofie sistematică, în care să fie clară distincţia între fenomen şi numen, ca în concepţiile filosofice sistematice. Ţăranul român însă raportează fiecare existenţă individuală la un tip, care este neschimbător şi oarecum etern, aşa cum eterne erau ideile lui Platon. Existenţele concrete, individuale, nu sunt însă simple copii ale ideilor eterne, ca la Platon. „Fiecare existenţă participă la un tip adânc, invizibil, dar ceeace arată ea şi felul cum se petrece în lumea imediat vizibilă, nu e iluzoriu" (p. 28). Pe lângă aceasta, fiecare existenţă individuală are un fel de relaţiune directă cu însuşi Creatorul lumii. De aici rezultă că „ţăranul trăieşte în cosmos, nu ca într'o lume de parigorii ontice şi de nimicuri înşelătoare şi nerespectabile!", ...ci „lumea e pentru ţăran domeniul feeric al formelor şi indivizilor, cari ascultă de armonia cosmică şi de voinţa Creatorului..." (pag. 29).

2. *Mitul* este o altă modalitate de cunoaştere şi explicare a lumii. Poporul a creat o mulţime de mituri şi legende, — care într'un fel sunt tot mituri — prin care îşi explică fenomenele. Cele mai multe explicaţii se referă fireşte la lumea de aici, excepţional la lumea de dincolo.

3. Un alt fel de cunoaştere ţărănească este cea *stihială*. Autorul recunoaşte că e greu de lămurit ce este o *stihie*. De aceea tot limbajul figurat şi toate comparaţiile la care recurge, nu isbutesc să ne dea o noţiune cu conţinut su-

ficient de clar şi de logic. Domnia-sa afirmă însă că stihiile joacă un rol de seamă în concepţia ţăranului român despre lume şi mersul ei *) „Faptele mari ale vieţii sunt puse cele mai adesea de ţăran în legătură cu stihialul. Destinul, răsbunarea grozavă, căldura si voinţele mari ale sângelui, revoluţiile, ispăşirile şi, în parte, chiar nevoia de ispăşire, crima, războiul... au un aspect mai mult sau mai puţin stihial..." (p. 31). Criminalii sunt împinşi de „stihii" la faptele lor rele; războaiele sunt provocate de „stihii" etc.

4. *Dogmaticul.* Lăsând la o parte accepţiunea generală a dogmaticului, care însemnează „credinţă absolută în ceva, lipsă completă de îndoială", d-l Băncilă se ocupă de dogmatic în înţelesul mai special, care se găseşte la ţăranul român şi care e „o cunoaştere ce depăşeşte logica formală, dar se serveşte de propoziţii logice, nefiind deci o pură intuiţie mistică" (p. 32). Dogmaticul îşi găseşte întâi izvorul în creştinism, care a avut o aşa de mare influenţă asupra sufletului românesc. Dar şi în afară de dogma bisericească, poporul român îşi manifestă tendinţele lui spre dogmatic, între altele, prin proverbe, care chiar când sunt contradictorii, sunt socotite deopotrivă de adevărate de către ţaran. La el „primează adevărul, sau mai bine zis *realitatea,* iar nu *metoda.* Ţăranul n'are orgoliu de metodă ori de logică. E datoria metodei sau a logicei să se aranjeze cu realitatea, şi nu invers" (p. 33).

5. *Divinul,* deşi legat de dogmatic, este socotit de d-l Băncilă ca o categorie aparte, fiindcă ideia de Dumnezeu este pentru ţăran un concept care nu cuprinde contradicţii. „Ideia de divinitate e dată de religia creştină. Totuşi ţăranul o are implicată şi în intuiţia cosmicismului său, a armonismului cosmic, cu care creştinismul a fuzionat în mare parte şi în chip atât de fericit" (p. 33).

*) E de regretat că d-l Băncilă, care desigur s'a întemeiat pe un material documentar important, nu ne pune la îndemână tot acest material pentru a ne da putinţa unei înţelegeri directe şi totodată a unei eventuale verificări.

Ideia de divinitate nu o are țăranul numai dela religie. Dovada se găsește în faptul că țăranul nu concepe uneori pe Dumnezeu întocmai cum îl concepe biserica. După concepția teologică. Dumnezeu este întruparea metafizică a atotputerniciei, a perfecțiunii și a bunătății desăvârșite, iar răul din lume este produs de demoni și de faptul că omul își folosește rău libertatea. Dumnezeul țăranului este atotputernic, e perfect și bun, dar el își permite uneori și libertatea de a avea unele capricii, de a „greși" și chiar parcă de a se răzbuna. Așa se face că „Dumnezeu doarme uneori", că „a umplut lumea cu ce a putut" și ca deci „mare e grădina lui Dumnezeu" (p. 34). Aceasta nu însemnează totuși deloc că, în mintea țăranului, măreția lui Dumnezeu e scăzută. Poate, tocmai dimpotrivă. In ideia de perfecțiune și atotputernicie a lui Dumnezeu, așa cum îl concepe țăranul, intră și libertatea lui de a „greși".

6. Ultima categorie de cunoaștere a țăranului român este, după d-l V. Băncilă, *agnosticismul înțelegător*. Să lămurim puțin și acest punct. Țăranul nostru caută să cunoască realitatea prin cele cinci categorii enumerate mai sus. Rămâne însă adeseori ceva pe care, oricât s'ar sili, nu l-ar putea înțelege. Ce soluție va găsi el la aceasta? El nu va cădea nici în scepticismul descurajator, nici în absolutismul filosofic trufaș. Scepticismul este urmarea unui dezechilibru sufletesc, care nu se găsește la țăran, iar credința în ceva absolut ca efect al unei înțelegeri umane prezumțioase, nu se împacă cu evlavia lui. „Adesea, zice d-l Băncilă, țăranul spune: „aceasta o știe numai unul Dumnezeu", voind să arate nu numai că omul nu știe totul, dar că știe Dumnezeu și că e deajuns, că e într'un fel ca și când ar ști și omul! Omul nu cunoaște totul, nu cunoaște nici chiar esențialul, dar cunoaște pe Dumnezeu, cel puțin atât cât îi e necesar lui, iar Dumnezeu cunoscând totul și omul cunoscând pe Dumnezeu, rezultă o cunoaștere a totului prin Dumnezeu, sau măcar o asimilare indirectă a totului fie și într'o formă sărăcă-

cioasă sau parţial problematică, dar nu mai puţin reală ca un fel de prezenţă pentru om. Prin simplul fapt că Dumnezeu cunoaşte totul, el cunoaşte şi pentru noi şi nu mai e nevoie să cunoaştem noi, de vreme ce-l ştim pe Dumnezeu şi avem încredere în el" (p. 36).

Incheind trebue să observăm că aproape în *tot* ce a scris d. Băncilă se vede această metodă: de a compara modernul cu patriarhalul, sau oraşul cu satul. Idei şi sugestii despre ţăranul român precum şi numeroase aspecte ale vieţii ţărăneşti se găsesc răspândite în operele d-sale.

In afară de lucrările special consacrate cercetării sufletului românesc, găsim unele observaţiuni consemnate şi în lucrări de altă specialitate, întrucât autorii au simţit nevoia de acele observaţiuni pentru lămurirea subiectului lor.

Lăsând deocamdată la o parte lucrările ce vor fi citate în capitolele următoare, cu ocazia studiului ce vom prezenta privitor la diferitele aspecte ale problemei sufletului românesc şi regretând vre-o eventuală scăpare din vedere *) — cu toată silinţa ce ne-am dat de a fi cât mai complect informaţi—vom pomeni încă, câteva lucrări de specialităţi diferite în care autorii au schiţat o parte din trăsăturile sufletului românesc.

X. D-l Profesor *I. Simionescu* consacră în *Ţara noastră* (Ed. II. Fundaţia pentru literatură şi artă Carol II 1938) capitolul 16 unei scurte caracterizări a sufletului poporului român (pag. 264 şi urm.).

Câteva observaţiuni asupra caracterelor antropologice arată întâiu că nu există un tip unitar antropologic. In schimb există la poporul românesc caractere sufleteşti generale. Acestea sunt —pe scurt enumerate de autor—

*) Nu am găsit astfel în librării două lucrări, cari bănuim că se ocupă de chestiuni privitoare la subiectul nostru: Petru Iroaie — Omenia românească şi Al. Dima — Fenomenul românesc.

următoarele: 1) O limbă unitară; 2) Dragostea adâncă de pământ; 3) Românul e muncitor, „pe ogorul lui: când trebuie, se duce la lucru cu noaptea în cap și se întoarce, când începe să cadă roua", 4) E răbdător și rezistent. S'a dovedit aceasta mai ales în timpul răsboiului trecut; 5) Se mulțumește cu puțin; 6) Este viteaz; 7) „Este plin de omenie, primitor și tolerant". Dovadă e că poporul român n'a prigonit niciodată în trecut pe cei de altă naționalitate sau de altă religie. In timpul răscoalelor din 1907 apoi „Evreii din Moldova n'au suferit nimic. Cel mult li se încărca avutul într'un car și erau scoși din sat, fără niciun cuvânt rău" (pag. 267).

8) Popor inteligent, deși lipsit de cultură și-a concretizat experiența în proverbe pline de înțelepciune.

9) Imaginația poporului român se dovedește bogată în produsele sale: în povești și mai ales în cusături și înfloriturile scoarțelor.

10) O ironie sănătoasă se vede în snoave și chiuiturile de joc.

11) Imprejurările grele istorice „nu l-au doborît; cel mult i-au cernit firea cu un abur de tristețe și resignare, primat prin „cum va vrea Dumnezeu", mult asemănă- fatalismului și cu care e atât de luptat în îndrumarea valorificarea energiei dormitânde" (pag. 268). Și totuși, poporul român, și-a păstrat și spontaneitatea și vioiciunea naturală.

Deși caracterul poporului român e unitar, autorul găsește totuși anumite nuanțe, care variază după regiuni. Astfel Moldoveanul este „mai blajin, mai domol la mișcări ca și la judecată". Resemnarea față de rău este pronunțată la Moldovean care a îndurat mai multe din partea năvălirilor de tot felul din răsărit. Neîncrederea și ironia sunt și ele mai accentuate, după cum spiritul de ospitalitate este mai mare la Moldoveni. Moldoveanul nu

este apoi violent; „e modest uneori cu aparenţă de umilinţă, care acoperă însă omenia". „Dă-mi Doamne mintea Moldoveanului cea depe urmă", îl caracterizează de minune, ca lipsă de spontaneitate, dar adâncime de genune. De aceea ramura moldovenească a dat mulţi gânditori, mulţi poeţi şi scriitori de seamă, care imprimă originalitatea culturii româneşti. Munteanul la rândul lui este vioi, mai puţin răbdător şi reacţionează mai repede; este mai aspru la fire „ducând neîncrederea înspre un egoism apărător" (pag. 269). De aceea şi haiducii sunt mai numeroşi în Muntenia, după cum un Tudor Vladimirescu n'ar fi putut fi Moldovean. Muntenii sunt „mai energici, mai întreprinzători, mai perseverenţi" (pag. 269).

Condiţiile istorice în care au trăit apoi Ardelenii au produs alte nuanţe sufleteşti. Nevoia de a-şi chibzui orice vorbă sau orice faptă, care poate avea urmări rele, aduc o scădere a spontaneităţii, dar o creştere a chibzuinţei minuţioase a lucrurilor. Stăpânirea de sine poate duce însă la momente de explozie: aşa se face că un Horia sau Avram Iancu nu pot fi decât Ardeleni.

Aceste mici diferenţe produse în firea Românilor din diferite regiuni „nu ştirbesc nici decum, după părerea autorului, unitatea firii Românului şi a complexului de însuşiri atât de preţioase pentru desvoltarea neamului. Dimpotrivă, diversitatea locală scoate în relief calităţi care se împlinesc...." (pag. 269).

Observaţiunile făcute de D-l I. Simionescu, într'o lucrare de specialitate consacrată pământului ţării româneşti, sunt fireşte, preţioase, dacă mai ales le colaborăm cu toate celelalte constatări făcute de alţi cercetători ai sufletului românesc.

Se adaugă însfârşit la lista de mai sus unele lucrări cu caracter pedagogic, care au tratat în legătură cu problemele educative româneşti şi pe aceea a sufletului românesc.

XI. D-l Profesor *I. Găvănescu* a căutat în *Pedagogia generală* (Ed. II, Cartea Românească, Bucureşti 1921) să stabilească că educaţia trebue să varieze, în fixarea idealului său şi în stabilirea metodelor ce trebuesc folosite, după popoarele la care se aplică.

In capitolul intitulat *Determinarea idealului după ţară şi epocă* (pag. 155 şi urm.) recunoscând că se poate vorbi despre un ideal al educaţiei în general, fixându-se „acele note comune şi neschimbătoare, care convin, în anumite limite, omului ca om, pe cât posibil indiferent de spaţiu şi de timp", afirmă totuşi că „educatorul nu e chemat a forma omul abstract, nedeterminat după loc şi timp. El va educa fiii unui popor, unei naţiuni anumite, fiii unei ţări, în o epocă anumită" (pag. 155).

Fiecare popor îşi are deci un ideal al său, care variază după epoca istorică în care el se află. Idealul vag simţit de poporul român al „unei vieţi etnice integral unite şi libere" s'a realizat întâiu prin unirea Principatelor, apoi prin independenţă. Mai târziu, s'a urmărit idealul unirii tuturor Românilor — vis realizat prin răsboiul de întregire. Urmează să ne făurim un alt *ideal istoric*. Autorul socoteşte că acest ideal nou este *„consolidarea unirii"* prin „apropiere şi unificarea sufletească" a tuturor Românilor. In alt loc se spune lămurit că ne trebue o pedagogie românească, privind deaproape şi căutând soluţiile problemelor noastre educative proprii. „Problemele vieţii noastre naţionale sunt special *ale noastre*. Deaceea constituirea pedagogiei speciale româneşti nu se poate forma cu alte elemente luate din alte ţări şi neamuri, nici de alt spirit constructor eşit din o conştiinţă străină" (pag. 164).

In capitolul intitulat *„Insuşiri caracteristice ale naţiunei româneşti, ca note directive în formularea idealului educaţiei naţionale"* (pag. 174 şi urm.) se arată că: educaţia urmăreşte un ideal, deci cultivarea şi desvoltarea

anumitor calităţi ale unui popor. Pentru aceasta trebue însă să se cunoască alcătuirea lui sufletească. Autorul enumeră „calităţile distinse ale poporului român, spre a servi de bază în formarea caracterului lui moral, care se identifică astfel cu însuşi caracterul naţional" (pag. 175). Aceste sunt· 1) simţul politic, care s'a manifestat în tot trecutul nostru istoric şi graţie căruia cele două mici principate româneşti şi-au păstrat fiinţa lor politică. Astăzi acelaş simţ politic a ferit statul românesc de convulsiunile anarhiei bolşevice. 2) Toleranţa, care derivă din simţul politic, este o altă caracteristică sufletească a poporului român. Toate popoarele ce ne înconjoară: Bulgari, Sârbi, Unguri, Ruşi, sunt intolerante. Simţul politic şi toleranţa sunt după părerea autorului o urmare a geniului culturi noastre latine, peste care s'a altoit spiritul carităţii creştine. „In toleranţa romaneasca intră *humanitas romana* străbătută de conştiinţa frăţiei omeneşti a creştinismului (pag. 181).

Recunoscând, că nu poate trata problema sufletului românesc în toată complexitate ei, D-l Găvănescu se mulţumeşte să mai pomenească despre ospitalitatea unanim recunoscută chiar de straini a Românului; despre mila şi blândeţea sa iertătoare, despre generozitatea şi cavalerismul sau şi însfârşit despre modestia sa, aşa de bine arătată în întâlnirea dintre Baiazid cu Mircea.

Din punctul de vedere care ne priveşte, atâta e tot ce spune d-l Găvănescu. Este de sigur importantă recunoaşterea necesităţii unui sistem propriu de educaţie bazat pe fixarea unui ideal al nostru şi pe cunoaşterea sufletului nostru.

Autorul a înţeles însă fireste, că ceeace spune, priveşte numai anumite laturi ale sufletului românesc şi că trebue să se studieze de aici încolo amănunţit întregul lui complex, cu însuşiri bune şi însuşiri rele, spre a putea stabili care trebuesc întărite şi·desvoltate şi care trebuesc stârpite sau cel puţin slăbite prin educaţie.

XII. Ca să sfârşim, vom mai pomeni lucrarea D-lui *N. Porsenna, Regenerarea neamului românesc* (Ed. Cugetarea, Bucureşti 1937). Aceasta este o lucrare cu caracter pedagogic-social, în care autorul a simţit că realizarea unui anumit ideal educativ este, la orice popor, legată de cunoaşterea adâncă a sufletului lui. Vorbind deci de regenerarea neamului românesc, autorul încearcă în capitolul II, întitulat *Psiho-fiziologia poporului român,* o caracterizare sumară a trăsăturilor lui sufleteşti caracteristice.

Lăsăm la o parte consideraţiunile autorului asupra rasei, care sunt prea sumare şi care nu lămuresc întru nimic problema pusă. Vom pomeni însă următoarele caracterizări psihologice: „Inteligenţa românului este vie, adaptabilă, de o comprehensiune facilă, iubind fără niciun compromis claritatea: este prototipul inteligenţei raselor latine, având ca atribut esenţial seninătatea. Sensibilitatea noastră a fost înrâurită de Slavi: cuvintele populare care exprimă amorul (dragoste, iubire), sunt de origine slavă" (pag. 23). Urmează o caracterizare a inteligenţei pe ramuri regionale: Moldoveni, Transilvăneni, Munteni, Olteni. Se găsesc aici caracterizări interesante, în a căror expunere nu vom intra, pe noi interesându-ne deocamdată caracterele generale ale neamului. Se poate vorbi însă despre elasticitate (sprinteneală) ca o caracteristică sufletească a poporului român (pag. 266), precum se poate afirma că „sufletul românului este bun, îngăduitor, generos, mai mult decât trebuie". Deşi străinii recunosc calităţi remarcabile Românilor, singurii, care nu sunt dispuşi să priceapă aceasta, sunt tocmai ei. Ei suferă de *lipsă de încredere* în propriile puteri.

Autorul stărue apoi asupra a ceeace el numeşte „boalele sufleteşti ale rasei noastre". Ce este aceasta? 1) „Inteligenţa strălucită a Moldovenilor... coexistă cu oarecare inconsistenţă de caracter şi de dezechilibru" (pag.

31). Dă ca exemplu pe A. C. Cuza. „Lipsa de energie, de perseverenţă de simţ moral sunt alte defecte" (pag. 33).

Urmează unele amănunte despre lipsa de energie, despre tendinţe spre fatalism. „Acest mod de a simţi—inexistent la Romani şi la Daci, popoare eroice — trece din nenorocire în psihologia românului, i se infiltrează în suflet ca o otravă, molipsită prin încuscrirea lui cu neamurile din Orient" (pag. 35). Balada Mioriţei ne dă un exemplu tipic, prin resemnarea baciului moldovean faţă de moarte.

„Din această pasivitate, din iertarea pe toată linia, a rămas în psihologia românească *pomana şi gratuitatea.*

Pământ de pomană ţăranilor, iertare de datorii şi nici o răspundere" (pag. 36).

Românii sunt inteligenţi, dar inteligenţa neservită de o voinţă fermă nu are mare valoare. Şi străinii de altfel constată că Românii n'au energie de caracter. Aceasta se poate explica din pricina instituţiilor — tot trecutul nostru istoric am fost asupriţi, aşa încât eforturile deveneau inutile. „De atunci, zice autorul, descurajarea i-a intrat în sânge, în obiceiu, în caracter; ea s'a tradus prin lipsa de perseverenţă, prin părăsirea grabnică a lucrului început" (pag. 39).

Un alt defect este că din admiraţia inteligenţei şi dintr'un uşor dispreţ faţă de munca ordonată şi perseverentă s'a ajuns la admiraţia pentru şarlatani. „Idealul rasei noastre a devenit *câştigul fără muncă*, superficialitatea, spoiala. Intr'un cuvânt lipsa de efort. Nu e de mirare că, dacă îţi trebue un lucrător, care să-ţi strice instalaţiile, un secretar care să-ţi încurce treburile, un avocat care să-ţi piardă termenele proceselor, se impune să-l alegi român" (pag. 40—41). Oamenii corecţi sunt, după părerea autorului — exagerată desigur şi privind aproape numai pe orăşeni — o excepţie. De aceea în profesiunile libere, în comerţ şi meserii birue străinii. Românul este apoi „lipsit

de mândrie omenească, cetăţenească, naţională" (pag. 42). „El rabdă, rabdă ca o piatră, să fie călcat în picioare, pălmuit, scuipat, jefuit de oamenii politici, strivit de impozite, insultat în gândul şi simţirea lui" (pag. 42).

Acestea sunt multele şi marile defecte pe care autorul le găseşte neamului românesc socotindu-se astfel îndreptăţit să exclame: „In prima ţară din Europa noi suntem ultimul popor din Europa" (pag. 42). Exagerare desigur! Exagerare care urmăreşte scopul de a arăta că e necesar un sistem nou de educaţie, pe care autorul îl susţine în restul lucrării şi în analiza căruia nu e locul să intrăm.

RASA ŞI SUFLETUL ROMÂNESC

III.

O primă problemă care trebuie să ne atragă atenţia, când e vorba să stabilim însuşirile sufleteşti ale unui popor, este problema rasei. Aceasta ni se impune cu atât mai imperios, cu cât concepţiunile rasiste — astăzi atât de răspândite — nu se reduc la simple cercetări de laborator sau la teorii reci ştiinţifice, ci influenţează uneori în mod covârşitor viaţa socială şi politică a popoarelor, precum şi relaţiunile dintre ele. Să mai adăogăm la aceasta şi faptul că popoarele sunt împărţite de aceste concepţii în popoare superioare — cari deţin superioritatea dintr'un simplu indice cefalic sau o pigmentaţie sărăcăcioasă a pielei şi a părului, ca să nu mai vorbim de înălţimea scheletului — şi în popoare inferioare — asupra cărora apasă oarecum o fatalitate crudă, concretizată în alte indicii cefalice, altă statură şi altă pigmentaţie.

Este lucru firesc atunci să ne dăm seama, care e locul nostru în această clasificaţie şi ce urmează de aici pentru sufletul nostru, şi deci pentru destinul nostru.

Vom căuta, în cele ce urmează să ne ferim de tot ce poate fi teorie sau ipoteză necontrolabilă, oricât ar părea acestea de atrăgătoare şi ne vom adresa, în măsura în care le vom avea la îndemână, numai datelor ştiinţifice precise, pentru a găsi în ele sprijinul serios de care avem nevoie.

Ne trebuie pentru aceasta să curăţăm terenul de anumite idei referitoare la rasă. Se admite, întâi, şi pe bună dreptate, că pe suprafaţa pământului se găsesc rase

de oameni, în sensul larg al cuvântului, rase de culoare, formate din numeroase popoare, care se aseamănă prin culoarea pielei, prin anumite particularităţi ale conformaţiei craniene şi ale figurii prin felul cum li se înfăţişează părul şi altele. Acestea sunt: rasa albă, rasa galbenă, rasa neagră, rasa arămie — americană şi rasa neagră — australiană.

Este, credem, inutilă o discuţie asupra faptului, dacă unele din aceste rase nu se pot reduce la altele, precum este inutilă o descriere a caracterelor lor.

Dacă acum privim popoarele de rasă albă şi în special pe cele din Europa, aflăm că ele se pot la rândul lor, împărţi în grupuri mai mari sau mai mici, denumite uneori impropriu rase, alteori familii — după anumite consideraţiuni privitoare la originea, la înfăţişarea fizică, la limba, instituţiile şi firea lor, etc.

Manualele de geografie din liceu prezintă astfel de clasificări elevilor, cari rămân cu ele şi mai târziu, chiar când încearcă să facă ştiinţă. Se spune astfel, în aceste manuale, că popoarele Europei aparţin, în majoritatea lor, rasei indo-atlantice (sau indo-europene) care se divide la rândul ei în trei familii — uneori li se zice şi acestora rase — familia neo-latină, formată din: Italieni, Francezi, Spanioli, Portughezi şi Români (la care se adaogă uneori Grecii şi Albanezii); familia germană compusă din: Germani, Flamanzi, Olandezi, Anglo-Saxoni, Danezi, Suedezi, Norvegieni; familia popoarelor slave, căreia aparţin: Ruşii, Lituanienii, Polonii, Cehii, Slovacii, Jugoslavii, etc. Se pomeneşte, în sfârşit şi de popoare finice (mongolice, uralo-altaice), în rândul cărora se pun Turcii, Tătarii, Estonii, Finlandezii, Laponii, Ungurii, etc.

Este în deobşte cunoscut că o astfel de clasificare — deşi contestată de datele actuale ale Antropologiei — a influenţat în trecut şi influenţează şi azi atitudinea internaţională a anumitor popoare. Să pomenim numai în treacăt, în legătură cu aceasta, faptul că Ruşii îşi susţin şi azi unele din revendicările lor internaţionale pe te-

meiul vechilor teorii panslaviste, care puneau în legături strânse de rudenie pe Bulgari, pe Sârbi și pe celelalte popoare zise slave, cu Rușii, pe drept sau pe nedrept socotiți protectorii lor naturali.

Deși au exercitat, istoricește vorbind, o însemnată influență asupra existenței unora din așa zisele familii de popoare europene, aceste idei au fost combătute în ultimul timp ca neavând o bază științifică solidă. Știința Antropologiei, a căutat să precizeze conceptul de rasă prin cercetări amănunțite, prin măsurători concretizate în cifre, prin comparațiuni, cari au dovedit că, pe deoparte înrudirile de limbă și instituții între popoare, nu dovedesc înrudirea lor reală, adică înrudirea de sânge și pe de altă parte, ceva mai mult, că popoarele însăși, în aproape unanimitatea lor, după datele culese până azi, nu sunt unitare din punct de vedere antropologic, că deci nu constituesc rase pure.

Să vedem ceva mai deaproape ce ne spune știința Antropologiei. Ne vom adresa pentru aceasta, în primul rând unuia din cei mai obiectivi antropologi contimporani, lui Eugène Pittard. Incă dela începutul lucrării sale, asupra raselor și istoriei, (*Eugène Pittard.* Les races et l'histoire. Paris. La renaissance du livre 1924), Pittard acceptă definiția rasei dată de Boule (*Boule* Les hommes fossiles) în chipul următor:

„Trebue să înțelegem prin rasă, continuitatea unui tip fizic, care traduce afinitățile de sânge, reprezintă o grupare esențial naturală, poate să n'aibă și n'are în general nimic comun cu poporul, naționalitatea, limba, moravurile, care (acestea din urmă) răspund unor grupări pur artificiale, deloc antropologice și cari nu au legături decât cu istoria ale cărei produse sunt" (Cf. Pittard op. cit. pg. 4).

Reiese din această definiție că rasa e determinată de anumite caractere somatice, biologice, prin care diferite grupe de oameni, mai numeroase sau mai puțin numeroase se asemuiesc; că deci nici asemănările de limbă, nici religia, **nici moravurile și instituțiile și nici măcar un**

trecut istoric comun — pe al căror temei se pot diferenția cel mult grupările numite popoare sau națiuni — nu pot fi ținute în seamă, când e vorba de stabilirea caracterelor rasiale.

In al doilea rând, este de observat faptul că, cineva aparține unei rase, prin ereditate, adică prin transmiterea dela ascendenți la descendenți a unor anumite însușiri biologice — unii zic și psihice — pe cari știința Antropologiei caută să le precizeze cât mai deaproape, cum vom vedea mai jos.

In mijlocul aceleiași națiuni, deci, se pot găsi indivizi aparținând la rase diferite. Ceva mai mult, chiar în aceiași familie, prin legile misterioase ale eredității, se pot găsi membri aparținând la rase diferite [1]).

---

1) O dovadă că cine vorbește despre rasă nu se poate desbăra de cunoștințele de liceu despre rase în înțelesul de familii adică de grupe de popoare înrudite ca limbă, obiceiuri, tradiții, etc., fără ținerea în seamă a caracterelor antropologice, găsim în lucrarea intitulată *„Sănătatea poporului român"* de *Dr. G. Banu.* Se dă în această lucrare următoarea definiție a rasei: „Rasa reprezintă o varietate a speciei, fixată prin ereditate, înzestrată cu caractere fizice asemănătoare. Rasa nu poate fi confundată cu unitatea culturală sau linguistică. Evoluția istorică nu schimbă caracterele fizice fundamentale ale rasei; deasemenea clima, nici condițiile geografice și sociale" (pag. 110).

Deși s'ar putea discuta în unele amănunte, temeinicia ei, să primim drept bună definiția rasei, așa cum e dată mai sus. Rezultă din ea că tipul fizic al unei rase nu se schimbă sub nici o influență de nici un fel. La pag. 103 a lucrării sale d-l Dr. Banu afirmă totuși că „factorii climaterici își exercită acțiunea și dealungul secolelor, dealungul întregei perioade de formațiune a popoarelor, făcând ca în legătură cu ei să se nască anumite tipuri biologice. Rasa nu mai e atunci neschimbată. Autorul adaugă apoi mai jos, că „rasa își pierde totuși din coeziunea sa fizică prin crearea națiunilor; acestea se conturează înăuntrul aceleași rase, accentuându-și un grad de personalitate diferențiată... etc.". Cum se pierde coeziunea fizică a rasei, care se spunea mai sus că nu poate fi influențată de nimic, pentru ca să iasă națiunea care nu știm dacă este sau nu este o unitate antropologică? Autorul nu spune!

Odată lămurită această latură a problemei, să vedem căror rase aparțin popoarele din Europa, cari ne interesează mai în deaproape. Antropologia a înțeles că spre a deveni o știință pozitivă, trebuie să aplice metode de studiu, tot așa de precise, ca și alte științe și că nu se poate mulțumi cu indicațiuni vagi, sau cu afirmațiuni izvorîte din subiectivitatea cercetătorului. Craniul omenesc se poate de ex. măsura și se pot obține cifre precise pe baza cărora să se stabilească diferențieri sau asemănări între indivizii cercetați.

Se ia astfel și se măsoară cu instrumente de preciziune, diametrul anteroposterior și cel transversal al craniului și din cifrele obținute, se scoate așa zisul indice cefalic, după formula:

$$\frac{\text{diametrul transversal} \times 100}{\text{diametrul anteroposterior}} = \text{indice cefalic.}$$

(cf. *P. P. Negulescu*, Geneza formelor culturii, p. 265).

Diferiți antropologi au ajuns, în urma măsurătorilor făcute, cu privire la indicele cefalic, la anumite clasificări, în amănuntul cărora nu vom intra. Dăm mai jos, după Pit-

Ca o dovadă în plus de nepreciziunea ideilor este faptul că autorul vorbește de o rasă română și crede că romanizarea sau latinizarea diferitelor popoare însemnează schimbarea rasei acestora. Intr'adevăr D-sa spune în contradicție cu ceea ce a spus în definiția rasei: „Asupra calităților de rase concluzia istoricilor (istoria este altceva decât antropologia) este că poporul român are trei sterturi din sângele populației carpato-balcanice latinizate. Rasa Românilor se apropie după evoluție de a celorlalte popoare descendente din rasa romană pentru că romanizarea răsăritului european s'a făcut mai mult prin răspândirea civilizației superioare a Romanilor în regiunea carpato-dunăreană".

A existat o rasă romană în sens antropologic? Care a fost aceasta? Și apoi coloniștii romani, care nu erau romani, au transformat ei rasa populației „carpato-balcanice" de care vorbește autorul? Romanizarea, adică acceptarea unei limbi, a unei culturi, a unei civilizații, însemnează ea schimbarea rasei? Atâtea întrebări pe care autorul nu a avut timp să și le pună.

tard, două din ele: una realizată de Broca, după măsurători făcute asupra scheletelor, alta făcută de Deniker — după măsurători luate asupra oamenilor vii.

	(Schelet) Broca.	(Vii) Deniker
Hiperdolicocefali	—	mai puțin de 75,9
Dolicocefali	mai puțin de 75	dela 76 la 77
Subdolicocefali	dela 75,01 la 77,77	dela 78 la 79
Mesocefali	„ 77,78 la 80	„ 80 la 81
Subbrachicefali	„ 80,01 la 83,33	„ 82 la 83
Brahicefali	„ 83,34 în sus	„ 84 la 85
Hiperbrachicefali	—	„ 86 în sus.

(Pittard pg. 48.).

Căutând acum să dăm un înțeles mai concret cifrelor de mai sus, vom spune că craniile dolicocefale, sunt cranii cu diametrul anteroposterior simțitor mai mare decât cel lateral. Ele vor avea deci o formă oarecum turtită, privite din față, și alungite, privite lateral. Cu cât diametrul lateral crește față de cel anteroposterior, cu cât — cu alte cuvinte — capul se rotunjește și se apropie de forma sferică, cu atât trecem la forme intermediare — numite în tablou subdolicocefale, mezocefale, subbrachicefale) până ajungem la craniul numit brahicefal, care are forma aproape sferică, mai ales în formele numite hiperbrachicefale.

In cercetările antropologice, se mai ține apoi seama de forma pe care o ia fața: scurtă (de sus în jos) și largă, i se zice *chameprosopă;* când e lungă și îngustă i se zice *lepto-prosopă* (idem, pg. 50).

E dela sine înțeles că și aceste caractere se concretizează în cifre obținute prin măsurători.

Se ține apoi seama și de cifrele ce se obțin prin măsurători făcute asupra formei nasului. Aceste cifre rezultă din stabilirea raportului dintre lărgimea nasului și lungimea lui. Firește, la craniile schelete, se măsoară lungimea și lățimea deschizăturii nasale. Vom prezenta și aici clasificarea obținută de Broca și Deniker:

	(Schelet) Broca	(Vii) Deniker
Leptorrhinieni	mai puţin de 47,9	mai puţin de 70
Mesorrhinieni	dela 48 la 52,9	dela 70 la 84,9
Platyrrhinieni	„ 53	„ 85 la 99,9
Ultra-platyrrinieni	—	mai mult de 100.

Pittard, op. cit. pag. 52.

Aceasta însemnează, pe scurt, că leptorrhinienii au scobitura nasală a scheletului lunguiaţă de sus în jos şi îngustă, pe când platyrrhinieni o au scurtă şi lată.

Dacă mai adăogăm prognatismul, mai mult sau mai puţin pronunţat, înălţimea scheletului, lungimea taliei faţă de aceia a picioarelor, forma ochiului, culoarea irisului, pigmentaţia pielii, dimensiunile şi circomvoluţiunile creerului, avem o bună parte din elementele cari servesc antropologilor, pentru clasificarea oamenilor în rase.

In stadiul actual al ştiinţei, e bine să ştim că nu toată lumea e de acord asupra numărului raselor — vorbim în special de cele europene, pe cari ar fi mai potrivit, poate, să le numim, subrase — şi asupra caracterelor lor distinctive.

Pittard admite clasificarea lui Deniker, care stabileşte în Europa şase rase principale şi patru rase secundare.

Iată rasele principale, enumerate în tabloul de mai jos cu observaţia că popoarele indicate în paranteză nu aparţin în întregime, ci numai grosso-modo, cum zice Pittard raselor respective:

două rase blonde:
dolicocefali, înalţi de statură (ex. Scandinavii).
subbrachicefali, de statură măruntă (ex. Ruşii albi).

patru rase brune:
dolicocefali de statură măruntă (ex. Portughezii).
brachicefali de statură măruntă (de ex. Auvergnaţii).
mesocefali înalţi de statură (ex. unii Spanioli depe coastă).
brachicefali înalţi de statură (ex. Bosniacii).

Pittard, op. cit pg. 106.

Câteva lămuriri asupra acestor rase, aşa cum le stabileşte *Pittard* după *Deniker:* (Pittard op. cit. p. 107 şi următoarele).

Rasa dolicocefală, de statură înaltă, prezintă următoarele caractere: este compusă din oameni blonzi, înalţi în mijlocie de 1,72 m. — 1,73 m., cu păr blond şi ondulat, ochi albaştri, cu pielea albă-roză, cu faţa lungă şi nasul drept. Se dă acestei rase numele de *homo-europaeus* sau rasă germanică sau nordică, întrucât e răspândită în nordul Europei deasupra latitudinei de 50°, fără însă să se întindă şi în nordul Rusiei, dincolo de 30° longitudine. Ei îi aparţin, în parte Scandinavi, Ruşi, Germani, Danezi, Belgieni, Englezi şi Francezi din nord. Trebuie în special reţinut faptul că numai o parte din oamenii care compun popoarele de mai sus, sunt de rasă nordică. Tot astfel nu înseamnează că şi în alte regiuni, nu se pot gasi, deşi mai puţin numeroşi, indivizi de această rasă.

Deniker a creat şi o subdiviziune (rasă secundară) a acestei rase principale. Ea e alcătuită tot din oameni blonzi şi de statură înaltă, dar cu craniul mai puţin dolicocefal, cu părul drept (ţepos) în loc de a fi ondulat şi cu un nas cârn.

II. Rasa subbrachicefală, de statură măruntă, are indiciile cefale 82—83, iar înălţimea de 1,63 m. — 1,64 m.; părul este blond, cenuşiu sau cânepiu, ţepos, ochii albaştri sau cenuşii. Această rasă răspândită mai ales în Rusia de Vest şi din centru, adică în estul Europei, a fost numită de Deniker orientală (ea e numită probabil de germani ost-baltică). De ea se leagă rasa secundară numită vistuliană, care este mai măruntă şi are craniul mai puţin rotund.

III. Rasa dolicocefală cu indice cefalic dela 73—76, de statură mică 1,61 m. până la 1,62 m. are părul şi ochii negri, pielea brună, iar nasul e drept. Această rasă e răspândită în jurul Mediteranei centrale şi occidentale, adică în Peninsula hiberică, Sicilia, Sardinia, Corsica, Italia de Sud.

I s'a dat numele de rasă hibero-insulară. Antropologul Lapouge i-a dat numele de *Homo meridionalis*.

IV. Rasa brachicefală, de statură măruntă, are înălțimea 1,63 m. — 1,64 m., pielea brună, părul și ochii de culoare închisă. Indicele cefalic este de 85—86, ceeace însemnează o bracicefalee destul de pronunțată. I s'a zis rasă celtică sau alpină. Ea este răspândită în Nordul Italiei, vestul Franței, întinzându-se și în Carpații orientali.

V. Rasa mesocefală, de statură înaltă (trecând de 1,66 m.), este brună, cu păr de culoare foarte închisă, cu ochii negri. Indicele cefalic de 79—80 arată că craniul este subdolicocefal sau mezocefal. I se poate zice rasă litorală, atlanto-mediteraneană. Este răspândită pe coastele Atlanticului și e puțin studiată până acum. Se vorbește și aici de o rasă secundară, de statură înaltă, subdolicocefală cu părul castaniu (Anglia, Belgia).

VI. Rasa brachicefală, de statură înaltă (1,68 m. — 1,72 m.) este de culoare brună, cu ochii și părul negru, cu nasul drept și uneori aquilin. Indicele cefalic de 85—86, ne arată un craniu exagerat brachicefal. Aparțin acestei rase, care se numește adriatică sau dinarică, Albanezii, Muntenegrenii, Bosnicienii, Herțegovinenii și Dalmații.

Se vorbește firește și de o subdiviziune a acestei rase, care ar avea înălțimea mai mică, pigmentația mai slabă și cu un indice cefalic mai mic, numită rasa sub-adriatică.

Nu avem să discutăm dacă unele din aceste rase sunt superioare și altele inferioare, dacă unele sunt destinate să stăpânească pe celelalte. Vom aminti în treacăt că problema aceasta, pusă întâi de *Gobineau* și apoi reluată și exagerată de unii antropologi germani rasiști ca Woltmann, H. St. Chamberain, Bernhardi și alții, merită atențiune numai întrucât a dat naștere unor puternice curente de idei care-și au răsunetul lor zgomotos în evenimentele istorice din ultimul timp. Trimitem pe cititorul care vrea să cunoască problema aceasta, documentat discutată sub

toate aspectele ei, la prețioasa lucrare a d-lui profesor *P. P. Negulescu,* intitulată: *„Geneza formelor culturii".*

Să trecem acum la cercetarea caracterelor rasiale ale poporului român și să vedem ce concluzii se pot trage de aici pentru psihologia lui.

Ne vom adresa întâi istoriei, spre a vedea cum s'a format în decursul timpurilor poporul român. Știința aceasta ne va spune, cu datele ce are la îndemână câte popoare și în ce proporție de amestec au intrat în formarea poporului nostru, precum și — dacă va fi posibil — căror rase au aparținut ele.

Pământul care azi se numește România, a fost locuit în timpurile cele mai depărtate, în care poate pătrunde istoria — adică cu peste 1000 de ani înainte de Hristos — de niște popoare numite Daci și Geți — două ramuri ale grupului etnic al Tracilor, așa cum Valav și Moldav erau două ramuri ale neamului românesc *(C. Giurăscu,* Istoria Românilor, vol. I, pag. 29).

Părerea aceasta, curentă azi în știința noastră istorică, este oarecum modificată de *N. Iorga* în sensul că Dacii ar fi Agatirși asimilați de masa tracică, în mijlocul căreia s'au stabilit. „Ipoteza aruncată în treacăt de Niebuhr însuși și reluată de un așa inteligent cercetător ca Rössler, aprobată apoi de un atât de perfect cunoscător al lumii trace ca Tomaschek, că s'ar putea ca Dacii să fie continuatorii Agatirșilor — dar numai dacă se admite o absorbire a lor de elementul trac covârșitor — nu e de respins. Rössler prezintă însă și aiurea apariția puternicilor Daci ca o înviere agatirsă pe care o admite și Jirecec și care se impune". (N. Iorga, Istoria Românilor, vol. I, pag. 186).

La rândul său *Georges Poisson* într'o lucrare recentă formulează următoarele păreri despre Geți și Daci. El recunoaște că cele mai vechi populațiuni cunoscute în ținuturile locuite azi de Români sunt Geții, pomeniți de Herodot când vorbește de expediția lui Darius contra Sciților (515 a. Chr.). Ei se luptă cu Lysimach, regele Macedo-

niei, sub conducerea regelui lor Dromihete în ţinuturile răsăritene ale Nistrului (202 a. Chr.). Ovidius nu cunoaşte decât pe Geţi. Numele Dacilor apare mai la Vest şi Nord de Geţi în sec. I a. Ch. „Se pare, zice Georges Poisson, că Geţii şi Dacii ar fi un acelaşi popor, care nu mai este cunoscut în timpul imperiului roman, decât sub acest ultim nume, mai ales în timpul supunerii sale de Traian". In regiunile ocupate de Geto-Daci, mai spune Poisson, a înflorit în timpurile preistorice civilizaţia specială a olăriei zugrăvite, care îşi avea origina în Asia, la Susa, în Mesopotamia şi în Iran, pe de o parte, iar pe de altă parte, în Sudul Turchestanului la Anau. Poisson crede, lucru interesant, că se poate stabili o legătură între Geto-Daci şi Turchestan. Numele *Geţilor* se regăseşte în acela al *Tyssageţilor* (Geţii dela Tisa), apoi al *Tyrageţilor* (Geţii dela Tiras — Nistru). Se găsesc însă şi în Turchestan *Massageţii*, cari au bătut şi omorît pe Cyrus. Massageţii par a se fi numit şi *Daoe*. Ei au luptat contra lui Alexandru cel Mare şi au locuit, după geografii greci la Estul Mării Caspice. Numele *Daoe* este identic cu cel de Δάοι sub care sunt numiţi de Greci. Ei erau sclavii din comediile greceşti. Romanii au tradus numele prin Davus. (*G. Poisson Le peuplement de l'Europe,* Paris, Ed. Payot, 1939, pag. 348—349).

Toate cele spuse mai sus tind a dovedi că Geţii din Turchestan sunt acelaşi popor cu Geţii şi Daii din părţile noastre.

Pe la anul 1000 a. Chr. — sau poate ceva mai târziu — năvălesc în Europa Sciţii, stabilindu-se, probabil, în locul Cimerienilor atât de puţin cunoscuţi, în sudul Rusiei, dincolo de Nistru, ţară numită dela ei Sciţia sau Sciţia Mare, dar stăpânind şi Dobrogea de azi numită Sciţia minoră. Ei şi-au întins „dominaţia politică şi asupra ţinutului din stânga Dunării — dar sub raportul etnic n'au ocupat decât anumite regiuni, s'au aşezat deci sub formă de insule, în mijlocul populaţiei dacice, care i-a absorbit în cele din urmă". *C. Giurăscu* op. citat vol. I, pag. 32).

Se citează ca neamuri scitice, așezate în Dacia: Siginii, Sargeții, Paleii, Sadii, Napeii. Agatirșii cari s'au stabilit în timpul năvălirii Sciților în regiunea Târnavelor și a munților Apuseni și cari se pare că ar fi exploatat minele de aur de acolo, sunt tot Sciți, dacă nu cumva vor fi fiind Traci, cum afirmă *N. Iorga.*

Nu se știe precis cărui neam și cu atât mai puțin cărei rase aparțineau Sciții. După D-l C. Giurăscu Sciții erau un popor iranian. N. Iorga afirmă că „Sciții formau o confederație instabilă de triburi reunite pentru glorie și jaf și conduse de câteva familii iranice, cari reușiseră să fondeze — după spusa Grecilor — dinastii reale".

Războinicii erau însă în cea mai mare parte triburi turanice „asemănătoare cu Turcomanii din Asia Centrală și cu Tătarii din epoca posterioară" *(N. Iorga, Storia dei Romeni e della loro civiltà* Milano 1928, pag. 16).

„Insemnătatea elementului turanic în confederația de triburi a Sciților, sub un „Impărat" iranic și cu o clasă dominatoare de aceiaș rasă — zice N. Iorga în altă parte — pare a fi fost mai mare de cum se admite de obicei. La aceasta se gândeau Grecii, când vorbeau cu scârbă de Sciții mâncători de hoituri". *(N. Iorga, Istoria Românilor vol. I, partea I* p. 137, București 1936).

Paralel aproape cu evenimentele de mai sus, se cuvine să vorbim despre stabilirea Grecilor în Sciția minoră, care era locuită de Geți. Negustori și marinari, Grecii s'au așezat încă din secolul al VII-lea a. Chr. întâi pe coastele Mării Negre, întemeind cetăți puternice și centre comerciale de seamă la Tomis, Istria, Calatis, etc. — Mai târziu și-au construit astfel de cetăți și în vestul Sciției minore, pe Dunăre, unde găsim între altele Cetatea Axiopolis, pe malul drept al Dunării, ceva mai sus de Cerna Vodă la satul Chirnogi de azi. Din cercetările făcute de Vasile Pârvan, rezultă că lucrurile nu s'au mărginit numai la atâta și că Grecii se stabiliseră încă din veacul al V-lea a. Chr. la Barboși, în județul Covurlui de azi și deci trecuseră dincoace de Dunăre. Ceva mai mult, ei înaintaseră

pentru comerţul lor „încă mai adânc în ţinutul dacic la vărsarea Trotuşului în Siret, pe drumul care mergea dela gura Siretului, pe Siret şi Trotuş în sus, iar apoi pe la Oituz, în Transilvania de Răsărit". *(V. Pârvan, Inceputurile vieţii romane la gurile Dunării,* p. 47).

Ca să sfârşim cu ceeace se întâmplă în Dacia, înainte de cucerirea ei de către Romani, se cuvine să mai amintim şi năvălirea Celţilor, cari vin din Apus, cam pe la 300 a. Chr., după domnia lui Dromihetes şi stăpânesc pe Daci şi Geţi până la 60 a. Chr., când se ridică rege Boerebista.

Ce s'a întâmplat cu aceste popoare cari au năvălit — unele chiar stăpânidu-l — pe teritoriul Dacilor şi Geţilor? De numele lor, nu se mai pomeneşte, atunci când Romanii ajunşi la Dunăre, intră în conflict cu Dacii. Este probabil, că toate acele elemente alogene, pătrunse în mijlocul unei populaţiuni cu civilizaţie destul de înaintată şi cu o vigoare naţională neîntrecută — cum era aceia a Dacilor — şi-au pierdut individualitatea etnică, contopindu-se în masa înconjurătoare. Aşa s'a întâmplat cu Agatirşii şi cu diferitele triburi de Sciţi amintite; aşa s'a întâmplat cu Celţii veniţi din Apus, dispăruţi aproape fără urmă, deşi au fost stăpânitori vreo două secole; aşa în sfârşit se va fi întâmplat deşi în mai mică măsură, cu Grecii, care pătrunzând în interiorul Daciei, pentru nevoile lor comerciale, se vor fi stabilit acolo, aşa cum au făcut în atâtea alte ţări şi în atâtea epoci diferite ale istoriei.

Ajungem astfel la cucerirea Daciei de către Traian. Cercetările ştiinţifice ale istoriei noastre contimporane, renunţând la exagerările romantice de odinioară, care pretindeau că aproape toţi Dacii au pierit şi că Românii sunt urmaşii Romanilor stabiliţi după cucerire în Dacia, au ajuns la concluzia că populaţia autohtonă a Dacilor, constituie elementul de bază care a contribuit la formarea viitorului popor român; că, în al doilea rând coloniştii, cari au fost aduşi de Traian şi cari au izbutit să asimileze pe

Daci, nu erau romani puri. „E sigur — zice d-l C. Giurăscu — că avem în vinele noastre o parte apreciabilă de sânge al coloniştilor aduşi de Imperiu în Dacia. Nu zicem sânge roman, fiindcă, dacă e să luăm cuvintele în înţelesul lor propriu, romani adevăraţi adică locuitori ai Italiei, au fost — după cum am văzut — prea puţini. Au venit în schimb Traci, Iliri, Panoni, Răsăriteni, vorbind limba latină, ceeace e cu totul altceva din punct de vedere al rasei. Au mai venit deasemenea, dar într'o măsură mai mică, Greci precum şi locuitori de alt neam, vorbind limba greacă. Toţi aceşti colonişti la un loc, n'au întrecut însă în număr pe autohtoni, pe Daci. Aşa dar, în ce priveşte sângele, coloniştii de limba latina, ocupă al doilea loc". *(C. Giurăscu,* op. cit. vol. I, pag. 207) [1]).

N. Iorga arată şi el, între altele, cum legiunile romane, care se aşezaseră în Moesia şi apoi în Dacia, erau compuse din oameni veniţi din toate părţile Imperiului. Aceşti legionari erau „din Panonia, dela Germanii ubii, dela Gali, ca Illiomar Trevirul dela Apulum, dela Batari, dela Certia (Rombot), dela Muntenii spanioli, altă dată din Britania şi dela gurile Rinului, din Iliria, din Vindelicia, din Reţia şi Dalmaţia, din Tracia (şi Bessi). O cohortă de

---

1) Revista franceză *L'Illustration* a editat în 1929 sub auspiciile oficialităţii româneşti, un album consacrat ţării noastre, cu ocazia sărbătoririi unirii şi intitulat La Grande Roumanie. In articolul publicat acolo de *Gugliemo Ferrerro* despre originea poporului român, vorbindu-se de cucerirea Daciei, se afirmă — lucru în parte ciudat — că: „regele Decebal se ucise; şefii care supravieţuiră, emigrară; o parte considerabilă a populaţiei indigene părăsi ţara; Dacia fu declarată provincie romană". Ce e mai ciudat este că Ferero stabileşte, fără să arate pe ce se întemeiază şi rasele cărora aparţineau Dacii şi coloniştii romani. El zice: „golită prin război şi prin emigrarea învinşilor, ţara fu repede repopulată printr'un val de emigranţi veniţi din toate provinciile. Statul roman acceleră această repopulare prin toate mijloacele. Mediteraneenii, de statură mică sau mijlocie, cu părul de culoare închisă, cu ochii negri, înlocuiră pe oamenii cu păr blond, de statură uriaşă şi cu ochii albaştri (adică Dacii) care populau ţara înaintea cuceririi".

Britani cu ofițeri romani se găsea la Cașeiu și la Malva. Una a Lusitanilor se întâmpină pe malul moesic, etc." (*N. Iorga,* Istoria Românilor, vol. I, partea II, pag. 167—168).

Nimic nu dovedește apoi, dacă mergem mai departe că, după părăsirea Daciei de Aurelian, o parte din neamurile ce au trecut pe la noi, au lăsat ceva urme în sângele nostru. Este mai ales vorba de Goți, de Huni și apoi de Gepizi. Aceștia din urmă ar fi avut totuși asupra Daco-Romanilor, după afirmația d-lui Diculescu o influență asemănătoare cu aceia pe care au avut-o Francii asupra Galo-Romanilor, sau Longobarzii asupra Italienilor.

Deși, după d-l C. Giurăscu, aceasta este o eroare, d-sa totuși concede că „dintr'o conviețuire de trei secole (a Gepizilor și Daco-Romanilor) trebue să fi rămas urme în sângele și limba noastră. Ce urme anume și cât sunt ele de însemnate, aceasta nu se poate deocamdată preciza". (*C. Giurăscu,* op. cit. vol. I, pag. 207).

Venim acum în sfârșit la năvălirea Slavilor, care are loc prin secolul al VI-lea după Hristos.

Nu e locul să discutăm dacă acești năvălitori au fost niște năvălitori blânzi care, fugind de teama altor barbari, s'au refugiat în munți, venind în mod pașnic în contact cu Daco-Romanii aflați mai dinainte acolo; sau dacă, cum afirmă și Ovid Densușianu și d-l C. Giurăscu, ei au fost tot atât de războinici și cruzi ca și alți barbari și au cucerit pe Daco-Romani, care trăiau la șes și se retrăgeau la nevoie în pădurile ce acopereau o bună parte din pământul Moldovei și Munteniei. Faptul important, care trebuie să ne rețină atenția este că, din năvălirile Slavilor, lumea traco și daco-romană, care se întindea în bună parte a Peninsulei balcanice și în Dacia, a fost separată oarecum și că populația din sudul Dunării, cu excepția populației puțin numeroase a Macedo-Românilor și a Albanezilor, s'a contopit, cu masa slavă născându-se astfel popoare noui, ca acela al Sârbilor și mai târziu al Bulgarilor. In nordul Dunării însă, în Dacia, populația daco-

romană a fost mai viguroasă şi a avut poate şi condiţiuni geografice mai prielnice, graţie cărora Slavii s'au pierdut în scurt timp, în masa daco-romană, dând astfel naştere poporului român de azi.

Poporul nostru, astfel constituit, se ridică din bezna evului mediu ca un popor nou, unitar, care îndrăzneşte în sfârşit să-şi taie drum în istorie şi să-şi făurească un destin. Ce putem acum să aflăm din tot ce ne spune istoria despre rasa noastră? Aproape nimic. Despre populaţia autohtonă a Dacilor şi Geţilor, ştim prea puţine lucruri, după cum puţine ştim şi despre marea familie a Tracilor, din care ei făceau parte. Aşa de ex. lăsând la o parte afirmaţia unor istorici, care pretind, fără niciun temei serios, că Dacii ar fi fost Germani—părere amintită mai înainte, când am analizat lucrarea d-lui Drăghicescu despre psihologia poporului român — să ne adresăm lucrărilor recente de istorie.

D-l *C. Giurăscu,* vorbind despre înfăţişarea fizică a Dacilor, afirmă că ei erau blonzi. Numai atât nu e destul pentru o caracterizare antropologică. Pe ce se întemeiază însă d-l Giurăscu? Pe afirmaţia lui Strabo că Corallii (un neam getic) erau *flavi* (blonzi) şi pe afirmaţia lui Galenus că Tracii şi Sciţii „au pielea albă şi curată" *(C. Giurăscu* op. cit. vol. I, pag. 76).

Nici ce spune despre Traci *N. Iorga* nu ne lămureşte mai mult. El mai întâi traduce cuvântul *flavi* prin *roşcovani,* ceeace este altceva decât blonzi.

In al doilea rând, îi descrie ca: „neam puternic, de o statură impunătoare, dârz, dar voios la petreceri, doritori de vin, de cântec, de dans, gustând viaţa..." *(N. Iorga,* Istoria Românilor, volumul I, pag. 115—116).

Statura înaltă, de care se vorbeşte ca singură însuşire somatică, îi apropie de rasa dinarică, dar această singură însuşire este insuficientă ca să-i putem califica cu siguranţă drept dinarici, mai ales dacă ţinem seamă că erau

şi *roşcovani,* sau *blonzi.* Avem deci prea puţine elemente spre a ne da seama cărei rase aparţineau Dacii.

Aceasta, cu atât mai mult, cu cât Dacii asimilaseră, cum am văzut, încă înainte de cucerirea romană, diferite triburi scitice, pe Agatirşi, pe Gali, etc., care e greu de presupus, că aparţineau aceleeaşi rase cu Dacii.

Populaţia romanică — mai bine zis romanizată — care s'a amestecat după cucerire cu Dacii, nu a fost nici ea de loc unitară din punct de vedere antropologic: o parte era formată din Traci sau Iliri romanizaţi, deci din elemente probabil înrudite cu Dacii; alţii erau aduşi din diferite provincii, aparţinând probabil, unii rasei mediteraneene, alţii celei alpine, sau dinarice; alţii în sfârşit, erau veniţi din Orient. Un amalgam de rase contopite din punct de vedere *psihologic,* sub influenţa culturii şi civilizaţiei superioare a Romanilor.

Prin năvălirile barbare, se vor fi adăogat amestecuri de sânge german şi finic, cari alături de sângele slav, au complicat şi mai mult lucrurile, mai ales dacă ţinem seama de faptul că însăşi aceste popoare nu erau unitare din punct de vedere rasial.

Istoricii ne socotesc deci, popor neolatin nu pe temeiuri antropologice, ci pe temeiuri istorice, sociale şi psihologice, ceeace, de altfel, cum vom vedea, prezintă o mare însemnătate din punct de vedere al constituirii sufletului nostru naţional.

Pentru că problema rasei, căreia aparţinem, nu este deloc lămurită din cercetările istoriei, să ne adresăm antropologiei.

Alex. Donici, în lucrarea sa despre „Craniile scitice" (Crania scytica. Memoriile Academiei Române. secţia ştiinţifică, seria III-a, Tom. X, memoriul 9, 1935) afirmă că România a cunoscut civilizaţia paleolitică, dar că până acum, nu s'au găsit urme, din care să se vadă cărei rase aparţineau oamenii acelei epoci. Din neolitic, ne-au rămas însă scheletele descoperite la Cucuteni (lângă Iaşi). Aceste schelete aparţin unor rase diferite, întrucât se găsesc

printre ele cranii dolicocefale, subdolicocefale, brahicefale și subbrahicefale. Se poate deci primi afirmația lui Pittard că din acel moment „rasa românească era compusă". (*Pittard* op. cit. p. 346).

Analizând craniile scitice găsite în *curganele* și necropolele din Basarabia, A. Donici, constată că nici Sciții nu erau o rasă pură, din punct de vedere antropologic. Comparate între ele, craniile neolitice dela Cucuteni, dau îndicele cefalic 78,3, pe când craniul neolitic dela Lipcani (Basarabia) are 72,04.

La cele scitice predomină dolico-cefalia. Autorul se crede îndreptățit să afirme că „craniile neolitice scoase din pământul romànesc n'au—ca să zicem astfel—nimic comun din punct de vedere morfologic cu craniile scitice".

Amintind și măsurătorile făcute de Pittard asupra a 100 de cranii vechi moldovenești dela Mânăstirea Neamț și de comparația dintre ele cu craniile scitice, A. Donici ajunge la constatarea că „brahicefalia și mezorhinia vechilor cranii moldovene sunt în opoziție completă cu dolicocefalia și leptorrhinia craniilor scitice" (op. cit. p. 38).

Tot așa mai departe, comparându-se indicele cefalic al craniilor scitice cu indicele cefalic al locuitorilor actuali ai diferitelor provincii române, indice, care dacă măsurile ar fi luate pe cranii, ar merge dela 78,84 până la 82,40, se vede că există „o discordanță cefalică completă între Românii moderni și Sciții antici" (op. cit. pag. 41).

Aceste constatări duc pe autor la formularea ipotezei că strămoșii noștri, refugiați în munți cu prilejul invaziei scitice, n'au suferit nicio influență antropologică din partea acestui popor.

In afară de aceste constatări, puțin numeroase, privitoare la vechile populațiuni care au trăit pe pământul țării noastre, antropologia nu ne mai pune la îndemână nicio informație.

Ce erau din punct de vedere antropologic, Tracii, Geții, Dacii și toate popoarele care au năvălit pe la noi în evul mediu, nu știm și, cine știe, de vom ști vreodată!

Cu privire la populaţia actuală a României, Pittard arată că până în anul 1899, când a început cercetările lui antropologice în România, nu se cunoşteau decât 2—3 lucrări consacrate acestei probleme: Weissbach a studiat un număr de Români din vechea Ungarie, găsindu-i brahicefali, iar Bassanovitch a cercetat alţi Români imigraţi în Bulgaria, la începutul sec. XIX, pe cari i-a găsit dolicocefali; în sfârşit românul Obedenaru, prezentase în anul 1874 Societăţii de antropologie din Paris, mai multe cranii, dintre cari două socotite de el preistorice, erau dolicocefale (Pittard op. cit., pag. 347).

Cercetările acestea, puţin numeroase, erau prea contradictorii ca să poată duce la vreo concluzie serioasă. Din cercetările numeroase pe care le-a întreprins în ţara noastră, Pittard se crede îndreptăţit, să scoată anumite concluzii, pe care el însuşi le socoteşte *aproximative*. Statura medie a Românilor este, după el, de 1,65 m. — ceeace este media europeană; statura Românilor din Bucovina este ceva mai mare, iar a celor din Ungaria ceva mai mică.

Măsurătorile fiind luate pe soldaţi care n'au atins, probabil, maximul desvoltării, s'ar putea mări media pentru înălţime la 1,66 mm.

Din măsurătorile făcute asupra a 326 cranii, rezultă că formele brahicefale ale craniului, sunt aproape egale ca număr cu cele dolicocefale „cu o uşoară predominare a formelor brahicefale". (Op. cit. pag. 348).

Din cercetări necomplet documentate, pare a rezulta apoi că brahicefalia este mai pronunţată la Românii depe ambele laturi ale Carpaţilor. Aceasta se constată din măsurătorile luate asupra a 200 Români din Transilvania, care dau indicele cefalic 84,37, pe când indicele cefalic mediu al Românilor în general este de 82,92.

Românii sunt apoi, după Pittard leptorhinieni „în apropiere imediată de mezorhinieni". Faţa lor este chamaeprosopă — adică scurtă şi lată — mai ales la acei dela munte.

Părul este de culoare închisă, de diferite nuanţe, dela

castaniu deschis până la negru. Prea puţini (8—9%) au părul blond. Nasul în genere este drept. Toate acesie caractere Pittard presupune, că le deţinem dela Daci. „In orice caz — zice el — ar fi zadarnic să căutăm o origine adevărat romană în tipurile actuale, din România. Armatele Romei, dacă au învins pe vechii Români, (adică pe Daci) n'au lăsat decât limba lor poporului cucerit" (op. cit. pag. 349).

Pittard singur recunoaşte, că problema nu e încă rezolvată, din cauză că lipsesc o mulţime din datele ei şi îndeamnă pe Români să facă noui cercetări în această direcţie.

După întregirea naţională, Ardelenii s'au ocupat mai deaproape de problema rasei.

D-l *Ion Chelcea*, a studiat astfel o serie de cranii româneşti din Ardeal, aflate în Muzeul de Istorie Naturală din Viena. Rezultă după afirmaţia autorului, că aceste cranii aparţin următoarelor tipuri rasiale:

1. tipul romano-mediteraneean sau hibero-mediteraneean; 2. tipul nordic; 3. tipul de rasă curgan; 4. tipul dinaric; 5. tipul dac; 6. tipul avaro-turanic.

Dacă analizăm mai deaproape aceste tipuri rasiale, aşa cum le descrie autorul, constatăm că tipul nordic este cel descris de Pittard la No. 1 sub numele de *homo europaeus;* tipul dinaric este cel descris sub acelaş nume la nr. 6; tipul romano-mediteraneean este probabil cel descris sub numele de atlanto-mediteraneean la no. 5.

Se vorbeşte însă în lucrarea aceasta de un *tip curgan* care se distinge „printr'o lungime mijlocie a craniului; mai degrabă însă printr'o faţă scundă; arcadele sprâncenelor (brauenbogen) pronunţate, rădăcina nasului simţitor afundată şi occipitul puternic curbat spre deosebire de forma capului plan-occipitală (Kurzeshinterhaupt), caracteristică tipului dinaric" (*Ion Chelcea.* Tipuri de cranii româneşti din Ardeal. Memoriile secţiei ştiinţifice, Academia Română, Seria III, Tom. X, Memoriul 10, 1935).

Mai interesant este faptul că se vorbeşte şi de un tip dac. *Robert Ficheux*, în studiul său despre Munţii Apuseni, a atras atenţia întâia oară, asupra faptului că în anumite părţi ale acestor munţi, cum este de ex. Valea Inaltă a Arieşului, forma caselor şi a lucrurilor de gospodărie este atât de rustică şi de arhaică, încât se poate bănui că se mai găseşte aici vechiul element autohton dac „asupra căruia colonizarea romană şi-a pus mult mai târziu pecetea ei cu atâta putere". *(R. Ficheux —Munţii Apuseni,* în vol. comemorativ Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul, ed. Cultura Naţională, Bucureşti, 1929, vol. I, pag. 161 şi urm.).

Ceeace la Robert Ficheux este o simplă presupunere, devine fapt sigur la d-l *Chelcea*, care descrie tipul dac (adică tipul Moţilor din Munţii Apuseni) astfel: „Populaţia din care se recrutează acest tip rasial este mai mică la statură ca populaţia care dă tipul dinaric.

Tipul dac e uşor de recunoscut prin rotunzimea şi lărgimea excepţională a craniului — cu faţa aproape în patru muchii — scundă — în orice caz mijlocie — ce se termină printr'o bărbie ascuţită. Părul variază între blond închis şi brun deschis, atenuat. Culoarea părului la această populaţie se mai apropie — pe alocuri — şi de culoarea ţigărilor de foi. Cât priveşte culoarea ochilor, se întâlneşte: când culoarea verde închisă, când albastră, când ochii căprii, ori bătând într'un galben indecis..." (op. cit. pag. 22).

Când, ca nespecialist, cauţi lămuririle de care ai nevoie, în lucrările — puţine dealtfel — ale antropologilor români, te izbeşti de o mare greutate: anume aceea că fiecare stabileşte o clasificare a raselor care nu se potriveşte cu clasificările făcute de ceilalti. Şi o minte deprinsă cu întrebuinţarea unor noţiuni precise, logiceşte, al căror conţinut şi sferă sunt bine determinate, nu poate decât cu greu înainta în lucrarea ei.

Am dat la începutul acestui capitol, clasificarea raselor, admisă de Pittard. Am găsit apoi că d-l Chelcea vor-

beşte de tipuri rasiale noui, cum ar fi între altele cel dac, fără să precizeze, ce raport este între acesta şi cele admise de Pittard după Broca şi Deniker — antropologi bine cunoscuţi.

Dacă mergem mai departe, vom constata acelaş lucru. *Dr. I. Făcăoaru* [1]) admite patru rase europene principale şi anume: 1) rasa alpină, răspândită mai ales în centrul şi sudul Franţei, în Elveţia, Cehoslovacia, Ungaria, România şi Peninsula Balcanică.

Caracterele acestei rase sunt desigur cele stabilite de Pittard în clasificarea lui (la no. 4). Această rasă se găseşte la noi, după spusa autorului, în proporţie mai mare in unele sate din munţii Apuseni.

2) Rasa dinarică, cu caracterele arătate de Pittard (la No. 6), îşi are centrul de aesvoltare în Munţii Dinarici şi este răspândită în Peninsula Balcanciă, Bosnia, Herţegovina, Croaţia, Slovenia, Albania, în centrul Europei şi în Alpii Tirolezi. In ţara noastră se găsesc, după afirmaţia autorului, oameni din această rasă, în special în părţile muntoase ale ţării.

3) Rasa mediteraneană, despre care autorul dă următoarele amănunte: „nordicii însişi recunosc că femeile mediterane sunt de o „frumuseţe îmbătătoare". In cercetările făcute la *National Galery* din Londra, *Havelock Ellis,* a stabilit că frumuseţile celebre feminine se recrutează dintre femeile de rasă mediterană. In Europa oamenii mediterani se găsesc în Spania, centrul şi sudul Italiei, apoi în Franţa, în Belgia, Olanda, în sudul Angliei, în Irlanda şi în sud-vestul Norvegiei.

La noi, elementele mediterane se găsesc într'o proporţie mai mare în vechea ţară" (op. cit. pag. 13).

4) Rasa nordica, asupra căreia nu e nevoie să mai stăruim, este a patra rasă principală admisă de d-l Făcăoaru.

---

1) Dr. I. Făcăoaru: Criteriile pentru diagnoza rasială, ed Institutul de igienă socială. Cluj 1936.

D-sa mai admite apoi câteva rase secundare (4—6) numărul lor neputându-se, deocamdată, limita din lipsă de cercetări amănunțite. D-sa afirmă în privința aceasta, că se întâlnește în țara noastră, în unele regiuni ale Carpaților, și în special în Vrancea, un tip rasial, ale cărui caractere sunt următoarele: „înalt, sau foarte înalt, viguros, brachicefal, fața alungită și plină, pigmentația forte ca la rasa mediterană. Deseori, fața este arămie ca la dinarici. Acest tip se aseamănă cu rasa dalică în multe caractere somatice. Dar pe când rasa dalică e blondă, tipul nostru e brun. D-l H. Sanielevici a întâlnit acest tip și în Muntenia și D-sa l-a și numit „dalicul brun". Am înclina să numim omul cu asemenea trăsături „tipul carpatic" (op. cit. pag. 15).

Din cercetările făcute de autor, în diferite părți ale Ardealului, rezultă că nu poate fi vorba de o unitate de rasă în neamul nostru. Ni se dau astfel fotografii de țărani aparținând diferitelor rase și anume: rasă alpină, rasă dinarică, rasă mediterană, rasă nordică, rasă orientală, c -europeană și mongoloidă.

In figura a 13-a dela pag. 31 se prezintă un grup neselecționat de bărbați din Poiana (Sibiu). In acest grup se găsesc 6 inși de tip mediteran, unul alpin, unul dalic-mediteran, unul nordic-mediteran, unul dinaric-mediteran.

Cu alte cuvinte sunt în aceeași comună reprezentanți ai aproape tuturor raselor europene, unii păstrând caracterele pure ale unei rase, alții prezentând caractere ale diferitelor rase amestecate în chip diferit.

Aceeași constatare reese din figura 14-a care înfățișează un grup neselecționat de femei din Galeș (Sibiu). Și aici găsim trei alpine, două mediterane, o alpină-orientală două alpine-mediterane, două mediterane-alpine, o dinarică-mediterană, o nordică-mediterană (op. cit. pag. 32).

D. C. Georgescu făcând cercetări asupra indicelui cefalic în satul Runcu-Gorj a obținut următorul rezultat asupra numărului total de 244 oameni cercetați din cari 104 bărbați și 140 femei:

	Indice cef.	Bărbaţi	coeficient	Femei	coeficient
hiperdolicocefali	sub 75,9	0	0,0%	17	12,1%
dolicocefali . . .	76—77	3	2,9%	5	3,6%
subdolicocefali .	78—79	7	6,7%	13	9,3%
mezocefali . . .	80—81	12	11,5%	24	17,2%
subbrachicefali . .	82—83	21	20,2%	17	12,1%
brachicefali . . .	84—85	14	13,5%	23	16,4%
hiperbrachicefali .	86 şi peste	47	45,2%	41	29,3%

Dacă se face media măsurătorilor de mai sus, se ajunge la constatarea autorului că indicele cefalic mediu e de 84,7 şi anume 85,4 la bărbaţi şi 84,2 la femei ceeace insemnează că „marea majoritate a populaţiei satului Runcu este brachicefală".

Privitor la înălţime autorul găseşte o medie de 154,2 cm. pentru femei şi 164 cm. pentru bărbaţi.

Insfârşit cu privire la pigmentaţia irisului se constată că la bărbaţi 75,8% au pigmentaţia închisă, iar 21,2% ochi verzui, numai 3% avându-i albaştri. La femei 76,5% au ochi bruni, 16,2% verzui, iar 7,3% albaştri. Faptele sunt date fără concluzii cu privire la rasă. (Schiţa antropologică a satului Runcu-Gorj în *Sociologia Românească*. An. I, No. 5, 1936, pag. 25 şi urm.)

D-l profesor *C. Rădulescu Motru*, a adus în şedinţa dela 28 Martie 1941, la cunoştinţa Academiei Române, rezultatul cercetărilor antropologice întreprinse din iniţiativa şi îndemnul d-sale de către d-l I M. Nestor, şef de lucrări al laboratorului de psihologie experimentală, ajutat de o echipă de licenţiaţi ai Facultăţii de Litere şi Filosofie. Deocamdată, se aduce la cunoştinţa publicului rezultatul cercetărilor asupra indicelui cefalic. Cercetările au fost întreprinse asupra a 143.856 indivizi (bărbaţi, femei şi copii), din 362 localităţi diferite. S'au admis ca tipuri craniene următoarele: dolicocefal, cu indicele sub 76, mezocefali cu indicele între 76—81, brahicefali cu indicele între 81—86 şi hiperbrahicefali cu indicele peste 86.

Cum se vede, s'au suprimat din clasificarea lui Broca şi Deniker, tipul hiperbrahicefal, subdolicocefal, şi subbrahicefal, adaptându-se acestei clasificări simplificate indicele cefalic, care devine astfel puţin diferit de cel admis.

Media indicelui cefalic obţinut din toate cazurile cercetate eset 84,1 — adică indicele brahicefal, pe când Pittard, din cercetarea a mult mai puţine cazuri găsea media 82,92 — ceeace corespunde în clasificarea Broca-Deniker, subbrahicefaliei apropiată mult de brahicefalie.

Repartizându-se apoi numărul total (143.856) al cazurilor cercetate la diferitele tipuri craniene, se află că 58.953 (adică 40,9%) sunt hiperbrahicefali; 43.482 (adică 30,3%) sunt brahicefali; 36.828 (adică 25,6%) sunt mezocefali şi 4.593 (adică 3,2%) sunt dolicocefali.

Rezultatul acesta diferă mult de al lui Pittard care afirma — cum am văzut — că craniile dolicocefale se găsesc în număr aproape egal cu cele brachicefale, acestea având o mică predominare asupra celor dintâi.

Raportarea indicelor de mai sus la rasele cărora aparţin Românii, duce după d-l I. M. Nestor la următorul rezultat: în Muntenia, Transilvania, Oltenia şi Banat, găsim rasa alpină; în Moldova predomină la bărbaţi — în mediul rural — rasa nordică, la bărbaţii din mediul urban rasa alpină, iar la femei rasa dinarică; în Bucovina găsim rasa alpină, exceptând femeile din mediul rural, cari aparţin rasei dinarice; în Dobrogea, în sfârşit, predomină rasa nordică, femeile aparţinând însă rasei dinarice [1]).

Pentru a termina cu expunerea rezultatului cercetărilor întreprinse pe baze antropologice, să vedem, în sfârşit, ce spune d-l O. G. *Lecca*, cu privire la această problemă.

D-sa încearcă să vadă cari sunt „exponenţii etnici" ai poporului român, din cercetarea tipurilor antropologice individuale la mai multe generaţii. (O. G. *Lecca* Cerceta-

---

1) C. Rădulescu-Motru, Tipul rasial românesc după indicele cefalic. Revista Fundaţiilor Regale. Anul VIII, 1 Aprilie 1941.

rea caracterelor rasiale la Români prin analiza antropologică. Memoriile științifice ale Academiei Române. Seria III, Tom. VIII, Mem. 3).

In această cercetare, s'ar putea vedea — crede d-sa — și dacă există legi, conform cărora se face ereditatea somatică. Autorul recunoaște, că diferiții indivizi moștenesc în proporții diferite caracterele celor trei rase admise de d-sa, ca rase fundamentale ale Europei și anume: rasa nordică, cea mediterană, și cea alpină.

D-sa presupune că procentul uneia din aceste rase — fără să precizeze care — va fi mai mare ca al celorlalte, în totalitatea populației românești.

Este însă de cercetat, dacă „acest procent e al tuturor caracterelor rasiale, sau numai al unora (cum de ex. forma craniului, care interesează în primul rând anchetele antropologice în serie)".

Metoda, pe care autorul o socoteste mai nimerită pentru lămurirea problemei, este să se cerceteze caracterele antropologice la mai multe generații ale unei familii — metodă pe care a aplicat-o chiar membrilor familiei sale: copii, părinți, bunici și străbunici.

Concluzile care rezultă din această cercetare sunt următoarele: 1. Nu se confirmă legile lui Mendel, fiindcă există asemănări între urmași și ascendenți, fie prin ereditate directă, fie prin ereditate întreruptă și prin atavism. In cazul dat, ereditatea multor caractere e neregulată.

2. Caracterele nordice „chiar numeroase și repetate" — în special culoarea părului și a irisului — nu rezistă în fața celor mediterane și alpine. 3. Dispariția caracterelor nordice la Români, ar putea să se datorească climei și solului.

Pe baza acestor cercetări se scoate următoarea concluzie: „o străveche ereditate eurasiată apasă asupra noastră. Cele trei rase: nordica, cu variantele ei, mediteraneană, alpină (și alte rase mongoloide) au lăsat toate urme, în proporții și în combinații diferite, în ascendența noastră. Preponderența uneia din ele nu e o regulă — foarte

adesori amestecul caracterelor ne face să șovăim în fața unui portret antropologic".

Să facem acum, înainte de a merge mai departe, un mic popas, spre a ne da seama de rezultatele obținute și de folosul pe care l-am putea trage din ele, pentru stabilirea însușirilor sufletești ale poporului român.

Măsurătorile antropologice, făcute până acum, ne dau, cum zice Pittard, o idee aproximativă despre tipul fizic al Românilor. Prudența omului de știință e firească, mai ales, dacă ținem seamă că măsurătorile sunt față de totalitatea poporului român relativ puțin numeroase, chiar dacă ținem seama de marele număr de cazuri cercetate de d-l I. Nestor.

Ce ne poate spune însă, cu privire la rasele ce intră în compunerea poporului român și mai ales cu privire la proporția lor față, fie de totalitatea lui, fie pentru diferitele regiuni locuite de el, faptul că înălțimea medie este de 1,66 m. sau 1,67 m. când aceasta este, cum singur Pittard afirmă, media europeană?

Chiar dacă adăogăm la acestea, amănuntul că Românii din anumite ținuturi (din câmpia Dunării, din Bucovina, din ținuturile de munte, etc.) ajung până la media de 1,70 m., precum și că, în raport cu înălțimea, crește și brahicefalia, încă nu se vede ce legătură pot avea acestea cu problema sufletului poporului român, care este, desigur, deosebit de al celorlalți europeni.

Tot așa problema, dacă brahicefalia este mai răspândită decât dolicocefalia, sau dacă este egal de răspândită ca ea, precum și dacă fețele chamaeprosope — scurte și late — și nasurile leptorrhiniene sau ochii de culoare închisă, se găsesc în proporție mai mare, sau mai mică — nu vedem în starea actuală a cercetărilor, la ce concluzii ne poate duce cu privire la sufletul românesc. Ar trebui cel puțin — deși și în cazul acesta încă ar fi de văzut ce foloase putem trage — să cunoaștem, cum spune d-l *N. Lahovary* (Istoria și o nouă metodă de determinare a raselor) nu numai caracterele fizice gene-

rale ale neamului nostru, ci și repartiția geografică a diferitelor rase pe pământul românesc, precum și — zicem noi — proporția precisă în care fiecare rasă intră ca element component al populației totale.

Așa ceva nu s'a făcut.

Nu se poate desigur spune că ne ajută cu ceva în direcția arătată, coeficienții obținuți de Pittard cu privire la pigmentație. Acest antropolog afirmă că majoritatea Românilor sunt bruni; că în vechiul Regat numai 18% ar avea ochii cenușii, verzi sau albaștri; că 21% au păr castaniu deschis sau blond; că 51% au ochi negri; proporția blonzilor crește însă în Moldova și Bucovina.

Cifrele acestea sunt, firește, cu totul aproximative, dat fiind numărul redus al indivizilor cercetați. Și apoi ce ne spun ele cu privire la rasele din cari se trage poporul român, precum și despre proporția în care ele au intrat în compunerea lui?

Să ne gândim de ex. numai la amănuntul că ochi de culoare închisă au și cei de rasă dinarică, și cei de rasă alpină și cei de rasă mediteraneană, precum și că ochi de culoare deschisă nu au numai nordicii.

Din cercetările d-lui I. Făcăoaru — care firește ar trebui completate și confirmate prin cercetări similare în restul țării, s'a văzut cum în două sate ardelene, populația este pe de o parte formată din tipuri rasiale diferite, din care nu lipsește nici tipul dalic, iar pe de altă parte că există tipuri numeroase cu caractere mixte rezultate din încrucișarea așa ziselor rase pure, fapt care complică și mai mult chestiunea.

Lucru și mai interesant, dar și producător de nedumeriri pentru cel ce vrea să obțină idei clare în acest domeniu de cercetări, este faptul că se găsesc în sânul populației românești, tipuri noui de cranii — și deci rase — cum ar fi între altele tipul dac de care vorbește d-l Ion Chelcea.

Tipul acesta rasial, așa cum îl găsește d-l Chelcea la Moți nu știm dacă-l putem pune și unde anume în rasele admise de Pittard.

Tot aşa, d-l Făcăoaru vorbeşte, cum am văzut, de un alt tip rasial de dalicul brun, sau tipul carpatic, care iarăşi este prea puţin cunoscut. S'ar putea pretinde că acestea sunt rase secundare, dar chiar aşa, este nevoie încă de cercetări numeroase, spre a se cunoaşte toate formele pe care le pot lua Românii, din punct de vedere antropologic. In special pentru neamul nostru, antropologia nu poate spune — decât prea puţin — şi pe acest puţin, fireşte, nu se poate întemeia o ştiinţă serioasă a psihologiei colective

Mai este apoi încă ceva, care complică şi mai mult problema, când e vorba de consecinţele ei în domeniul psihologiei colective. Ereditatea umană nu e aşa de simplă, cum ar părea la o observaţie superficială. Cercetarea făcută de d-l O. G. Lecca, cu privire la transmiterea caracterelor fizice, prin ereditate, confirmă un adevăr care se impunea *apriori*.

Legile lui *Mendel* care se stabilesc prin cercetări făcute asupra unor anumite calităţi contrastante ale plantelor — cum ar fi de ex. culoarea florilor, sau aceea a boabelor de mazăre, sau pe cercetări asupra culorii unor animale, cum ar fi culoarea albă sau cenuşie închisă a şoarecilor, etc., — îşi găsesc cu greu aplicarea la om, unde atâtea şi atâtea calităţi se imbină în chipuri atât de diferite, în tipul fizic al cuiva. Dealtfel cercetări făcute pentru verificarea acestor legi au dovedit că ele nu se aplică cu rigiditate la totalitatea cazurilor de ereditate.

Se obiectează între altele, că, dacă la florile de mazăre — de ex. — unul din caracterele contrastante, să zicem culoarea roşie, este dominant, iar celălalt — adică culoarea albă — e recesiv, dispărând cu totul la hibrizi — în prima generaţie — cu alte cuvinte că, dacă se polenizează florile roşii cu polen dela cele albe, din seminţele produse vor ieşi, în prima generaţie, numai plante cu flori roşii — acesta find caracterul dominant — totuşi nu se întâmplă totdeauna aşa.

S'a observat, de ex. că avem cazuri de ereditate ames-

tecată, pe care Mendel nu le-a prevăzut. Astfel: când se încrucişează, între altele, florile de regina nopţii (mirabilis) cu flori albe, cu varietatea care are flori roşii, plantele cari se nasc, nu au florile nici roşii nici albe, ci de culoare roză, intermediară între cele două culori. Dacă apoi se încrucişează iepuri de casă cu urechi lungi, cu iepuri ale căror urechi sunt scurte, se obţin pui cu urechi de lungime intermediară.

Iar dacă ne referim la oameni, copiii născuţi din tată de rasă albă şi mamă de rasă neagră, nu vor fi nici albi, nici negri, niciuna din cele două culori nefiind dominantă în sens mendelian pur, ci vor avea o culoare a pielei intermediară între alb şi negru *(Edwin Grant Conklin L'hérédité et le milieu,* Flammarion, Paris 1920, pag. 171 şi 173).

Edwin Grant Conklin arată de aceea, că dificultăţile ce se întâmpină, când vrem să aplicăm la om legile lui Mendel privitoare la ereditate, sunt foarte mari. Şi lucrul se explică uşor, dacă ţinem seama de faptul că un om nu e niciodată urmaşul unei serii de ascendenţi de rasă pură — aşa cum exista în mod natural, sau cum se poate realiza în mod artificial la plante şi la animale — şi aceşti ascendenţi sunt fiecare produsul unei eredităţi destul de complicate, cu atât mai complicate, cu cât ne scoborîm mai mult înapoi în trecut. Apoi experienţele, care se pot realiza cu atâta uşurinţă la plante şi animale, nu se pot face cu omul. Şi în sfârşit, chiar dacă prin imposibil s'ar încerca astfel de experienţe, ele n'ar putea nici pe departe să ducă la rezultate concludente, pentru motivul, că omul se înmulţeşte greu, iar numărul descendenţilor săi este cu totul redus. „N'au existat de cât 60 de generaţiuni umane dela începutul erei creştine, pe când *Jennings* obţine atâtea generaţiuni în două luni la *Paramoecium* şi Morgan tot cam atâtea în doi ani la *Drosophila.* In faţa acestor dificultăţi serioase nu e surprinzător că mecanismul eredităţii unui număr de caractere omeneşti este încă nesigur", *(Edwin Grant Conklin,* op. cit. pag. 171—173).

Dealtfel încercările ce s'au făcut de a stabili anumite caractere dominante în ereditatea omenească, privesc mai mult caractere de ordin patologic, numai un mic număr fiind caractere normale. „In multe cazuri, zice Conklin, observaţiunile nu sunt încă de ajuns de numeroase pentru a determina cu certitudine, dacă un caracter este'dominant sau recesiv; clasificarea caracterelor trebuie deci să fie încă, pentru unele dintre ele, considerată numai ca o încercare" (Idem, op. cit. pag. 176—177).

Cum se vede, ştiinţa biologiei este foarte prudentă în afirmaţiile ei cu privire la ereditatea umană. Cercetările ei justifică afirmaţia că aproape în totalitatea cazurilor de ereditate normală, nu putem şti ce caractere somatice vor avea copiii unei familii.

Rezultă de aici, că chiar cunoscând, să zicem, prin cercetări minuţioase — acestea dealtfel sunt imposibile — care sunt caracterele rasiale ale unei singure generaţii la un popor, nu am făcut mare progres în rezolvarea problemei noastre. Să admitem astfel că am avea înregistrată individual întreaga populaţie românească cu indicaţii precise în dreptul fiecăruia despre rasa căruia aparţine şi că am obţine astfel şi coeficientul în care fiecare rasă este reprezentată în totalul populaţiei noastre. Cu aceasta nu s'au rezolvat toate greutăţile problemei fiindcă: 1) chiar din părinţi de aceiaşi rasă (să zicem dinarici) se pot naşte copii de altă rasă pură sau corcituri de rase diferite în cazul, dealtfel firesc, în care părinţii au printre ascendenţii lor indivizi de alte rase; 2) cum căsătoriile nu se fac în primul rând pe consideraţiuni de rasă (de rasă, nu de neam sau naţionalitate), urmează că soţul şi soţia vor fi aproape în unanimitatea cazurilor de rase diferite, pure, şi mai ales amestecate — ceeace va provoca la descendenţi un şi mai mare amestec de caractere rasiale [1]).

---

1) Aşa se explică afirmaţia d-lui H. Sanielevici că mama e *predominant* dalică (deci cu însuşiri rasiale mixte, în care predomină cele dalice); că doi fraţi ai săi sunt tot predominant dalici; că un altul este dalic pur şi că d-sa este dinaric.

Genereţia următoare se va prezenta deci probabil în proporţii de rasă sau de combinaţiuni de rase, cu totul altele decât generaţia anterioară.

Consideraţiuni similare l-au dus, probabil, pe d-l *O. G. Lecca* la un calcul interesant. In anul I al erei creştine, fiecare dintre noi, (în 57 generaţiuni) numărăm 239.000.000.000.000.000 strămoşi! Această cifră incalculabilă redusă în realitate la mult mai puţin din cauza indivizilor care se repetă în ascendenţa noastră de mai multe milioane de ori, însemnează totuşi de nenumărate ori populaţia totală a Europei (şi a Asiei şi pentru unii a Africei) din epoca lui Isus Hristos. Ţinând socoteală de strămoşii comuni şi reducând această cifră la minimum, urmează totuşi că fiecare European din zilele noastre descinde din toţi oamenii de diferite rase, care trăiau atunci. Se poate deduce de aici, cât de fictivă este „unitatea de origină de care oamenii unei aceleeaşi naţiuni fac atâta caz!" *(O. G. Lecca L'homme, Les origines, les races,* ed. Société Royala Belge d'Anthropologie et de Préhistoire. 1931). Fireşte, este aici de făcut rezerva că, dacă nu poate fi la o naţiune vorba de unitatea ei de origine din punct de vedere al rasei, apoi se poate totuşi vorbi de „o unitate de origine" istorică şi psihologică — singurele pe care se pot întemeia solid popoarele.

Ne va obiecta însă cineva că, dacă poporul român este format din elemente rasiale atât de variate. dacă este atât de *„curcit"*, nu se petrec lucrurile la fel la toate popoarele. Noi am fi deci într'o inferioritate vădită faţă de acele popoare, la cari unitatea sufletească se clădeşte pe temelia solidă a unităţii somatice.

Credinţa aceasta e greşită. Nici alte popoare nu pot vorbi şi mai ales nu se pot mândri — dacă aceasta poate fi o mândrie justificată — cu o unitate închipuită de rasă. Dacă ne adresăm astfel lui Pittard spre a ne lămuri asupra unităţii de rasă, despre care dela Gobineau încoace s'a făcut de către rasişti atâta caz, iată ce aflăm: „Marele public, în virtutea unui fel de miraj psihologic, îşi

face despre tipul german o imagine particulară. Ea este, în linii mari aceia a unui om de statură înaltă, cu ochi de culoare deschisă, cu pielea roză, cu părul blond și al cărui craniu este alungit (turtit). Acesta e marele dolicocefal blond scos la modă de gobiniști și căruia i se cuvenea de drept, grație însăși rasei sale, un așa de nobil destin! Astfel de caractere morfologice sunt cu abundență exprimate de regiunile septentrionale ale țării. Dar există și milioane de Germani care nu aparțin deloc unui astfel de tip". (*Pittard* op. cit. pag. 193).

N'are cineva decât să privească atent pe numeroșii soldați ce se perındă pela noi, spre a se convinge de acest adevăr.

Ceva mai mult, Evreii înșiși, care prin religia lor sunt mult mai feriți decât toate celelalte popoare de amestecul cu populațiunile în mijlocul cărora trăiesc, nu sunt un popor de rasă unitară. De aceea Pittard zice: „Se cuvine să ne întrebăm în fața unor anumite analize etnice, câți Evrei tipici, din aceia care au constituit în jurul Mării Moarte, poporul înflăcărat pe care-l știm, poporul ales, cuprinde cutare sau cutare grup evreiesc". (*Pittard* op. cit. pag. 430). Putem dealtfel adăuga aici părerea fiziologiștilor P. Lester și J. Millot care mergând mai departe decât Pittard, contestă chiar putința unei clasificări a oamenilor după rase: „Rasa, zic ei, este îndelimitabilă, nu i se pot stabili în chip precis contururile și fiecare trece prin tranziții nesimțite la cele învecinate. Care e întinderea variațiilor pe care e cineva în drept să le admită în sânul unei rase? Aceasta trebuie ea să fie constituită de un singur tip somatic sau este ceva legitim, dimpotrivă să grupăm mai multe din aceste variații sub aceiași etichetă rasială? Din ce moment avem a face cu o rasă nouă? Despărțiturile pe cari sunt obligați antropologii să le facă sunt în mod forțat arbitrare și variază deci după autor... Nici un criteriu sigur nu avem pentru a ne călăuzi în această lucrare de discriminare; de aceia printre numeroasele definiții ale rasei, care au fost propuse, nici una nu ne oferă un mijloc de a fixa numărul despărțiturilor

ce sunt de făcut, precum nu ne arată locul precis unde ele trebuiesc făcute" (Les Races humaines, Paris 1936, pag. 38 cf. *G. Hardy, La Géographie psychologique,* Paris et Gallimard 1939, pag. 160).

Mai este apoi de observat încă ceva, care complică chestiunea aceasta a rasei. După părerea, uneori mărturisită, alte ori nemărturisită a antropologilor rasişti, rasa — mai ales când e pură — îşi păstrează intacte în decursul unui şir nenumărat de generaţii, caracterele ei. Omul dolicocefal blond a avut aceste caractere în timpul lui Tacitus, le are astăzi şi le va avea mereu în viitor. Dar de unde vine acest dolicocefal blond? Cum şi când a apărut el ca rasă deosebită? Se trage el cumva dintr'una din rasele primitive preistorice cum ar fi omul dela Cro-Magnon, presupus de D-l H. Sanielevici? La această întrebare, nu ne dă un răspuns temeinic. Acest om apare deodată ca un *deus ex machina* pe suprafaţa pământului şi se menţine apoi neschimbat în şirul lung, am putea zice nesfârşit, de când se desfăşoară viaţa omenească preistorică şi istorică.

Iată însă că imutabilitatea rasei şi neputinţa de a se creia noi rase omeneşti este pusă la îndoială de unii cercetători, care, ceva mai mult, caută să dovedească că chiar în timpurile istorice s'au creiat, sau sunt pe cale să se creieze tipuri rasiale noi. Se citează astfel cazul peste măsură de interesant al cercetărilor făcute de o comisiune de anchetă constituită de senatul Statelor Unite americane şi condusă de antropologul Boos, care a ajuns la concluzia că emigranţii veniţi din diferite ţări şi aparţinând la rase deosebite, tind să se confunde ca tip cu aceia în mijlocul cărora se stabilesc! „Forma chiar a capetelor, lunguieţe sau rotunde, ar varia sau s'ar apropia repede de o medie uniformă: aceasta sub influenţa evidentă (dacă cel puţin e să credem pe anchetatori) a mediului, a temperaturii, a luminii, a alimentaţiei..." *(Lucien Favre* La terre et l'évolution humaine. Paris 1938, pag. 121). Aşa încât te întrebi, dacă nu cumva a avut dreptate H. St. Chamberlain când a afirmat (die Grundlagen des neun-

zehnten Iahrhunderts) că „unei rase extraordinare (cum au fost Elenii și Romanii citați de el) îi premerge o amestecătură de sânge?" (cf. *C. R. Motru Filosofia lui Huston Stewart Chamberlain,* Noua Revistă Română Nr. 17, 1900).

Concluzia firească ce putem scoate din toate acestea este că pe baza atât de șubredă a unor cercetări antropologice, care sunt de abia la începutul lor și din cari rezultă pentru un moment că toate popoarele europene existente sunt un amestec mai mult sau mai puțin complicat de rase, nu se poate întemeia deocamdată studiul psihologiei unui popor. Lucrul acesta l-au simțit și anumiți oameni de știință, care și-au îndreptat cercetările lor în altă direcție cu speranța, că vor găsi criterii mai sigure de natură somatică spre a distinge rasele umane. Așa s'a ajuns și în alte țări și la noi — și aceasta ne interesează în mod deosebit — la analiza sângelui omenesc, despre care urmează să spunem câteva cuvinte.

D-l *Gh. Popovici* [1]) socotește, în bună parte pe drept, că Antropologia nu a izbutit cu metodele ei să stabilească „frontierele între popoare", de aceia se vede obligat să recurgă în cercetarea sa la metoda analizei sângelui, prin care crede, că se pot distinge mult mai precis rasele.

Iată cum a luat naștere această metodă. In cursul războiului din 1914—1918 medicii, recurgând la injecții cu anumite seruri pentru imunizarea contra diferitelor boale, au observat fenomenul ciudat că sângele diferiților indivizi nu reacționează la fel. Această observație a dat prilej la cercetări mai amănunțite, care au dus la constatarea interesantă că, compoziția serului și a globulelor roșii variază la diferiți indivizi și că, precizând lucrurile mai de aproape, există patru feluri de sânge denumite de atunci încoace: sângele A, sângele B, sângele AB și sângele O. Cum se face distincția între ele? Serul sângelui A însemnat cu litera α (alfa) pus în contact cu sângele B,

1) G. Popovici, Le problème des populations de la Roumanie vu à la lumière des recherches sur les races d'après le sang, Revue de Transylvanie, 1938, Tome IV, Nr. 1—4.

aglutinează globulele acestuia; serul lui B, însemnat cu litera β (beta) produce acelaş efect asupra globulelor sângelui A. Acest fapt se datoreşte prezenţei în ser a unui anticorp şi cum „anticorpurile se formează în raport cu corpurile streine, aceste *isoreacţiuni* arată că globulele unor anumiţi indivizi sunt străine globulelor altor indivizi din acelaş popor". Vom avea deci rase deosebite după calitatea şi proprietăţile constatate la sângele indivizilor cercetaţi. Astfel cei cu sângele A vor forma rasa sanguină A sau II; cei cu cângele B vor forma rasa sanguină B sau III. Mai există o rasă sanguină AB sau I, care se caracterizează prin faptul că globulele sângelui indivizilor din această rasă sunt aglutinate de serul ambelor grupe anterioare (adică A şi B), dar în schimb serul lor (al indivizilor din rasa AB) nu poate aglutina deloc globulele acestor grupe. Avem în sfârşit o a patra calitate de sânge denumit O sau IV. Aici globulele roşii nu pot fi aglutinate de serul α şi β, dar serul ei aglutinează globulele roşii ale celorlalte grupe.

Inainte de a expune rezultatele la care au dus cercetările d-lui Popovici să luăm câteva amănunte, cu privire la metoda aceasta de cercetare asupra rasei, din studiul d-lui N. Lahovary asupra căruia vom reveni apoi mai târziu. *(N. Lahovary, Istoria şi o nouă metodă de determinare a raselor. Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială Anul VII, 1927, pag. 122 şi urm.).* Cercetările ştiinţifice zice acest autor, au dovedit că, calitatea sângelui unui individ nu se modifică în niciun chip şi sub nici o influenţă în decursul vieţii sale; că sângele A este ereditar, conform legilor lui Mendel aşa cum e şi B; iar sângele AB este un produs accidental; că în sfârşit însuşirile sângelui A şi B sunt dominante, iar sângele O se prezintă ca „o clasă de eliminaţie, neutră sau recesivă".

Este apoi de reţinut faptul că toate aceste feluri de sânge se găsesc la fiecare neam dar variază proporţia lor, care rămâne aproape constantă la un grup etnic, cât timp

el este omogen. Proporţia aceasta se schimbă numai spre graniţele grupului, adică acolo unde se produc amestecuri de sânge cu alte grupe. Cifrele obţinute cu privire la proporţia diferitelor feluri de sânge servesc la stabilirea „indicelui biologic de rasă" după formula $I = \frac{AB+A}{AB+B}$

Sângele A este mai răspândit în Europa şi în special în apusul acestui continent, iar sângele B este mai răspândit în Asia, (în special India) şi Africa, zonele intermediare având sângele amestecat. Indicele biologic al sângelui european e cel mai ridicat, iar cel asiatic e cel mai scoborît. Cunoscând aceste câteva date asupra metodei, să vedem rezultatele obţinute de d-l G. Popovici. D-sa a cercetat (împreună cu d-nii Sabin Manuilă şi Dumitrescu) 20.000 de cazuri şi a scos, din rezultatele obţinute, următoarele concluzii: locuitorii României „diferă mai mult după regiuni decât după naţionalităţi", fiindcă se constată că Ungurii din regiunile muntoase au sângele mai asemănător cu Românii, în vecinătatea cărora trăiesc, decât cu Ungurii din câmpia ungară. Chiar Ungurii din câmpie nu formează o rasă deosebită, ei semănând prin sângele lor — mai ales cei din est — cu Românii din Transilvania.

Românii din regiunile muntoase precum şi Ungurii şi Secuii din aceste regiuni au sânge european (la fel cu al locuitorilor din Alpi, Italia de nord, Valea Rinului, Scandinavia). Acest sânge „oferă o puritate europeană care nu se întâlneşte decât în puţine regiuni muntoase ale Europei". Aceasta îl determină pe autor să creadă că Ungurii din aceste ţinuturi sunt Români maghiarizaţi. In ţinuturile de margine ale pământului românesc se găsesc în schimb urme de amestec al sângelui european cu cel al rasei asiatice — fapt care s'ar datori amestecului cu sânge slav, nu unguresc.

Profesor V. Papilian şi docent dr. C. C. Velluda [1]) au

---

1) Cercetări asupra grupurilor sanguine la Moţi. Academia română, Memoriile Secţiunii ştiinţifice, Seria III, Tome 4, Mem. 10.

cercetat prin metoda analizelor sanguine pe Moţii dela confluenţa celor două Arieşuri pe care îi socotesc „cei mai puri din punct de vedere etnic", dat fiind că naţionalităţi streine nu s'au stabilit nici odată aici. Autorii acceptă părerea D-lui Tache Papahagi, că Moţii ar fi o „entitate aparte" care se deosebeşte mult de celelalte ramuri ale neamului romănesc, asemănându-se mai mult cu Istro-Românii.

S'au cercetat în total 924 persoane din cari 549 bărbaţi şi 375 femei. Rezultatul este că 52,81% aparţin grupei sanguine europene A; 27,49% grupei O; 14,72% grupei B. şi în sfârşit 4,98% grupei AB. Rezultate apropiate de aceştia au obţinut şi alţi cercetători români citaţi de autori. Astfel D-nii *Popovici* şi *S. Manuil* au găsit în Transilvania 40,93% din grupa A; *Rainer* şi *Dumitrescu* au găsit 43,65% în diferite comune (Nerejul, Drăguşi, Fundul Moldovei); *Râmneamţu* şi *David* ajung până la 48% pentru grupa A; *D. C. Georgescu* găseşte la Runcul-Gorj 38,2%; în sfârşit Dr. *Râmneanţu* ajunge până la 60,2% în com. Şanţ (Năsăud). Din toate rezultă „proporţia mare a proprietăţii europene şi relativ mică a celei asiatice B". N'avem să intrăm aici în amănuntele tecinice cu privire la calcularea diferiţilor indici, graţie cărora se stabileşte cărei rase (nordice, alpine sau mongoloide) aparţin indivizii cercetaţi. Ne vom mulţumi cu rezultatele precizate de autori în concluzie: a) Moţii se aseamănă mult prin compoziţia sângelui lor cu popoarele occidentale şi nordice, adică cu Italienii din Nord, Francezii, Portughezii, Germanii, Scandinavii, Danezii; b) Moţii au indicele european mai ridicat decât restul Românilor din Transilvania şi din vechiul regat — ceeace înseamnează că s'au păstrat mai neamestecaţi cu alte rase; 3) din punct de vedere al rasei, Moţii pot fi clasaţi ca alpini „cu o componenţă nordică accentuată". Concluzia finală a autorilor este, că Moţii sunt de origină celtică.

D-l *N. Lahovary* socoteşte, că metodele după care se calculează indicele biologic de rasă sunt neîndestulătoare ca să pună în lumină deosibirile între popoare, căci

formula după care indicele e stabilit îi dă o amplitudine mică şi pune în evidenţă numai deosebirile mai mari, pe când dă rezultate aproape identice pentru popoare care, deşi înrudite, sunt totuşi bine diferenţiate". *(N. Lahovary* op. cit. pg. 144).

D-sa găseşte că trebuie să se folosească o altă metodă de calcul spre a pune mai bine în evidenţă „*afinităţile* etnice" ale diferitelor popoare. Dacă vrem să stabilim aceste afinităţi între două popoare date, procedăm după D-sa în chipul următor: 1) lăsăm la o parte grupa O; luăm coeficientul lui AB şi-l adunăm cu coeficientul lui A; luăm din nou coeficientul lui AB şi-l adunăm cu B. Găsim astfel să zicem pentru Români AB=7,7, A=40 şi B—15. Rezultatul operaţiunii după regula de mai sus va fi: 7,7+40=47,7 iar 7,7+15=22,7. Adunăm cele două sume obţinute şi vom avea: 47,7+22,7=70,4. Facem acelaş calcul pentru un alt popor, cu care vrem să comparăm poporul român. Alegând, să zicem, poporul grec, vom avea: 4,0+41,6=45,6 şi 4,0+16,2=20,2, totalul 45,6+20,2=65,8. Dacă facem acum diferenţa între suma 70,4 obţinută pentru Români şi 65,8 obţinută pentru Greci, vom avea 70,4—65,8=4,6. Cifra 4,6 obţinută din aceste calcule numeşte D-l N. Lahovary indice de deosebire.

Se pot face astfel de calcule comparând diferite popoare pentru care se cunosc, evident, coeficienţii lui A şi B şi lui A.B. Nu este nevoie să umplem paginile acestui studiu cu cifrele diferite pe care le dă D-l N. Lahovary. Ne vom mulţumi cu cele ce ne interesează mai deaproape. Aflăm astfel de exemplu că între Ruşii nordici şi cei din Rusia meridională se găseşte un indice de deosebire de 11,4, indice foarte mare, dacă-l punem alături de indicele 3,1 dintre aceiaşi Ruşi şi Slovaci. Un indice tot atât de mare de deosebire există între Ruşii nordici şi Sârbi (13,8) sau Bulgari (14) sau Români (14,8). Dacă se compară acum Ruşii din Ucraina cu alte neamuri, se găsesc indici de deosebire şi mai mari. Astfel se obţine indicele 24,5 faţă de Sârbi, 24,6 faţă de Bulgari, 25,5 faţă de Români, 17,5 faţă de Unguri, 31,5 faţă de Germanii bal-

tici, 34 față de Englezi. Cu cât indicele e mai mare cu atât se dovedește că compoziția sângelui popoarelor comparate e mai deosebit. Din cifrele de mai sus rezultă că nu există o rasă slavă unitară — lucru pe care-l afirmă și Antropologia. Poporul rus e compus din cel puțin patru rase sanguine, dintre care unele au mai mult, altele mai puțin sânge asiatic. Bulgarii și Sârbii, vecinii noștri, „se înrudesc mai mult cu Grecii, cu Românii și cu Austriacii și Germanii din Germania centrală" (op. cit. pg. 146).

Să vedem acum și rezultatele care privesc pe vecinii noștri Ungurii. Comparați cu alte popoare ei ne dau urmatorii indici de diferență: Ungurii comparați cu Slovacii 17,7; cu Germanii 16,2; cu Sârbii 14,6; cu Românii din șes 9; cu Românii ardeleni 9,7; cu Polonezii 7,7. Rezultă de aici o apropiere a Ungurilor de Români și de Polonezi. Faptul acesta s'ar datori, după autori, nu amestecului de sânge între Români și Maghiari, ci amestecului de sânge al Românilor din evul mediu, cu acela al populațiunilor cu indice scăzut, cum ar fi de exemplu Cumanii înrudiți cu Ungurii.

Dacă cercetăm în sfârșit mai de aproape indicele de deosebire între Români și alte popoare, obținem următoarele cifre: față de Bulgari 5, față de Sârbi 5,5, față de Germani (baltici) 6, față de Austriaci 6,5, față de Șvabi 8,5, față de Unguri 9,5, față de Sași 11, față de Slovaci 11,5, față de Francezi 12, față de Italieni (din nord) 13,5, față de Ruși (nord-vest) 15, față de Italieni (meridionali) 15,5.

Pe temeiul comparației acestor indici de deosebire, D-l N. Lahovari ajutându-se și de date istorice și antropologice se crede îndreptățit să scoată următoarele concluzii:

Există o apropiere între Români și grupările etnice din Europa centrală și Europa sud-orientală. Ungurii pe cari cercetările anterioare prin analiza sângelui îi găseau apropiați de Românii din Ardeal, sunt socotiți de D-l N. Lahovari cei mai depărtați de ei. Mai departe, există o apropiere mai mare între Sârbi, o parte din Bulgari, din Greci și chiar Germani din Banat și Austria, între ei, decât

intre aceştia şi Români, care deşi se apropie ca indice biologic de ei, totuşi au „o individualitate etnică destul de accentuată". In sfârşit — dacă am înţeles bine — Românii par a se înrudi şi cu populaţiunile vechi slave din Germania orientală.

Dat fiind faptul că D-l N. Lahovary îşi aplică metoda indicelui de deosebire asupra cifrelor obţinute de diferiţi cercetători prin isohemoaglutinare şi, ţinând seamă de observaţia anterior făcută de noi, că acele cifre au nevoie să fie confirmate prin întinderea cercetărilor asupra populaţiunii din toate regiunile ţării, este evident că concluziile la care ajunge pe temeiul lor sunt provizorii. Această lipsă a simţit-o de sigur şi D-l N. Lahovary, fiindcă în ipotezele ce făureşte apoi, recurge şi la date istorice şi la date antropologice. D-sa afirmă contra părerilor D-lor C. Giurescu şi N. Iorga, că Dacii, ca şi toţi Tracii, erau nordici blonzi şi că populaţia românească actuală nu se poate trage, în marea ei majoritate din ei. „Scoborîrea Românilor actuali (dela munte, din Ardeal, Moldova şi Muntenia) din Daci sau Traci, astfel cum sunt arătaţi de autori clasici, e o imposibilitate fiziologică", zice D-sa textual. Singură populaţia românească blondă de azi care se ridică la 15% se trage din Dacii blonzi, peste care s'au mai adăugat în urma năvălirilor şi alţi nordici blonzi (Germani şi Slavi). Restul populaţiei, care e în cea mai mare parte brună, se trage din Iliri de rasă dinarică brahicefală, peste care odată cu colonizarea romană s'au adăugat şi elemente alpine şi mediteraneene. Suntem cum se vede în pură ipoteză, a cărei temeinicie este în căderea istoricilor să o discute.

O privire sumară asupra tuturor cercetărilor făcute în domeniul acesta al delimitării raselor, după compoziţia sângelui ne arată că nu am înaintat prea mult pe tărâmul găsirii unui fundament solid pentru studierea sufletului românesc. Aceasta se datoreşte pe de o parte faptului că cercetările sunt necomplecte, ele mărginindu-se mai mult la populaţia din Ardeal şi în special la Moţi, ceeace,

firește, nu ne poate da lămuriri depline asupra întregii populațiuni a țării românești. Pe de altă parte, nu înțelegem cum au ajuns întemeetorii acestei metode să afirme că legile eredității mendeleene se aplică compoziției sanguine, care se transmite neschimbată urmașilor. Dacă cercetările acestea au început în Germania și Franța, în timpul trecutului răsboi mondial, apoi o socoteală foarte simplă ne poate arăta că analiza nu s'a putut aplica de cât asupra a 3 generații cel mult — și o cercetare redusă numai la un așa mic număr de generații nu poate duce la concluzia că legile lui Mendel se aplică cu strictețe aici. In sfârșit ceva și mai important: nu se vede din rezultatele obținute prin isohemoaglutinare, chiar când metoda e cercetată prin modificarea propusă de D-l N. Lahovari, cum putem baza pe aceste cercetări studiul caracterelor sufletești ale poporului nostru. Așa, ca să luăm un exemplu, rezultă din unele cercetări o mare înrudire de sânge între Unguri și noi — fapt care este explicat, uneori, prin maghiarizarea multor Români, iar alte ori prin amestecul de sânge asiatic (de ex. cuman) în sângele românesc. Admițând că una sau alta din ipotezele explicative e adevărată, prin aceasta nu se înlătură adevărul înrudirii de sânge. Intrebarea firească pe care ne-o putem pune este aceasta: De ce totuși, există atât de mari deosebiri sufletești între Unguri și noi? Intrebare insolubilă pentru moment, afară de cazul când primim afirmația D-lui Lahovary că Ungurii nu au înrudire cu nici unul din grupurile etnice din Sud-Estul Europei.

Și atunci ajungem la următoarea concluzie a tuturor celor expuse până aici: deși s'ar putea ca cercetări, serioase și amănunțite, să schimbe în viitor aspectul problemei, nu putem în stadiul actual al științei să găsim în cercetările antropologice un sprijin solid pentru cunoașterea sufletului poporului român.

PĂMÂNTUL

Dacă, discutând problema rasei, nu am putut găsi isvorul trăsăturilor caracteristice ale sufletului românesc, rămâne să ne adresăm altor factori, dintre cari merită să cercetăm întâi pământul, pe care s'a desfăşurat viaţa neamului nostru.

Studiile antropogeografice, care caută să găsească relaţiuni între felul de viaţă al diferitelor popoare şi pământul pe care ele îşi petrec această viaţă, sunt încă deabia la începutul lor. Ceva mai mult, ele sunt şi contradictorii în rezultatele lor, aşa cum se vede din lucrarea lui Lucien Febvre : La terre et l'évolution humaine (Edition Albin Michel, Paris, 1933), care caută să dovedească, că generalizările cele mai multe cu privire la legătura dintre om şi pământ sunt deocamdată pripite, deoarece cum spune Vidal de la Blache, pe care el îl citează, totul e relativ în legătura omului cu natura înconjurătoare.

Nu putem găsi deci în ele un sprijin solid pentru încercarea, pe care o facem, mai ales dacă ţinem seama şi de faptul că studiul ştiinţific al geografiei ţinuturilor româneşti este el însuşi încă la începuturile sale. Incercarea pe care o facem este deci foarte grea şi nu putem aştepta decât rezultate îndoelnice. Ea trebue totuşi făcută.

Nu are rost să înşirăm aici date amănunţite cu privire la situaţia geografică, la conformaţia pământului românesc, la bogăţiile solului şi subsolului şi aşa mai departe.

Cititorul cunoaşte oarecum acest pământ în trăsături generale. In primul rând ţinuturile acestea locuite de Români sunt aşezate la graniţa între Europa peninsulară şi cea continentală, căreia i se zice Eurasia. Ele sunt cum s'a zis bine, o ţară de graniţă. In ţinuturile fără margini, care se întind dincolo de graniţa noastră răsăriteană, s'au agitat şi se agită încă şi astăzi popoare variate, înapoiate în cultură, unele încă nomade şi astăzi, care au avut mari influenţe asupra soartei poporului nostru şi, probabil — ca să nu facem afirmaţiuni categorice şi riscate — au contribuit într'o măsură oarecare la formarea unora din particularităţile noastre sufleteşti.

Incă dela apariţia noastră ca popor nou, acum aproape 2000 de ani — în fapt neamul tracic care e elementul de bază al fiinţei noastre etnice, are existenţă *multimilenară* pe acest pământ şi acest lucru trebuie afirmat mereu, când e vorba să ne comparăm cu unii vecini ai noştri, cari se laudă cu existenţa lor *milenară* — noi am avut să întâmpinăm mari greutăţi din pricina învecinării cu întinderile nesfârşite dela răsărit, în care trăiau atâtea neamuri neastâmpărate şi doritoare să intre în graniţele marei împărăţii romane. Aşa încât dictonul latinesc: *Ab oriente lux,* se potriveşte mai bine să fie transformat pentru noi în: *Ab oriente omne malum,* sau *ab oriente tenebrae.* Năvălirile barbare care au întunecat, în cursul evului mediu, viaţa neamului românesc, atâta timp, încât i s'a putut contesta însăşi existenţa pe pământul lui propriu, au fost totuşi rău înţelese de mulţi istorici. Ce putea fi năvălirea unor triburi barbare în acele timpuri? Ce însemnătate numerică puteau avea Goţii sau Hunii sau Cumanii sau toate celelalte neamuri, care s'au scurs pe la noi în acele vremuri, multe dispărând chiar curând? Nu putea fi vorba, nici de zeci de milioane, nici de milioane de oameni, care în mod firesc nu şi-ar fi găsit, în năvala lor, mijloacele de existenţă în prădăciuni. Cine ştie ce înseamnează hrana unei armate în timpurile noas-

tre, își dă bine seama că aceste popoare năvălitoare trebuiau să fie relativ reduse la număr.

In chipul acesta ele nici nu puteau prezenta pentru popoarele, peste care năvăleau, pericolele atât de mari, pe care mulți și le-au închipuit. Să ne gândim de pildă la năvălirea Vizigoților — primii năvălitori pe teritoriul corespunzător Moldovei și Munteniei. Acest popor nu putea înainta, înpânzind toate drumurile și tot pământul, din munte până în Dunăre. Așa ceva nu e posibil nici pentru armatele moderne, care numără milioane de soldați. In răsboiul de întregire din 1916—1918, când Germanii au înaintat în coloane numeroase dinspre apus spre răsăritul Munteniei, populația nu a fugit în întregimea ei dinaintea năvălitorilor. Din contră, marea majoritate a rămas pe loc. Cel mult, se goleau temporar satele, în preajma cărora se dădeau lupte, și acestea n'au fost decât un număr redus față de numărul celor ce acopereau întinsul țării. Chiar acolo unde localitățile erau în timpul luptelor evacuate de întreaga populație, aceasta se refugia provizoriu în păduri, în locuri nepericuloase, așteptând să treacă primejdia și să se înapoieze la căminuri.

Dacă deci, în luptele moderne cu numărul mare de soldați, cu armele perfecționate de luptă la distanță, populația unei țări, chiar când se teme de abuzurile și jafurile inamicului, nu-și părăsește decât parțial sau temporar gospodăriile, apoi ne putem închipui ce va fi fost, în timpul năvălirilor barbare. Este probabil că o parte din populația mai înstărită, sau mai influențată de panică, va fi pornit în locurile ascunse din munți. Ar fi fost însă imposibil ca toată populația să facă aceasta pentru două motive: 1) Mijloacele de trai nu ar fi existat pentru un întreg popor în regiunile sterile ale munților; 2) Se găseau în fiecare regiune de șes, la îndemâna populației, locuri de refugiu în păduri, în bălți, unde năvălitorii n'aveau cum să o cerceteze sau să o descopere.

Se poate aici obiecta, că una era năvălirea unor popoare barbare, care distrugeau tot în calea lor, şi alta o cucerire răsboinică modernă a unui popor civilizat, care respectă populaţia civilă. Fireşte, e o deosebire. Numai că şi aici trebue ţinut în seamă faptul, că armamentul modern prezintă pentru populaţia paşnică un pericol înmiit mai mare decât acela pe care îl prezentau arcurile şi săgeţile barbarilor.

De altfel găsim confirmarea acestei păreri şi în ceeace spune d. *S. Mehedinţi (Coordonatele etnografice — civilizaţia şi cultura,* Ed. Academiei Române. Memoriile secţiei istorice, Seria III. Tom. XI Mem. 4):

1. „E artificial şi arbitrar începerea unei epoci în istorie odată cu năvălirea Goţilor. Fenomenul năvălirilor e cu mult mai general şi în timp şi în spaţiu. Etnografia consideră mişcările de populaţie, ca ceva foarte obişnuit. In orice caz asimilarea acestor mutări de populaţie cu nişte cataclisme este rolul concepţiei catastrofale, care avusese mare răsunet în veacul trecut (Cuvier) dar azi părăsită de toţi.

2. E o ipoteză cu totul simplistă afirmarea, că, în timpul năvălirilor barbare, poporul român a scăpat în munţi. Adevărul geografic şi etnografic e altul: nu numai muntele cu depresiunile sale (sub-carpatice şi inter-carpatice) a adăpostit neamul nostru, ci mai ales l-a adăpostit codrul, iar pădurile acopereau nu numai muntele, ci şi dealul, câmpia (afară de câteva petece de stepă) şi lunca râurilor. Lângă continuitate în timp trebue să adăugăm şi continuitatea în spaţiu" (pag. 94).

Şi apoi „...departe de a fi un popor tânăr, început cu răsboiul dacic, neamul românesc îşi are originile sale cu mult în trecut. Faţă de toţi vecinii, el e singurul care nu ştie să fi avut o patrie alt undeva, decât pe pământul unde trăeşte azi. Aşa dar, Românii sunt unul dintre cele mai vechi popoare din Europa. Şi după cum era firesc pentru un popor atât de vechiu, el a desvoltat o

civilizaţie şi o cultură în adevăr remarcabilă" (op. cit. pag. 95).

D-l *C. Giurăscu* vorbind de năvălirea Slavilor spune la rândul său: „Ei au luat în stăpânire pământul şi au supus populaţia romanică, pe care au găsit-o aci. S'a crezut iarăşi multă vreme, că, după retragerea legiunilor la 271, cei rămaşi în Dacia şi-au găsit scăparea, în faţa barbarilor, retrăgându-se în munţi. Realitatea este că adăpostul strămoşilor noştri în evul mediu a fost pădurea. Prin urmare nu numai muntele, ca unul ce era acoperit în foarte mare măsură de păduri, dar şesul. Trebue să se ştie că în vremea aceea câmpia Munteniei şi podişul moldovean, ca şi cel ardelean erau acoperite cu codri imenşi. Dela poalele munţilor şi până la Dunăre şi Nistru, chiar în unele locuri până la Mare putea merge cineva numai prin păduri". (Istoria Românilor, vol. I, pag. 235).

Digresiunea aceasta am socotit-o necesară pentru a scoate în evidenţă faptul, că poporul românesc rămânând pe loc în tot timpul năvălirilor barbare a trebuit să sufere oarecari influenţe cari, sau au întărit anumite porniri ereditare bune, sau au lăsat urme dăunătoare în sufletul său. Lucrul e cu atât mai cu putinţă cu cât năvăliri pe pământul nostru au avut loc continuu şi după ce, prin întemeierea Principatelor Române, am ieşit din bezna evului mediu.

Din toate acestea — este la mijloc o simplă presupunere în a cărei susţinere e greu de adus dovezi palpabile —a rezultat un fel de filosofie asupra relativităţii lucrurilor omeneşti, graţie căreia Românul se împacă uşor şi cu binele şi cu răul. Fără a-şi pierde echilibrul sufletesc in faţa binelui şi norocului, el îşi păstrează cumpătul în faţa răului, îl ia drept ceva firesc şi se resemnează, când se vede neputincios de a-l înlătura.

Rabdă inimă şi taci,
C'altceva n'ai ce să faci — zice cântecul popular.

Resemnarea în fața răului inevitabil a fost luată de unii necunoscători ai sufletului omenesc drept o manifestare a fatalismului de care ar suferi poporul românesc. Ideie cu totul greșită, asupra căreia vom stărui ceva mai mult într'un capitol viitor ! Să ne mulțumim acum cu constatarea că un popor bântuit de fatalism nu ar fi fost capabil să resiste atâtor amenințări, să-și mențină ființa etnică, să se ridice încetul cu încetul prin sforțări neîntrerupte, acolo unde se află astăzi.

Din aceleași împrejurări istorice, datorite situației noastre geografice ar putea să rezulte și o altă caracteristică a sufletului românesc. Este vorba de atitudinea rezervată, de neîncrederea, de acel fel de scepticism, arătat și de țăran și de burghezul român față de un bine neașteptat sau făgăduit [1]).

Experiența milenară l-a învățat că binele e trecător și că răul vine, când nu te aștepți. Merită în această privință să fie reprodus portretul schițat de geograful *De Martonne,* care a cercetat în deaproape pe locuitorii satelor noastre: „Țăranul român, zice el, este greu de cunoscut. Firea lui pare închisă, mai mult încă decât la media populațiunilor rurale. *Neîncrederea* și *neliniștea* sunt una din trăsăturile aparente ale caracterului său, care au fost mai deseori notate. Intrebați pe Românul care conduce plugul, sau pe femeia care adună știuleții de porumb și veți vedea întorcându-se spre voi o față neîncrezătoare și tristă; nu veți obține decât un răspuns vag, cași cum s'ar teme să nu se compromită. Vorbiți-i

---

1) Este caracteristic în această privință răspunsul dat de un negustor, ajutor de primar, Regelui Carol I, cu ocazia vizitei pe care acesta a făcut-o Capitalei jud. Ialomița cam prin 1891. Regele Carol I vorbindu-le cetățenilor de apropiata înfăptuire a liniei ferate, care străbătând Bărăganul va trece Dunărea peste un pod mare la Cerna-Vodă și va merge apoi la Constanța, ajutorul de primar, a exclamat fără nici o rezervă protocolară: „Să dea Dumnezeu Majestate, dar nu cred !"

chiar despre lucrurile care îl interesează mai mult, despre recoltă, despre timp, despre viața sa și nu veți scoate nimic care să poată da pe față o tendință oarecare. Aceasta nu e totuși decât o aparență. Natura țăranului român e mult mai veselă, mai nepăsătoare decât a țăranului bulgar. Totul e să știi să alegi momentul, când el se lasă în voia firii lui (se livre)" (op. cit. pg. 265).

Iar *Noëlle Roger*, vorbind de țăranii pe care i-a cunoscut în deaproape, în călătoriile ei prin țara noastră, spune: „Admiram mlădioșia membrelor, regularitatea trăsaturilor, și grația fețelor lor. Ochii lor au o expresie de blândețe. Eram surprinși de liniștea și melancolia lor. Când în drumul nostru ne ospătam într'unul din hanurile lor, îi priveam la masa vecină de a noastră și observam aceeași atitudine gânditoare. Ei nu râdeau cu hohote, nu ridicau vocea în discuțiuni sgomotoase. Ei n'aveau niciodată aerul de a glumi. Își beau în liniște paharul lor de țuică. Și totuși gesturile lor sunt vii. Figurile lor deschise și expresive dovedesc inteligența și spontaneitatea lor de latini (op. cit. pag. 104).

Rezultă din ultimul citat, alături de tendința Românului de a nu-și arăta pe față, primului venit, gândurile și simțirile lui, adică tendința de a privi cu neîncredere pe oricine nu e bine cunoscut, și constatarea unei alte însușiri firești: *discrețiunea* de care dă totdeauna dovadă țăranul român, căruia greșit i se atribuie înclinări spre *melancolie*. Trebue să cunoști de aproape manifestările nestânjenite ale poporului nostru, și mai ales să-l vezi în împrejurările, în cari ochi iscoditori nu-l privesc, pentru a-ți da seama că afirmația e netemeinică.

Așa cum arată și *De Martonne*, care și el socotește că țăranul român este *„neîncrezător, ascuns, umil"* (op. cit. pag. 274): „pentru a-ți da seama de acest fond de lipsă de grije (insouciance) și de veselie, care caracterizează natura țăranului român, trebue să-l surprinzi în afară de zilele de lucru, în timpul însuflețirii unei sărbători" (op. cit., pag. 265).

De altfel *neîncrederea* aceasta şi *scepticismul* ţăranului au fost întărite în ultimile vremuri de activitatea politică dela sate. Promisiuni demagogice din cele mai irealizabile, au fost timp de douăzeci şi ceva de ani, făcute de oameni nepregătiţi sufleteşte, care urmăreau o singură ţintă de moment: votul, fără să cugete asupra consecinţelor nefaste viitoare. Oamenii cuminţi, serioşi, pregătiţi pentru conducere şi cari respingeau ca nedemne de ei promisiunile, pe care ştiau că nu le pot ţine, erau adeseori învinşi de pleava electorală. Alegătorii ajunseseră astfel să ceară orice le trecea prin minte, reducând interesele mari ale ţării şi neamului, la interesele lor particulare sau locale. Şi cum aceste interese şi promisiunile date erau uitate, după ce treceau alegerile, neîncrederea alegătorilor în toţi oamenii politici ajunsese să se manifeste prin tendinţa de a schimba mereu guvernele. „Să-i vedem şi p'ăştia!" spuneau ei, când erau întrebaţi dece vor schimbarea guvernelor, pe cari mai înainte le votaseră cu entuziasm.

, Apa trece, pietrele rămân !" zice înţelepciunea populară. Ea nu adaugă însă, că pietrele, care rămân, după trecerea şuvoaielor, păstrează urma adâncă a tuturor celor suferite, cât timp sunt prăvălite şi târâte de puhoaie. Poporul nostru a rămas pe loc, caşi pietrele, de care vorbeşte proverbul, dar în sufletul lui nu s'a putut să nu rămână şi urme, care să se fixeze oarecum şi să-i dea acestui suflet un colorit special.

Una din aceste consecinţe este, credem, conştiinţa provizoratului în tot ce lucrează. Egiptenii au construit pentru vecie piramidele şi templele lor; Românii au stat mereu de veghe şi gata să-şi părăsească adăposturile, întocmai ca furnicile ale căror cuiburi sunt inundate. Nu ştiu care călător străin afirmă, că pe marginea drumurilor de poştă prin secolul al 18-lea, nu se vedea în Ţările româneşit zile întregi, nici o locuinţă omenească, în afară de adăposturile de poştă, unde se schimbau caii. Era explicabil: pe acele drumuri se scurgeau toţi câţi — şi

erau destul de numeroşi pe atunci — puteau să săvârşească vreun abuz oarecare contra nenorocitului de ţăran. Deaceia, acesta căta să fugă de drumul mare şi se refugia în locuri mai adăpostite şi mai liniştite.

Conacurile boiereşti — chiar ale marilor boieri — nu erau castele confortabile întărite şi aşezate în locuri greu accesibile. Ele erau locuinţe relativ modeste — cam aşa cum orice burghez poate avea astăzi. In caz de nevoie, chervanele încărcau ce era mai de preţ şi conacul era părăsit. De aceea, nici lux propri-zis în mobilier nu exista. Averea boierului se concentra — în afară de vite — în aur, bijuterii, blăni, covoare uşor transportabile.

Cine a cunoscut încă Palatul Brâncovenesc depe Cheiul Dâmboviţei (lângă Tribunalul de azi) în care un timp înainte de dărâmare, a fost adăpostit Serviciul antirabic al Doctorului Babeş, sau chiar fostul Palat al Goleştilor din Calea Victoriei, devenit Palatul domnesc al lui Carol I, îşi dă bine seama de cele ce afirmăm: Bucureştii erau o reşedinţă provizorie, gata la orice moment să fie devastată sau arsă.

Nu e de mirare atunci că locuinţele ţăranilor — mai ales ale celor din şes — aveau înfăţişarea a ceva care este destinat să fie părăsit la primul moment. Şi tot aşa nu e de mirat că magaziile de cereale ale ţăranilor erau nişte gropi simple, uscate prin ardere şi acoperite în aşa chip încât străinii să nu le descopere.

Simţul acesta al provizoratului a dat şi muncii româneşti un ritm, de care urmează să vorbim în altă parte.

In sfârşit e de ţinut în seamă şi un alt aspect al lucrurilor, care nu derivă neapărat din faptul că poporul nostru a ocupat un pământ aşezat în calea scurgerii neamurilor din răsărit. Dacă lucrurile s'ar fi mărginit aici, greutăţile întâmpinate ar fi fost relativ mai mici. S'au ridicat însă în jurul pământului nostru, puteri politice însemnate, care ne-au ameninţat mai rău decât trecătoarele pericole ale năvălirilor barbare. S'a zis pe bună

dreptate că am fost așezați aici *la răspântia împărățiilor moarte*. Scriitorul francez *L. Romier*, care a și intitulat în acest chip lucrarea sa despre România, s'a gândit la cele trei împărății vecine care au amenințat greu existența poporului nostru în ultimele secole — împărății cari într'adevăr se puteau socoti ca moarte după războiul din 1914—1918: Rusia, Austro-Ungaria, Turcia. Ele însă fuseseră vii până atunci, iar înainte de a se învecina ele cu granițele noastre, fusesem totuși mereu amenințați de alte popoare, poate tot așa de puternice în timpul lor: Unguri, Poloni, Tătari.

Ce a făcut poporul român în fața acestor situații ? S'a îndârjit să-și apere existența. Și și-a apărat-o întâi cu armele în mâini, iar mai târziu, când împrejurările sociale au contribuit la slăbirea puterii armatei, boierii și domnii noștri și-au pus în joc marile lor calități politice, grație cărora cele două principate românești, mici, neînsemnate, pe care oricând putea să le desființeze unul sau altul din vecini, și-au continuat existența — o existență într'adevăr chinuită, dar cu păstrarea unor urme de autonomie, care vor fi folosite în secolul al 19-lea pentru formarea României contimporane. Despre această chestiune rămâne însă să vorbim mai amănunțit într'un alt capitol.

Din aceleași împrejurări ar putea — zicem *ar putea* — să rezulte o altă caracteristică a sufletului românesc: anume sensibilitatea exagerată față de tot ce se spune în bine sau în rău despre el. De aici necesitatea de a atrage aprobarea străinilor, spre a-și întări încrederea în sine. Toată desvoltarea istorică a poporului nostru a fost dependentă de străinii, care ne-au dominat. Spre a se strecura prin toate greutățile ce întâmpina din partea acestora, nevoia de a se simți aprobați în conduita lor de aceștia, era firească. A mai fost însă, probabil, și altceva, care a contribuit la deosebita sensibilitate față de ceeace spun străinii. Poporul român, oricât de înjosit a fost uneori de năvălitorii străini și de stăpânitorii lui

temporari, oricât de mari i-a socotit pe aceştia şi oricât de umilit a fost de ei, a păstrat, uneori subconştient, alteori conştiinţa clară, convingerea intimă a superiotăţii lui, isvorâtă probabil din păstrarea din generaţie în generaţie a conştiinţei romanităţii sale.

Această trăsătură sufletească s'a manifestat şi se manifestă prin produsele satirice prin care neamurile cunoscute lui: Bulgari, Sârbi, Greci, Unguri, Ţigani, Evrei, sunt minunat caracterizate în defectele lor. Dacă e adevărată teoria psihologică că cel ce râde de altul se socoteşte superior acestuia, apoi este evident că poporul român s'a socotit superior altor popoare. Intre atitudinea satirică şi necesitatea de a obţine aprobarea altcuiva, este numai o contradicţie aparentă.

Să trecem acum la o altă problemă: aceia a munţilor Carpaţi şi a rostului lor în existenţa noastră.

In lucrarea sa despre România, pe care o intitulează semnificativ şi, poate şi tendenţios, „Rumänien diesseits und jenseits den Karpaten" (München, 1936) *Wolfgang Köpker* recunoaşte că „Imaginea României este o elipsă unică în genul său între ţările lumii, aceia care are forma cea mai rotunjită şi cea mai armonioasă" (Cf. analiza făcută asupra acestei lucrări de d. *Silviu Dragomir* în Revue de Transylvanie, Tom. IV, 1938 pag. 149 şi urm.). Unitatea ei este însă după părerea autorului german numai aparentă. Ea e un mozaic de popoare şi în cultura ei este o discordanţă completă. Ea e „un spaţiu pasiv" a cărui soartă a fost determinată de alte popoare. Carpaţii, după părerea sa trebuiau să fie graniţă. Aşa cum sunt, despart poporul în două jumătăţi geografice.

Nu ne interesează aici afirmaţia scriitorului german că noi am fost „un obiect al istoriei" — afirmaţie pe care d-l S. Dragomir — în mod prea indulgent, după părerea noastră — o acceptă drept adevărată, căutând s'o explice prin poziţia noastră geografică.

Ne mărginim să spunem în treacăt numai, că noi n'am fost „obiect al istoriei" şi că, din contră, am biruit în

mod *activ* toate neajunsurile situaţiei noastre geografice, ajungând unde suntem astăzi, prin propriile noastre puteri. Acest adevăr se susţine direct sau se străvede indirect din tot cuprinsul lucrării de faţă.

Se cuvine însă să dăm o atenţie specială afirmaţiei cu totul falşe — afirmaţie provenită, aşa cum pe drept afirmă d. S. Dragomir, din faptul că Germanii în genere sunt rău informaţi asupra noastră a Românilor — că Carpaţii despart poporul român în două [1].

Şi răspunsul nu e greu de dat, când cercetăm conformaţia Carpaţilor, aşa cum s'a studiat în ultimul timp. Ne vom servi în cele ce urmează, în primul rând, de frumosul şi competentul studiu al lui G. *Vâlsan* intitulat „Carpaţii în România de azi" (Convorbiri literare, 1924, pag. 494 şi urm., complectându-le cu date din *Ţara noastră* de *I. Simionescu* şi *Ţara românească şi frumuseţile ei* de *Gh. Vâlsan).*

G. Vâlsan caută să dovedească şi dovedeşte cu succes că Carpaţii, mai ales din interese politice ale vecinilor noştri Unguri, sunt greşit socotiţi ca un hotar natural despărţitor între ramurile neamului românesc şi că tot

1) Problema o găsim discutată şi într'o recent apărută lucrare a lui *G. Vâlsan.* El zice: „Cine se îngrijeşte grozav de situaţia Carpaţilor în România de azi, sunt vecinii noştri Ungurii. Ei strigă în toată lumea, că ţara noastră e un monstru, care nu poate avea viaţă, fiindcă în mijloc se află Carpaţii. Impreună cu ei strigă şi Germanii. Un atlas popular, Knauts Weltatlas, tipărit de curând în zeci de mii de exemplare şi care se vinde numai cu două mărci şi jumătate, spune acestea despre România: „Alpii transilvani — e vorba de Carpaţi — înalţi, săraci în trecători, lipsiţi de populaţie, *sfâşie* ţara în două părţi, cu caracter fizic, total deosebit, cu populaţie deosebită, cu cultură deosebită". Şi mai departe: „Statul nu este unit, nici în privinţa populaţiei şi nici în privinţa culturii: numai 75% din populaţie sunt Români".

Aţi auzit, zice Vâlsan, numai 75%. Recunoaşte că trei sferturi din populaţie e curat românească şi nu-i ajunge. (G. Vâlsan, Pământul Românesc şi frumuseţile lui. Ed. Casa Şcoalelor, 1942, pag. 31—32).

greşit se pretinde, că nu e firesc ca ei să se găsească în mijlocul României, aşa cum se găsesc în harta cea nouă. Chiar Românii, zice Vâlsan, socotesc în mod greşit că Carpaţii sunt foarte înalţi şi sălbatici. *Dimitrie Cantemir* afirma odinioară că Ceahlăul, care are deabia 1900 metri, e aşa de înalt, încât nu are zăpadă decât pe la mijloc, vârfurile trecând dincolo de nori. *Bălcescu* vorbeşte şi el de „două piramide mari de munţi cu creştetele încununate de o *veşnică diademă* de ninsoare". Şi nu e aşa. Locuitorii acestor munţi nu i-au privit niciodată cu ochii înspăimântaţi. Din contra, i-au trecut totdeauna în diferite sensuri şi s'au adăpostit în ei.

Ce constată astăzi ştiinţa geografiei? Carpaţii sunt munţi mijlocii, trecând peste 2500 metri deabia în câteva puncte. Cum afirmă şi d. *I. Simionescu:* „Carpaţii româneşti nu sunt munţi înalţi: puţine vârfuri trec ceva peste 2500 metri, cam înălţimea trecătoarei Sf. Bernard din Alpii Apuseni. Aparţin aşa dar mai de grabă la grupul munţilor mijlocii, cu vârfuri între 1500 şi 2000 metri" *(Ţara noastră,* pag. 39).

Nicăieri apoi nu se găsesc, pe toată întinderea lor zăpezi perpetue şi gheţari ca în Alpi. „Chiar zonele de 2000 metri sunt atât de reduse, încât toate la un loc nu fac cât moşia unui mare proprietar, înainte de expropriere. In Carpaţii meridionali, delà Dunăre până la Valea Prahovei, linia culmilor celor mai înalte, oscilează între 2000—1500 m., cam tot atâta cât şi între 1500—1000 m. Deci media aproximativă a liniei culmilor se apropie de 1500 m. In Alpi, chiar satele mari trec cu mult deasupra acestei linii. In Carpaţii de răsărit, până în munţii Bistriţei, înălţimile de peste 1500 m. sunt numai în câteva puncte, tot restul se coboară sub 1500 m. Media liniei culmilor ar fi între 1300—1100 m. Carpaţii Răsăritului se arată în medie cu cel puţin 300 metri mai scunzi decât Carpaţii Meridionali. Şirul carpatic nu e însă un lanţ continuu. Tocmai unde atinge înălţimi mai mari, acolo are trecători joase, care îl despică în în-

tregime deacurmezişul. Lângă munţii Făgăraşului, una dintre puţinele creste, cu înfăţişare alpină, ale Carpaţilor, Oltul îşi deschide drum la o înălţime deabia de 352 metri. Numeroase râuri străpung vechiul hotar la o înălţime mai mică de 1000 metri. Aceasta în afară de şeile de munte, care se coboară adesea între 1000—1300 metri, permiţând străbaterea munţilor prin plaiuri şi trecători [1]).

Ca să înţelegeţi ce însemnează aceasta, luaţi hărţile Alpilor sau Balcanilor şi comparaţi. Comparaţi trecătorile Alpilor, care rar se coboară sub 2.000 metri, şi totuşi sunt foarte circulate, comparaţi şi gâtlejurile Balcanilor, rare, de multe ori tăiate ca de un ferăstrău în stânca masivă şi uscată, adesea lipsită şi de haina codrilor şi chiar de coroana ierburilor, care fac frumuseţea îmbelşugată a Carpaţilor noştri" (pg. 505—506).

Munţii Carpaţi nu sunt masivi, adică ocupând suprafeţe mari în curmeziş şi nepătrunşi de văi largi, bune de locuit — aşa cum s'a afirmat. Gh. Vâlsan dovedeşte aceasta comparând Carpaţii cu Alpii. Aceştia din urmă au în partea cea mai strâmtă a lor (Chambery-Torino) o lărgime de 150 klm., pe când între München-Verona au 250 Klm., iar între Viena şi Trieste, au 350 klm. Carpaţii ating între Bistriţa-Gura Humorului un maximum de 130 klm. lăţime, iar între Caransebeş şi Tismana, sau între Orăştie-Bumbeşti numai 70 klm. Pe tot restul întinderii lor, Carpaţii n'au o lărgime mai mare de 50 klm., ajungând uneori să se îngusteze până la 20—30 klm.

---

1) „Inălţimea Carpaţilor pe hartă zice în altă parte *Gh. Vâlsan,* se dă dela *nivelul mării.* Predealul are altitudine 1000 metri, dar când vii cu trenul dela Braşov la Bucureşti, nu înseamnă că urci 1000 metri, fiindcă Braşovul e la vre-o 600 metri, altitudine. Deci în realitate urci numai 400 metri. Turnul Roşu e la 352 m.; dar când vii dela Sibiu la Râmnic, nu urci 352 m., ci cobori 80 metri, fiindcă Sibiul e la 430 metri. Numai când stai pe scaun şi priveşti superficial harta poţi vorbi de lipsa de trecători în Carpaţi". *(Pământul românesc şi frumuseţile lui,* pag. 32—33).

Din ambele puncte de vedere, al înălţimii şi masivităţii lor, Carpaţii n'au fost deci şi nu sunt o piedică pentru o comunicare uşoară a locuitorilor de dincolo şi de dincoace de aceşti munţi. Mai e apoi de observat şi faptul că, deşi strimte şi sugrumate uneori de *chei*, văile Carpaţilor n'au fost nici ele o piedică pentru comunicaţie şi pentru stabilirea de locuitori până la mari înălţimi.

Carpaţii mai au însfârşit, chiar în părţile unde sunt masivi şi lipsiţi de trecători, un caracter pe care nu-l au Alpii. „Intre văile largi ale Alpilor, se ridică ziduri grandioase obişnuit de 3000—4000 metri, pline de creste, de „custùri" şi de prăpăstii acoperite de zăpezi şi inconjurate de gheţari, care deşteaptă admiraţia turistului, dar nu hrănesc pe locuitorii lor statornici şi împiedică absolut circulaţia în afară de trecători. In Carpaţi, dacă ai urca povârnişul muntelui până la 1000—1200 metri, încep plaiurile domoale, prin păduri şi apoi prin păşuni, care te urcă aproape pe nesimţite până la culmile cele mai înalte" (pag. 508).

Aceste plaiuri, caracteristice pentru munţii Carpaţi, au fost în tot trecutul, poporului român şi sunt şi astăzi minunate locuri de păşune, unde nenumărate turme de oi urcă în timpul verii şi rămân acolo, până când, la venirea vremii rele, sunt silite să coboare în văi şi la şes. In locul stâncilor pustii, a zăpezilor eterne şi a gheţarilor neospitalieri depe culmile Alpilor, Românii au găsit pe culmile Carpaţilor, locuri întinse cu climă blajină, cu păşuni minunate, în care şi-au aşezat stânele.

„Pe aceste plaiuri, zice d. *I. Simionescu*, se găsesc cele mai bogate păşuni alpine, ele formează popasuri de vară ale ciobanilor; la marginea lor stau îngrămădite stânele. Au determinat dese mişcări de pendulare omenească. In masivul Bihorului au dat putinţa ca locuinţele permanente şi câmpurile cu cereale să ajungă până la 1200 metri" (*Ţara noastră*, pag. 42).

Este acesta un fapt de mare însemnătate pentru existența poporului român și pentru unitatea lui națională și sufletească. Să stăruim puțin asupra acestui fapt.

Că Carpații n'au fost o piedică pentru legătura dintre Românii din podișul Transilvaniei și cei din văile și șesurile Moldovei și Munteniei și că despărțirea politică vremelnică dintre ei n'a împiedicat legăturile neîntrerupte sufletești, se dovedește prin tot trecutul nostru istoric.

In primul rând păstoritul — ocupația unei părți însemnate din neamul nostru — prin natura lui pendulatorie adică prin așa numita transhumanță, a contribuit la continue schimburi de populație, care au fost unul din factorii însemnați, grație cărora s'a înfăptuit unificarea sufletească a neamului românesc. Secole și secole, milenii dearândul, păstorii din Carpați au scoborît la Sfântul Dumitru cu turmele lor și s'au răspândit în șesurile întinse ale Munteniei sau în cele ale Moldovei și ale Basarabiei. Ceva mai mult, ei au mers și mai departe: au trecut peste granițele celor două țări, în care găseau pretutindeni înțelegere și ospitalitate frățească, răspândindu-se mai departe, pe pășunile Dobrogei turcești, sau pe stepele întinse ale Ucrainei, pentru ca, odată cu revenirea primăverei, să se înapoieze iarăși în munți [1]).

„Lanțul Carpatic deci, zice d. I. Simionescu, nu numai că nu e despărțitor de frați, dar dimpotrivă prin nume-

---

1) Este dela sine înțeles, că nu toți păstorii și-au părăsit ținuturile muntoase spre a coborî departe în câmpie. Domnul *E. Precup*, arată că păstorii din munții Rodnei nu se depărtează de satele lor. „Mai de mult oile stăteau vara-iarna pe munte. Atunci oile se iernau pe munte cu fânul făcut acolo de vară. In imediata apropiere a munților, și azi se iernează oile pe munte, unde vara proprietarii interesați fac fânul în comun. De obiceiu însă fiecare proprietar își iernează oile pe hotarul comunei, la moșia proprie" (Dr. *Emil Precup*. Păstoritul în Munții Rodnei, edit. Universitatea din Cluj. Biblioteca Daco-României condusă de Sextil Pușcariu Nr. 3, Cluj, pag. 6).

roase trecători, şosele şi drumuri de fier, înlesneşte o circulaţie intensă, unificatoare, din vremurile cele mai îndepărtate" (Op. cit. pag. 50).

Ceva mai mult: „pe plaiurile de munte se întâlnesc ciobani venind din ţinuturi depărtate: „cel moldovean cu cel muntean şi cu cel vrâncean". Pe înălţimi aveau loc din vreme în vreme iarmaroace, care adunau şi lumea satelor dimprejur. Rămăşiţa acestor adunări s'a păstrat până azi cu târgul fetelor depe muntele Găina. La Lacul Roş depe Penteleu, cam cu 3 generaţii în urmă, se ţinea târgul de Sânziene... etc." (Op. cit. pag. 51).

Din pendularea aceasta a rezultat între altele şi faptul că o parte din păstorii, care migrau continuu, rămâneau pe locurile de şes, unde iernaseră şi renunţau la viaţa lor rătăcitoare. Ei se aşezau statornic în satele unde găseau loc prielnic, fie pentru un păstorit stabil, — ceeace era relativ mai greu, atunci când agricultura a început să se extindă, fie pentru ocupaţii libere: comerţ, agricultură, arendăşie, sau chiar ca proprietari. Se ştie astfel că o bună parte din marii proprietari, precum şi marii comercianţi, din judeţele Brăila, Ialomiţa, Constanţa, sunt sau „mocani" mai vechi, care şi-au pierdut unii, conştiinţa originii lor, sau „mocani" recenţi, stabiliţi în prima sau a doua generaţe în regat. [1])

1) Am urmărit cu interes aşezările ardeleneşti în jud Ialomiţa şi am constatat unele fapte care merită să fie cunoscute. Aşa de exemplu pe malul stâng al Borcei între Călăraşi şi Feteşti sunt sate cu nume ciudate, cari nu-şi datoresc existenţa decât transhumanţei păstorilor ardeleni. Pe malul drept al Dunării, se găsesc în Dobrogea sate ca *Oltina* sau *Mărleanu* — nume semnificativ legat de viaţa turmelor de oi —, cărora le corespund pe malul stâng al Borcei în jud. Ialomiţa sate cu aceleaşi nume. Că satele din Ialomiţa poartă nume date ulterior de ciobanii ardeleni, după acelea din Dobrogea, în dreptul cărora se găsesc, se dovedeşte uşor, dela numele satului meu natal, care poartă nume turcesc, deşi aici n'au locuit niciodată Turci: Cocargeà ! Un sat cu acelaşi nume se găseşte peste Dunăre în Dobrogea. Ciobanii treceau din timpuri vechi printr'un vad din dreptul satului meu natal, care se numeşte până

Legaturile dintre Românii de dincolo şi cei de dincoace de Carpaţi nu au avut însă loc numai în acest chip. Toată istoria noastră, încă dela întemeierea Principatelor, dovedeşte că schimburi de populaţie reciproce s'au făcut în tot timpul. Mai întâiu legăturile dela Stat la Stat, între Români şi Unguri au dat putinţa Domnitorilor noştri, şi din Muntenia şi din Moldova, încă dela întemeierea celor două principate, să stăpânească ţinuturi întinse în Transilvanai: Amlaşul şi Făgăraşul pentru domnii Munteni, Ciceiul, Cetatea de Baltă, Bistriţa pentru domnii Moldoveni. Stăpâniri cu caracter feudal,

şi azi *Vadul Chiţului* — numele vre-unui cioban ardelean —, şi este — lucru şi mai interesant — vad milenar probabil, fiindcă chiar în acel loc se găsesc urmele unui pod de piatră necunoscut de arheologii şi istoricii noştri. In paranteză fie zis, am atras şi prin scris atenţia asupra acestui pod, după cum am avut promisiunea lui V. Pârvan, nerealizată din cauza morţii lui premature, că va veni să cerceteze ruinele acestea, aşezate în Borcea, în direcţia aproximativă a vechei Axiopolis de dincolo de Dunăre, dacă nu cumva şi a monumentului dela Adam-Clisi.

O parte din păstorii care circulau prin acest vad, s'au oprit pe malul stâng al Borcei, în Ialomiţa' şi s'au aşezat la marginea satului vechiu numit *Piatra*. I-au zis acestei aşezări Cocargea în amintirea satului corespunzător din Dobrogea, iar numele a devenit numele întregei comune când Cocargeaua, mai populată, s'a unit cu vechiul sat Piatra. Valuri de ardeleni (Ţuţuieni) s'au aşezat în noul sat şi, încă în copilăria mea, ei formau o comunitate oarecum aparte de cojanii localnici, cu obiceiurile şi portul lor, pentru ca astăzi după răsboiul de întregire, urmaşii lor să fie cu totul contopiţi şi să nu se distingă prin nimic de cojani. Numele satului întreg, sat mare de vreo 5000 locuitori, a devenit oficial Cocargea, iar Piatra s'a păstrat vechei părţi a satului, devenită un fel de suburbie. Este interesant în această privinţă numele de Găldău, dat unui sat învecinat cu celelalte şi care îşi găseşte probabil — după afirmaiţa părintelui Gâldău stabilit din Ardeal în Bucureşti, originea în numele propriu al unui stăpân de turme, ardelean, rudă cu părintele Gâldău, care se va fi stabilit acolo. Acelaş lucru s'a întâmplat şi în sate mai vechi aşezate mai la Nord pe Ialomiţa, care nu ştiu nimic precis de originea lor, dar care poartă nume semnificative ca: Bădeni, Frăţileşti, şi în special Sudiţi.

în a căror analiză nu e rostul să intrăm aici. Stapâniri însă, cari presupun, fireşte, o circulaţie de populaţie în sensul trecerii munţilor şi dela Sud la Nord pentru Munteni şi dela Răsărit la Apus pentru Moldoveni.

Luptele de mai târziu în contra Turcilor au contribuit la intensificarea acestor legaturi. Domnitorii noştri nu numai că au căutat şi au primit sprijin — atâta cât li s'a dat, dela regii unguri şi dela voevozii Ardealului, în lupta grea ce au dus contra Turcilor, — dar şi-au căutat adesea în munţi şi dincolo de ei, în Transilvania, adăpost ori de câte ori au fost învinşi vremelnic sau statornic de Turci.

Nu e numai atât. In luptele numeroase ce s'au dat pe pământul ţărilor noastre, în special pe acela al Munteniei pentru urcarea pe tron, totdeauna partida învinsă se refugia cu credincioşii, cu familiile lor, cu averile lor mobile, cu tot, prin trecătorile Carpaţilor, în care nu găseau nicio piedică, dincolo în Transilvania, unde se aşezau adeseaori pentru mult timp, aşteptând împrejurări mai prielnice. Lucrul acesta se petrecea ceva mai puţin frecvent în Moldova, deoarece legăturile boerilor de acolo erau mai strânse cu Polonia.

Se adaugă însfârşit la acestea, strânsele legături comerciale ale Principatelor cu Ardealul, în special cu Braşovul şi Sibiul, — legături din care a rezultat cum vom vedea, şi în altă parte, aşezarea în ţinuturile de dincoace de Carpaţi a o mulţime de străini în special Saşi, astăzi dispăruţi în masa populaţiei româneşti.

Am amintit aceste scurte date istorice, spre a dovedi, că Carpaţii nu au dat numai, prin conformaţia lor, putinţa unor legături intense între locuitorii depe ambele lor povârnişuri, dar că aceste legături sunt confirmate istoriceşte dealungul veacurilor în cari o verificare efectivă a faptului se poate face.

De aici rezultă consecinţe de o importanţă covârşitoare pentru psihologia neamului românesc. S'a afirmat şi greşit şi tendenţios — aşa cum am mai spus — că ramurile

neamului românesc despărțite prin Carpați și supuse la influențe politice și culturale divergente, întâmpină greutăți de neînvins în încercările de unificare pe care le fac în urma întregirii naționale. Ideie cu totul greșită !

Este, firește, adevărat că generația conducătoare din Transilvania, care a realizat unirea din 1918, deși însuflețită de cel mai cald patriotism, a întâmpinat, în influența străină ungaro-germană pe care a primit-o în școli, oarecare greutăți de a se apropia de pătura conducătoare din vechiul regat, crescută în alte idei și alte deprinderi. Este inutil să arătăm aici în ce au constat aceste greutăți. Se uită însă un lucru de însemnătate covârșitoare, când se stărue asupra acestei deosebiri : anume că însăși această generație a căutat să se birue pe ea însăși, pe de o parte, fiind condusă de simțul politic înăscut al neamului nostru, ceeace nu s'a întâmplat de exemplu între Croați și Sârbi, sau între Cehi și Slovaci; iar în al doilea rând, că țărănimea română din Transilvania, în unanimitatea ei, nu a suferit influențele străine de care se vorbește, că din contra ea a exercitat prin tenacitatea ei și printr'o conștiință semiclară a superiorității ei, influențe însemnate și asupra Ungurilor și asupra Sașilor cari stăpâneau politicește țara.

In chipul acesta, și prin legăturile seculare exercitate cum am văzut, peste crestele Carpaților, poporul român s'a înfățișat la unirea din 1918 ca un popor cu suflet unitar și cu prea puțin colorit regional. Tradiție unitară, religie unitară, limbă unitară ! Iată ceeace nu se găsește poate la nici un alt popor.

Să ne gândim astfel că Bretonul din nordul Franței aparține aproape unui cu totul alt neam decât Provençalul din sudul acestei țări; că nu numai moravurile, dar limba dialectală însăși e așa de deosebită, încât nu se pot înțelege cu ceilalți francezi, decât prin intermediul limbei culte franceze, dacă o cunosc; și că însfârșit, conștiința națională a acestor oameni, nu e un produs firesc, ci rezultatul unificării administrative realizate de regii din

Isle de France, în decursul secolelor trecute și al educației primite prin limba Statului, care e de fapt dialectul unei provincii, devenit limbă literară și oficială.

Această observație se potrivește și altor popoare. Italienii despărțiți între ei, încă dela căderea Imperiului Roman de Apus, la începutul evului mediu, au întemeiat state deosebite, în care s'a format o conștiință națională, să-i zicem regională. Așa se face că, dat fiind și amestecul din afară, fie al Germanilor, fie al Francezilor, precum și tendințele politice ale Statului papal, Italienii s'au vrăjmășit între ei, s'au luptat chiar — lucru care nu se întâmplă în istoria celor două state românești, dacă lăsăm la o parte încercările de stăpânire ale celor două țări din timpul lui Ștefan cel Mare, al lui Mihai Viteazul sau al lui Matei Basarab și Vasile Lupu. —

Ce este încă mai important însă, este că Italienii din diferitele provincii, se socoteau până în secolul al 19-lea ca aparținând unor neamuri oarecum deosebite. Concepția aceasta era sprijinită și de dialectele provinciale, care erau așa de deosebite unele de altele, încât locuitorii nu se puteau înțelege între ei, așa cum nici azi Napolitanul din sud nu se poate înțelege, decât poate cu multă greutate, cu locuitorul din Lombardia.

Insfârșit, lucrurile se petrec la fel cu Germanii, care la adăpostul guvernărilor politice atât de diverse și-au diferențiat atât de mult graiul dialectal, încât spre a se înțelege, trebue să recurgă la dialectul literar și oficial.

Dacă Carpații ar fi fost o piedică și o graniță de netrecut între Români, ar fi trebuit să se petreacă și la noi acelaș lucru. Cum vom vedea în alt capitol, limba românească este o limbă unitară, în care — lăsând la o parte mici diferențe regionale de pronunție și de vocabular — toți Românii din cele patru colțuri ale pământului dacic, se înțeleg fără nici o greutate între ei.

O consecință de mare însemnătate decurge de aici: pe când la alte popoare unificarea sufletească s'a realizat sau se încearcă să se realizeze de sus în jos, adică rea-

lizându-se întâiu unitatea politică de una din ramurile neamului, care tinde să asimileze oarecum pe celelalte ramuri, la poporul nostru legăturile sufletești realizate peste Carpați sunt anterioare unificării politice și au facut nu numai posibilă dar chiar necesară pe aceasta. Unitate de tradiție, unitate de limbă, unitate religioasă, au fost produse firești neimpuse de sus în jos, grație cărora unitatea politică s'a putut ușor înfăptui, îndată ce împrejurările istorice au fost favorabile.

O întrebare firească este și aceea, dacă frumusețile pământului locuit de Români au avut o influență asupra sufletului lor. O întrebare, care va părea complet neștiințifică, și care totuși, cum vom vedea are o deosebită importanță din punct de vedere al formării sufletului.

Ne isbim însă aici de o primă greutate și anume să știm întrucât e justificată și obiectivă părerea că pământul pe care trăește poporul român este frumos? Mai întâiu, pentru a proceda obiectiv, este bine ca măcar provizoriu, să înlăturăm toate descrierile pitorești ale literaților români, precum și pe acelea ale unor oameni de știință ca, G. Vâlsan, I. Simionescu, și alții. Firea omului este așa alcătuită încât el se leagă de locurile în care a trăit, prin întreaga desvoltare a vieții lui, prin bucuriile și suferințele ce a îndurat, suferințe care, estompându-se cu trecerea timpului, pierd caracterul lor de vie amărăciune. De aici și coloritul poetic al satului „în care fiecare s'a născut".

In chipul acesta ne explicăm dece Eschimosului din ținuturile polare, i se vor părea minunat de frumoase intinsele câmpii de zăpadă albă și ghiață, precum negrul din căldurile sufocante ale ecuatorului se va simți legat de pământul unde a văzut lumina soarelui, deși viața lui e zilnic chinuită de atâtea neajunsuri. Aprecieri de felul acestora sunt, firește, subiective, după cum subiective sunt sentimentele tuturor oamenilor față de locul natal. Aceste stări afective sunt dealtfel mai mult subconștiente și nu ies la iveală decât în anumite îm-

prejurări, printre care merită să fie citată în special depărtarea de locurile iubite.

Nu urmează de aici totuşi, că nu pot să existe şi aprecieri obiective despre frumuseţea unei ţări. Pentru aceasta trebue mai întâiu să desprindem din ideia de frumuseţe pe aceea de bogăţie, de fertilitate, deşi, fireşte, o despărţire completă nu se poate face. Pustiul Saharei va avea desigur momente, când va părea frumos călătorului care îl străbate, neameninţat de nici un pericol. Nimeni nu se va gândi însă, decât în mod excepţional, să cânte frumuseţea Saharei. Tot aşa, desigur nu va găsi nimeni că sunt frumoase pădurile sufocante ale ecuatorului african sau ale Orenocului din America de Sud, pe care călătorul european nici nu le poate străbate [1]).

Sunt prea mari neplăcerile de natură materială egoistă, care preocupă pe călător în aceste ţinuturi, pentruca sufletul lui să mai fie înclinat a observa frumuseţile, chiar când ele ar exista în realitate.

Preocupările de natură practică au făcut multă vreme să se confunde ideia de frumuseţe cu aceia de fertilitate a unui ţinut. Lucrurile se întâmplă şi azi la fel pentru mulţi oameni fără cultură [2]).

Ideile romantice ale secolului al XVIII-lea au contribuit în foarte mare măsură, cum se ştie, la despărţirea acestor idei. Natura a ajuns astfel să fie apreciată numai prin prisma frumosului. Nu e de mirare atunci că o ţară

---

1) Vezi pentru lămuriri *Le mystère de l'Orénoque* de Marchizul de *Wavrin* Paris ed. Payot 1939.

2) Este atunci firesc ca cineva să întâmpine răspunsuri ca cel următor, pe care l-am primit dela un soldat, când străbăteam, după retragerea noastră din 1916 în preajma sărbătorilor Crăciunului, ţinuturile Moldovei, deacurmezişul dela Bacău spre Vaslui. La un popas, vremea fiind destul de blajină, am atras atenţia soldaţilor asupra frumuseţilor peisagiului moldovenesc. — „Dar de unde domnule sublocotenent?" mi-a obiectat un ialomiţean. „La noi în Ialomiţa sunt locuri frumoase". — Dece? — „Păi nu vedeţi ce pământ sărac e aici?"

săracă și nefertilă, cum e de exemplu Elveția, a ajuns să se îmbogățească prin așa zisa *industrie a hotelurilor*, destinate vizitatorilor străini, veniți în mare număr să admire frumusețea sălbatică a munților săi sterpi. Tot așa s'a întâmplat, de exemplu — ca să mai pomenim un caz — cu coastele stâncoase și sărace, precum și cu fiordurile neospitaliere ale Norvegiei.

Dacă ne referim la țara noastră, riscăm să judecăm subiectiv, confundând fertilitatea neîndoioasă a pământului nostru dela șes, depe dealuri și chiar a plaiurilor ospitaliere din vârfurile munților, cu frumusețea obiectivă. Pentru înlăturarea acestui neajuns vom recurge în primul rând la mărturiile străinilor, care nesuferind astfel de influiențe, n'au fost călăuziți în aprecierile lor de criterii subiective.

Vorbind de asprimea excepțională a iernelor din România, *Salaberry*, adaogă amănuntul că ciobanii — lucru extraordinar și probabil cu totul excepțional — silesc oile să umble mereu în jurul șirelor de paie ca să nu înghețe; ei le și bat în acest timp pentruca „zăpada care cade, să nu le strivească cu greutatea ei și să nu ajungă să le oprească din mers și să le îngroape". In contrast cu această descriere, Salaberry ne prezintă un tablou al pământului românesc în anotimpurile călduroase, arătând entusiasmul său pentru frumusețea și bogăția acestui pământ. „Dar îndată ce zăpada a dispărut, livezi bogate, păduri întinse și verzi se înfățișează vederii. Mai intâi bradul munților și mai jos fagul, ulmul, frasinul, stejarul, plopul cresc pe coaste, în văi, dealungul râurilor; cireșii, merii, perii se acoperă cu flori; natura binefăcătoare dă totul dela sine... se văd câmpii de grâu, câmpuri de orz, porumb, mazăre, bob și linte. Castravetele, pepenele galben, pepenele verde, se produc singure; tot așa se întâmplă cu sparanghelul, care este excelent, mai ales când e cules în ostroavele Dunării..."

Fiindcă avem până aici un punct de vedere mai mult utilitarist, să mergem și ceva mai departe: „Privigheto-

rile din Muntenia sunt, zice el, celebre prin frumusețea cântecului lor. Cea mai plăcută, dintre plăcerile simple, este să faci o plimbare nocturnă și liniștită, în ora când luna, în Mai sau Iunie, vine să lumineze arborii vreuneia din acele întinse păduri. Măreția acelor stejari, care se desprind pe albastrul argintiu al cerului, bogatul lor frunziș mișcat de un vânt ușor, al cărui foșnet mereu egal pare a însoți cântecul melodios al privighetorilor, murmurul pârâului vecin, razele palide ale astrului nopții, care se reflectă pe obiecte și pe acel loc întins, acea singurătate profundă, acea liniște desăvâșită a naturii, care pătrunde atunci până în inimă; toate acestea alcătuiesc una din acele scene admirabile, de care se îmbată ochiul și care pătrunde sufletul; ea procură filosofului care cugetă, călătorului care studiază, unul din acele momente de fericire atât de rare, atât de scurte, pe care orașele mari, serbările publice, în fine oamenii strânși la un loc, nu le oferă nicăieri, nu le oferă niciodată". (op. cit. pag. 17—18).

Aproape în aceiași termeni, vorbește *Raicevich* (op. cit. pag. 40).

Francezul *Carra* socotește că aerul e dăunător sănătății locuitorilor provinciilor române. Cauza o găsește el în mlaștinile numeroase, în umezeala răspândită de păduri, în ierburile putrezite pe câmpiile necultivate. In schimb, după ce arată că solul e fertil, că e împodobit cu tot felul de arbori fructiferi și câmpurile sunt smălțate cu tot felul de flori minunate; după ce arată că „acest amestec confuz și variat de atâtea bogății, acea înfățișare simplă și strălucitoare a naturii sălbatice inspiră un profund regret călătorului simțitor, anume acela de a vedea această frumoasă țară în mâinile Turcilor"; după ce arată frumusețile cursului Prutului, care „pare că se întoarce mereu înapoi și nu vrea să părăsească niște locuri așa de frumoase", încheie astfel: „natura este mai mare și mai maiestoasă în Elveția, dar aici ea e mai dulce (douce) și mai frumoasă, dacă ne putem servi de această

expresie. Se văd aici foarte puţini pini şi brazi, podoaba neîntreruptă a câmpiilor din Rusia şi Moscovia, unde natura are o înfăţişare lugubră şi sălbatică" (op. cit. pag. 168—170).

Wilkinson crede caşi Salaberry că clima pământului român nu e favorabilă omului. Acestei clime îi atribuie el şi pretinsa moliciune a românului, lipsa lui de pasiuni puternice, precum şi lipsa tăriei de caracter. Ceva mai mult, animalele însăşi suferă aceiaşi influienţă, aşa încât „urşii, lupii, vulpile sunt de o fire timidă; deabia te poţi teme de vreun pericol (din partea lor), afară de cazul când sunt în haite numeroase, ceeace este destul de obişnuit în timpul nopţilor celor mai friguroase ale iernei. Animalele domestice sunt tot aşa de ciudate (remarquables) prin blândeţea lor". Şi totuşi „din toate sensaţiile delicioase pe care le produc frumuseţile naturii, niciuna nu poate întrece pe acelea pe care le provoacă aspectul părţilor mai interioare ale ţării. Coline şi văi romantice, mici pâraie, cursuri de apă, câmpuri împodobite cu verdeaţă şi flori, oferă ochilor în anotimpul călduros o mare varietate de frumuseţi, mai ales la 20 şi 30 de mile de munţii Carpaţi, între Prut şi Dunăre până la Orşova. Părţile interioare ale acestor munţi, oferă, ele însăşi, spectacolul cel mai măreţ şi vârfurile lor (oferă) priveliştile cele mai frumoase şi cele mai întinse.

Cei ce au văzut părţile romantice ale Alpilor, nu se pot împiedica să şi le reamintească; impresiunile momentului sunt aşa încât le este imposibil să decidă care merită preferinţa. In timp ce vizitiul nerăbdător, care trece pe drumuri râpoase, străbătând aceşti munţi Carpaţi, blestemă trecătorile periculoase, care-l opresc la fiecare pas; amatorii de călătorii, cei ce iubesc natura, rămân pătrunşi de admiraţie şi părăsesc totdeauna, cu greu şi cu regret, priveliştea acestor mari frumuseţi pitoreşti pe cari pământul le datoreşte celor mai fericite inspiraţii ale geniului creaţiunii". (Op. cit. pag. 149—150).

F. Recordon afirmă că clima e în general sănătoasă,

dacă se exceptează unele locuri mlăştinoase. Bucureştii sunt pentru acest călător „un oraş delicios aşezat pe Dâmboviţa". In paranteză e de ţinut în seamă faptul, că se vorbeşte despre Bucureştii de acum un secol şi ceva! Iar frumuseţile naturii sunt astfel prezentate: „ce priveliște mai încântătoare s'ar putea închipui decât aceia, de pildă, dela Mânăstirea Mărcuţa, cu lacul cel mic, cu coasta şi crângul care se învecinează cu ea. Acesta este unul din acele locaşuri, în care omul sensibil şi contemplativ îşi poate petrece toate zilele vieţii sale în fericire". (Op. cit. pag. 15).

„Cel mai mare beletrist maghiar din secolul al XVIII-lea", cum îl caracterizează d-l Khell Ştefan, care mi-l prezintă într'un studiu din *Convorbiri literare* (anul LXXII 1939 pag. 1843 şi urm.) consemnează în lucrarea sa *„Scrisori turceşti"* impresii despre ţările române pe cari le vizitează în 1738—1740. Iată ce spune el despre frumuseţile naturii în Moldova: „Prin ce frumoase câmpii, prin ce frumoase locuri, trece călătorul dela Bucureşti până la Iaşi! Ochiul omului abia se poate delecta cu ele. Ce păcat, că aceste frumoase şi bune ogoare sunt numai pustii, fiindcă abia după două trei zile găseşte omul un domiciliu... Eu n'am văzut nici când pământ mai frumos decât acesta. Câmpurile au fost pretutindeni pline de flori. Noi am umblat într'adevăr într'o grădină de flori. Delectându-ne, am umblat tot cu frica în sân, deoarece am tremurat ca nu cumva să fim atacaţi de nişte haiduci, pentru care zadarnic era ordinul Sultanului".

Noëlle Roger, ajungând la Predeal, îşi notează astfel impresiile: „Şi prima surprindere, când ajungi la Predeal, este contrastul între acele păduri compacte de brazi, care scoboară din munţii înalţi şi acoperă satul, în acel monoton peisagiu de nord şi acel ceva oriental care circulă în jurul nostru. N'ai putea spune cu adevărat ce anume: un surâs răspândit în atmosferă şi pe care-l respir continuu... o sensaţie de mulţumire (bien-être); un vânt mai cald, un soare mai fierbinte, care te face să do-

rești mai mult umbra pădurii. In acest cadru sever de brazi, atât de comun pentru ochii noștri, cât de nouă și de luminoasă ne apare alba căsuță românească, scundă, cu acoperișul ascuțit, care pare pitită sub soare și a cărei fațadă văruită strălucește ca zăpada unui ghețar". (Op. cit. pag. 75—76).

Este caracteristic în această privință lirismul următorului pasaj din opera unui om de știință ca *Pittard:* „Dacă recunosc tot farmecul colinelor muntene și al platourilor moldovenești, iubesc cu o dragoste de nomad marile câmpii ale României..." (La Roumanie, pag. 55—56).

Să adăugăm un pasaj dintr'un articol de ziar intitulat *„In țara florilor"*, în care găsim o declarație a artistului grădinar *Rebhuhn*, făcută unui ziarist V. I. Această declarațiune este poate mai prețioasă, fiindcă în sinceritatea sa un străin venit în țara noastră pentru un scurt timp, se leagă apoi de frumusețile pământului nostru și nu-l mai părăsește — cum au făcut atâția alții înaintea lui.

Iată ce spune acela care a contribuit atât de mult la înfrumusețarea parcurilor bucureștene: „Ca în România, nicăieri nu creste așa crinul (am zice mai românește: nicăieri nu crește crinul ca în România). Atâtea flori, mireasmă (ziaristul scrie greșit *miasmă) a*tât de puternică și cum crește de ușor! Românul născut în țara lui nu-și dă seama că trăeste în *Țara Minunilor.* Ar trebui să cutreere pământul și, odată întors, să plângă, să râdă, să strige de bucuria care îl doare că el trăiește în cea mai frumoasă țară. Eu am venit aici din 1910. Trebuia să rămân numai un an, dar... mai am un an și ies la pensie. Când am văzut că pe o creangă de cireș înfloresc mii de flori, iar la noi (vorbește despre Elveția) abia două trei, când am văzut că trandafirul se apleacă sub povara florilor, ca sub o grindină de piatră, am rămas". (ziarul „Curentul" din 25 Mai 1942).

Ar fi inutil să lungim lista citatelor. Tot așa ar fi inutil să arătăm ce spun unii scriitori, care preocupați nu-

mai de confort, n'au văzut în trecutul nostru decât greutăţile mari, pe care le-au întâmpinat în călătoriile lor pe pământul românesc: lipsă de drumuri, lipsă de adăposturi, lipsă de confort, oboseli produse prin mijloace primitive de locomoţiune — căruţa *(Le Keroutsa)*, este chiar titlul dat lucrărei sale de călătorul francez *Stanislas Bellanger* în 1846).

Putem însă pe drept conchide, mai ales azi, când ţinuturile noastre au fost străbătute de străini, fără ca ei să întâmpine neajunsurile de odinioară, că pământul românesc nu e numai bogat, dar e şi frumos. Poporul care a trăit mii de ani pe acest pământ, nu a putut să nu fie influenţat de frumuseţile naturii înconjurătoare. Ea nu i-a dat numai putinţa să-şi procure cu uşurinţă mijloacele de traiu, ea i-a pătruns în suflet şi a lăsat în acesta urme adânci prin imaginile ei minunate.

De aici a rezultat întâiu o dragoste de frumos sub forma dragostei generale pe care Românii, dela cei mai umili ţărani, până în cercurile cele mai înalte, fie particulare, fie oficiale, o au pentru flori şi arbori. Fiindcă nouă ni se pare firească această dragoste şi fiindcă suntem înclinaţi să o atribuim tuturor neamurilor, e bine să recurgem şi aici la mărturii străine care sunt şi mai obiective şi, poate, şi mai competente, fiind făcute de oameni, care au cunoscut şi alte meleaguri, având orizont mai larg.

Să începem astfel cu comparaţia, pe care o face în această privinţă *Bellessort* între Români şi Evrei: „Eri la Piatra Neamţ, pe o înălţime, care domina oraşul, mi se spunea: „Acolo unde nu vezi arbori, sunt mahalalele evreeşti". Această diferenţă este încă mai mare în târguri. Evreul nu cultivă în jurul casei sale nici flori, nici plante. Copăcelul se prăpădeşte acolo, iarba se veştejeşte. Spiritul său abstract pe care educaţia talmudică îl adânceşte în uscăciune, pare că preferă grădinilor umbrite, curţile tot aşa de goale ca nişte mese de joc. Lipsa lor de verdeaţă dă târgurilor evreeşti o înfăţişare neno-

rocită aşa cum n'are cel mai sărac cătun românesc". (Op. cit. pag. 174).

„Un lucru demn de ţinut în seamă, zice G. *Oudard*, este dragostea Românilor pentru grădini şi flori. Pretutindeni aproape, în oraşele din Ardeal şi din Basarabia, pieţe pietruite şi pustii au fost transformate în grădini minunat de frumoase". Vorbind apoi mai departe de cheltuiala socotită de el nenimerită, ce s'a făcut spre a se construi la Chişinău un palat cultural „măreţ, dar neterminat", acest scriitor adaogă: „Adevărata reuşită urbanistică a Românilor rămâne feerica grădină publică, pe care au creiat-o lângă Catedrală" (Op. cit. pag. 133).

In sfârşit, aceiaşi dragoste pentru natură şi flori o găseşte G. *Oudard* şi în ceeace au făcut Românii la Satu-Mare, după ce l-au luat din stăpânirea ungurească: „Românii, zice el, au construit la Satu-Mare o catedrală unită impunătoare şi au transformat, după *obiceiul lor*, marea piaţă pietruită într'o minunată grădină" (op. cit. pag. 218).

Socotesc, că nu e nepotrivit, să introducem aici şi constatarea făcută de un scriitor român cu prilejul vizitării oraşului Chişinău, îndată după recucerirea dela Ruşi în ultimul nostru războiu. Vorbind despre ruinile lăsate de Ruşi, după retragerea lor, şi de strădania depusă de Români pentru îndreptarea răului, d-l *Al. Lascarov-Moldovanu*, spune: „Iar truda aceasta de a aduce o regulă în haos, a fost dela început întovărăşită de gândul de a folosi întru aceasta şi florile. Am găsit mai peste tot flori; ruine şi flori — flori şi ruine. Fantomatice ruine — şi flori frumoase — aceasta ar putea fi o formulă de definire a Chişinăului de acum" *(din Jurnalul basarabean*, IV, ziarul „Curentul" dela 3 August 1942.

Caracteristic pentru iubirea de arbori şi flori a neamului românesc, este şi faptul că parcurile din oraşele noastre sunt ca un fel de prelungiri ale naturii din afară. Deşi arta horticolă a contribuit la înfrumuseţarea şi ordonarea lor, ele totuşi nu sunt produse oarecum artificiale, aşa cum sunt de exemplu parcurile englezeşti. Se pot cita

între altele două încercări nereușite de a creia parcuri de acest fel, care curând au și fost desființate sau modificate. Pe locul unde se află astăzi Palatul Cercului Militar și piața din fața sa, dinspre Calea Victoriei, se găsea odinioară biserica Sărindar, zidită de Domnitorul Matei Basarab. Această biserică fiind dărâmată, s'a înființat pe locul liber un parc englezesc, lipsit de arbori, numai cu răzoare verzi. El n'a plăcut. Comparat cu Cișmigiul din vecinătate, el părea sărac și lipsit de orice farmec.

La Galați, tot astfel, se formase în str. Domnească înainte de 1916, un parc fără copaci împodobit numai cu bustul lui Eminescu. Că nu s'a potrivit nici acesta felului nostru de a concepe frumosul naturii, o dovedește faptul, că el a fost transformat, plantându-se diferiți copaci, care-i dau cu totul altă înfățișare.

Dovada dragostei de natură a Românului se mai găsește și în diferite alte manifestări.

Cine compară astfel felul cum construiesc locuințele lor Românii și felul cum le construiesc alte neamuri, constată o deosebire, care se poate explica prin faptul că decorul naturii îi este neapărat trebuincios țăranului român, — care cum spune și d. V. Băncilă — nu este pentru el numai un decor oarecum artificial. Cine vizitează un sat săsesc din Transilvania — un sat locuit de plugari nu un târg — constată că locuințele sunt închise cu fațada la stradă, avându-și fiecare curtea în fund, ferită de vederile indiscrete ale străinilor. In chipul acesta, omul își urmărește, poate, mai cu folos scopurile lui practice. Orizontul material îi este însă închis. Priveliștea naturii nu-i lărgește apoi nici orizontul sufletesc.

Casa țăranului român din munte este deschisă vederii din afară înăuntru, și prielnică privirilor dinăuntru în afară până departe. Viața posesorului unei astfel de locuințe se desfășoară netăinuită, ca ceva care face parte din însăși fenomenele naturii. Deși izolate între ele prin distanțe relativ mari uneori, casele nu împiedică comu-

nitatea sufletească între locuitorii unui sat. La deal și la șes unde locuințele sunt mai apropiate unele de altele, constatarea e aceiași: casele nu mărginesc strada, ci, puțin retrase și cu împrejmuiri scunde, ele sunt deschise vederii, fiind înconjurate cu pomi și având în față — fie în curți fie la ferestre — flori îngrijite cu dragoste.

Ceva mai mult; orașele noastre care sunt de fapt la origină, sate mărite încetul cu încetul, mulțumită unor împrejurări economice favorabile, se prezintă la fel, acolo unde nu sunt străzi comerciale sau unde nu s'au modernizat prea mult. Casele boierești vechi, ca și casele tuturor celorlalți locuitori, toate aproape sunt și în centru și la periferie retrase în curți, cu vederea deschisă la stradă, prevăzute cu grădinițe mai mari sau mai mici, care desfată privirea.

Să meargă cineva, în schimb, și să vadă încă pe unele străzi ale Bucureștilor sau Iașilor, unde se mai găsesc și astăzi resturile muribunde ale sectei scopiților (muscalilor) — atât de înfloritoare odinioară — cum se înfățișează locuințele acestora. Ele sunt ferecate cu porți mari și împrejmuiri înalte, peste cari privirea din afară nu poate pătrunde. Ceva mai mult, scândurile împrejmuirilor sunt așa de bine încheiate, încât chiar privirile insistente ale unui indiscret se chinuiesc degeaba să vadă ce se petrece înăuntru. O locuință construită în felul acesta, îți arată imediat spiritul de care sunt însuflețiți cei ce se adăpostesc în ea. Ea îți spune parcă: „Nu te apropria, nu bate în poartă, nu striga și cere adăpost, nici măcar trecător, căci nu vei fi primit". Casa românească înconjurată cu garduri joase, văruită în alb, pare a-ți surâde de departe; ea te lasă să privești și să vezi tot ce e în curte; prispa sa primitoare te poate apăra fie de căldură, fie de intemperii fără nici o greutate. Intr'o astfel de locuință, spiritul de ospitalitate găsește parcă o ușurare materială și se poate exercita, așa cum se recunoaște fără înconjur de toți câți ne cunosc.

Nu este numai atât. Natura l-a făcut pe Român, probabil, şi optimist prin darnicia şi frumuseţea ei. S'a zis de vechii Eleni, că şi-au alcătuit zeii după chipul şi asemănarea ţării lor, în care omul nu s'a simţit copleşit de natura ostilă, unde clima dulce şi marea blajină i-au dat putinţa să trăiască uşor în nişte ţinuturi relativ sărace. Lumea zeilor era amestecată cu a oamenilor până acolo, încât şi căsătorii se puteau lega între două lumi atât de deosebite.

Tot aşa s'a zis că pesimismul cel mai ucigător, acela al religiei budiste, nu putea să apară decât într'o ţară ca India, în care vârfurile munţilor uriaşi nu au putut fi atinse nici până azi; în care trăiesc fiarele cele mai fioroase, reptilele cele mai veninoase, cărora le cad numeroase victime umane; în care cuibăresc alături de foamete boli îngrozitoare ca, ciuma, ş. a. m. d. Ideia că nirvana e idealul vieţii umane, a fost firesc, se zice, să apară într'o astfel de ţară în care omul se găseşte copleşit de natură, tot aşa cum optimismul şi dragostea de viaţă completa şi armonioasă a fost firesc să apară pe pământul Eladei.

Cât sunt de justificate aceste explicaţiuni, n'avem să cercetăm aici Este destul să reţinem faptul, că o legătură între firea unui popor şi natura în mijlocul căreia trăeşte, este probabilă.

Dacă ne referim acum la fiinţa noastră sufletească, putem face următoarea afirmaţie ipotetică: poporul român este un popor optimist, graţie influenţei directe a pământului pe care trăeşte deşi prin desfăşurarea vieţii sale istorice şi prin poziţia sa geografică — influenţă pe care trebue să o socotim indirectă — el ar trebui să fie stăpânit de cel mai chinuitor pesimism.

Călătorul francez Dr. *Emile Gromier*, vorbind, între altele, de animalele din Camerunul african şi pomenind de o pasăre numită *Nicator Chloris*, care trăeşte în pădurile equatoriale şi scoate un fel de ţipăt plângător nesuferit, adaugă această observaţie interesantă: „In această privinţă, este curios de constatat cât de mult este în general,

în raport cu mediul, cântecul păsărilor. Cele din spațiile de lumină au cântece vesele și *„drăguțe"*, cele din munții înalți sau din pustiuri au cântece blânde (doux) și triste, cele din pădurea mare însfârșit, emit note funebre sau răgușite, (rauques) discordante".

(Dr. Emile Gromier. La vie des animaux sauvages du Caméroun, ed. Payot, Paris 1937).

O astfel de observație a unui călător, care nu teoretizează și n'are idei preconcepute, ne face să ne gândim la afirmația călătorilor străini pomeniți mai sus, că nicăeri nu cântă mai frumos privighetorile ca în țara noastră, și să punem, ca și călătorul african, acest cântec frumos în legătură cu frumusețea peisagiilor noastre.

Este deci, încă odată, probabil că firea veselă și optimismul românesc își au, măcar în parte, originea în alcătuirea naturii înconjurătoare. *Gorky* afirmă, cum vom vedea mai târziu, că fatalismul rusesc și deci, privit din alt punct de vedere, pesimismul lui, se datorește naturii, față de care omul se simte prea mic, în special din pricina izolării și neputinței de a o înfrunta singur. La aceasta s'a adăugat tirania politică, în fața căreia omul nu găsea niciun mijloc de apărare. Ar fi, poate, înclinat cineva ca, măcar cu privire la iernele noastre, atât de lungi și atât de aspre uneori, să facă legături asemănătoare și să le atribue influențe, cari să intunece, la fel ca în Rusia, sufletul nostru. Este o greșeală.

Iernile din țara noastră sunt firește relativ aspre — uneori, mai rar, foarte aspre — dar ele nu reprezintă o forță care să covârșească pe om și să-l facă să-și întrerupă ori ce activitate, decât în mod excepțional, când viscolele sunt prea puternice și troenele prea mari. Foarte multe din zilele iernii sunt suportabile, iar uneori chiar frumoase și plăcute.

Dealtfel sărbătorile, cele mai numeroase și mai pline de bucurie și desfătare pentru satele românești, sunt așezate în toiul iernii. Tradiția noastră populară se respectă cu sfințenie și copiii — mai ales ei — nu se înspăimântă

deloc de ger ca să umble din zi până în noapte cu Moș-Ajunul, cu colindele diferite, cu plugușorul și altele. Veselia acestor copii este contagioasă până și pentru bătrânii rebegiți care șed pe vatră. Tot iarna în „câșlegi" se încheagă cele mai multe căsătorii și hora nunții se face, mai ales se făcea, când nu apăruseră în unele sate dela șes — poate și dela munte, — așa zisele saloane, în ogrăzi, pe zăpadă, sub razele strălucitoare ale minunatului soare de iarnă.

Nici un temeiu de nemulțumire în contra naturii, chiar când ea se încruntă. In restul timpului — de primăvară până în toamna adâncă — natura, sub toate înfățișările ei atât de variate, de când se înverzește câmpul și bobocul de gâscă, de culoarea borangicului galben-verzui, se luptă cu greu să rupă cu ciocul lui slăbănog firul de iarbă, până în toamna adâncă, când frunzele copacilor se îngălbenesc, ruginesc în diverse nuanțe și sângerează înainte de a lăsa crăcile golașe — este atât de blândă și frumoasă, încât Românul găsește în ea o prietenă. Nu o prietenă oarecare și dela care trage toate foloasele, dar o prietenă frumoasă, pe care o iubește cu pasiune desinteresată. Dovadă atâtea cântece populare, în care se concretizează dragostea de natură, de animale și chiar de păsări:

Ciocârlie, mută-ți cuibul, că vine badea cu plugul.

Sfat înțelept, izvorît din dragoste.

Dovada ultimei afirmațiuni — ea scoate oarecum pe țăranul român din rândul altor țărani, care se simt în mod egoist, material legat de pământul lor — se face cercetând și alte manifestări ale vieții sufletești ale poporului nostru.

S'a remarcat adeseori faptul că poezia noastră populară începe printr'un fel de invocație, care este numele unei flori. Aproape nu se poate concepe poezie populară, care să nu înceapă cu foaie verde sau frunză verde — ceeace

a făcut ca acea Româncă înstrăinată, care, cum afirmă *Gion* în conferința sa despre *Cum vorbim*, cerându-i-se o probă de limba sa natală, n'a știut decât să repete: frunză verde, frunză verde, frunză verde și iar verde.

I. Crăciunescu afirmă, că planta aleasă nu era la început aleasă la întâmplare, ci ea avea o legătură oarecum simbolică cu cuprinsul însuși al poeziei și că numai târziu subt influența lăutărească, s'a pierdut acest caracter. Chiar fără această invocație se găsesc însă în poezia populară nuanțe de sentiment, atât de fine, inspirații din dragostea de natură, încât rămâi uimit. Răposatul bas Folescu cânta de preferință următorul cântec:

Frunză verde lămâiță
Paște calul lui Gheorghiță
Priponit de-o garofiță.
Garofița s'a uscat,
Calul lui Gheorghe a scăpat.

Se pot scrie pagini întregi de analiză spre a scoate în evidență finețea simbolică a acestor versuri cu motive luate din natură.

Ori cum ar fi, influența naturii este evidentă asupra sufletului popular. Ar fi de cercetat iarăși — lucru care după câte știu nu s'a făcut încă de criticii noștri literari — întrucât inspirația pe care a găsit-o poezia noastră cultă în natura înconjurătoare, este diferită de aceia a altor popoare, fiind o continuare a inspirației populare. Ceeace spunem acum este o simplă ipoteză pe care nu avem putința să o verificăm. Iată dece e vorba.

Fără îndoială frumusețea naturii a inspirat pe poeții diferitelor popoare în diferite chipuri. La popoarele din Apus admirația naturii și descrierea peisagiilor ei sunt un produs al curentului romantic — ceeace însemnează că avem deaface cu un produs de cultură specială și nu cu o caracteristică a sufletului popular, așa cum se întâmplă la noi. Aceasta se vede și de acolo că în primele

lui începuturi curentul romantic francez s'a caracterizat prin descrieri și peisagii exotice, adică de priveliști din țări străine, de obiceiu lipsite de civilizație, în care oamenii duc o viață simplă — bucolică am putea zice — cu totul deosebită de a popoarelor civilizate. Așa se întâmplă în Paul et Virginie de *Bernardin de Saint Pierre* și Atala și René de *Chateaubriand.*

In poezia cultă românească — lăsăm la o parte ceeace poartă pecetea romantismului apusean — găsim produse literare care nu sunt decât o altă înfățișare a sentimentului naturii, așa cum îl găsim la popor. Nu avem să cercetăm aici descrierea pitorească a României de A. Vlahuță, — lucrare care cred, că nu-și găsește asemănare la alte popoare — deși nu putem totuși afirma că ea are vreo legătură directă cu simțirea populară. Să ne gândim însă de ex. la doi din poeții noștri din trecut *V. Alecsandri* și *M. Eminescu* la care simțirea se străvede clară numai ici și colo. Fără a avea competența criticilor noștri literari, și fără a încerca o cercetare amănunțită, socotim că acești doi poeți concretizează în unele din operele lor sentimentul naturii, așa cum îl are poporul însuși, adică iubirea față de natură a cuiva care trăește în mijlocul naturii însăși, se simte înfrățit cu ea, iar nu admirația cărturărească, chiar pentru natura sălbatecă și inaccesibilă.

Pastelurile lui *Alecsandri* cântă pământul românesc cu frumusețile lui; ele ne descriu peisagiul pentru peisagiu, adică pentru dragostea curată de natură; ele nu o prezintă pe aceasta numai ca decorul în care se desfășoară o acțiune omenească. Chiar când descrie iarna cu asprimea ei cea mare, poetul ne-o prezintă până la urmă și în înfățișările ei frumoase. Dacă uneori omul este introdus în tabloul descris în pastel, apoi el este o anexă accidentală a naturii, natura însăși fiind pe primul plan. Nu știu dacă și în ce măsură se petrec tot așa lucrurile în pastelul altor popoare.

Mai caracteristice încă pentru poezia noastră cultă sunt unele din poeziile lui *Eminescu*, scrise în vers popular. Să recitească cineva *„Ce te legeni, codrule?"* spre a vedea că nu-i acolo o descriere pitorească din care să reiasă admirația omului pentru natură. Este o convorbire frățească, între om și codru. Codrul, antropomorfizat oarecum, își arată jalea cea mare, care îl cuprinde, când se apropie iarna care-l lasă „pustiit, vestejit și amorțit" și numai cu dorul în suflet. Natura este astfel înfrățită cu omul, ea simte durerile lui și împărtășește bucuriile lui. La fel se petrec lucrurile în *„Revedere":*

„Codrule, codruțule, ce mai faci drăguțule?

Ce minunat și în ce termeni mângâioși își arată omul sentimentul lui de înfrățire cu natura! Este la fel cum se petrece în versurile populare:

Ciocârlie, mută-ți cuibul,
Că vine badea cu plugu[1]

Notă. Capitolul acesta era deplin redactat când a apărut lucrarea lui *Gh. Vâlsan* „Pământul Românesc și frumusețile lui", în care la pag. 58 găsesc într'o notă, confirmarea și completarea celor susținute mai sus. El zice: „Poezia populară, poate mai mult decât ori care altă poezie populară europeană, e plină de descrieri, uneori dovedind un simț superior de înțelegere a frumuseților naturii. Lucrul abia a fost semnalat, deși ar merita o cercetare adâncită din punct de vedere literar și geografic. Cel mai bun volum de versuri al lui Alecsandri este volumul de „Pasteluri" tablouri ale naturii atât de proaspete că ar fi meritat mai curând titlul de „Acuarele". La marele Eminescu descrierile naturii cumpănesc poezia erotică, filosofică, sau socială. Vlahuță deși era un slab tip vizual, s'a simțit dator să dea o descriere pitorească a României, care din nenorocire, după părerea mea, a învăluit în vag și necaracteristic adevăratele frumuseți ale țării noastre. In generația următoare Sadoveanu, puternic vizual, lasă impresia că în multe capitole din opera sa a văzut întâiu natura cu intensitate si apoi a așteptat să apară în decor personagiile povestirii. Nu mai vorbesc de poeții tineri care adoră natura și de multe ori izbutesc să o redea mai fericit decât făceau înaintașii lor. Interesant pentru subiectul nostru e faptul că doi din acești poeți, Ion Pillat și Emanoil Bucuța au cultură geografică etc."

Că natura, prin frumuseţile ei, a avut ecouri adânci în sufletul românesc, se vede însă şi dintr'o cercetare cât de sumară a artei noastre populare. Mai întâiu portul nostru ţărănesc este parcă un produs al însuşi peisagiului, cu care se armonizează. Nu se poate par'că concepe un frumos peisagiu românesc fără decorul uman, care formează un tot cu el. Priviţi o zi de sărbătoare — o zi de sărbătoare a ochilor — când hora se întinde şi se mişcă în ritm liniştit în faţa unui han, într'o minunată seară de vară. Nu e vorba aici de poetizare romantică. Este vorba de o realitate pe care atâţia din străinii citaţi au recunoscut-o. O femeie îmbrăcată în costum împodobit de Câmpulung sau într'unul simplu, atât de simplu de Sălişte, este, se poate zice, o minune a naturii pe care nu o poţi admira decât în mijlocul naturii româneşti.

Arta populară însăşi cu produsele ei, care servesc la împodobirea locuinţelor, se prezintă ca inspirată din două feluri de izvoare: pe de o parte găsim şi în sculptura în lemn, şi în ţesăturile de pânză, şi în scoarţe, motive de natură geometrică, colorate frumos la acestea din urmă; pe de altă parte, găsim în covoarele olteneşti ca şi în cele basarabene motive stilizate de flori, care încântă privirea prin minunata combinaţie a culorilor. Ţăranca română a privit natura, a admirat-o şi a iubit-o, a păstrat în ochii ei imaginea minunată a câmpului însusi cu dungile trase de arături pe pământ, a pomilor înfloriţi în primăvară, a florilor însăşi, aceste creaţiuni frumoase ale naturii şi din ele a alcătuit şi îmbinat motive de împodobirea scoarţelor pentru ca, şi în timp de iarnă sau vreme rea, punându-le pe pereţi să aibă în ele o amintire, o mângâiere şi o speranţa.

Nu putem termina aceste observaţii fără să amintim că până şi muzica populară românească şi-a găsit izvor de inspiraţie în natura înconjurătoare. Să nu luăm în privinţa aceasta decât un singur exemplu care este foarte caracteristic.

Am prins odată, aşi putea zice pe viu, felul cum s'a inspirat muzica noastră populară din natură. Şedeam prin 1920 într'o locuinţă oficială, înconjurată de un frumos parc, în care pasările cântătoare îşi găseau o ospitalitate de nimic ingrădită. Primăvara până târziu în toiul verii, mierloii fluerau cu cea mai mare voioşie printre crăcile copacilor înalţi. Băiatul meu în vârstă de cinci ani, cu ochi cercetători şi plini de dragoste, urmărea printre crăcile stufoase pe aceşti cântăreţi care îi fermecau deşteptarea de dimineaţă din somn.

Fugea de colo, colo şi cu buzele ţuguiate încerca să fluere şi el ca mierloii. Exerciţiul a durat, fireşte, un timp, cu succes relativ. M'am pomenit însă într'o bună zi, că flueratul lui aşa de stângaciu dela început nu se deosebea de al mierloiului cu nimic. Era o melodie simplă potrivită pentru un copil, care n'avea talentul muzical al lui Enescu, Mozart sau Beethoven. Tocmai aceasta arată însă că un ţăran cu mult talent muzical, deşi necultivat, a putut să imite şi el ceiace auzea şi să producă astfel de exemplu *„Ciocârlia"*. O astfel de melodie nu există, cred, în muzica niciunui popor, fiindcă probabil nicăieri ciocârlia nu cântă frumos ca la noi, pe de o parte; iar pe de altă parte, ţăranul din alte părţi nu şi-a simţit sufletul copleşit de sentimentul admiraţiei pentru această pasăre neînsemnată.

In muncile lui pe câmp, plugarul nostru ascultă fără să vrea imnul pe care ciocârlia îl înalţă naturii, în zborul ei spre soare şi, fără să vrea, se pomeneşte şi el fluerând şi imitând acest imn care găseşte un adânc răsunet în sufletul lui. Şi astfel încet, încet, în urma încercărilor fericite ale unor cântăreţi talentaţi se înjghebează minunata melodie a ciocârliei.

Să trecem acum la o problemă foarte importantă privitoare la legătura dintre pământ şi om: aceea a tipului uman.

In formarea tipului fizic uman este greu de stabilit dacă este vorba de o manifestare simplă a factorilor biologici,

aşa cum pretinde Antropologia, sau dacă mai intervine şi aceia a celor geografici, sau istorici şi sociali. Este apoi şi mai greu de stabilit cât de mare este influenţa eventuală a fiecăruia în parte.

Poporul românesc, de care ne ocupăm, fiind atât de complex din punct de vedere rasial, este de la sine înţeles că deocamdată — mai ales dat fiind faptul, că sunt în curs cercetări în această direcţie — nu se poate atribui cu preciziune rasei vreunul din caracterele lui sufleteşti.

Este adevărat că unele din trăsăturile acestui suflet s'ar putea socoti ca moştenire dela unul, sau altul din popoarele, din care ne tragem. Aşa ar fi inclinat cineva să socotească că spiritul nostru juridic şi statal ar fi o moştenire romană, după cum tot roman ar fi şi spiritul de toleranţă şi cel satiric. Rezistenţa noastră naţională şi tendinţele noastre răsboinice defensive ar putea fi socotite, între altele, ca o moştenire dacică. Insfârşit nu ar părea neverosimilă afirmaţia că lirismul nostru popular ar veni dela Slavii intraţi în alcătuirea poporului român.

Acestea sunt însă ipoteze greu de verificat. Şi sunt cu atât mai greu de verificat, cu cât sufletul unui popor este ceva nou, cu fiinţa sa aparte, originală, adică o sinteză care nu se poate explica — cum am mai spus — printr'un fel de juxtapunere de elemente eterogene, luate din toate părţile şi lipsite de unitate. De aceia deocamdată, pentru a nu face afirmaţii categorice, într'un domeniu unde e greu să faci astfel de afirmaţii, — nu se poate cu temeiu vorbi de influenţe rasiale în domeniul sufletesc al poporului român. Aceasta nu se poate cu atât mai mult, cu cât chiar dacă însuşirile pomenite ar fi într'adevăr moştenite dela popoarele din care ne tragem, încă ar fi problematică o ereditate rasială propriu zisă. Ar putea foarte bine să fie vorba de o ereditate psihică de natură socială, fără o legătură strânsă cu însuşirile biologice.

Cu atât mai puţin putem pretinde, aşa cum am văzut că afirmă unii scriitori străini, că tipul fizic românesc este tip roman sau dacic. Nimic nu confirmă o astfel de presu-

punere, chiar când este întemeiată pe cercetarea columnei lui Traian. Antropologiceşte nu se poate susţine existenţa unui tip moştenit românesc fie el de orice origină.

Aceasta nu împiedecă să afirmăm că există un tip pe care l-am putea numi *tipul psiho-fiziologic românesc*, (sau tip de expresie) care se exteriorizează în chipul, expresia şi gesturile oamenilor, chiar dacă indicele cefalic e deosebit dela individ la individ. O astfel de afirmaţie, ciudată în aparenţă, are nevoe de o cercetare ceva mai amănunţită. Să dăm întâiu fapte.

Asemănarea fizică frecventă dintre bărbat şi femeia lui este un fapt aproape banal. In căsniciile, care durează toată viaţa se observă mai ales acest fapt: bărbatul şi femeia par a fi fraţi. O primă explicaţie a acestui fapt ai părea să fie următoarea: se unesc prin legături matrimoniale, durabile, cei ce au anterior căsniciei, asemănări fizice şi sufleteşti. Asemănarea fizică observată de atâtea ori, ar fi cu alte cuvinte *ante*, nu *postfactum*. Dovada acestei afirmaţii ar fi şi faptul că în anumite căsnicii această asemănare nu este dela început şi nu se produce nici mai târziu.

Pentru înlăturarea explicaţiei de mai sus, socotim necesare câteva amănunte asupra a ceiace numim *tip psiho-fiziologic* sau de *expresie* în deosebire de tipul antropologic propriu zis.

Avem întâiu să ne lămurim asupra faptului că, după anumite păreri, ar exista tipuri psihologice oarecum pure, adică fără o transformare paralelă a tipului fizic. D-l *P. P. Negulescu* cercetând în deaproape problema rasei şi a influenţei pe care aceasta ar avea-o asupra constituţiei sufleteşti a popoarelor ajunge la concluzia, la care am ajuns şi noi in cap. III, că în starea de azi a cercetărilor nu se poate scoate nimic sigur cu privire la existenţa unei determinări a caracterelor psihice prin acelea ale rasei. D-sa afirmă apoi în cap. X al lucrării sale *(Geneza formelor culturii* pag. 376 şi urm.) că există totuşi un *tip-etnic*. Ştiinţa caută să stabilească care sunt trăsăturile do-

minante sufletești la diferite popoare, să deducă din ele caracterele secundare, prezentând astfel un portret psihologic al fiecăruia din ele. Este „exagerată" sau „cel puțin prematură' 'afirmația lui *J. Finot (Le préjugé des races)* că ar fi imposibilă constituirea unei psihologii a popoarelor.

D-l *P. P. Negulescu* cercetează, în această privință, cum se constitue mai întâiu tipurile psihologice care pot fi destul de variate. Cei ce trăesc în primul rând mai mult timp într'un mediu străin se schimbă așa *sufletește* încât nu se mai pot, sau se pot cu greu acomoda cu vechiul mediu, din care au ieșit. S'a observat astfel, ca să nu citâm decât un caz din cele cercetate de autor, că Europenii emigrați în Statele Unite se transformă încet, sub influența celor în mijlocul cărora s'au stabilit, luând ceeace se numește „aerul american", adică „aerul unor oameni, care știu bine ce vor și sunt hotărîți să facă, fără ezitare, ce trebuie — un aer adică decis, sigur de sine, indiferent față de alții și îndrăzneț". Acest fel de a fi, această „înfățișare" specială „se datorește unui anumit fel de a gândi și a lucra" comun tuturor locuitorilor din Statele Unite, care se impune și nouilor veniți (op. citat pag. 385).

Din cele spuse până aici nu rezultă destul de limpede, dacă e vorba în acest „aer de familie" de un tip psihologic sau și de unul fizic. In cele ce urmează, ideile se precizează, ieșind în evidență, că este vorba numai de un tip psihologic, fiindcă se spune lămurit că „tipurile psihologice ale oamenilor atârnă de ideile și sentimentele lor și se schimbă odată cu ele — odată adică cu felul lor de a privi lumea și de a se comporta față de ea" (op. cit. pag. 386).

Condițiile, care schimbându-se determină schimbările pomenite mai sus, sunt fie condițiile de existență internă ale unui popor, fie cele care rezultă din contactul cu alte

popoare. Aşa de ex. schimbările, suferite de sufletul german în ultimul timp, se datoresc schimbărilor de existenţă internă ale acestui popor, pe când *bonjurismul* nostru dela 1848 şi influenţa exercitată de el asupra poporului român, se datoresc contactului cu poporul francez.

De aici urmează o consecinţă, care comportă o discuţie serioasă şi pe care d-l P. P. Negulescu o formulează astfel: „...întrucât împrejurările istorice se schimbă necontenit, niciun popor nu poate rămânea multă vreme acelaş. Românul de astăzi bunăoară nu mai este desigur ceea ce era cel din veacul al XVIII-lea de sub stăpânirea domnilor fanarioţi; iar acela nu mai era desigur ceiace fusese cel de pe vremea lui Ştefan cel Mare, sau al lui Mihai Viteazu" (op. cit. pag. 386).

Discuţia acestei chestiuni ne-ar depărta deocamdată de problema urmărită. Ne mulţumim să afirmăm că, după părerea noastră, anumite caractere fundamentale ale sufletului unui popor nu se schimbă în decursul timpurilor. Ele rămân statornice şi cel mult pot primi nuanţe mai mult sau mai puţin pronunţate.

Domnul P. P. Negulescu recunoaşte că, condiţiile de existenţă internă se schimbă mai greu şi deci influenţează asupra schimbării tipurilor psihologice mai puţin decât influenţele primite din afară prin contactul cu alte popoare. Aşa se face că Europeanul stabilit în Statele Unite, ajunge prin contactul continuu cu localnicii la o „pronunţată comunitate de idei şi de sentimente, de interese şi de aspiraţie, ducând în chip firesc la *atitudini* aproape identice în faţa lumii şi la un mod aproape identic de a se *comporta* faţă de ea" (op. cit. pag. 388).

Aceasta însemnează că prin convieţuire continuă şi prin influenţă reciprocă indivizii ce alcătuesc un neam, chiar când sunt de rasă deosebită, ajung să aibă „o fizionomie sufletească analoagă". (op. cit. p. 389). Concluzia pe care o

scoate autorul este că ceeace determină asemănările sufleteşti dintre membrii unui neam este traiul în comun. Popoarele nu sunt rase antropologice, unitare „ele se întemeiază pe comunitatea de idei, de credinţă. de sentimente, de aspiraţii, de moravuri şi fireşte, în primul rând, pe comunitatea de limbă şi tradiţii". (op. cit. pag. 390).

E deci firesc ca un copil de Francez crescut încă dela naştere în mediul german să devie German: „Fondul organic moştenit se subordonează structurii sufleteşti câştigate — şi îşi potriveşte cu această măsură nouă reacţiunile lui vechi". Ar părea după această afirmaţie că fondul sufletesc transmis unui copil prin educaţie, e aproape totul, că fondul biologic ereditar nu are aproape nici un rol, nici măcar în reacţiunile temperamentale, cari sunt precumpănitor ereditare şi că deci un *fidgian* crescut în Germania sau Franţa va deveni Francez sau German — ceeace evident nu-i cu putinţă. Dealtfel D-l P. P. Negulescu face şi D-sa rezerva că „un copil de negru din Africa sau din Oceania adus, şi el, dela naştere în Germania, n'ar putea ajunge la aceleaşi rezultate cu copilul francez pe care l'am luat ca exemplu, fiindcă fondul organic moştenit nu i-ar permite să asimileze în aceiaş măsură hrana sufletească neobişnuită ce i s'ar oferi" (op. cit. pag. 389).

Din toate cele spuse, se pare că, recunoscând existenţa unui tip psihologic, care se formează aşa cum s'a arătat şi cum trebue să recunoaştem că este adevărat, d-l P. P. Negulescu trece pe un plan secundar aspectul fizico-biologic al problemei. S'a văzut de altfel rezerva, că nu orice copil dus în orice mediu va primi pecetea psihică a mediului. Aceasta însemnează o primă greutate a problemei asupra căreia nu vom stărui.

Mai este însă încă ceva, care se leagă strâns cu problema ridicată de noi si anume, că D-l P. P Negulescu, vorbind de tipurile etnice, formate prin influenţa mediu-

lui social, folosește anumiți termeni, al căror înțeles e ambiguu. Este vorba pe lângă caracterele psihologice ale tipului etnic, și de anumite *atitudini*, de un anumit fel de *comportare*, care presupun un aspect precis fizic. Tocmai aceasta ne ajută să trecem la formularea, mai precisă și mai amănunțită, a părerilor noastre, că tipul etnic nu este numai un tip psihologic, ci că acesta din urmă se îmbină sau mai bine zis are și un aspect fizico-anatomic, strâns legat de el. Iată în cele ce urmează, ceeace duce la o astfel de concluzie.

Știm că tipul antropologic se bazează pe anumite caractere comune ale scheletului, în special ale craniului, pe lângă altele mai puțin însemnate, așa cum le-am văzut amănunțit în captolul III. Pe două schelete perfect identice, deci aparținând după concepția antropologiei, aceleeași rase, putem foarte bine să ne închipuim mușchii inserați și desvoltați în chip diferit, după cum diferite pot fi funcțiunile fiziologice, a căror însemnătate e capitală. Vom avea atunci, să zicem, un German și un Român, care, cu schelete asemănătoare, vor avea totuși, în cazul când au precise însușirile sufletești ale neamurilor respective, un alt tip psiho-fiziologic: atitudine, gesturi, expresiunea feței, împreună cu strălucirea privirei, etc., care toate rezultă din temperamentul, produs de funcțiunile fiziologice, sau de caracterul format prin educație. In cazul acesta, se poate găsi o altă explicație asemănării dintre bărbat și femee, de care vorbeam mai sus și anume: această asemănare sufletească dintre soți se oglindește pe măsură ce se produce, în asemănarea tipului lor psiho-fiziologic (de expresie), care se formează și el cu timpul. Sau, și mai precis, cele două asemănări — cea sufletească și cea fizică — se produc paralel pe măsură ce traiul în comun nivelează asperitățile sufletești atât de frecvente la începutul căsniciilor. Atunci se întâmplă faptul, de atâtea

ori observat, că deși deosebiți din punct de vedere al scheletului și al pigmentației, deși — ceva mai mult — la analiza în amănunte nu se găsește între ei aproape nicio asemănare, bărbatul și femeia au totuși în comun ceeace se numește *expresia, aerul* de familie, care se constată și la copiii ieșiți din aceeași părinți.

Obiecția, că în orice caz unirea, care va dăinui între bărbat și femee, pretinde anumite afinități sufletești încă dela început, este numai în parte adevărată. Este bine cunoscut, că nu aceste afinități singure, ba nici măcar în cea mai mare măsură, contribuesc la întemeierea căsătoriilor în general. Dacă deci bărbatul și femeia ajung să semene, deși sunt foarte deosebiți la început, aceasta nu se explică decât, sau printr'o influență dinăuntru în afară, adică din producerea unei asemănări sufletești care ar avea ca urmare anumite schimbări anatomo-fiziologice, sau din desvoltarea și transformarea paralelă și a unora și a altora.

Afirmația aceasta n'ar avea desigur o valoare științifică propriu zisă, decât în cazul când în mod experimental, pe două schelete perfect asemănătoare s'ar putea insera mușchi deosebiți, cu pigmentație externă deosebită și deci cu funcțiuni fiziologice interne iarăși deosebite. Cum așa ceva nu se poate realiza, ne rămâne să încercăm o confirmare a ipotezei noastre prin diferite fapte de observație curentă.

Găsim astfel sugestii, sau afirmații, care vin în sprijinul părerii noastre: „Nu se poate scoate, zice *G. Hardy,* mare lucru până la proba contrarie din caracterele morfologice ale unui grup uman. Adeseori s'a abuzat de aceasta. In realitate nicio relație, chiar aproximativă, nu poate fi stabilită între viața mintală sau morală a unui om și înălțimea sa, pigmentația pielei sale, forma craniului său, greutatea creerului său. Astfel de amănunte sunt totuși

utile, fiindcă permit într'o largă măsură să situezi grupul interesat.

Caracterele fiziologice sunt însă mai expresive şi de altfel corespund cele mai multe nu numai unor dispoziţiuni naturale, dar unor habitudini. Astfel greutatea corpului, slăbiciunea sau obezitatea, forţa muschiulară depind adesea de felul de viaţă, de obişnuinţele alimentare, sau de anumite practice speciale". (Géographie psychologique pag. 33—34).

Găsim apoi în părerile formulate de *Alexis Carel* un sprijin principal mai precis al celor ce afirmăm. El spune că „anumite modificări permanente ale corpului sau ale conştiinţei sunt produse de adaptare" şi că „mediul pune astfel pecetea sa asupra fiinţei omeneşti". Ceva mai mult: plantele, arborii, animalele suferă aceeaşi influenţă a mediului. Este, bine înţeles, vorba de mediul fizic. Intre dovezile de adaptarea omului la mediu citează Carel ceeace se întâmplă cu soldaţii urcaţi pe vârfurile Alpilor. „Omul se aclimatizează la o mare altitudine prin modificări ale sângelui şi ale sistemului circulator, respirator, scheletic şi muschiular. Globulele roşii răspund la scăderea presiunii barometrice înmulţindu-se. Acomodarea se face repede. In câteva săptămâni soldaţii transportaţi pe vârfurile Alpilor, merg, se agaţă şi aleargă tot aşa de activi ca şi la altitudini joase. In acelaş timp, pielea se apără contra luminii zăpezii printr'o pigmentaţie intensă. Toracele şi muşchii pieptului se desvoltă. După puţine luni de viaţă activă pe înălţimile munţilor, sistemul muschiular se obişnueşte cu sforţarea mai mare pentru mers şi sărirea stâncilor. *Forma şi atitudinea corpului se modifică*. Aparatul circulator şi inima se obişnuesc deasemenea cu exerciţiul neîncetat care li se cere. In acelaş timp, organismul devine rezistent la frig. El ajunge, prin perfecţionarea proceselor regulatorii ale temperaturii mediului interior, să

suporte toate intemperiile. Când indivizii aclimatizați la munte coboară în câmpie, sângele lor redevine normal. Dar ei păstrează mai departe urmele adaptării toracelui, plămânilor, inimei și vaselor lor la o atmosferă rărită, la lupta contra frigului, la sforțarea neîncetată care se cere întregului corp pentru urcarea zilnică pe munți".

Mergând mai departe se poate afirma că și alimentele au anumite urmări biologice. Astfel „la populația țărilor cu apă bogată în calciu, scheletul devine mai greu decât la populațiile regiunilor unde apa este cu totul pură. Știm deasemenea că indivizii hrăniți cu lapte, ouă, legume, cereale și apă, diferă de cei hrăniți mai ales cu carne, vin, bere sau alcool. Dar nu cunoaștem caracterele organice ale acestei adaptări". *(A. Carel, L'homme cet inconu* pag. 258—261).

Este vorba aici de modificări anatomo-fiziologice suferite de corpul omenesc prin așa numita adaptare la condițiile materiale de viață impuse de mediul înconjurător. Astfel de modificări întâmplătoare s'ar putea pretinde că dispar cu timpul, că nu se fixează și că, deci nu schimbă întru nimic tipul uman. Iată însă această problemă discutată și dusă mai departe de un bun cunoscător al vieții Eschimoșilor. Cercetătorul *Kaj Binket-Smith* se întreabă dacă unele din caracterele fizice, care se moștenesc din generație în generație la Eschimoși, nu sunt cumva o consecință a felului de viață a acestor oameni, fixându se astfel încet încet, și devenind apoi transmisibile. Conform teoriei științifice a eredității, așa ceva n'ar fi posibil, zice el, fiindcă „genotipul este fixat și nici una din particularitățile câștigate în cursul vieții, chiar în cursul a numeroase generațiuni, nu poate fi moștenit". Această afirmație este după acest autor, prea categorică, el observă că după anumiți autori, unele caractere în structura craniului Eschimoșilor, „par a fi adaptate la felul lor de viață"

Astfel „forma înaltă și strâmtă a cutiei craniene, reducerea oaselor nasului, falca inferioară desvoltată, etc. par a fi datorite „desvoltării enorme a muschilor masticatori". Autorii care susțin această părere merg până acolo, încât pretind, că „dacă toate trăsăturile datorite specializării s'ar înlătura, caracterul craniului s'ar reduce la așa grad de aparență indiferentă, că n'ar mai fi nicio bază pentru a discuta despre relația Eschimoșilor cu alte rase". O astfel de părere o socotește autorul nostru extremă. Nu e mai puțin adevărat însă, că ea poate fi o ipoteză demnă de discutat *(Kaj Binket Smith Moeurs et coutumes de Esquimaux,* Payot, Paris 1937, pag. 57—58).

Firește în cele ce urmează nu vom merge până la această părere extremă, conform căreia scheletul în întregimea lui se modifică după felul de viață al oamenilor. Vom afirma însă că nu este cu neputință ca, condițiile psihologice, care, în definitiv sunt strâns legate de cele corporale, să provoace și ele anumite modificări anatomo-fiziologice, care să se oglindească în asemănările de expresie la indivizii, la cari se produc asemănări de gândire și simțire.

Cu alte cuvinte — revenind la problema pusă — chiar dacă se admite că în anumite cazuri asemănarea dintre soț și soție este anterioară căsniciei — ceeace nu se întâmplă în fapt decât excepțional — apoi este mult mai frecvent cazul soților cari numai în urma convietuirii și a comunității de gândire de simțire care se produc cu timpul la amândoi, ajung să-și oglindească in *expresie* această asemănare.

Când e vorba de copiii eșiți din aceeași căsnicie, ar părea că asemănarea se datorește eredității comune. Nu e locul să stăruim aici asupra legilor eredității, spre a arăta că deși neîndoios caracterele fizice ale copiilor se moștenesc, ele se moștenesc după legi greu de precizat la

om: există copii, care seamănă, fie numai cu tatăl, fie numai cu mama, fie parţial cu ambii părinţi. Ei pot semăna însă cu anumiţi ascendenţi, sau colaterali — ceeace duce uneori la lipsa de orice asemănare fizică cu un părinte sau cu ambii. Se poate totuşi verifica de oricine faptul, că între fraţi există asemănarea de expresie numită *aer de familie*. Acest aer de familie se poate observa uneori şi la copiii adoptivi.

Explicaţia faptelor? Nu putem decât să le constatăm deocamdată. Dacă pentru modificări biologice provocate de alimente sau de presiunea atmosferică se constată numai faptele, fără a li se putea da explicaţia, cum am văzut, apoi cu atât mai mult fenomene mai complexe, cum sunt modificările suferite de organism pe calea influenţei psihice, rămân deocamdată neexplicate. Faptele însă nu se pot contesta.

Dacă trecem acum mai departe, vom constata cazuri asemănătoare în ceeace am putea numi tipul caracteristic profesional. Este observaţie curentă că profesiunile silesc pe oameni la anumite deprinderi fizice şi psihice, cari încetul cu încetul se înscriu — am putea zice — în atitudinile, în gesturile, în expresia figurii lor. Astfel, militarul de carieră eşit la pensie se simte rău în haina civilă, sub care se ascunde greu profesiunea lui trecută. Când merge pe stradă, are atitudinea şi gesturile unui om, care, rigid şi falnic, s'a obişnuit a fi marţial. Din punct de vedere psihologic este apoi puţin mlădios, necunoscând bine relativitatea lucrurilor omeneşti, care pun atâtea nuanţe în putinţa lor de realizare. De aici tendinţa de a-şi impune, în mod absolut, părerea sa, care, când e exprimată în afară de cerinţele serviciului militar, are aparenţa unui ordin „care se execută, nu se discută". Chiar când nu-l cunoşti pe un astfel de om, ştii că trebue să fie militar. Şi toţi pensionarii militari care au fost ade-

văraţi militari, adică s'au identificat cu cariera lor, se prezintă cam la fel, au aer de familie şi se disting prin aceasta de semenii lor civili.

Acelaş lucru se observă şi în alte cariere. Mergând odată în tren cu un domn inteligent, care nu mă cunoştea şi căruia nici nu-i spusesem cine sunt, după cum nici el nu-mi spusese nimic asupra profesiunii sale, am discutat îndelung, aşa cum se întâmplă deobiceiu în tren. Din logvacitatea sa, din cunoştinţele variate, pe care le avea şi pe care nu le câştigă decât omul care călătoreşte mult, din spiritul lui practic, din pasiunea de a susţine anumite idei, pe care o au în special cei ce sunt profesioniştii reclamei şi altele de acest fel, bănuisem că este voiajor comercial. Cred că această bănuială era întemeiată şi pe anumite caractere fizice, pe o anumită *pecete* materială pe care deprinderea profesională o pune asupra cuiva.

Dovada acestui adevăr, mi s'a făcut, chiar în decursul convorbirii, prin faptul, că tovarăşul meu de drum m'a întrebat, la un moment dat, la ce şcoală sunt profesor. Am fost fireşte surprins de această întrebare, la care i-am răspuns la rândul meu printr'o altă întrebare: „Dar de unde ştii D-ta, că sunt profesor?" Răspunsul a fost următorul: „Se cunoaşte după chipul Dvs. că sunteţi profesor". Sunt deci manifestări exterioare, care urmează ca ceva firesc dintr'un anumit fel de a gândi, de a simţi şi de a lucra.

Revenim acum puţin înapoi. Că asemănările fizice dintre copiii aceleeaşi familii se datoresc pe lângă ereditatea comună probabilă şi identităţii de influenţe psihice, suferite de aceşti copii prin educaţia comună ce li se dă, se poate verifica şi în cazul când copii, străini cu totul unii de alţii, cu eredităţi total deosebite, sunt supuşi la influenţe educative similare. Observaţiile ce urmează por-

nesc dela un caz cunoscut cu zeci de ani în urmă, care m'a isbit în mod deosebit.

Am cunoscut, în timpul studiilor universitare, o studentă evreică, în ale cărei trăsături nu se oglindea nimic din caracterele fizice ale neamului său. O puteai uşor lua drept romancă, dacă nu-i cunoşteai origina. Fiică a unui medic evreu veteran dela 1877, ea fusese primită în internatul Şcoalei Centrale din Bucureşti de unde, absolvind cele 8 clase, se înscrisese apoi la Universitate. Lipsa trăsăturilor caracteristice ale neamului său, o explicam atunci — era la mijloc o simplă presupunere — prin educaţia pe care o primise în comun, în decurs de atâţia ani, cu colegele ei romance. Confirmarea acestei presupuneri am avut-o, după un şir de ani, pe care, după ce se căsătorise, îi petrecuse în mediu excluziv comercial evreesc. Fosta studentă se transformase într'o Evreică, a cărei expresie căpătase caracterele fizice, specifice neamului său.

Această constatare curioasă m'a determinat să continui observaţiunile mele asupra numeroşilor elevi Evrei, ce mi-au trecut pe sub ochi, în cariera mea profesională. O bună parte din aceşti elevi, crescuţi în mediul şcolar român şi din părinţi intelectuali, care suferiseră şi ei aceeaşi influenţă, nu se distingeau de colegii lor prin nici unul din caracterele tipului şi expresiei lor. Ei nu aveau caracteristic decât numele lor, de compoziţie germanică. Ceva mai mult, erau elevi, care adoptând nume curat româneşti nu se puteau distinge nici măcar pe această cale. Am avut astfel elevi — cum a fost cazul unuia al cărui tată era colonel în armata română — pe care numai o întâmplare, mi i-a arătat ca deosebiţi de neamul nostru.

Fireşte această observaţie nu se verifică în unanimitatea cazurilor. Erau şi de aceia, depe chipul cărora nu

se ștersešeră caracteristicele rasei. Explicația acestor cazuri am găsit-o în lupta dintre cele două medii educative: cel românesc din școală, și cel evreesc din familie, sau din mediul social mai larg evreesc. Influența celui din urmă, căpătând oarecare precumpănire, se oglindea în expresia feței. Este de reținut astfel cazul fiului unui medic evreu, stabilit de puțin timp în țară, care nu numai că nu ajunsese să aibă nimic comun cu colegii săi, Români și Evrei, dar și-a manifestat chiar sentimente ostile țării noastre prin insulte grosolane scrise și ajunse în mâinile directorului școlii. Acest elev, care a frecventat puțin timp cursurile școlilor românești, avea tipul caracteristic ebraic cași tatăl său, care se simțea mai legat de grădinile lui de portocali din Palestina, decât de țara în care trăia, provizoriu.

In aceeași categorie cu constatările de mai sus, se pot pune următoarele observațiuni, care arată și ele că oamenii își transformă trăsăturile tipului lor primitiv, după mediul social în care trăesc mult timp și la care se adaptează sufletește. „După 8 ani de sclavie, la Jukatekii, al căror costum și fel de viață îl adoptase, Jerôme d'Aguiler, interpretul lui Cortez, nu se mai distingea de indigeni". Iar „Langsdorf a găsit la Noukahiva un matelot englez, pe care mai mulți ani de ședere în această insulă îl făcuseră complet asemănător cu un polinezian". *(G. Hardy* op. cit. pag. 162). In sfârșit, „într'un album antropologic, zice d-l *I. Petrovici,* publicat de savantul biolog *Lakhorsky* am văzut o serie de Evrei și Evreice, stabiliți în China, având tipul autentic al rasei galbene, iar alții așezați în Africa cu tipul rasei negre și totuși, cum afirmă autorul, ei și-au păstrat datinele și conștiința evreiască întrucât „s'il n'existe une race juive, il n'en est pas moins vrai qu'il existe une mentalité et un esprit juifs".

Se poate acum merge şi ceva mai departe, afirmându-se, că şi un neam întreg — neamul românesc în cazul nostru — are anumite caractere fizice asemănătoare, provenite nu din unitatea antropologică, ci din unitatea sufletească în care îşi au partea lor de influenţă diferiţi factori.

După cum membrii unei familii, nu cunosc prin observaţie proprie aerul lor de familie, ci trebue să li se atragă atenţia asupra lui de alţii, tot aşa membrii unui popor nu cunosc, nici ei, tipul lor naţional, caracterele fizice ce le sunt comune tuturor. Străinul care vine întâia oară într'o altă ţară, trece din contră cu vederea deosebirile şi reţine asemănările, dacă sunt, şi atâtea câte sunt. Se întâmplă aici ceeace i se întâmplă cuiva, care cunoaşte fraţi, sau surori gemene, eşiţi, cum se afirmă din acelaşi ovul, şi între cari există o asemănare fizica aproape desavârşită.

Am observat personal, timp destul de îndelungat, două din aceste cazuri. La început nu puteam distinge ce era caracteristic şi individual în chipul şi manifestările lor exterioare. Aceasta mergea aşa de departe, încât logodnicilor a doua surori gemene le-am pus odată în glumă întrebarea, cum fac ei de nu le confundă? Pe măsură însa ce cunoşteam mai deaproape caracterele persoanelor pomenite, constatam că exista într'adevăr deosebiri şi că acestea nu împiedicau în mod categoric orice confuziune.

Atenţia noastra este isbită deci la început de caracterele asemanătoare ale gemenilor. Numai cu timpul, şi cu oarecare greutate, observăm şi deosebirile. Tot aşa, cel care vine într'o ţară streină, este mai ales impresionat de caracterele comune ale oamenilor întâlniţi. Acest adevăr nu e greu de verificat şi de explicat. In mod practic ceeace ne interesează în relaţiile noastre de toate zilele cu semenii noştri, sunt însuşirile lor caracteristice. Noi

17

vrem să ştim, după împrejurări, de exemplu, dacă cineva e vrednic sau leneş, darnic sau avar, cinstit sau necinstit, iertător sau răsbunător şi aşa mai departe. Aceste calităţi, care aparţin în special fiecărui om, ne este util să le cunoaştem şi căutăm anume să le cunoaştem — calităţile pe cari ei le au în comun cu toţi ceilalţi neprezentând mare folos practic. Aşa se face că psihologia unui neam se cunoaşte mai greu de el însuşi şi că străinii, când sunt buni observatori, văd mai uşor ce e general şi comun în manifestările lui sufleteşti. Astfel de caractere comune sufleteşti există însă şi, conform celor afirmate, ele se asociază şi cu anumite caractere fizice comune. Că aceste caractere fizice nu sunt datorite decât, poate, în mică măsură rasei este aproape evident. Ele sunt însă greu de definit şi de precizat, aşa cum se întâmplă şi cu aerul de familie de care am pomenit mai sus. Avem aici un aer de familie, care se întinde la neamul întreg, pe care mai mult îl simţim şi pe care cuvintele cu greu îl pot prinde.

Este, fireşte, greu de deosebit, care ar fi partea datorită influenţei fiecărui factor. Neîndoios este că influenţa naturii are o mare însemnătate asupra formării sufletului unui neam, aşa cum am văzut în mod cu totul incomplet în paginile acestui capitol, din care intenţionat, neavând suficiente elemente de preciziune, am înlăturat influenţa climei. Ar trebui încercat cu privire la climatul nostru numit de d-l S. Mehedinţi *climat getic,* un studiu amănunţit şi plin de multă răbdare, alcătuit de un specialist, spre a se vedea ce influenţă a putut avea acest climat, asupra sufletului românesc. In special ar trebui să se arate ce influenţă a avut nestatornicia şi contrastele dela an la an ale climei noastre cu variaţiile ei, aşa de impresionante de frig-cald, secetă-ploaie abundentă, an de belşug şi de sărăcie. Dacă s'ar adăuga la acestea nesiguranţa, în care au trăit secole şi secole dearândul Ro-

mânii și contrastele produse de aceasta în viața sufletească a indivizilor: zile fericite pline de mulțumire și voioșie, urmate brusc de restriști fără seamăn și mari amărăciuni, s'ar găsi poate explicația unora din aspectele vieții noastre sufletești colective: trecerea neașteptată dela încredere și entuziasm la descurajarea plină de amărăciune, dela bucurie la întristare și mai ales acea excesivă *bucurie-amară* caracteristică, însoțită de chiote atât de dureroase pentru cei ce le aud și în sfârșit munca intensă urmată repede de odihnă și chiar de aparentă trândăvie.

Alături de influența statornică a naturii fizice au influențat însă asupra sufletului nostru național, mlădiindu-l în anumit chip statornic, dela generație la generație, șir de numeroase generații, și alți factori însemnați: lupte comune de apărare contra inamicilor neamului; suferințe comune în timpuri de restriște și bucurii în timpuri liniștite; limba comună prin care și-au transmis ideile, — limbă de a cărei noblețe Românii au fost întotdeauna mândri; credința religioasă primită fără abateri sau schimbări de toate generațiile, care s'au perindat pe acest pământ; în sfârșit obiceiurile comune și tradițiile care au dăinuit ca la niciun alt popor.

Toate acestea au contribuit la formarea unui tip fizic național, în care se oglindește sufletul nostru etnic. Este firește greu să precizăm caracterele acestui tip fizic, care e totuși existent și pe care îl simțim mai mult intuitiv.

Să privească cineva între altele, anunțurile mortuare însoțite de fotografii ale soldaților și ofițerilor morți pe front și va constata la majoritatea acestora un aer de familie, care îi apropie. Am găsit la acești eroi uneori trăsături de apropiere așa de mari, încât unii păreau frați de sânge, deși erau din regiuni depărtate ale țării.

Se găsesc, firește, și de aceea, care au un tip propriu deosebit cu totul de al celorlalți, ba chiar un tip ce nu-i

apropie deloc de ceilalţi Români. Lucrul nu e de mirare Un popor, mai ales un popor ca al nostru, în ţara căruia s'au stabilit atâţia şi atâţia străini, în decursul secolelor, a reuşit uneori în decurs de cel mult două generaţii să asimileze pe aceşti străini. Fără să mai vorbim de Rutenii, de Ungurii, şi de alţii aduşi de bună voie de Domnitorii Moldoveni încă din timpurile lui Ştefan cel Mare şi stabiliţi în număr destul de mare în ţară — precum şi de numeroasa populaţie străină adusă în robie — străini care toţi s'au asimilat şi au devenit Moldoveni; fără să mai vorbim de Saşii, Ungurii, şi alţii veniţi de peste munţi în Muntenia şi în Moldova încă dela întemeierea Principatelor, precum şi mai târziu de Grecii, Bulgarii, Armenii şi Turcii de peste Dunăre — oaspeţi nepoftiţi, care s'au simţit atât de bine aci, încât au ţinut să devie Români; fără să mai vorbim deci de trecutul mai depărtat, chiar în zilele noastre au venit destui străini care s'au alipit aşa de Ţara şi Neamul nostru, încât s'au simţit oarecum obligaţi şi fericiţi să fie consideraţi Români adevăraţi.

Tipul fizic al acestora nu s'a putut, fireşte, schimba în aşa de scurt timp şi a păstrat caracterele mai însemnate ale neamului din care ei se trag. Aceştia formează însă o minoritate...

DESVOLTAREA ISTORICĂ

Cine încearcă, nu numai să cunoască, ci mai ales să înțeleagă, adică să-și explice, existența poporului nostru, aici la „răspântia împărățiilor moarte", cum a zis *L. Romier,* sau în „calea răutăților", cum a zis cronicarul nostru, nu se poate să nu se găsească în mare încurcătură, dacă se mulțumește cu simple date documentare, cu fapte brute și nu caută să ajungă la sufletul din care a isvorît și isvorește activitatea acestui popor. *Pierre Loti* a zis că este un mister și o enigmă existența poporului român în decursul atâtor secole ale evului mediu, în care nu se găsește nici un document și nu se pomenește nimic despre el, până aproape de întemeierea celor două principate. Este însă, pentru cine cugetă mai de aproape, tot o enigmă la prima înfățișare și faptul că principatele, întemeiate cu greu, au putut să-și mențină existența lor politică până în secolul al XIX-lea, când, cu toate împrejurările neprielnice, s'au unit într'un stat din care s'a născut România întregită și invidiată.

Sunt, firește, istorici străini — alături de unii români — care atribue întâmplării, sau norocului înfăptuirea acestui stat, chiar când nu o afirmă expres. Sunt chiar unii, destul de binevoitori față de noi, care totuși nu au înțeles deplin istoria noastră. Evenimentele mari ale secolului al XIX-lea, începând cu revoluția lui Tudor Vladimirescu și continuând cu toate evenimentele următoare, până la domnia lui Carol I, sunt prezentate astfel aproape numai

ca rezultatul conflictului sau identității de interese între marile puteri, care *ele singure*, oarecum din afară, fără participarea noastră activă, au hotărît de soarta noastră într'un fel sau altul [1]).

La o astfel de concepție a firului desvoltării noastre istorice se opun, firește, două obiecțiuni: 1) un popor, care merită cu adevărat să trăiască, nu-și poate menține existența numai din bunăvoința altor popoare, sau din

---

1) Această concepție o găsim dealtfel și în presa noastră zilnică. Intr'un articol intitulat „Intoarcerea în noi înșine" (publicat în Universul din 29 Oct. 1939) în care conchide că țara noastră trebue să aibă în relațiunile externe mai multă demnitate și încredere în sine, D-l *A. Gregorian* afirmă, fără o bază temeinică istorică, ca cu excepția unor domnitori, ca Mircea, Ștefan cel Mare, Mihaiu Viteazul, domnii care au condus țara în trecutul nostru, au gasit de cuviință să trăiască sub ocrotiri puternice ca aceea a Turcilor și Rușilor. După războiul din 1877, ar fi trebuit, zice autorul, să ieșim din subistorie. „Din pasibilitatea fatală în care ne-au ținut veacurile, ar fi trebuit să intrăm într'un ritm activ, din obiect al istoriei altora să devenim subiect de istorie al propriei noastre istorii. Dar împrejurările nefavorabile nu ne-au lăsat să ieșim deasupra valurilor". Și mai departe: „Atâtea veacuri de vegetare în orbita istorică a altor neamuri n'au putut trece fără să se lase urme în sufletul și în mentalitatea Românului. Nedeprins să-și susțină singur interesele proprii în fața lumii, el a continuat să-și caute dragomani aiurea și să-și lege soarta de soarta altora. Un sentiment gregar, plus fatalitățile geopolitice l-au făcut să nu se simtă bine și în siguranță decât alături de alții... Mentalitatea aceasta nevolnică persistă și astăzi... un pesimism ucigător și greșelile trecutului, peste care s'au suprapus calomniile vrăjmașe și defetismul, au făcut să ne pierdem încrederea în noi înșine, în destinul și în posibilitățile noastre".

Articol de propagandă cu tendințe moralizatoare, dar nu mai puțin bazat pe o prezentare falșă a trecutului nostru istoric!

Ideia că evenimentele au fost norocoase pentru Români o găsim și în manualele noastre școlare. Găsim astfel în Istoria Românilor pentru clasa a III-a sec. de *N. A. Constantinescu* următorul pasaj în legătură cu cucerirea Ungariei de Turci în 1526: „Pe când însă cele două state române au avut *norocul a se strecura*, printre biruințe și înfrângeri, timp de vreo cinci secole — regatul cel puternic al Ungariei s'a prăbușit deodată în urma unei singure bătălii pierdute". (p. 99).

interesul lor propriu exclusiv; 2) cu atât mai puţin un popor nu ar avea o desvoltare istorică oarecum logică, raţională, aşa cum se întâmplă cu aceea a poporului român, dacă el n'ar contribui cu nimic la aceasta şi dacă conflictele de interes ale popoarelor străine l'ar târî, ba într'o direcţie, ba într'alta, aşa cum o gânganie neputincioasă e târâtă de apele puhoaielor.

Şi apoi cine cercetează serios, în special înfăptuirea României actuale, găseşte că aproape tot timpul Românii au ştiut să folosească toate împrejurările favorabile, spre a-şi realiza dorinţele lor, chiar când toţi şi mai ales vecinii cei puternici li se opuneau făţiş. *Avem deci dreptul să afirmăm, că istoria noastră ne-am realizat-o noi şi nu am fost factori pasivi ai împrejurărilor istorice.*

Să intrăm acum în cercetarea acestei probleme şi să vedem, independent de împrejurările externe, al căror rol nu-l putem fireşte contesta, ce factori psihologici, ce latură a sufletului nostru etnic a contribuit la menţinerea noastră ca unitate politică naţională în decursul timpurilor? Lăsăm deocamdată la o parte alte calităţi, asupra cărora suntem siliţi să trecem acum cu vederea spre a le da atenţia cuvenită în alte capitole. Lăsăm astfel de o parte activitatea religioasă cu care se confundă mult timp şi cea culturală propriu zisă şi cea naţională. Lăsăm tradiţia şi puterea ei, am putea zice tiranică, dacă n'ar fi fost aşa de binefăcătoare. Nu ne vom ocupa acum despre vitejia poporului român, căreia ar fi cineva înclinat să-i atribue în primul rând menţinerea existenţei sale.

Este, fireşte, un fapt de necontestat, că, încă dela întemeierea celor două principate, Românii au dovedit calităţi războinice, pe care le-am găsit de altfel confirmate şi de scriitorii străini în cap. I. In timpurile dela început, aşa cum am văzut, întregul popor — boieri, răzeşi, (moşneni) şi ţărani — săreau cu armele pe care le găseau la îndemână: arcuri cu săgeţi, ghioage, buzdugane, suliţe, topoare, coase şi altele de acest fel, ca să-şi apere *moşia şi legea.* Aşa s'a întâmplat în timpul lui Basarab cel Mare şi al lui

Mircea. Aşa s'a întâmplat în timpul lui Bogdan, Alexandru cel Bun şi Stefan cel Mare, ca să nu cităm decât pe câţiva.

Nu dorinţa de a cuceri şi a stăpâni bunurile altora, ci pornirea năvalnică împotriva celor ce căutau să-i răpească bunurile lui şi ale neamului, îl însufleţea pe luptătorul moldovean sau muntean şi-l făcea să nu dea înapoi, decât în faţa puhoaielor nesfârşite de vrăjmaşi.

Neamuri puternice, bogate şi bine organizate, cum au fost Ungurii şi Polonii, au năvălit fără folos pe pământul ţărilor române. Ei s'au izbit de rezistenţa îndârjită, de îndărătnicia de a nu se lăsa supuşi a Românilor. Această stare de lucruri a exprimat-o minunat Eminescu în răspunsul dat de Mircea lui Baiazid: „Eu îmi apăr sărăcia şi nevoile şi neamul".

Vitejia aceasta dovedită de atâtea ori în contra vecinilor doritori de cuceriri nejustificate, nu mai are putinţa să se manifeste dela un moment dat al desvoltării istorice. Din pricini, în a căror cercetare amănunţită nu e locul să intrăm aici, odată cu supunerea către Turci a celor două principate şi cu schimbările sociale interne care duceau ţărănimea în iobăgie, apar şi la noi ca în ţările din Apus, armate de soldaţi voluntari platiţi, adică de mercenari. Armata lui Mihai Viteazul, era în afară de boeri, compusă din astfel de mercenari. Iar în timpul lui Matei Basarab cunoaştem revolta seimenilor simbriaşi împotriva domnitorului însuşi.

Incetul cu încetul stăpânirea turcească se întăreşte în principate, şi, odată cu aceasta, domnitorii se găsesc în neputinţă să aibă armate chiar de mercenari. Ajungem astfel la starea de plâns din timpul fanarioţilor, când domnitorii nu aveau decât o gardă personală de arnăuţi şi cu o meterhanea drept simbol al autorităţii lor. Năvălirilor austriace, ruseşti şi turceşti pe teritoriul ţărilor noastre şi pustiirilor săvârşite de ele aici, cele două principate lipsite de orice organizare militară, nu pot să le opună nici o rezistenţă.

Avem astfel în desvoltarea poporului nostru un răstimp, în care orice virtute răsboinică a dispărut aparent. Este în fapt numai o înăbuşire temporară, pricinuită de împrejurări covârşitoare. Este, cum ar zice Freud o *refulare* a virtuţilor războinice, care vor reapare îndată ce împrejurările istorice vor deveni favorabile. Dovada o avem în faptul, că în împărăţia austriacă, Maria Tereza organiza în secolul al XVIII-lea sub deviza *virtus romana rediviva* regimente grănicereşti, alcătuite numai din Români, care au dat atâtea dovezi de vitejie în războaiele cu Napoleon.

Dovada o mai avem, după revoluţia lui Tudor Vladimirescu ,odată cu restabilirea domniilor pământene, când se reîncepe organizarea unor modeste armate pământene. Câteva unităţi echipate şi înarmate mai mult de paradă, făceau acum să reînvie în sufletul Românilor un sentiment de mândrie, de speranţa unor vremi mai bune.

Calităţile trupelor din principate nu aveau însă cum să se dea la iveală, iar teritoriul românesc a putut încă să fie ocupat de Ruşi în răsboiul cu Turcii, care se încheie cu pacea dela Adrianopol (1829) şi cu ocupaţia care ne va da regulamentul organic, precum şi de Austriaci în timpul războiului Crimeii, deşi armatele celor două principate făcuseră oarecare progrese.

De abia în războiul dela 1877—1878, după sute de ani de atitudine, pasivă şi resemnată faţă de puternicii săi vecini, Ţara românească, acum unită şi întărită şi din punct de vedere economic şi din punct de vedere militar, poate să-şi valorifice drepturile ei pe calea armelor. Curcanii noştri, echipaţi sumar, încălţaţi cu opinci şi cu căciuli originale pe cap, erau priviţi oarecum ironic de străini. Pretenţiile lor de a birui pe Turcii, vestiţi prin calităţile lor războinice, erau luate oarecum în derâdere. Totuşi, aşa cum am arătat, corespondenţii de război străini veniţi la faţa locului, văzând cu câtă îndârjire şi lipsă de frică de moarte se luptau aceşti ţărani modeşti, au ajuns până la urmă să recunoască calităţile lor de buni luptători.

Este evident că aceleaşi calităţi s'au arătat şi mai târziu în timpurile noastre în cele două mari războaie europene, despre care este inutil să mai vorbim aici. Avem astfel destule elemente ca să putem fixa câteva din trăsăturile sufleteşti caracteristice ale soldatului român:

a) Soldatul nostru — şi prin soldat înţelegem şi pe ofiţerul care a mers alături de el în ploaia de gloanţe, pe ofiţerul care, deşi burghez, este la origine, în aproape unanimitate, tot din ţărani ieşit — este *cumpătat* şi *frugal*. Este aceasta o calitate firească şi nu una impusă de împrejurări trecătoare. Ea este de altfel o calitate preţioasă a întregului neam. Cel ce crede cumva că sărăcia şi mizeria în care trăeşte ţăranul, îl silesc să fie cumpătat se înşeală. Problema e ceva mai puţin simplă decât se pare. Să comparăm de exemplu mai întâiu felul cum se hrăneşte burghezia noastră şi burghezia altor popoare. Să ne gândim ce bogăţie de alimente se găsesc pe masa unui Englez, unui German, unui Rus şi aşa mai departe. In afară de puţini burghezi români, majoritatea nu ar putea să se ospăteze atât de îmbelşugat — în afară de unele sărbători în care domină tradiţia cu toate variantele ei alimentare — chiar când ar avea mijloace materiale suficiente pentru aceasta. Este la mijloc o *incapacitate organică,* pe care nu o poate decât cu multă greutate birui. Nu poate fi deci vorba de o abstinenţă voluntară sau de neputinţa materială de a-şi satisface nişte dorinţe fireşti.

Nu trebue în această privinţă să ne înşele afirmaţiile unor scriitori străini care, superficial informaţi, vorbind de bufetele bogate şi pline de produse culinare foarte variate ale marilor restaurante din Bucureşti, prezintă burghezia noastră drept o clasă doritoare de a se îmbuiba. Este la mijloc în această prezentare, greşită cum am văzut, dorinţa unora din ai noştri de „a lua ochii" străinilor. Nu se poate pretinde că Românii din clasa înstărită nu mănâncă mai mult sau mai puţin bine. Nu mănâncă însă mult, aşa cum se întâmplă în special la neamurile din Apus şi din Nord.

Când e vorba de țărani, întrebarea firească pe care și-o poate pune un străin, este: cum poate trăi el cu hrana simplă și neîndestulătoare, pe care o folosește în mod obișnuit? Iar dacă ne referim la soldatul român, el este tot atât de puțin pretențios în timp de pace ca și în timp de război, încât rămâi uimit văzând ce sforțări supraomenești poate face, deși e atât de puțin alimentat.

L-am văzut astfel, chiar prost hrănit, stând în tranșee ziua întreagă expus bombardamentului, iar noaptea, după o odihnă de trei sau patru ore, săpând până spre ziuă din greu la tranșee și adăposturi.

De câte ori am reflectat asupra acestei însușiri a soldatului și țăranului român, nu m'am putut împiedica de a-l compara cu prietenul lui din toate împrejurările: calul românesc. Mic și nervos, cu șoldurile scoase în afară, hrănit aproape cu nimic, animalul acesta rezistă la cele mai grele munci, împreună cu stăpânul lui, tot atât de nehrănit și oropsit. Ce mândru și disprețuitor față de el pare calul de curse plin de fală, sau calul greoi de povară percheron! Dacă ar fi însă supuși la lipsurile micului cal țărănesc, aceste animale nu ar putea în curând să facă nici o ispravă, ba ar și pieri.

b) *Rezistența la oboseală și intemperii* a soldatului nostru este o a doua caracteristică evidentă. Firește toți soldații tuturor națiunilor sunt obligați în timp de răsboiu să reziste oboselii și intemperiilor. Este însă o limită peste care soldații altor națiuni nu pot trece. De aici a rezultat în timpurile noastre constituirea de unități motorizate, care nu răspund numai necesității de a transporta repede pe soldați dintr'un loc într'altul. Este vorba și de necesitatea de a nu-i duce istoviți de puteri, ci de a-i introduce proaspeți în luptă.

Soldatul român, așa cum îl cunoaștem, este în stare să facă zeci, chiar sute de kilometri pe jos, cu toată povara grea a echipamentului în spinare, și să intre totuși în luptă, fără a se resimți prea mult. Isvoare de energie uimitoare se găsesc în trupurile oamenilor acestora, pe al că-

ror schelet nu se găsește nici un pic de grăsime, ci numai mușchi vânjoși, oțeliți în munca lor de toate zilele.

Ce rezistența la oboseli e în stare să dovedească soldatul român, se vede din urmatorul reportagiu german (publicat în *Völkischer Beobachter* de reporterul de razboiu *Frnst Bayer):*

„A fost o misiune deosebit de grea aceea, care s'a dat unei unități românești de a schimba o divizie de infanterie motorizată germană ce deținea un cap de pod depe Don. Infanteriștii germani au stabilit acest cap de pod în partea inferioară a Donului și l-au pastrat contra tuturor atacurilor aeriene și terestre ale bolșevicilor. Dar ei au fost chemați pentru o altă misiune și locul lor a fost luat de camarazi români. Aceștia sunt mândri de a înlocui pe infanteriștii germani, care în ultimele zile și nopți, cu toate atacurile neîntrerupte ale inamicului, susținute de artilerie, aviație și forțe blindate, nu au cedat nicio fărâmă de pamânt. Prima unitate română peste Don! acesta e un țel, acesta a fost un stimulent, care a făcut pe camarazii români să întreprindă marșuri neobișnuit de lungi. Aliații noștri într'un marș de *2 săptămâni,* cu un popas numai de 2 zile au reușit să acopere o distanță de *500 km.* Să mărșăluești 40—50 km. pe zi în bătaia soarelui arzător și în praf pe șoselele bolșevicilor! Este o performanță, pe care numai cel ce a mers câțiva kilometri în aceleași condițiuni, poate să o înțeleagă. Și totuși când lungile coloane românești au ajuns la Don pentru a lua în primire poziția capului de pod, *ele au făcut* o *impresie deosebită prin înfățișarea lor proaspătă.*

Acolo unde malurile Donului înfățișau spectacolul unei retrageri în dezordine, acolo unde bolșevicii nu au mai reușit să transporte din tunurile și proviziile lor, trupele române au reușit să facă un pod de pontoane pe distanță de 300 metri. Companie după companie, baterie după baterie, Românii au ocupat poziții pe malul fluviului, sub protecția artileriei anti-aeriene germane, care în aceste zile a arătat aliaților ce este în stare.

Reacţiunea bolşevicilor nu se face aşteptată. Ei bombardează cu artileria, iar avioanele lor de bombardament încearcă să stânjenească marşul şi trecerea trupelor. Toate acestea însă nu pot împiedica operaţiile. Aliaţii noştri îşi continuă fără întrerupere acţiunea şi, când noaptea s'a lăsat, partea cea mai grea şi anume înlocuirea trupelor germane poate începe. „Este noaptea cea mai plină de peripeţii pe care am trăit-o în ultima vreme" —, spun soldaţii germani în dimineaţa următoare, iar camarazii noştri români o pot afirma". (Rezumat transmis de Agenţia Rador și publicat în ziarul „Curentul" din 14 August 1942).

Lucrurile acestea par neobişnuite numai străinilor. Comandamentul nostru le-a cunoscut totdeauna. Eu însumi nu am putut să nu mă minunez de puterea aceasta de rezistenţă a soldaţilor noştri. In lunile Noembrie şi Decembrie ale anului 1917, când lucram fără răgaz în toate nopţile la organizarea sistemului de tranşee al sectorului Mărăşeşti—Răzoare şi când adăposturile colective erau încă în lucru, soldaţii noştri se odihneau într'un chip foarte original: se lungeau în aer liber, neînveliţi cu nimic în afară de mantalele lor destul de subţiri, pe prispa tranşeelor, sub foaia de cort întinsă sus dela o margine la alta a şanţului, în care circula liber aerul rece. Işi dădeau astfel iluzia că au un adăpost. Dormeau totuşi profund.

c) Soldaţii români sunt *isteţi* şi *îndemânateci*, ştiind să iasă din orice încurcătură. Ori în ce loc se opresc trupele, ei improvizează din buruieni, chiar ude, un foc. Ştiu să se adăpostească, clădindu-şi bordee, barăci, fără a aştepta ajutor dela meşteri speciali. Sunt în stare să-şi repare adeseori cu unelte improvizate căruţele sau hamurile cailor. In sfârşit chiar neştiutori de carte învaţă cu uşurinţă să demonteze, să refacă, să cureţe, să mânuiască arme cât de complicate. Este astfel de pomenit aici, ambiţia ce au unii ofiţeri de a învăţa pe soldaţii lor să desfacă în piesele

componente şi să recompună armele lor — chiar mitralierele cele complicate — cu ochii închişi.

Următorul caz povestit de unul din ofiţerii noştri, martor ocular al scenei petrecută în campania noastră din Rusia, în vara anului 1942 este caracteristică : O companie românească a primit ordin să construiască în apropierea oraşului Nicolaev, o cale ferată îngustă între două puncte strategice importante. Materialul rulant necesar expediat din Germania a sosit toçmai la timpul potrivit, adićă atunci când lucrările pe teren erau terminate. Au sosit deci în două trenuri formate din platforme largi materialul: 10 locomotive şi aproximativ 200 vagonete de cale ferată îngustă.

La verificarea inventarului trenului celui nou Românii au rămas uimiţi de grija, de prevederea şi de ordinea cu care Germanii făcuseră expediţia. S'au găsit astfel în vagoanele trimise: mese şi sobiţe pentru gări, semnalizatoare, centrale de legătură, mese de telegraf, planşete de lucru, gumă, creioane, peniţe, etc. Totul fusese prevăzut pentru fiecare gară.

Un lucru se uitase: elevatorul care să ajute la scoborîrea materialului. Un astfel de elevator nu se putea găsi şi toţi: ofiţeri germani, ofiţeri români şi soldaţi şedeau cu braţele încrucişte, neputincioşi. Ofiţerii germani au plecat să ceară ajutor. Ofiţerul român rămas cu paza materialului a făcut apel la ingeniozitatea soldaţilor noştri. Nimeni nu ştia ce să facă. Un sergent mai isteţ spuse camarazilor săi: „Lăsaţi fraţilor că ne-om descurca noi!"

Porniră deci la lucru. Cu traverse, cu bucăţi de şină, în chip de pârghii, cârmiră astfel locomotivele şi vagoanele, încât le puseră pe un început de plan înclinat, pe care îl prelungiră printr'o stivă, lungă de vreo 20—30 m., de traverse, care termina începutul de plan înclinat, dela înălţimea platformelor până la sol. Ofiţerii germani veniţi să vadă ce e de făcut, găsiră problema rezolvată şi, spune povestitorul, se cruciră minunându-se şi de soluţie şi de rapiditatea uimitoare cu care o puseseră în practică. Şi

inventivul sergent român şi cei ce-l ajutaseră, au fost propuşi spre decorare de Germani.

Cine a citit îndrumările educative, date de Generalul englez *Baden-Powel* pentru formarea tinerilor *„boy-scoutts"* prin aşa numita de noi *cercetăşie*, înţelege imediat că soldatul nostru ţăran se apropie, prin felul lui de a fi, de idealul fixat de acest educator.

De altfel creşterea — să nu-i zicem educaţia, spre a nu părea pretenţioşi — primită de copiii ţăranilor noştri, explică însuşirile lor dela maturitate. Nu voiu uita niciodată vorba, plină de haz şi de dragoste stăpânită, a unui ţăran odată când o mulţime de copii — băieţi de 10—12 ani — care petrecuseră noaptea cu caii la iarbă pe câmp, se întorceau călări în goană pe cai deşelaţi spre a-i duce la adăpat: „Păziţi, că vine cavaleria!".

d) *Spiritul de disciplină* este o altă calitate nativă a ţăranului şi soldatului român. O explicaţie a acestui fapt ar fi greu de dat, deşi ar fi cineva înclinat să creadă că impilarea, pe care a îndurat-o atâtea secole dearândul dela atâtea neamuri străine, l-ar fi silit să fie mereu cu capul plecat şi deci disciplinat. „Capul plecat, sabia nu-l tae", zice proverbul popular. Explicaţia aceasta n'ar fi, probabil, cea justă. Mujicul rus a fost şi el, secole dearândul, supus regimului nagaicei din partea unei autorităţi de stat aspre şi neîndurătoare. Soldatul rus însuşi aşa cum l-am cunoscut înainte de revoluţia bolşevică, se înfăţişa, mai ales la parăzi, ca un soldat minunat disciplinat, dacă o observaţie mai atentă n'ar fi arătat că acest soldat era mai mult un manechin în mâinile autoritare ale ofiţerilor. El totuşi, târât de înclinările lui spre misticism, a dărâmat prin revoluţie, fără milă, autoritatea Ţarului şi nobilimii ruseşti, iar armata, cea disciplinată în mod aparent, a intrat în anarhia cea mai neraţională. Explicaţia unilaterală dată spiritului de disciplină al Românului este deci, în bună parte, dacă nu în totul, neîntemeiată.

In spiritul acesta *nativ* de disciplină, la care se adaugă blândeţea lui firească, se găseşte desigur şi explicaţia

faptului că poporul român nu are în istoria lui — în afară de cele două revoluţii ardeleneşti împotriva unor permanente asupriri străine de Stat — revoluţii sângeroase. Inţelegerea pe care au arătat-o întotdeauna factorii noştri politici, aşa cum vom vedea mai jos, faţă de nevoile fireşti ale poporului, căruia i-au dat la timpul potrivit reformele sociale necesare, precum şi spiritul de disciplină al poporului, au contribuit la o desfăşurare internă paşnică a organizaţiei de Stat.

Când e vorba de spiritul de disciplină din rândurile armatei noastre, trebue să recunoaştem, că — spre a nu aminti decât războiul de întregire — soldaţii noştri au dovedit, în împrejurări aproape nefireşti, un spirit de admirabilă disciplină şi solidaritate naţională. Fără drepturi politice, fără pământ, exploataţi până la sânge de marii proprietari, dar mai ales de arendaşii străini, ar fi părut firesc ca soldaţii ţărani să nu-şi fi vărsat sângele pentru o ţară vitregă faţă de ei. Când s'a adăugat apoi la aceste nemulţumiri, dovada aparentei incapacităţi de guvernare a clasei noastre conducătoare, prin înfrângerea din 1916 şi pierderea unei jumătăţi de ţară.

Şi totuşi, nicăeri, în afară de descurajarea firească şi de un fel de apatie, care se strecurase în suflete, nicăeri, nici pe front, nici în dosul frontului, la trupele retrase pentru refacere, nu s'a întâmplat niciun caz de indisciplină. A fost, fireşte, nevoie de multă strădanie, pentru ca moralul acestor trupe să se menţină, sau să se refacă, dar însfârşit, în primăvara şi vara anului 1917, soldatul român a trecut un sever examen, al cărui rezultat au fost victoriile dela Mărăşti şi Mărăşeşti.

Mai târziu, când armata rusească anarhizată a intrat în descompunere, şi când hotarele Moldovei rămăseseră neapărate pe frontul ocupat de necredincioşii noştri aliaţi,

soldatul român — și nu numai el, dar însuși țăranul civil nesupus la disciplina severă militară — nu au suferit nici o influență dăunătoare din partea Rușilor, care încercau in toate chipurile să-i târască pe căile pe care mergeau ei.

Două scene pot concretiza această constatare. Mă găseam cu regimentul, din care făceam parte, într'un sat de lângă Bacău. Fusesem scoși, după armistițiul din Noembrie 1917, din tranșee și ni se dase însărcinarea să participăm la dezarmarea Rușilor. Am fost odată trimis cu compania într'un sat, în care soldații ruși se agitau și sileau sătenii, care se mai găseau acasă nemobilizați, să meargă la Iași, să detroneze pe Rege și să facă „răspublică". Trecerea prin sat a companiei în ținută de războiu și în sunet de goarnă, i-a potolit pe Ruși fără alte masuri, făcându-i să se închidă prin case și să se ascundă. Ceeace este interesant din punctul nostru de vedere în această întâmplare, este răspunsul plin de ironie și indulgență, pe care l-au dat țăranii mai vârstnici soldaților bolșevici: „Noi suntem prea neputincioși, ca să vă însoțim la Iași. Așteptați să se demobilizeze soldații noștri tineri și atunci vom merge bucuroși cu toții să-l dăm jos pe Rege".

Soldații noștri nu au fost însă numai disciplinați în împrejurări atât de tragice, ei erau mândri în simplitatea judecății lor că nu sunt „ca Rușii". Mergeam tot în timpul acesta al debandadei rusești cu compania mea pe o șosea din Bacău. Din direcția opusă veneau convoaie de căruțe, încărcate cu soldații bolșevici desarmați, care se scurgeau liniștiți spre hotarul de răsărit. Toate aceste căruțe se dădeau la o parte din șosea, cu un respect aparent, lăsându-ne să trecem mai departe. Dacă cumva întârziau să lase loc liber, era îndestulător un semn cu cravașa din partea mea, pentru ca îndată să fugă înlături.

La un moment dat, un sergent îmi spune: „Ştiţi Domnule Căpitan, ce zic Ruşii?" — Ce? — „Au făcut semn ca să vă rupem galoanele".

Tonul, cu care mi se spuneau aceste cuvinte, era plin de ironie şi dispreţ pentru Ruşi. Soldaţii noştri înţelegeau că, fără disciplină, o armată, oricât de mare ar fi, este o hoardă lipsită de orice valoare.

Rămâne însfârşit să cercetăm pe scurt şi problema spiritului şi tendinţele arătate de armatele noastre, ori de câte ori au luptat în decursul timpurilor. Problema aceasta s'a discutat mult în ultimul timp, în legătură cu înaintarea trupelor noastre depe frontul oriental, peste Nipru şi mai departe până în Caucaz şi la Volga. Se afirmă anume în mod aproape unanim, că luptele noastre au avut totdeauna caracter defensiv şi că niciodată noi n'am făcut răsboaie ofensive cu scopul de cucerire a altor ţări.

Lucrurile s'au petrecut aşa, fireşte. Ţară frumoasă, popor mic — noi am fost mereu ţinta dorinţelor nesăţioase ale vecinilor cu porniri imperialiste. Am fost astfel siliţi să ne apărăm mereu. Răgazurile de linişte pe care le-am avut nu ne'a trecut prin minte să le folosim altfel decât muncind pe pământul nostru. Când, rare ori, am ieşit din graniţele ţării şi am luptat pe pământ străin, începând cu luptele lui Mircea peste Dunăre, în contra Turcilor, şi continuând cu toate celelalte până la luptele dela Plevna ale lui Carol I, noi am urmărit tot scopuri defensive: ne apăram fiinţa noastră şi drepturile noastre contra celor ce ne asupreau. Singurele cazuri, care par a contrazice acestă afirmaţie şi anume cucerirea Budapestei în răsboiul de întregire şi înaintarea trupelor noastre până la Volga, Caucaz şi Marea Caspică, nu pot fi altfel înţelese: am urmărit pe inamicul asupritor, acolo unde îl puteam ajunge şi învinge. Lucrurile acestea sunt evidente.

Ceeace merită aici să fie cercetat mai deaproape, este cum se luptă soldatul român, — ca o consecinţă a inclinării sufletului nostru de a nu încerca cuceriri în afară, ci numai de a ne apăra graniţele. Dacă cercetăm sensul cifrelor de pierderi, din comunicatul oficial, publicat la încheerea unui an dela intrarea trupelor noastre în Basarabia, (2 Iunie 1941) — deşi ele au fost publicate cu intenţia numai de a desminţi afirmaţii străine exagerate, găsim o confirmare a ideii pe care vrem să o afirmăm şi anume: că felul însuşi, cum se luptă soldaţii noştri, confirmă lipsa unui pronunţat spirit ofensiv — deşi aceasta nu provine din lipsă de spirit combativ. Lângă aproximativ 150.000 soldaţi morţi şi răniţi, au căzut, în decurs aproximativ de un an, 5000 de ofiţeri. Nu e vorba să cugetăm asupra mărimii pierderilor, ci să încercăm a înţelege însemnătatea lor psihologică. Proporţional s'au pierdut aproximativ 4% ofiţeri, faţă de trupă. Este desigur un coeficient prea mare de ofiţeri. In armata germană, care luptă alături de a noastră, sunt, după informaţiile noastre mult mai puţine pierderi de ofiţeri. Care este semnificaţia acestui fapt? Nu s'ar putea pretinde că ofiţerii români sunt mai viteji decât cei germani. Tot aşa nu s'ar putea pretinde că în actualul răsboiu, ofiţerii noştri nu cunosc arta de a lupta, aşa cum s'a întâmplat în prima fază a răsboiului de întregire (1916) când Germanii rămâneau uimiţi de faptul că Românii mergeau în ploaia de gloanţe în picioare, fără să se adăpostească de loc — ceeace a făcut pe un ofiţer german căzut prizonier să spună unor ofiţeri din misiunea franceză care îi luau interogatoriul: „Dar spuneţi Românilor să se mai ascundă!"

Era atunci la mijloc recunoaşterea metodelor noui de luptă, care mergeau atât de departe, încât s'a văzut în luptele din Dobrogea un comandant de regiment desfă-

şurând temerar drapelul regimentului şi mergând în fruntea soldaţilor săi cu sabia scoasă ca în timpul lui Mihai Viteazul. In aşa condiţiuni era explicabilă pierderea mare de ofiţeri.

In luptele ofensive de peste Nistru, se pare că ofiţerii noştri au fost obligaţi la un anumit fel de conducere, provenit din spiritul militar defensiv al soldatului nostru [1]). Acesta se agaţă cu ghiarele de pământul pe care îl apără, el nu cedează nici o palmă decât cu ordin, iar când ajunge la lupta corp la corp, este un adversar nebiruit şi foarte temut. Furia îi măreşte sprinteneală, îi înzeceşte puterea muşchilor lui vânjoşi de ţăran, care răscoleşte neobosit pământul în timpul muncilor agricole. In lupta ofensivă, chiar când ea este consecinţa nevoii de apărare a hotarelor, soldatul român pare a avea nevoie de

---

1) Gasim o confirmare a acestei pareri într'un interesant articol din *Curentul* (anul XV Nr. 4998) al d lui *P. Şeicaru* intitulat „*Decoraţi post mortem*". Iată ce spune d-sa vorbind despre o serie de ofiţeri decoraţi pe front, dupa ce şi-au sacrificat viaţa in fruntea trupelor de sub comanda lor:

„Sunt doar o minoritate din mulţimea ofiţerilor cazuţi în fruntea unităţilor, sacrificându-se de exemplu trupei şi dece n'am spune-o: nicio armată din lume nu da un procent mai mare de ofiţeri cazuţi, ca armata noastră. Sunt soldaţii noştri răbdatori fara egal, înfruntători calmi ai morţii, vijelioşi în atacul de baionetă, isteţi în împrejurari grele, dar toate aceste splendide însuşiri, sunt condiţionate de prezenţa unui ofiţer capabil să înfrunte toate pericolele, sa fie exemplul animator al unitaţii. Acolo unde vor fi ofiţeri temerari, soldaţii se vor bate cu o bravură demna de cele mai eroice legende. Ofiţerul să fie primul la atac şi ultimul la retragere, să păstreze în vuetul luptei toată stapânirea de sine, chiar dacă ar simţi picioarele de ghiaţă sub imperiul fricei, să aibă toate aparenţele unei linişti. Adesea pentru a restabili încrederea trupei este obligat să facă cele mai riscante gesturi şi tocmai aceste gesturi îmbrancesc trupa în acţiuni care te uimesc. Aşa cum aleargă puii de cloşcă, pornesc în impetuoase salturi, soldaţii urmându-şi ofiţerul...

increderea în el însuşi, pe care i-o dă numai prezenţa ofiţerului său. Sub conducerea acestuia, el merge înainte fără şovăire, iar sacrificiul vieţii la care se expune ofiţerul, îl face să-şi sacrifice şi el bucuros pe a sa. Aşa se explică numărul mare de ofiţeri români căzuţi pe câmpul de luptă din Rusia în fruntea unităţilor lor. In chipul acesta trupele noastre s'au încărcat cu laurii gloriei în Ucraina.

Să trecem acum la o altă constatare de natura psihologică pe care o putem scoate din cercetarea dezvoltării noastre istorice.

Existenţa şi independenţa neamului nostru nu se pot desigur concepe azi fără o armată puternică, în sarcina căreia să dăm grija de a cuceri „ce avem de cucerit", aşa cum interpretând însuşirile noastre sufleteşti de popor, care îşi apără drepturile şi nu vrea să asuprească pe alţii, a spus St. O. Iosif în versurile sale.

Cercetând însă trecutul nostru istoric, am văzut că dela întărirea stăpânirii turceşti, ne mai având o armată care să apere hotarele, am rămas în voia vânturilor vijelioase, care veneau fie din Sud, fie din Nord, fie din Răsărit. Şi totuşi, asupriţi şi jefuiţi, am continuat să avem două state autonome pe care pofta nesăţioasă a vecinilor noştri, nu le-au putut înghiţi. Cum virtuţile răsboinice nu ne-au folosit la nimic secole dearândul, şi cum, pe de altă parte, nu putem atribui numai întâmplării sau norocului minunea istorică că noi existam atunci când totul părea a se nărui sub vijelia turcească în jurul nostru, rămâne să cercetăm în cele ce urmează, dacă nu se explică faptul prin anumite alte calităţi ale poporului nostru.

Dacă răsfoim un tratat de istorie universală şi căutăm să înţelegem desfăşurarea vieţii politice a diferitelor popoare, constatăm în primul rând că însuşirile răsboinice, neînsoţite de alte calităţi, nu pot contribui la întemeierea

unor state trainice. Nimeni nu poate astfel să nu recunoască, că Hunii vijelioşi au avut calităţi răsboinice, atunci când sub Atila au năvălit în Europa. Numele lor a dispărut însă curând din istorie, fiindcă n'au ştiut să-şi organizeze un stat temeinic. Tot aşa s'a întâmplat cu Avarii, cu Cumanii, înrudiţi cu ei şi al căror nume a fost dat geograficeşte, un timp, unei părţi din pământul românesc. După o scurtă apariţie pe firmamentul istoriei, numele acestor popoare, dispare pentru totdeauna aşa cum se sting depe cer unele stele căzătoare. Este însă şi mai caracteristic cazul Tătarilor, care au intemeiat în decursul evului mediu două mari imperii: unul sub Gingis-Khan (1154—1227), altul mai târziu sub Tamerlan sau Timurlenk (1356—1405) adică tocmai în timpul Domniei lui Mircea cel Mare în Muntenia. Ce au devenit aceste state uriaşe când le comparăm cu Principatele româneşti — după moartea conducătorilor lor? Au dispărut fără urme „parcă — vorba populară — n'au fost decând lumea".

Ce le-a lipsit acestor popoare? *Spiritul politic.* Acesta între altele menţine şi măreşte statele. Dovada o avem, urmărind atent istoria vechiului popor roman. Acest popor a fost de multe ori înfrânt, adese ori însăşi existenţa lui fiind în pericol. Calităţile răsboinice nu se pot fireşte contesta poporului roman.

Ele singure n'ar fi dus însă la rezultatul minunat al fondării împărăţiei, care a stăpânit toată lumea cunoscută în antichitate, dacă ţinem seamă că multe din popoarele supuse au avut şi ele calităţi războinice. Poporul roman a avut însă spirit politic superior şi energia îndărătnică de a-şi urmări ţinta fixată, fără a ţine seama de înfrângerile trecătoare. Să urmărească cineva în Titus-Livius peripeţiile luptei contra lui Anibal, spre a-şi da seama de adevărul afirmaţiei noastre.

Pentru a nu da loc la neînţelegeri, socotim acum, că e necesar să stabilim ceva mai deaproape, ce înţelegem prin spirit politic. Chiar dacă noţiunea ar părea clară, credem că nu e zadarnică o precizare a conţinutului ei logic. Spiritul politic al unui popor constă în abilitatea de a folosi toate împrejurările favorabile din afară, pentru a-şi menţine fiinţa politică şi a o face să fie din ce în ce mai înfloritoare. El mai constă în priceperea de a-şi organiza în interior statul în aşa chip, încât desvoltarea acestuia să se facă în timp, fără sbucium, fără tulburări. care să-l sdruncine în mod serios. Aceasta presupune existenţa unei clase conducătoare plină de înţelepciune din mijlocul căreia să se ridice, oridecâte ori va fi nevoie, omul potrivit timpului său.

Sunt popoare, care cu toate însuşirile lor de altă natură nu au spirit politic. De mii şi mii de ani, poporul evreu, care este neîndoios înzestrat cu multe însuşiri, se sbate fără să-şi fi putut organiza un stat al său: în existenţa lui multimilenară, el a rămas cu sufletul poporului de păstori nomazi din timpul patriarhilor, neizbutind decât pentru puţin timp să-şi fondeze în antichitate statul său în Palestina. Firea acestui popor nu i-a dat însă putinţa nici în Palestina să-şi organizeze un stat, care să dăinuiască: cuceriţi şi duşi în captivitate babilonică, reveniţi în patrie sub Perşi, ajung să fie stăpâniţi de Romani şi după înfrângerea suferită în timpul lui Titus se răspândesc în toată lumea cunoscută, încercând — ceeace este complect lipsit de logică istorică — să întemeieze un stat internaţional pe deasupra statelor naţionale.

Sunt alte popoare, care din contră îşi clădesc state puternice, graţie în primul rând abilităţii lor politice. Imperiul rusesc s'a mărit, cu începere mai ales din timpul lui Petru cel Mare aşa, încât stăpâneşte suprafaţa unui mare continent locuit de sute de popoare, între care nu există nicio afinitate sufletească. Istoria luptelor prin care acea-

stă ţară s'a mărit, dovedeşte că Ruşii n'au avut calităţi războinice mari. De cele mai multe ori, în epoca modernă armatele ruseşti au suferit înfrângeri ruşinoase, între alţii dela Turcii, în paguba cărora voiau să-şi întindă graniţele. Cuceririle lor sunt consecinţa, pe de o parte, a abilităţii lor diplomatice, care izbutea, fie că erau victorioşi, fie că erau înfrânţi, să le aducă la masa verde foloase, iar, pe de altă parte, acţiunii subterane de corupţie în clasele conducătoare ale ţărilor, pe care vroiau să le încorporeze.

Dacă ne întoarcem acum la poporul român şi cercetăm desvoltarea lui istorică, găsim la domnitorii şi la boierii celor două principate, un simţ politic deosebit — graţie căruia, mai mult decât vitejiei poporului, se datoreşte menţinerea celor două mici state înfiripate în secolul al XIII-lea şi al XIV-lea.

Afirmaţia aceasta s'a mai făcut şi de alţii cum am văzut. Profesorul C. Giurescu recunoaşte şi el, că poporul român este înzestrat cu calităţi politice deosebite. Vorbind de moştenirea noastră romană, d-sa zice: „Poate că tot dela Romani avem şi spiritul politic. Acel spirit politic, care ne-a îngăduit să păstrăm necontenit dela întemeiere până astăzi fiinţa statului nostru, în timp ce alte popoare în jurul nostru: Sârbii, Bulgarii, Grecii, unele chiar mult mai numeroase sau mai puternice ca Ungurii şi Polonii, n'au reuşit să facă. Spirit politic, care explică desvoltarea rapidă din ultimul secol, construcţia Statului naţional integral, cea mai înaltă realizare a statului nostru". (C. Giurescu, Istoria Românilor, vol. I, pg. 172).

Să urmărim în desvoltarea noastră istorică, dovada acestei afirmaţii.

Pentru a ne da seama de importanţa istorică a naşterii celor două voevodate: Ţara Românească şi Moldova şi, mai ales, pentru o înţelegere temeinică a menţinerii existenţei şi a creşterii însemnătăţii acestor state, să vedem în două cuvinte care era situaţia Europei răsăritene în acele timpuri. In nordul Munteniei, o Ungarie mare care

încorporaşe şi voevodatul Ardealului până la Carpaţii Sudici şi Orientali, fiind mai târziu vecină şi cu Moldova pe toată întinderea acestora din urmă; tot la Nord, dincolo de Prut şi Nistru, un alt stat puternic, Polonia. Ambele aceste state având religie oficială catolicismul, se înţelege ce foloase trăgeau de pe urma acestei confesiuni şi pentru cultura lor şi pentru prestigiul lor extern. La răsărit, în aşa zisa Ucraină de azi, se stabiliseră Tatarii, care, în timpul de care vorbim, îşi mai potoliseră întrucâtva pornirile lor războinice. La sud, Imperiul Bizantin, mult slăbit, era mărginit spre Dunăre şi vest de state slave mici. Aceasta era pe scurt situaţia statelor care înconjurau ţinuturile, în care se vor desvolta cele două voevodate româneşti.

Inceputurile modeste ale vieţii noastre de Stat nu sunt de contestat, trebuie să recunoaştem însă, că înşişi primii Basarabi şi Muşatini, nu şed timizi în *subsolul istoriei,* ci ei ridică capul trufaş, sus la lumina zilei, înfruntând şi biruind pericolele.

Chiar dela începutul vieţei noastre de stat, găsim pe voevodul Litovoi, cătând să se folosească de moartea Regelui ungur Ştefan al V-lea (1272) şi de urcarea pe tron a fiului său minor Ladislau al IV-lea, spre a-şi obţine independenţa prin neplata tributului. Litovoi moare în luptă (1273), iar fratele său Bărbat luat prizonier, e nevoit să se răscumpere. Informaţia istorică e lipsită de alte amănunte cu privire la aceste începuturi. Ea ne arată însă linia de conduită pe care o vor urmări şi mai târziu voevozii români faţă de pretenţiile apăsătoare ale orgolioşilor regi unguri. Aceşti voevozi români isbutesc prin iscusinţa lor politică să înlăture, încet, încet, jugul pe care vroiau să li-l impună regii unguri. Nu suntem de acord cu afirmaţia făcută de d-l C. Giurescu, că „deşi creiarea statului muntean, se datoreşte, evident, în primul rând puterii şi priceperii voevozilor dela Argeş, *i-au ajutat însă şi împrejurările* (C. Giurescu, Istoria Românilor, vol. I, pag. 370).

Fraza subliniată însemnează acceptarea ideii netemeinice de atâtea ori formulată, că poporul român își datorește existența *norocului*. Adevărul e că nu împrejurările au ajutat pe voevozii noștri — ceeace ar însemna un rol mai mult pasiv din partea lor — ci dimpotriva *ei au știut, ei au avut priceperea* de a folosi împrejurările prielnice. Este aici o deosebire de interpretare de mare însemnătate. Imprejurări prielnice pe care nu le folosești, sau nu știi să le folosești, se pot ivi la fiecare pas.

Dovada afirmației noastre o găsim de altfel chiar în povestea făcută de d-l C. Giurescu, cu privire la felul cum Basarab cel Mare a izbutit să înlăture, cât timp a domnit, pretențiile de suzeranitate ale Ungurilor asupra noului stat muntean. La începutul secolului XIV-lea, „se produce, cum zice d-l C. Giurescu, *o conjunctură politică* foarte favorabilă nouă". Anume, prin moartea regelui Andrei al III-lea se stinge în linie bărbătească dinastia lui Arpad, întemeietorul statului ungar. In urma lui, rămânea o fiică minoră. Neînțelegeri interne grave se produc cu privire la dreptul de succesiune la tron. Se aleg chiar doi regi: unul Venceslas, fiul regelui Boemiei, care deși minor, era și logodnicul moștenitoarei lui Andrei, altul Carol de Anjou, care era și el tot minor, înrudit cu regele mort. După ce Venceslas, renunță în favoarea lui Otto de Bavaria, Carol de Anjou ajunge să fie de toți recunoscut ca rege al Ungariei. De aceste împrejurări, la care se adăoga lipsa de orice conflict cu Bulgarii din sud, care de altfel erau sfâșiați de lupte interne, precum și de lipsa de pericol din partea Tătarilor destul de îndepărtați, se folosește cu multă dibăcie Basarab, spre a deveni independent.

Victoria obținută în urmă asupra lui Carol Robert în trecătorile Carpaților, nu e decât urmarea firească a unei victorii politice. Mai bine zis: cele două victorii sunt două aspecte ale uneia singură. Că Ungurii nu aveau să renunțe ușor la pretențiile lor de dominare asupra ținuturilor de dincoace de Carpați, este dela sine înțeles până

la desfiinţarea regatului ungar de către Turci la Mohaci (1520) şi chiar după aceia prin voevozii Ardealului; ei mereu, mereu vor reveni, îşi vor reînoi pretenţiile şi se vor sili să obţină cu orice chip supunerea domnilor munteni. Aceşti domni, la rândul lor, vor căuta să folosească toate împrejurările favorabile, spre a înlătura aceste pretenţii, acceptându-le totuşi, când se iveau pericole externe, spre a primi ajutor dela Unguri. Aşa se face că Nicolae Alexandru, fiul lui Basarab, pare a fi fost un timp silit să accepte suzeranitatea ungurească, rupând totuşi legăturile de vasalitate *spre sfârşitul domniei lui*[1]).

Domnia lui Vlaicu Vodă, care pare a fi ceva mai bine cunoscută, ne arată că acest domn a ştiut cu aceeaşi pricepere politică caşi înaintaşii săi, să folosească toate împrejurările spre a menţine fiinţa statului său. Până la el, pericolul venea numai din partea Ungurilor. Apar însă Turcii în Peninsula Balcanică. Ei se stabiliseră în Peninsula Galipoli cu câţiva ani înainte de a se urca Vlaicu pe tron (1356). Pericolul din Sud venind din partea unor *păgâni*, în plină expansiune, părea mult mai mare pentru statul muntean. Vlaicu-Vodă avea chemarea grea de a menţine printr'o luptă foarte periculoasă pe două fronturi, statul cu atâta greutate înjghebat de predecesori.

Vlaicu este la început în termeni neprietenoşi cu Ludovic (zis cel Mare) regele Ungariei, care cu pretenţii de cuceritor, desfiinţează chiar statul bulgăresc al lui Straşimir din Vidin, întemeind în sudul Dunării Banatul Bulgariei.

Ce l-a determinat pe domnul român să lege din nou prietenie cu regele Ungariei, nu se ştie. Probabil Vlaicu se pregătea să fie gata a rezista vijeliei turceşti apropiate. Se constată astfel — şi aceasta este o dovadă de mare tact

---

1) Ne conducem în expunerea faptelor de *Istoria Românilor* de C. Giurescu şi de Istoria Românilor de A. D. Xenopol, precum şi de Histoire des Roumains de R. Seton Watson pentru timpurile mai noi, acolo unde nu dăm indicaţie specială.

politic, — că în 1366 Vlaicu stăpâneşte Amlaşul, Făgaraşul şi Severinul, dând în schimb regelui ungur, satisfacţia aproape platonică de a-l primi drept suzeran. Pare a fi fost aici un dublu joc de intenţii la regii unguri şi la domnii români. Dând domnilor români fief-urile din Ardeal, ei înţelegeau că domnii români în afară de aceste fief-uri le deveneau vasali şi pentru ţinuturile de cealaltă parte a Carpaţilor, adică pentru *Ţara Românească*. Domnii români, la rândul lor, înţelegeau că devin vasali, pentru ţinuturile din Ardeal, dar că regii unguri nu au niciun amestec în stăpânirea românească de dincoace de Carpaţi, care de fapt era o ţară independentă.

Aşa se face că Ungurii luptă cu Românii contra ţarului bulgar Şişman din Bulgaria răsăriteană care se supusese Turcilor (1367). Este apoi probabil, că Vlaicu va fi socotit — e o presupunere, fiindcă documente nu există — pretenţiile Ungurilor exagerate fiindcă îl găsim aliat la un moment dat cu Turcii. Lucru ciudat! Lipsă de continuitate în legăturile politice din vreun capriciu trecător? Nu, ci dorinţa de a înlătura pericolul din partea vrăjmaşului celui mai ameninţător, primind ajutorul aceluia care era pentru moment mai puţin periculos.

Vlaicu se aştepta la un atac din partea Ungurilor. „Când, din motive pe care nu le cunoaşte, relaţiile cu Ungurii se stricară iarăşi, Vlaicu, pentru a preîntâmpina un nou atac, făcu deci alianţă cu cei care reprezentau — şi strălucita biruinţă din Câmpia Mierlei în 1370, venea să o confirme încă odată, — cea dintâiu forţă militară din răsăritul Europei... Politica domnului român, era o politică realistă, aşa cum vor proceda mai târziu şi alţi domni de ai noştri, când vor vedea că suveranii creştini, în loc să-i ajute în ceasul de primejdie, se gândesc cum să-i atace mai bine". *(C. Giurescu,* op. cit., pag. 405—406).

Este bine să se ţină seama că Vlaicu se apropia de Turci într'un timp, când toată Europa fremăta de groază, când se puneau la cale cruciade contra „păgânilor" şi când o alianţă cu ei putea fi socotită drept o crimă con-

tra creştinătăţii însăşi. Şi totuşi, Vlaicu a avut în vedere interesele Statului mai presus de orice.

Dealtfel politica aceasta a domnului muntean, privitoare la relaţiile cu Ungurii, pare a fi fost continuată şi de domnitorii următori, până la Mircea cel Mare.

Acela care întruchipează în mod strălucit şi spiritul războinic românesc şi pe cel politic, a fost desigur Mircea cel Mare, despre care *C. Giurescu* spune pe drept că „a fost strălucit diplomat, izbutind să devie centrul unui întreg sistem de alianţe şi determinând multă vreme situaţia internă a imperiului otoman". *(C. Giurescu,* op. cit. pag. 487). Intr'adevăr, Mircea mai mult decât înaintaşii săi, se găseşte ameninţat de pericolul turcesc. Statele din Peninsula Balcanică sunt transformate în paşalâcuri, iar după lupta dela Nicopole, în care Baiazid Fulgerul, învinge pe creştini, Mircea se vede direct ameninţat. Se pare chiar că a şi fost temporar înlocuit la domnie de un oarecare Vlad, pus de Turci. Biruinţa pe care Mircea o obţine în 1397 asupra Turcilor la Rovine, nu-l lasă să doarmă pe laurii victoriei.

Şi de Sigismund al Ungariei, cu care este aliat contra Turcilor, şi de pretenţiile lui de suzeranitate se teme, deşi încheiase cu el un tratat de alianţă „în condiţii de perfectă egalitate" *(C. Giurescu,* op. cit. pag. 464). De aceea el va intra pentru prima oară în legătură de prietenie cu Polonii, spre a se putea apăra împotriva pretenţiilor eventuale ale lui Sigismund al Ungariei. Fireşte, că legăturile acestea vor slăbi întrucâtva, atunci când Mircea va fi nevoit să lupte alături de Unguri contra Turcilor.

Aceasta arată însă marea prevedere a acestui domn, care voia să se asigure în tot chipul contra pericolelor din afară.

Este inutil să mai pomenim că dupăce, în lupta dela Ancara, Baiazid devine prizonierul lui Tamerlan, Mircea se amestecă activ în neînţelegerile din Impărăţia turcească pentru succesiunea la tron. Se pare în sfârşit, că în timpul lui Mahomed, urmaşul lui Baiazid, Mircea vă-

zându-şi din nou în pericol ţara, s'a închinat Turcilor. Domnitorul muntean se convinsese, cum se va convinge câtva timp mai târziu şi Ştefan cel Mare, că ajutorul dat de creştini în contra Turcilor, e prea slab şi plătit prea scump, fără totuşi să-i asigure independenţa. Inchinarea către Turci în condiţiunile în care s'a făcut, a fost un act de mare pricepere politică, dacă ţinem seama că, ceva mai târziu şi Imperiul german al Habsburgilor va plăti tribut.

Este inutilă aici discuţia, dacă a existat sau nu, un tratat formal de supunere a domnitorului muntean către Turci. Ceeace este neîndoios, este faptul că anumite clauze, chiar fără a fi fost prevăzute într'un act scris, au fost tot timpul respectate de Turci. In schimbul pescheşului, care a putut varia cu timpul şi în schimbul supunerii „credincioase", Turcii au respectat formele de organizare ale Statelor române, lăsându-le domnii lor, respectând normele de organizare tradiţională, credinţa lor religioasă, de care Românii au fost atât de geloşi în decursul timpurilor, încât nici o moschee turcească nu s'a putut construi nicăieri pe pământul românesc. Lucrul e demn de mirat, când peste Dunăre, pretutindeni, existau astfel de clădiri făloase, alături de unele biserici creştine, care n'aveau dreptul să tragă nici clopotele, şi când până în inima Europei Centrale, in cetatea Buda, era instalat un paşă şi se cânta din minaretele înalte ale moscheelor, chemarea credincioşilor musulmani la rugăciune. Ceva mai mult, Turcii veniţi în ţările române, erau supuşi formal jurisdicţiunii domnilor români şi nu puteau să devină proprietarii nici unui petecuţ de pământ.

Este într'adevăr de mirare să vezi aşa cum era în Cadrilaterul luat dela Bulgari şi chiar în Dobrogea stăpânită efectiv de Turci până în 1878, Turcii numeroşi care posedau suprafeţe însemnate de pământ şi se ocupau cu agricultura, pe când în cuprinsul Munteniei şi al Moldovei, nu a existat nici odată o aşa stare de lucruri. Tot astfel presupunând, că n'a existat niciun tratat formal

de închinare către Turci, este de observat, că domnitorii celor două țări au fost totdeauna Români și chiar când câte un străin s'a strecurat pe tron înainte de domniile fanariote — a trebuit să se găsească într'un chip sau altul înrudit cu familiile domnitoare, adică „os de domn", conform „obiceiului pământului". Așa se face, că în luptele nesfârșite pentru tron din sec. al XVI-lea, în care au jucat un rol însemnat boerii craiovești, se ridică la un moment dat ca pretendent la tron contra lui Radu Paisie fiul nelegitim al lui Radu cel Mare, un oarecare Drăghici. El este omorît chiar de Turci întrucât se dovedise că nu era așa cum pretindea, os de domn.

Este demn de ținut în seamă apoi și faptul că chiar Românii, trecuți la mahomedanism, n'au ajuns să ocupe tronul deși unii au fost pași influenți la Curtea Sultanilor. Așa de exemplu la moartea lui Neagoe Basarab, fiul său Teodosie fiind minor, s'au iscat certuri pentru domnie. Printre pretendenți se găsea Mehmet-Beg, român turcit, care se pretindea descendent din Basarabi și care ajunge un moment Domn. Se pare chiar, după Xenopol că Turcii intenționau acum să transforme țara în pașalâc. Se ridică însă imediat contra lui, Radu dela Afumați, care ajutat și de Ion Zapolia Voevodul Ardealului îl isgonește.

Când apoi, Turcii siliți de trădările Domnilor români s'au hotărît să pună pe cele două tronuri oameni străini de țară, încercați în credința față de ei, nu au pus decât Greci creștini ortodoxi. Toate acestea nu se explică decât atunci, când considerăm calitățile excepționale politice ale atât de criticatei noastre boerimi, care cu încăpățânare a ținut la privilegiile ei înăuntru, dar cu și mai multă încăpățânare, a ținut să apere în afară cât mai multe din atributele unui stat autonom. Chiar atunci când au existat sfâșieri interne pentru ocuparea tronului, chiar când boerii erau împărțiți în tabere și pretendenții se luptau fără răgaz și se înlocuiau unii pe alții, susținuți fie de partide interne adverse, fie de una sau alta din puterile vecine,

niciodată aceste puteri n'au isbutit să supună cele două Principate, ci cel mult să le reducă la o vasalitate rușinoasă.

D-l C. Giurescu, care recunoaște că luptele dintre Dănești și Drăculești au fost însoțite de „nenorociri și umilințe", nu poate totuși să conteste adevărul afirmației de mai sus. „Fiind țara românească vecină cu Turcii și cu Ungurii, e ușor de bănuit că pretendenții la tron au apelat când la unii, când la ceilalți. Dar ar fi o nouă greșeală să se creadă că alăturarea la unul din acești puternici vecini, însemna o atitudine permanent ostilă celuilalt. Indată ce împrejurările se schimbau, foștii dușmani, deveneau aliați și vice-versa..." zice d-sa.

E destul să concretizăm această stare de lucruri prin exemplul caracteristic al lui Vlad Dracul (asemănător în unele privințe cu al lui Vlad Țepeș, fiul sau). El se urcă pe tron cu ajutorul lui Sigismund al Ungariei (1436). După pustiirea țării de Turci, Domnul român li se închină acestora și ia parte chiar la expediția lor în Ardeal. Și totuși Vlad continuă relațiile amicale cu creștinii. O a doua expediție a Turcilor în Ardeal e înfrântă de Ion de Huniade. Bănuit de trădare de Turci, Vlad e închis cu doi fii ai sai la Adrianopol, dar pe tron e pus tot un fiu al său Mircea, care în urma năvălirii lui Ion de Huniade în țară, e prins de acesta și ucis. Este probabil că Turcii au redat lui Vlad Dracul tronul. După victoriile lui Ion de Huniade, contra Turcilor, Vlad Dracul ia apoi parte la marea expediție condusă de guvernatorul Ungariei, contra acestora, apoi la Cruciada întreprinsă de Unguri și Poloni, ajutați de o flotă burgundă și de corăbii trimise de Papa, cruciadă. care se termină prin dezastrul creștinilor la Varna și prin moartea în luptă a regelui Ungariei Vladislav. Ceva mai mult, Vlad Dracul continuă să lupte dincolo de Dunăre, alături de Ungurii conduși de Ion de Huniade și protejați de flota burgundă venită pe Dunăre până la Giurgiu. Se constată totuși mai târziu (1446) că relațiile lui Vlad Dracul cu Ion de Huniade s'au răcit, probabil din cauză că se împăcase

cu Turcii. Sfârşitul: Vlad Dracul e prins de Ion de Huniade, care a năvălit în ţară, şi e decapitat.

Toate aceste schimbări în politica domnului muntean, deşi par ciudate, îşi au explicaţia în faptul că Ţara Românească se găsea între două mari puteri antagoniste: Ungaria şi Turcia, că domnii români doreau sa-şi păstreze autonomia, că între Turcii păgâni şi regii creştini ar fi preferat pe aceştia din urmă, atâta timp cât ei nu s'ar fi amestecat prea mult în treburile noastre interne, dar că, faţă de neisbânzile repetate ale creştinilor, de a înlătura pericolul turcesc, Românii credeau că e cuminte să se supună acestora la nevoie, spre a nu vedea ţara transformată în paşalâc. Felul de a concepe relaţiile politice cu puterile învecinate, de către domnii şi boerii români, este minunat redat de Neculce în următoarea întâmplare dintr'o epocă mai târzie, din Moldova, dar care dovedeşte că totdeauna în decursul istoriei noastre lucrurile s'au petrecut la fel.

Turcii cuceriseră dela Poloni Cetatea întărită a Cameniţei, pe când era Domn în Moldova Petriceico, urmaşul lui Duca-Vodă (1668?). Urmând să se retragă Turcii din Moldova, iată cum povesteşte lucrurile Neculce: „Trimis-au vezirul la Petriceico-Vodă, când era Impărăţia la Nistru, să aleagă pre un boer, care-i mai de treabă să-l trimită la cortul său, că-i trebueşte. Ales-au Petriceico-Vodă din toţi boerii ţării, mai de treabă la voroavă pe Miron Costin, care au fost mai pre urmă şi logofăt mare. Şi mergând Miron Costin la cortul vezirului, pusu-l-au vezirul de au şezut înaintea lui. Şi i-au zis vezirul să spue drept, pare-le lor bine că au luat Impărăţia Cameniţa, au ba? Iară Miron a răspuns că se teme a spune drept. Vezirul s'au zâmbit a râde şi i-au zis să grăiască să nu se teamă. Atunci Miron au zis: „Suntem noi Moldovenii bucuroşi să se lăţească Impărăţia în toate părţile cât de mult, iară peste ţara noastră nu ne pare bine să se lăţească". Atunce, vezirul iar au râs şi i-au zis: „Drept ai grăit!". (I. Neculce...). Aceasta a fost politica de totdeauna a dom-

nitorilor şi boerimii noastre, aşa cum se va vedea şi în cele ce urmează.

Dacă acum vom arunca o privire sumară asupra istoriei principatului Moldovei, vom găsi aceeaşi atitudine politică generală, deşi poziţia geografică a acestui stat este întrucâtva deosebită, punându-l un timp în relaţiune cu alţi vecini.

Statul Moldovei, întemeiat întâiu de voevozi români supuşi Ungurilor, cu rostul de a apăra graniţa răsăriteană a Ungariei, de Tătarii prădalnici, este luat în stăpânire de voevodul revoltat Bogdan din Maramureş, care, cum se ştie, isgoneşte pe urmaşii lui Dragoş şi se intitulează voevod de sine stătător.

Incepând din timpul lui Bogdan (1359—1364) domnii Moldovei nu mai trăesc o viaţă de stat umilă şi întunecată, ci ei ridică sus capul falnic şi organizează un stat cu care aveau să aibă de furcă marii şi făloşii săi vecini: Ungurii şi Polonii.

Inceputurile sunt, fireşte, modeste şi prea puţin cunoscute în amănuntele lor. Constatăm însă din puţinul ce cunoaştem, că dinastia Muşatinilor, care urmează după Bogdan a fost dotată cu mult simţ şi pricepere politică, ducând ţara Moldovei la înflorire adevărată şi nu ţinând-o în „subsolul istoriei".

Petru Muşat se învederează astfel ca un om isteţ, care ştie să profite cu prisos de împrejurări. Ludovic cel Mare al Ungariei moare curând, după suirea lui Petru Muşat pe tron (1382). Cele două fiice ale lui Ludovic, se mărită una cu Sigismund de Luxemburg, care stăpâneşte Ungaria, iar cealaltă cu Vladislav Iagello al Lituaniei, care devine rege al Poloniei. Intre cei doi moştenitori raporturile nu erau prea amicale. Petre Muşat alege dintre cei doi rivali pe regele Poloniei, căruia îi şi prestează omagiu. El se asigură astfel contra Ungurilor, cari nu puteau admite independenţa Moldovei. Petre împrumută chiar — fapt care arată o bună stare economică a ţării — pe Vladislav cu

3.000 ruble de argint „frânceşti" primind drept garanţie a plăţii provincia Haliciului.

Lucru interesant din punct de vedere al autorităţii şi prestigiului câştigat de domnitorii moldoveni şi munteni, chiar din aceste timpuri, este faptul pomenit mai sus că Mircea cel Mare a încheiat prin intermediul lui Petre Muşat un tratat de prietenie cu Polonii în contra Ungurilor. Prestigiul de care vorbim se mai vede şi în faptul că fratele şi urmaşul lui Petre, Roman Muşat — care domneşte puţin de altfel, 1391—1394 — se intitulează: „marele, singur stăpânitorul Domn Io Roman Voevod al Ţării Moldovei, dela munţi până la ţărmul Mării". Increderea prea mare în forţele sale îl face însă pe Roman să se amestece în conflictul dintre Vitold, ducele Lituaniei şi Tudor Koriatovici, luând partea acestuia din urmă şi pierzându-şi tronul în urma înfrângerii suferite.

O altă dovadă şi a dorinţei de a întemeia un stat cu desăvârşire autonom, şi a prestigiului, de care se bucurau, cum am spus, chiar dela început domnii moldoveni, o avem în felul cum se rezolvă conflictul cu Patriarhia din Constantinopol privitor la organizarea bisericii Moldovei.

Mitropolitul, după concepţia voevozilor noştri, trebuia să fie dependent faţă de şeful statului. A fost aceasta o politică înţeleaptă urmată de toţi domnii şi care a zădărnicit conflicte de natura celor din statele catolice din apus. Deaceea Roman numeşte mitropolit pe Iosif, care era pământean, dar căruia nu voia să-i dea întărirea Patriarhul din Constantinopol. Acesta numind mitropolit pe Grecul Ieremia, se isbeşte de voinţa dârză a domnului, care nu-l primeşte şi nu se teme de faptul că şi el, voevodul, şi cei doi Episcopi ai Ţării, şi boerii, şi întreg poporul moldovenesc sunt *afurisiţi*. Conflictul va continua până în timpul lui Alexandru cel Bun. Urmaşul lui Roman, Ştefan I., (probabil frate cu el) se constată că este după C. Giurescu „complect infeodat Polonilor" pe care îi ajută în lupta contra Tătarilor. Sigismund al Ungariei nemulţumit de

atitudinea domnului moldovean, porneşte să atace Moldova fără însa să fi ajuns la vreun rezultat. Ceva mai mult, la întoarcerea lor, Ungurii au fost atacaţi şi bătuţi.

Acela care, prin înţelepciunea şi prin lunga lui domnie, isbuteşte să impună însă un deosebit respect vecinilor săi, este Alexandru cel Bun. „Intreaga politică externă a lui Alexandru, zice C. Giurescu, a fost dominată de raporturile cu Polonia. Prinsă între Ungaria şi Polonia, cele două mari puteri vecine, catolice şi feudale, Moldova ortodoxă trebuia sa se hotărească pentru o apropriere de una din ele. O duşmănie cu amândouă, în acelaş timp, i-ar fi fost fatală. Tratatul dela Loublin din 1412 prin care Regele Poloniei şi Regele Ungariei, împacaţi pentru moment, hotarau într'o anumită eventualitate, împărţirea între ei a Moldovei, fiecare luând o jumătate, este semnificativă sub acest raport". *(C. Giurescu,* op. cit. vol. ... pag. 492).

Eventualitatea de care se vorbeşte mai sus, este aceea a neajutorării lui Sigismund de către Alexandru cel Bun în cazul unei lupte a Ungurilor cu Turcii, deveniţi din ce în ce mai ameninţători. Domnul Moldovei nu avea însă intenţia să lupte cu Turcii, care deocamdată nu atacau Moldova. El rămâne deci, legat de Poloni şi îi ajută chiar în lupta pe care aceştia o au cu cavalerii Teutoni. Mai târziu, după moartea lui Mircea cel Mare, prietenul lui Alexandru cel Bun, Sigismund al Ungariei porneşte o expediţie contra Domnului Munteniei, Radu al II-lea, cerând şi ajutorul lui Alexandru cel Bun. Acesta refuză orice ajutor. Prilejul era deci bine venit ca Sigismund să ceară Poloniei aplicarea tratatului dela Lublin, — cu detronarea domnului şi împărţirea Moldovei. Vladislav Iagello nu acceptă însă aplicarea tratatului. Alexandru şi-a dat totuşi seama atunci de pericolul ce i-a ameninţat ţara. Deaceia în ultimii ani de domnie şi-a şi schimbat relaţiile cu Polonii. Imprejurările externe erau de altfel o ocazie favorabilă pentru Alexandru, spre a se răsbuna contra Polonilor nesinceri. El profită de conflictul dintre Polonia şi Lituania, care voia să devină independentă şi porneşte contra Polo-

nilor alături de Swidrigailo al Lituaniei. Alexandru moare însă înainte de sfârşitul răsboiului.

Priceperea politică a lui Alexandru se vede şi din relaţiunile lui prieteneşti cu Mircea cel Mare şi cu fiul acestuia Dan. Când Turcii supun aproape complect Muntenia, Alexandru îşi dă seama că pericolul turcesc se apropie şi de el. Astfel, se amestecă şi în neînţelegerile pentru tron din Muntenia, susţinând pe acei pretendenţi care, credea el, nu vor ataca Cetatea Albă împreună cu Turcii.

După Alexandru cel Bun merită să relevăm faptul că în luptele dintre succesorii săi se amestecă activ şi Ungurii şi Polonii, unii susţinând un domn, alţii pe altul. Iar domnii moldoveni se văd nevoiţi, după intronare cu ajutorul unuia din vecini, să caute a face act de supunere şi către celălalt.

Se urcă însă pe tron în 1457 Ştefan cel Mare, care aduce asupra Moldovei o epocă de mărire şi glorie, cum nu avusese până atunci această ţară. Este prea cunoscută viaţa lui Ştefan pentru ca să stăruim în amănunt asupra ei — lucru care de altfel nici n'ar intra în cadrul lucrării noastre. Câteva cuvinte ne vor fi suficiente pentru o caracterizare a acestui mare domn, în care s'au întrupat, mai mult decât în toţi ceilalţi, geniul militar şi geniul politic, caracteristice neamului nostru.

El a ştiut întâiu, deşi tânăr, să-şi câştige o autoritate incontestabilă asupra boerilor, atât de nesupuşi, şi să domnească fără tulburări interne aproape o jumătate de secol. El a ştiut apoi că nu trebuie să aibe mai mulţi inamici deodată şi s'a străduit tot timpul domniei lui să-i izoleze pe aceştia şi să-i înfrunte separat, ori cât de puternici ar fi fost. Spre a-şi asigura Domnia încă dela început, Ştefan atacă Polonia în care se adăpostea Petru Aron, omorîtorul tatălui său. Regele Poloniei îl isgoneşte pe acesta spre a-şi asigura linişte graniţelor şi încheie cu Ştefan o pace (1459) prin care Ştefan recunoaşte suzeranitatea regelui Poloniei. Refugiat în Secuime, Petru Aron este urmărit şi acolo de Ştefan, care pustieşte ţinuturile ungu-

rești, isbutind în cele din urmă să-l prindă pe Petru Aron și sa-l ucidă. În vederea unui viitor conflict armat cu Ungurii, Ștefan întărește legăturile lui cu Cazimir al IV-lea al Poloniei, promițându-i sa vină chiar în persoană spre a se închina (1462).

Atacă Chilia, stăpânită de Radu cel Frumos, pus de Turci domn al Munteniei. Cucerește această cetate și trimite la Constantinopole o delegație, care să explice Turcilor, că el nu a făcut nici un act vrășmășesc față de ei — deși se găsea acolo o garnizoană turcească — și că aceeași situație este dacă cetatea este stăpânită de Munteni sau Moldoveni, întrucât și țara Moldovei fusese închinată Turcilor de predecesorul său Petre Aron.

Când Regele Ungariei Matei Corvin, liber de ocupațiile lui *europene* din apus, îi cere însfârșit lui Ștefan să i se închine și lui, acesta refuză și provoacă năvălirea în Moldova a lui Matei Corvin, terminată prin înfrângerea dela Baia.

Grija cea mare a lui Ștefan era însă pericolul turcesc. Deaceia el pe de o parte, caută să isgonească depe tronul Munteniei pe diferiții domni, începând cu Radu cel Frumos, care făceau politică turcească; pe de altă parte, pune capăt oricărui conflict cu Polonii și cu Ungurii închinându-se și acestora din urmă, după Baia, în schimbul cetăților Ciceiul și Cetatea de Baltă din Ardealul răsăritean. Ștefan știa că atacarea domnilor munteni partizani ai Turcilor va produce reacțiunea acestora — lucru care se și intâmplă în 1475, când, Turcii năvălind în Moldova, se dă lupta dela Podul Inalt, unde Ștefan iese biruitor. Turcii erau prea puternici însă pentru ca să lase nerăsbunată această înfrângere. Trebuie să ținem seama, că Turcii erau acum în culmea gloriei și forței lor și că cetatea strălucită a Constantinopolului, capitala Imperiului Bizantin si centrul creștinătății de răsărit, căzuse în stăpânirea lui Mahomed al II-lea. al cărui prestigiu european era fără seamăn. Și totuși Ștefan îndrăsnește să înfrunte uraganul turcesc. El este cel dintâiu domn român care capătă

astfel o mare vază prin curajul şi victoriile lui şi intră în legătură cu depărtata Persie, cu Veneţia, şi cu Papa dela Roma.

Cei doi mari suverani vecini — fără să mai vorbim de încurajările platonice ale prietenilor depărtaţi — nu dau însă niciun sprijin lui Ştefan, ba ceva mai mult, Matei Corvin încasează el ajutoarele băneşti, trimise de Veneţia şi de Papă, şi se laudă cu victoriile lui Ştefan, ca fiind acelea ale unui vasal al său.

Cu armată mică, atacat şi de Mahomet al II-lea şi de Tătarii din Crimea, Ştefan se vede astfel învins la Răsboeni de Turci. Ştie însă să lucreze aşa, încât Turcii se retrag fără folos la Dunăre. Toate încercările ulterioare ale lui Ştefan de a pune pe tronul Munteniei un domn care să-i fie credincios lui, sunt zadarnice, aceştia îndată după urcarea pe tron „dându-se în apele turceşti". Este încă de amintit că amărăciunea provocată de lipsa de ajutor din partea vecinilor săi Unguri şi Poloni în luptele cu Turcii, îl determină pe Ştefan să cucerească dela Poloni Pocuţia cea dată odinioară în garanţie Moldovei. De aici va rezulta atacarea Moldovei de către Ion Albert urmaşul lui Cazimir al IV-lea şi dezastrul suferit de Poloni în Codrul Cosminului.

Victorios rând pe rând în contra vecinilor săi, dar neliniştit de Turci, Ştefan se convinge în cele din urmă că existenţa Moldovei nu poate fi asigurată cu ajutorul şi prietenia statelor creştine, care aveau o atitudine totdeauna interesată şi făţarnică şi că o pace cinstită cu Turcii este mai folositoare.

Un eveniment mare european avea să urmeze acum, după moartea lui Ştefan cel Mare. Acest eveniment, care va aduce mai curând sau mai târziu mari schimbări în politica domnilor români, este cucerirea Ungariei de către Turci în 1526, după lupta dela Mohaci. Cucerirea Ungariei va provoca o situaţie internaţională nouă, pe care Românii în zadar vor crede că o pot folosi în contra Turcilor şi pentru liberarea principatelor. Anume: centrul

Ungariei cu capitala Buda va deveni paşalâc turcesc, Transilvania se va transforma în voevodat autonom tributar Turcilor, ca şi Muntenia şi Moldova, iar o parte din vestul fostei Ungarii, va trece la Impăraţii habsburgi, care de aici încolo se vor pretinde moştenitorii regilor unguri şi în decursul secolului următor vor începe sub Leopold al II-lea şi Carol al VI-lea luptele de eliberarea Ungariei şi de împingerea Turcilor cât mai spre sud în Peninsula Balcanică. Această nouă situaţie nu va sili pe Români să-şi schimbe încet, încet conduita istorică. Câtva timp după Mohaci, ei vor continua fireşte să aibă raporturi strânse cu Ardealul. Mai târziu însă când autoritatea acestui stat, supus Turcilor, va scădea, domnii români îşi vor arunca, cum vom vedea, privirile ceva mai departe spre a găsi un sprijin socotit mai solid, contra Turcilor, a căror autoritate asupra principatelor române se va exercita din ce în ce mai apăsătoare.

Deocamdată este de relevat, după Mohaci, amestecul lui Petru Rareş în afacerile Transilvaniei, în conflictul dintre Principele Ion Zapolya al acestei provincii şi pretendentul habsburg Ferdinand. Este în acest prim conflict manifestarea tendinţei Habsburgilor de a-şi întinde — aşa cum au făcut mai târziu — stăpânirea asupra ţinuturilor ungureşti. Rareş birue pe Ferdinand la Feldioara şi-şi întinde stăpânirea asupra unei părţi importante din Ardeal, reprezentată de cetăţile Ciceiul, Cetatea de Baltă, Rodna şi Bistriţa.

Petru Rareş — în afară de Ion Vodă cel Cumplit, care era de fapt un revoltat neajutorat de nimeni — este ultimul domn Moldovean care plănueşte, deşi era în vrăşmăşie cu regele Poloniei, o luptă mare contra Turcilor, în înţelegere cu Ferdinand, cu care se împăcase, călăuzit de gândul mare de a-i sdrobi şi de a-i isgoni, dacă se va putea, din Europa. Plan prea mare poate, şi prea nechibzuit pentru puterile Moldovei şi faţă de puterea uriaşă a Turcilor, ajunşi în acel timp în apogeul gloriei lor. Neisbânda lui Rareş este explicabilă în aceste condiţii, după cum

explicabilă este şi supunerea lui de mai apoi faţă de Turci. Este totuşi de ţinut în seamă la ce însemnătate fusese ridicată Moldova de Ştefan, pentruca fiul său să conceapă astfel de planuri.

Dispariţia Ungariei depe harta Europei orientale, precum şi politica de prietenie faţă de Turci, pe care o vor practica de aici încolo cu unele întreruperi până în timpul lui Sobieski Polonii, va provoca o supunere complectă a celor două principate române faţă de Turci. In decursul sec. al XVI-lea, lăsând la o parte domniile paşnice, dela începutul secolului, ale lui Radu cel Mare şi Neagoe Basarab din Muntenia, vom avea continue schimbări de domni provocate de Turcii, care urcau din an în an pretenţiile lor de mărire a haraciului şi a peşcheşurilor de tot felul, pe care pretendenţii la tron trebuiau să le dea diferiţilor demnitari turci. Pare deci justificată exclamaţia lui Xenopol, când spune în legătură cu pretenţia ridicată asupra tronului Munteniei pe la 1577 de un medic italian Rosso, care găsise şi printre boeri şapte susţinători la Poartă: „Mai trist însă decât această pretenţie a unui vântură-ţară la un tron românesc este împrejurarea că se găsesc şapte Români, care să sprijine năzuinţele lui. Astfel, nu se sfiau aceşti fii ai ţării a o vinde unui necunoscut, numai fiindcă le făgăduise slujbe şi căpătuială! Aşa însă erau boierii noştri. Inainte de toate interesul personal, sau acela al castei lor; acela al ţării venea totdeauna la urmă. Ii vom vedea plecând pururea capul în partea aceea, de unde credeau, că le vor veni foloase. Ei sfâşiau ţara prin lupte veşnice pentru domnie, susţinând, când pe un candidat, când pe altul şi stăruiau necontenit să li se împartă averea ţ rii, câştigată şi păstrată cu sângele tutulor. Indată ce un domn refuza de a îndeplini nesăţioasele lor pofte, se răsvrăteau împotriva lui, îl răsturnau şi înlocuiau cu un altul, care să le facă pe plac. Cum vedeau că nu pot isbuti cu puterile lor proprii, se adresau la străini, jurându-le supunere, închinare, toate înjosirile, toate mişeliile, numai pentru a-şi mulţumi interesele lor personale.

A trebuit ca ţara să se apropie de mormânt, pentruca uitându-şi un moment desbinările să trezească în sufletul lor o scânteie de patriotism". (A. D. Xenopol, Istoria Românilor, vol. V, pag. 15).

Boierii, despre care vorbeşte aşa Xenopol, erau însă puţin numeroşi după cum singur recunoaşte. Restul boierimii noastre, profund legată de *moşie* şi de *lege*, nu voia să primească nicio atingere a autonomiei, în afară de numirea, sau întărirea domnului de către Turci şi de plata haraciului, permiţându-şi ei totuşi, în credinţa lor faţă de păgâni, anumite libertăţi, oridecâte ori împrejurările externe erau favorabile. Se vede aceasta şi din următorul fapt: Radu Mihnea (fiul lui Mihnea Turcitul) se urcă pe tron la 1611 şi domneşte până la 1616). Boierii îl socoteau pe domn turc, deşi nu era. Intr'o scrisoare către Radu Şerban, domnul pribeag, boierii spun: „In ţara noastră, acum strigă hogea, că-şi ţine acest domn fraţii şi surorile în casă cu el şi sunt Turci..." Faptul era exact. Fraţii şi surorile erau trecuţi la mahomedanism. Scrisoarea boierilor dovedeşte că, cu toate rivalităţile dintre ei pentru tron şi cu toată atotputernicia Turcilor asupra soartei Principatelor Române, aceşti boieri ţineau la anumite principii de conducere, pe care s'au silit în tot timpul a le face să fie respectate.

Ajungem la sfârşitul secolului al XVI-lea, la domnia lui Mihai Viteazul, care este şi ea — caşi aceia a lui Ştefan cel Mare — prea cunoscută, ca să fie nevoie a o expune aici în amănunte. Ceeace ne interesează din punctul nostru de vedere, este că Mihai încearcă pe de o parte să scuture în condiţiunile atât de grele de atunci, jugul asupritor turcesc; pe de altă parte realizează — pentru foarte scurt timp, fireşte — unirea sub sceptrul său a celor trei principate româneşti. In această grea înrteprindere, Mihai caută să se sprijine — lăsând la o parte primul ajutor ce-l obţine, contra Turcilor, dela Sigismund Bathory, voevodul Ardealului — pe ajutorul ceva mai îndepărtat al Impărăţiei creştine a Habsburgilor din Praga. Domnii româ-

ni, începând cu Mihai n'au cunoscut bine, un timp, intențiile acestor împărați, și au căutat să obțina ajutorul lor desinteresat contra Turcilor. Necunoașterea de către Mihai a intențiilor Impăratului Rudolf și a curții lui și planul de a deveni voevod al Ardealului, pe de o parte, iar pe de altă parte, gândul ascuns al Imparatului Rudolf, de a face din Mihai un simplu vasal — poate chiar un *condottiere* — care să cucerească Ardealul și să-l ofere în mod grațios Impărăției germane, au dus la sfârșitul tragic al voevodului muntean.

Se pot discuta astăzi greșelile politice ale vijeliosului domn. Una din aceste greșeli, ar fi aceea că, după înfrângerea lui Andrei Bathory la Schellenberg, Mihai neavând din partea lui Rudolf, nicio atitudine precisă cu privire la Ardeal și la posedarea lui, pornește să isgonească de pe tronul Moldovei pe Ieremia Movilă, susținut de cancelarul polon Zamoiski, care făcea politică prietenească Turcilor.

De aici va urma dărâmarea în scurt timp a tot ce realizase Mihai, tocmai cum se dărâmă un castel de cărți de joc: Ungurii din Ardealul cucerit se revoltă, Mihai este învins de ei; în Moldova năvălește Simion, susținut de Zamoiski, cancelarul polon și după ce-și reocupă tronul, înaintează și în Muntenia, iar Mihai neputând rezista mai departe, pornește pribeag spre Curtea Imperială din Praga.

Se pot discuta aceste amănunte și altele de acest fel și se pot scoate în evidență greșelile politice ale lui Mihai, fără a se putea înlătura afirmația noastră, cu privire la existența unui pronunțat spirit politic la Români. Imprejurările politice, sau temperamentul deosebit al unuia sau altuia din domni, au putut uneori duce pentru scurt timp țara pe căi greșite. Nu se poate contesta însă, că realizarea pentru moment a unirii celor trei state românești, a însemnat *formularea* nescrisă a idealului, pe care îl vor urmări mai târziu toți Românii de pretutindeni. Dacă Mihai a greșit din punctul lui de vedere, apoi greșeala lui a fost plină de mari urmări din punct de vedere al neamului românesc și a soartei lui viitoare.

Domnia lui Radu Ştefan, urmaşul lui Mihai, este, din punct de vedere al relaţiilor externe, interesantă, prin faptul că acesta se urcă pe tron, luptând contra lui Simion Movilă, cel ce isgonise pe Mihai Viteazul, şi, în acelaş timp contra lui Radu Mihnea, numit şi susţinut de Turci. Simion Movilă e învingător la început. Radu Şerban, — primul domn, care depune jurământ de fidelitate Impăratului Austriei, în Transilvania, chiar înainte de a se urca pe tron — îşi organizează cu ajutorul Impăratului, o nouă armată, cu care revenind în Muntenia, reuşeşte să isgonească pe Simion Movilă (1602). Domn războinic, caşi Mihai Viteazul — deşi mai puţin vijelios ca el — Radu Şerban învinge apoi pe Tătarii veniţi în susţinerea lui Movilă, înfrânge şi armata turcească, venită în sprijinul lui Radu Mihnea (1603).

Se amestecă apoi în afacerile Transilvaniei, unde Sigismund Bathory, renunţa pentru a treia oară la tron, iar Ungurii sub conducerea lui Moise Szekely, ales Voevod al Ardealului, se revoltaseră contra stăpânirii imperiale.

Radu Şerban vine în ajutorul generalului imperial Basta, bate pe Unguri, iar Moise Szekely moare în luptă. Ca recompensă, Radu Şerban *este confirmat Domn al Ţării româneşti* (?!). Era aceasta, după asasinarea lui Mihai Viteazul, o învăţătură pentru domnul muntean. El se retrage dincoace de munţi şi încheie pace cu Tătarii, care pustiau ţara în acest timp, plătindu-le 15.000 galbeni. In acelaş timp, închină cu resemnare ţara Turcilor. In Ardeal, ajungând principe Gabriel Bathory, îl atacă pe neaşteptate în ţară pe Radu Şerban (1610), deşi se încheiase între ambii un tratat de amiciţie. Radu fuge, iar Gabriel Bathory se intitulează: *Principe al Transilvaniei şi al Valahiei Transalpine.* Turcii nu-l primesc însă domn pe Bathory şi pun pe tron pe Radu Mihnea. In Moldova, unde fugise, Radu Serban asociat cu domnul Moldovei, Constantin Movilă, încheie (1611) un tratat cu imperialii, apoi vine în Muntenia, isgoneşte pe Radu Mihnea, năvăleşte în Ardeal, biruie pe Gabriel Bathory, care se refugiază la Sibiu.

Aceeaşi politică, nesinceră şi plină de bănuieli a imperialilor face ca Sibiul să nu fie atacat. Impăratul Austriei se temea ca Radu Şerban să nu aibă, caşi Mihai Viteazul, pretenţii de domnie asupra Transilvaniei. In timpul acesta, Turcii intră în Muntenia, aşează pe tron pe Radu Mihnea şi înaintează în Ardeal contra lui Radu Şerban, care neajutorat, se vede silit să se retragă cu imperialii în Moldova şi apoi prin Polonia la Viena.

Radu Şerban, este astfel, alături de Mihai Viteazul, al doilea domn muntean, care se sacrifică politicii creştine şi anti-turceşti a Impăraţilor habsburgi. Ei se sacrifică, ambii, într'un timp, când Impărăţia germană a Habsburgilor avea pretenţia de a duce la victorie contra Turcilor, stindardul pe care îl ţinuseră cu glorie în mâinile lor regii unguri şi voevozii români.

Erau însă aceşti împăraţi şi lipsiţi de mijloace materiale importante, necesare întreprinderii ce-şi asumaseră, şi lipsiţi de sinceritate faţă de cei ce se încredeau în ei. Românii nu vedeau însă o altă putere creştină mare şi învecinată — mai târziu cum vom vedea, apare la graniţele răsăritene Rusia pravoslavnică — căreia să-i ceară sprijin în contra atotputerniciei asupritoare a Turcilor.

După Radu Şerban, urmează o epocă, în care domnii români se văd siliţi să stea liniştiţi şi supuşi Turcilor, iar aceştia schimbă mereu pe domni, mărind haraciul şi diferitele peşcheşuri dela o domnie la alta. Este de remarcat acum faptul însemnat al mişcărilor boierilor pământeni în contra influienţei greceşti, care creştea mereu. Aşa se face că Alexandru Iliaş venind (1616) domn în Muntenia, însoţit de o mulţime de Greci, provoacă revolta boierilor. Răsculaţii vin cu trupe din Ardeal şi Iliaş fuge.

In sfârşit, o altă revoluţie a boierilor contra lui Leon-Vodă, care mărise mult impozitele, aduce pe tron pe Matei Basarab. Fapt interesant de observat în istoria Românilor, este mersul acesta aproape ritmic de urcuş şi scoborîş; amestec prea mare al Turcilor în treburile noastre interne şi decădere a situaţiei noastre politice, apoi deo-

dată apare un voevod care ridică prestigiul domniei și pune o oarecare stavilă apucăturilor hrăpărețe ale Turcilor. Așa se întâmplă și cu Matei Basarab. Și atunci se cade sa revenim și aici asupra adevărului, că așezați în poziție geografică neprielnică, într'o țară bogată și frumoasă, invidiată de vecini puternici, noi am suferit, firește, în anumite momente asupriri neomenoase și *aparent* am avut o atitudine pasivă, rămânând în subsolul istoriei. Curând după aceea, noi nu ne-am lăsat să disparem umiliți, ci fie boierimea în întregimea ei, fie anumiți domnitori pricepuți, au oprit organizarea noastră politică pe marginea prăpastiei iar poporul a ridicat ochii spre lumina libertății și independenței, chiar dacă n'a reușit să treacă la înfăptuirea lor deplină.

Consecvenți cu cele spuse mai înainte, nu vom expune amănuntele vieții lui Matei Basarab, care a reușit să se mențină domn 21 ani, până la moartea sa.

Lăsăm mai întâi la o parte conflictul aproape permanent, în care s'a găsit cu Vasile Lupu. Matei Basarab a fost obligat în cei 21 ani de domnie, să se apere, pe de o parte, contra Turcilor suzerani prin peșcheșuri repetate și prin asigurarea de protectori influenți la Poartă, iar pe de altă parte, a încercat cu multă prudență o politică creștină contra lor. Domnul muntean încheie un tratat de alianță cu Racozy (1635). Pune apoi la cale, prin solie specială, o apropiere de împăratul Germaniei Ferdinand. El promite acestuia în 1636 să se răscoale contra Turcilor, cerând un ajutor de trei mii oameni și un adăpost la caz de înfrângere. Politica de duplicitate a împăraților Habsburgi se arată și acum. Ferdinand ocupat de grijile războiului de 30 ani, nu voia o alianță fățișe, spre a nu intra în conflict cu Turcii. El se mulțumește să intervină la Racozy și la Regele Poloniei pentru întreținerea unor raporturi amicale cu Matei.

Deși bănuit de Turci, deși vizirul Mohamed însuși era convins de „hăinirea" lui Matei, mai ales când acesta nu se prezintă personal acestui vizir, venit la Dunăre cu ar-

mată, spre a merge în contra Tătarilor, deşi Vasile Lupu îndemnat de acest vizir, îl atacă pe Matei Basarab, el totuşi prin protectorul său Rusnamaghi dela Constantinopol, reuşeşte să înlăture bănuielile. Vasile Lupu care intrase în Muntenia, primeşte ordin dela sultan să se retragă, iar Matei Basarab este confirmat în domnie.

Veneţia avand atunci conflict cu Turcii şi fiind probabil un războiu apropiat, Matei Basarab intră în legătură cu ei, promiţând ca la nevoie, să-i atace şi el concomitent pe Turci. In propunerea trimisă Veneţienilor, el se obligă să facă legătura între Veneţia şi Regele Poloniei cu care e în bune legături. Aceleaşi relaţiuni spune că are şi cu Impăratul Germaniei.

In 1639, Turcii sfârşind războiul din Asia cu Perşii, pot să se ocupe mai deaproape de afacerile europene. Ei somează pe Matei Basarab să părăsească domnia (după 7 ani). Se trimite în acest timp, un firman de domnie în Moldova pentru fiul lui Vasile Lupu, acesta urmând să treacă în Muntenia.

Matei se pregăteşte să lupte cu Turcii. In acelaş timp trimite un *arz* (plângere) din partea boierilor, prin care se cerea să nu fie înlocuit Matei. Se oferă în schimb tributul promis de Vasile Lupu. Impăratul german nu acordă lui Matei niciun sprijin în această împrejurare. Orice propunere de împăciuire a lui Matei e respinsă de Turci. Vasile Lupu năvăleşte în Muntenia şi e învins la Ojogeni.

Este interesantă procedura lui Matei în această ocazie. Toată prada luată de el, dela soldaţii turci trimişi neoficial în ajutorul lui Vasile Lupu, e dăruită tot Turcilor „prefăcându-se, cum zice Xenopol, a se arăta cel mai supus om al sultanului, spunând, că şi acum e dispus a părăsi scaunul şi a-l da omului celui mai de rând, dar Moldovanul s'a opus şi se va opune până la ultima lui suflare ca la duşmanul său vădit". (Istoria Românilor, vol. VII, pag. 20).

Față de această atitudine energică, Turcii cedează și-l reconfirmă pe Matei, domn.

Dela 1640, până la 1652, urmează o perioadă de potolire relativă a actelor de dușmănie între Matei Basarab și Vasile Lupu.

Se plănuiește acum *o ligă mare* contra Turcilor. Când să se înfăptuiască însă, nici Germania, nici Polonia, nici Veneția nu vor nici măcar să lucreze pe față, nici să ia conducerea, pe care o oferă lui Matei Basarab. Nu s'a ajuns la niciun rezultat pozitiv, însă Turcii au aflat despre bucuria lui Matei Basarab de a participa la această ligă și chiar de a o prezida. Puțin după aceasta, deși Matei Basarab trimesese multe peșcheșuri, este chemat și el și Vasile Lupu la Constantinopol. Știind ce pericol îl așteaptă, Matei se scuză că, fiind bătrân, nu poate suferi oboselile drumului. Sunt acum favorabile menținerii pe tron a celor doi domni și împrejurările externe. După lungul războiu din Persia, începe în 1645, războiul între Turci și Venețieni, pentru stăpânirea Cretei.

Matei Basarab se menține mai departe pe tron până la moarte, prin peșcheșuri numeroase. Se cuvine atunci să încheiem cu următoarele rânduri, cari caracterizează pe domnul muntean: „...Atât Vasile Lupu cât și Matei Basarab erau oameni de valoare, ghibaci, inteligenți și meșteri în învârtirea trebilor politice, ceeace explică stăruirea lor atât de îndelungată în scaunele lor; căci bani se oferea oricine să dea, și tocmai atare oferiri repetate provocau prăpăstioasele schimbări. Când se întâmplau însă domni, care să știe, pe lângă pungi, să mânuiască și daraverile politice, atunci domnia se prelungea potrivit cu destoinicia domnului din scaun. Matei Basarab, odraslă a vechiului neam, care întemeiase domnia în Muntenia, poseda însușirea posedată cu deosebire întotdeauna de antecesorii săi: vitejia războinică; dar era aproape ajuns în această privire de inimosul Arbănaș, ce stătea pe tronul Moldovei. Mai reținut însă decât acesta el își arăta virtutea, nu atât la atac, cât la împotrivire și dacă la urmă

lovi el cel întâi, o face aceasta ca leul rănit ce atacă spre a se apăra. Pe cât însă de cumpătată se arăta firea lui Matei, pe atât de aprigă şi pornită era acea a lui Lupu... deaceia şi norocul îi fu totdeauna împotrivitor, pe când el se oferea pururea sub steagurile înţeleptului său rival..." (A. D. Xenopol, Istoria Românilor, Vol. VII, pag. 46).

Timpul scurs dela moartea lui Matei Basarab până la urcarea pe tron a lui Şerban Cantacuzino (vreo 30 ani) se caracterizează prin schimbările dese de domni, făcute de Turci, prin rivalităţile în ţară dintre Cantacuzineşti şi Băleni. Turcii ajung astfel să stabilească în mod oficial durata domniei la 3 ani. La expirarea acestui termen se schimba şi domnul, dacă cumva nu era schimbat mai înainte. E de reţinut totuşi, că şi în aceste condiţii, unii domni întreţin legături ascunse cu Austriacii. Aşa se întâmplă cu Grigore Ghica (1660). In acest timp creşte şi influenţa grecească — ceeace determină un nou „aşezământ contra Grecilor" în timpul lui Radu Leon. In sfârşit, aceşti domnitori sunt obligaţi să ia parte — cum se întâmplă lui Gheorghe Duca (1673) — la expediţiile turceşti ce au loc contra Ucrainei şi contra Poloniei lui Sobieschi.

Şerban Cantacuzino, care urmează pe tronul Moldovei, e caracterizat de C. Giurescu, drept „personalitatea cea mai puternică a istoriei muntene dintre Matei Basarab şi Constantin Brâncoveanu. ...Ambiţios şi mândru, ţinând la numele familiei sale, s'a visat împărat al Bizanţului. Abil, bun diplomat, a ştiut să-şi prelungească domnia timp de 10 ani — mult când ne gândim la predecesorii săi..." (Istoria Românilor, vol. III, partea I-a, pag. 157).

Asediul Vienei întreprins de vizirul Cara-Mustafa (1683), îl obligă pe Şerban, împreună cu Gheorghe Duca al Moldovei, să ajute cu armate conduse de ei înşişi, pe Turci. Şerban Cantacuzino, sprijină pe creştini, în ascuns de Turci, dându-le informaţii utile şi umplând după spusa lui Del Chiaro, tunurile cu obuze de paie. Se ştie că Sobieschi, regele Poloniei, venit în ajutor, salvează Viena

bătând pe Turci, şi că de aici încolo, începe decăderea vertiginoasă a puterii turceşti. In 1684, se întemeiază de Polonia, Austria şi Veneţia, *Liga Sfântă,* cu menirea de a desfiinţa puterea turcească. Se încep astfel o serie de lupte, cari în apus vor duce la cucerirea Ungariei şi Transilvaniei de Austriaci, pe când în răsărit, Sobieschi tindea la cucerirea Moldovei, ocupând chiar în timpul lui Constantin Cantemir, o parte din cetăţile ei. Şi Austriacii şi Polonii nu se prăpădeau de mila Românilor creştini. Ei urmăreau în realitate şi unii şi alţii, cucerirea celor două principate.

Şerban Cantacuzino, foarte prudent şi cu credinţa în victoria creştinilor, începe în ascuns tratative cu Austria. „El înţelegea să nu se angajeze decât în condiţii optime, atunci când va avea certitudinea reuşitei. De aceia, ţinând legătura atât cu Polonii cât şi cu Austriacii, arătându-le că vrea să scuture „jugul otoman", el cerea, pentru a se angaja pe faţă, ca mai întâiu să fie cucerită Timişoara (rămasă Turcilor prin pacea dela Karlowitz), iar armatele imperiale să ajungă la Orşova. Pe de altă parte voia să evite o ocupare a ţării de către Austriaci sau Poloni şi o infeodare faţă de aceştia, căci atunci n'ar fi făcut decât să schimbe suzeranul". (Istoria Românilor, vol. III, partea I-a, pag. 162).

El voia prin alianţa cu creştinii, să recâştige raialele dela Dunăre, independenţa completă a ţării şi dinastie în familia sa. Austriacii, recunoscând în principiu dinastia lui Şerban, cereau în schimb închinarea ţării şi tribut anual de 75.000 taleri! Condiţii, care nu conveneau lui Şerban şi care prelungeau tratativele. Spre a-l obliga să grăbească lucrurile, Austriacii năvălesc în ţară. Şerban trimete o solie la Viena, spre a încheia învoirea Intre timp moare pe neaşteptate.

Tratativele dintre Şerban şi Imperiali, cu privire la închinarea ţării către aceştia, au fost terminate de Constantin Brâncoveanu, imediat după moartea lui Şerban Cantacuzino. Această învoire este însă fără urmare, fiindcă

în apendixul cerut de Şerban, se spunea că se va aplica „când obştescul vrăjmaş deajuns va fi înfrânt şi ne vom încredinţa că este într'atât ruşinat, încât să nu mai poată mai departe prăpădi şi pustii; cu totul aceste mult asuprite ţări".

Totuşi, cum zice Giurescu, „aceasta nu l-a împiedicat pe Brâncoveanu să aibă faţă de imperiali o atitudine înţelegătoare, să le facă servicii, să le procure informaţii. A căutat, cu alte cuvinte, să ducă o politică de echilibru, care, ţinând seamă în primul rând de *realităţile şi interesele româneşti,* să nu prejudicieze asupra posibilităţilor viitorului". (Istoria Românilor, vol. III, partea I-a, pag. 171).

Cu toate acestea, fără învoirea domnului, care continua să se arate pe faţă supus Turcilor, Germanii ajunşi la graniţa Munteniei în luptele cu Turcii, năvălesc în ţară şi cer să li se hrănească 15.000 soldaţi, pe lângă o contribuţie bănească suplementară de 800.000 florini. Brâncoveanu începe să satisfacă parte din cereri. Cheamă însă în ascuns pe Tătari, care isgonesc pe Nemţi (1690). In vară, Turcii fac campanie în Transilvania. Merge şi Brâncoveanu cu armata. Austriacii sunt bătuţi. Vine însă altă armată austriacă în Ardeal şi Turcii se retrag.

Brâncoveanu nu mai are lupte după 1690. E prieten şi cu Turcii şi în ascuns şi cu Austriacii, cărora le dă informaţii şi chiar provizii. E numit astfel de imperiali „Principe al Imperiului".

Şi Turcilor le dă deplină satisfacţie, îndeplinindu-şi îndatoririle faţă de ei: zaherea, transporturi, ridicări de cetăţi, apoi informaţii. Este plătit fără întârzieri haraciul, la care se adaogă ca deobiceiu peşcheşuri numeroase „meghistanilor". In 1699, e numit domn pe viaţă. Acum se încheie şi pacea dintre imperiali şi Turci dela Karlowitz (1699), care le aduce Austriacilor în stăpânire Ungaria şi Ardealul. Linişte în ţară până la 1711. Brâncoveanu merge la Constantinopol, şi sporeşte haraciul.

Se produce însă în acest timp un eveniment nou la răsărit: apar ca mare putere Ruşii, care de aici încolo, vor lupta continuu să dărâme puterea Turcilor şi vor căuta să-şi mărească împărăţia pe ruinele celei turceşti. Experienţa pe care Românii o făcuseră cu Impărăţia Habsburgică, începând dela Mihai Viteazul şi sfârşind cu năvălirea lor în Muntenia, aşa cum am văzut ceva mai sus, fusese destul de descurajatoare: se văzuse, că aceşti creştini din apus nu urmăreau nicio ajutorare reală a Românilor, ci numai interesele lor egoiste de stat, care voia să se mărească în sud pe ruinele împărăţiei turceşti.

Când deci Petru cel Mare are lupta cu Turcii la Stănileşti, trec de partea lui, trădând pe Turci, nu numai Dimitrie Cantemir al Moldovei, ci şi o parte a armatei lui Brâncoveanu, sub comanda spătarului Toma Cantacuzino, rudă cu domnul muntean. Cu dibăcie şi daruri numeroase de preţ, Brâncoveanu a reuşit să se justifice pentru moment în faţa Turcilor de bănuiala de trădare. Aceasta i-a adus însă, ceva mai târziu, arestarea şi omorîrea. (14 Aprilie 1714).

In Moldova, după înlăturarea lui Vasile Lupu, se înşiră iarăşi, la răstimpuri scurte, domni puşi de Turci. Dintre aceştia, sunt de reţinut Gheorghe Ştefan, care ajută pe Poloni contra Cazacilor trecuţi dela Poloni în supunerea Ruşilor moscoviţi. El ajută şi pe Radu Şerban ca să potolească răscoala Seimenilor. In timpul acestui domn, se face o apropiere mai însemnată faţă de Ruşi — fapt plin de urmări nenorocite viitoare pentru Românii din ambele principate. Prima legătură politică cu Rusii — în afară de cele matrimoniale din timpul lui Ştefan cel Mare şi de cele religioase şi culturale de mai târziu — a fost încercată în timpul lui Matei Basarab, care nu acceptă oferta de tratat a Ruşilor. Gheorghe Ştefan încheie însă cu Ruşii în 1656 un astfel de tratat, care nu s'a aplicat însă, domnul moldovean fiind curând mazilit. Mai târziu, Ruşii câştigă un deosebit prestigiu, fiind — în deosebire de alţii — singura putere creştină ortodoxă, cu al cărei sprijin Mol-

dovenii şi Muntenii sperau să înlăture dominaţia păgână.

Un alt domn, care merită din punctul nostru de vedere, atenţie, este Gheorghe Duca, care cu toate asupririle fiscale, la care a supus şi Muntenia şi Moldova, în domniile lui succesive în ambele ţări, ajunge în a treia domnie din Moldova, să stăpânească, ca domn credincios Turcilor, şi Ucraina, intitulându-se chiar „domn al ţării Moldovei şi al ţării Ucrainei". Aceasta nu-l împiedică deloc ca, cu ocazia expediţiei Turcilor contra Vienei, să comunice cu Nemţii.

Despre epoca Fanarioţilor, n'avem să pomenim aici decât în treacăt. In urma „trădării" lui Dimitrie Cantemir şi a lui Constantin Brâncoveanu, în lupta Turcilor cu Petru cel Mare, Turcii se hotărăsc să calce drepturile Românilor, respectate până acum şi anume: dreptul boierimii de a-şi alege domnul, pe care Turcii îl întăreau numai — în urmă chiar fixaseră termen de trei ani, după care urma, când urma, adică aproape niciodată, întărirea pe un nou termen. Se hotărăsc deci să trimită pe tronurile celor două principate domni fanarioţi.

Aceşti domni au fost, unii mai buni, alţii mai răi. Nu au avut însă prestigiul vechilor domnitori pământeni. Umilinţa lor mergea până acolo, încât, când sosea de exemplu un paşă cu trei tuiuri, domnul eşea cu alai să-l întâmpine afară din Capitală şi, la apropierea Paşei, descăleca, mergea pe jos în întâmpinare şi saruta scara şelei calului paşei. Ei erau simpli funcţionari, devotaţi Turcilor. Influenţa grecească este acum atotputernică. Işi face loc însă, alături de ea, influienţa binefăcătoare a culturii şi ideilor revoluţionare franceze, care vor pregăti spiritele pentru marile transformări politice şi sociale de după 1821.

Trebuie să amintim acum aici câteva fapte externe, cari au avut asupra principatelor, o mare înrâurire în secolul al XVIII-lea, şi chiar în cel următor:

1) Austria îşi întinde, în luptele victorioase pe care le duce contra Turcilor, graniţele spre sud, câştigând prin

pacea dela Karlowitz (1699) în timpul lui Brâncoveanu, întreaga Ungarie și Transilvania, afară de Banatul Timișoarei. Luptele se reiau mai târziu, Turcii fiind din nou învinși. Bucureștii au fost chiar în acest timp — lucru care arată în ce stare de plâns se găseau principatele în timpul fanarioților — ocupați de 1200 soldați austriaci, iar domnitorul Nicolae Mavrocordat, făcut prizonier. Austriacii năvălesc acum și în Iașii neapărați, și-i ocupă pentru puțin timp. Prin pacea dela Passarowitz, care încheie acest războiu, i se răpește Munteniei Oltenia, care ramane în stapânirea Austriacilor dela 1718 până la 1739, când fiind învinși de Turci, sunt obligați prin pacea dela Belgrad, sa retrocedeze această provincie. Romanii au văzut astfel ce binefaceri puteau aștepta dela *marea* putere creștină, în care își puseseră speranțele lor de independență.

2) In răsărit, se apropie vijelios din Nord-Est, puterea moscovită a Rușilor. In luptele Ligii Creștine contra Turcilor, Rușii folosiseră împrejurările spre a cuceri Azovul și a se stabili astfel ca putere limitrofă la țărmurile Mării Negre. In timpul domniilor fanariote, Rușii pornesc apoi o serie de războaie contra Turcilor, cu intenția mărturisită de a libera pe creștini și cu cea, nemărturisită totdeauna, de a isgoni pe Turcii păgâni din Europa și a se instala ei la Constantinopole.

3) Intre cele două mari imperii, care amândouă urmăreau anexarea Principatelor, acestea lipsite de armată și având în fruntea treburilor publice oameni cu nimic, în afară de interesul material, legați de ele, au plutit timp de un secol pe valuri turburi și furtunoase, așteptând totul dela întâmplare sau dela *noroc*. A fost deci un *noroc* că am scăpat și din ghiarele unora și ale altora — *sfârtecați* într'adevăr, dar rămași în ființă, cu putința de a porni la lupta cea mare de organizare și întregire din secolul al XIX-lea și al XX-lea.

Rușii, mai nesățioși și mai nerăbdători ocupă astfel în 1769 sub Caterina II-a Principatele Române. Un manifest

citit în mod public la Iaşi, promite Românilor liberarea de sub jugul turcesc. Românii primesc cu mare entuziasm această proclamaţie. O deputaţie formată din mitropoliţi şi boieri (din familiile Cantacuzino şi Brâncoveanu) merge chiar la Petersburg, fiind primiţi solemn de Caterina. Timp de 4 ani de ocupaţie, ţările noastre fură însă puse sub administraţie rusească. Caterina voia să ceară Turcilor independenţa ţărilor noastre, spre a le putea anexa. Lucrul era însă greu, Austria susţinută şi de Frederic al II-lea al Prusiei, opunându-se. Ca compensaţie, cei trei suverani s'au înţeles să împartă Polonia (1772). Prin pacea dela Kuciuk-Kainargi (1774) Ruşii obţin apoi protectoratul asupra ţărilor române.

In 1782 Ruşii trimit un consul la Bucureşti. Austria trimite şi ea unul, iar puţin mai târziu îşi trimit consulii lor şi în Anglia şi Franţa. La fel la Iaşi. Cele două Capitale româneşti devin astfel centre diplomatice importante, în care se puneau la cale treburile Orientului şi deci şi ale Românilor, peste capul acestora sau cu o slabă participare indirectă a lor.

Cu doi ani mai înainte Caterina II a se întâlnise la Mochilev cu Iosef al II-lea, spre a lua înţelegere cu privire la împărţirea Turciei. Ca urmare, Caterina formulă în 1782, aşa zisul proect grec, prin care era vorba între altele de înfiinţarea unui „Regat al Daciei", compus din Muntenia, Moldova şi Basarabia, şi condus de un principe creştin.

Iosif al II-lea nu cerea în schimb mai puţin decât Serbia, Bosnia şi Herţegovina, Coasta Dalmată, pe lângă Oltenia românească şi cetatea Hotinului pentru apărarea Bucovinei de curând răpită dela Moldova. Acest proect rămase fără urmări, dar Caterina profită de evenimente spre a anexa Crimeia. (1784).

Chiar în aceste împrejurări, atât de tragice pentru principatele române — împrejurări în care cele două mari imperii lăsau de o parte orice fineţi diplomatice şi orice menajări pentru Români, pentru a căror stăpânire ele se

certau, aceştia obţin din partea Turcilor următoarele avantagii: 1) se hotăra printr'un hatişerif că „gospodarii" români nu trebuiau să mai fie înlăturaţi depe tron, decât pentru nesupuneri invederate; 2) se stabilea haraciul la 619 pungi pentru Muntenia şi la 135 de pungi pentru Moldova — sume care trebuiau vărsate direct la Poartă, spre a se evita astfel diferitele bacşişuri. Aceste promisiuni n'au fost ţinute dar, cum zice Seton-Watson „singurul fapt de a se fi exprimat era semnul unei repezi schimbări a timpurilor".

Răsboiul cel nou dintre Turci, Ruşi şi Austriaci din 1787, aduce ocuparea Principatelor de armatele lui Iosef al II-lea şi Caterinei, care jefuesc fără milă pe Români şi le arată în mod concret la ce binefaceri se pot aştepta dela cele două mari puteri creştine şi vecine.

Răsboiul dus de Austria şi Rusia contra Turcilor a fost favorabil acestora din urmă. Păcile care se închee la Sistov între Turci şi Austriaci (1791) şi la Iaşi între Turci şi Ruşi (1792), dau Turciei un nou răgaz, lăsându-i din nou în supunere Principatele. Revoluţia franceză care isbucneşte acum atrage atenţia Europei în altă parte, iar Ruşii fac cu Austria şi Prusia ultima împărţire a Poloniei.

In toate aceste rivalităţi şi lupte, în care şi Austria şi Rusia făceau proecte de desfiinţarea Principatelor române sau de trunchiarea lor, s'ar părea că Românii n'au jucat nici un rol, dat fiind faptul că întreaga conducere a soartei ţărilor era în mâna Fanarioţilor şi a stăpânilor lor Turcii. Si totuşi, iată ce spune Seton-Watson: „în August 1791, atunci când pacea şi, cu ea, renaşterea dominaţiei otomane păreau iminente, (prin faptul că Turcia isbutise să reziste atacurilor împreunate ale Austriei şi Rusiei. n. r.). Un apel disperat fu adresat Austriei şi Rusiei de un grup de boeri valahi. Acest apel e plin de idei noui, aşa cum nu avem obişnuinţa să găsim în analele lamentabile ale acestor timpuri. Este vorba aici de „naţiune valahă"; se protestează contra ideii că Valahia si Moldova nu sunt decât provincii turceşti; se atribue decadenţa lor

mai ales dominaţiunii Fanarioţilor din epoca lui Mavrocordat. Cel mai bun remediu ar fi, se spune acolo, întoarcerea domnilor pământeni şi creiarea unei armate naţionale. Autorii declară că ar prefera să piară ca Lisabona sau Lima (aluzie la cele două mari cutremure din secolul al XVIII-lea, echivalează cu cele dela San-Francisco şi Mesina din zilele noastre), decât să reia jugul musulman. Ei cereau deci ca fortăreţele depe Dunăre să fie desarmate şi alegerea Domnitorului să fie încredinţată unui „mic număr de alegători aleşi din cele două sau trei clase. Tributul trebuia plătit, ca şi odinioară din doi în doi ani, dar dus la Constantinopol de delegaţi speciali şi predat prin intermediul ambasadorilor ruşi şi austriaci, pentru a face imposibil orice bacşiş". In acelaş timp, ei insistau ca cele două Principate să fie declarate neutre în orice răsboiu viitor şi să aibă permisiunea de a forma o miliţie naţională, aşa încât să facă inutilă orice ocupaţie de către o putere creştină vecină.

Autorii acestui apel concepuseră un plan foarte ingenios, pentru a-şi concilia cele două lumi. Făcând să joace una contra alteia, forţele rivale, ei trebuiau să se debaraseze în acelaş timp de jefuirile turceşti şi de ocupaţia străină, să rămână vasali tributari ai Sultanului şi totuşi să profite de protecţia celor două Curţi Imperiale.

Acţiunea lor, natural, nu duse la nimic şi nu merită să fie relatată, decât ca primul simptom al unei noui ere, în care principiile generale, care apăreau în Vest şi centrul Europei începeau să deştepte morţii chiar la Dunăre". (Seton Watson, Histoire des Roumains, Paris 1937, pag. 174—175).

Citatul acesta este confirmarea părerii noastre că totdeauna boerimea noastră a fost înzestrată cu un deosebit simţ politic. In secolul al XVIII-lea când această boerime nu mai avea cuvânt în treburile publice, ea nu rămâne străină de aceste trebi şi caută, când are putinţa să se amestece activ în ele. Inchisă în suboslul istoriei,—ca să folosim din nou această figură—boerimea română se sileşte

să iasă din acest subsol, iar când nu reuşeşte strigă, sparge ferestrele şi-şi arată durerile ei, aşa ca să fie măcar auzite, dacă nu ascultate.

Să revenim însă. Cuceririle europene ale lui Napoleon Bonaparte l'a adus pe acesta în contact cu Ruşii, cu care, după încheierea păcii dela Tilsitt (1807) caută să pună la cale chestia Orientului. Principatele române ajung astfel din nou obiect de târguială între Napoleon şi Ruşi, recunoscându-li-se acestora din urmă dreptul de suveranitate asupra Moldovei şi Munteniei.

Ruşii erau însă din 1806, adică dinainte de Tilsitt în răsboiu cu Turcii — răsboiu care în urma ocupării celor două Principate era dus cu întârzieri mari la Dunăre. S'au săvârşit în timpul acestei lungi ocupaţii a teritoriului românesc, tot felul de abuzuri de către Ruşi. Comandantul armatei ruseşti Generalul Kutusof ar fi spus atunci cuvintele rămase celebre: „Nu le voi lăsa (Românilor) decât ochii ca să plângă!" Aşa a şi fost, numai că ochii Românilor s'au şi deschis bine şi au văzut că nu pot aştepta nimic dela Ruşii ortodoxi pravoslavnici. De atunci probabil a rămas şi zicătoarea că Rusul se închină şi face mătănii mari, căutând în acelaş timp ce să fure de sub paturi.

Napoleon intrând în timpul acestui răsboiu prelungit în conflict cu Ruşii, se pregătea să-i atace chiar în ţara lor. Ruşii încheie grabnic în 1812 pacea cu Turcii, care le cedează Basarabia prin tratatul dela Bucureşti, Ruşii păstrându-şi dreptul de protectorat asupra Principatelor.

Cu această ocazie, mai mult ca oricând, Românii se lămuriră definitiv cu privire la intenţiile Ruşilor, dându-şi seama că numai printr'o luptă iscusită şi statornică contra lor şi contra Austriacilor, vor putea să-şi realizeze planurile. Aceasta s'a şi întâmplat în secolul al XIX-lea şi începutul celui de al XX-lea, care duce la înfăptuirea României întregite, odată cu dispariţia celor două mari imperii vecine.

Să lăsăm acum şi sa cercetăm mai în deaproape istoria secolului al XIX-lea şi începutul celui actual, în cursul carora s'au săvârşit de Români fapte într'adevăr uimitoare, pentru cel ce compară ce erau Principatele Române la 1821 şi ce ajunge statul român întregit, după 1920. Din doua ţărişoare oropsite, un stat mare, puternic şi respectat!

Jocul intereselor marilor puteri, aşa cum am vazut că sunt înclinaţi să afirme unii scriitori, nu explică deloc această ascensiune. Ceeace este din contră adevărat, este că Românii, cu simţul lor politic fin, au ştiut, sau să folosească neînţelegerile dintre marile puteri, sau să-şi potrivească interesele lor politice cu ale unora din aceste puteri, săvârşind acte de pricepere politică care ne uimesc. Lucrul acesta l'au constatat şi unii din străinii care ne-au cercetat mai de aproape. Astfel, G. Oudard, vorbind de alegerea ca domnitor a principelui Carol de Hohenzollern spune: „In cadrul politicei înalte, calităţile (Românilor) sunt totdeauna biruitoare. Ce naţie ar fi fost în stare, în acea epocă, să manevreze aşa de bine pentru a obţine independenţa? Cine examinează deaproape opera realizată în timp de câteva săptămâni şi în împrejurări grele de către Regenţă (vorbeşte desigur de locotenenţa domnească), care a avut sarcina puterii între abdicarea domnitorului Cuză şi sosirea viitorului rege, este cuprins de admiraţie". (Op. cit. pag. 249).

Ceva mai mult, în altă parte acest scriitor merge încă până acolo că atribue întregului popor simţ politic, spunând în legătură cu Consiliul de Coroană dela Sinaia din 1914: „Poporul în acea împrejurare a văzut mai limpede decât el (Carol I). Românul care îşi administrează afacerile lui într'un chip mai curând distrat, are totdeauna din contră în domeniul politicei înalte, concepţia amplă şi justă. (Op. cit. pag. 55).

Să verificăm, în mod sumar fireşte, această constatare străină. Vom aminti întâiu revoluţia lui Tudor Vladimirescu. Inceputurile mişcării — aşa cum bine se ştie — au

un vădit caracter social. Tudor se ridică în contra jafurilor, la care sunt supuşi ţăranii din partea *ciocoilor*. Iar ciocoii se confundau aproape, dacă nu se identificau complect în mintea lui Tudor şi a ţărănimii, de a cărui simpatie unanimă se bucura, cu Grecii Fanarioţi. Acelaş lucru se întâmplă cu clerul, contra căruia Tudor pornise la luptă: el era grec în afară de umilii preoţi de sate. Deşi revoluţia din 1821 era o revoluţie cu caracter social, deşi deci în rândul ciocoilor intrau şi unii boeri români asupritori ai ţărănimii, ea se transformă curând într'o mişcare naţională.

Boerii români patrioţi în frunte cu C. Golescu „primul român modern", care urmăreau şi ei o înlăturare a regimului fanariot, se folosesc de prilejul oferit şi se alătură lui Tudor Vladimirescu [1]). Aşa se face că deşi Tudor, venit cu Pandurii săi la Bucureşti, este peste puţin timp omorît în cursa ce i s'a întins de Ypsilante. Totuşi mişcarea nu rămâne fără urmări. Priceperea politică a boerimii muntene ştie să folosească momentul şi să obţină dela Turci înlăturarea domnitorilor fanarioţi, depe tronurile ambelor principate.

Numai prin dibăcia politică a clasei boereşti se putură obţine mari foloase pentru ţările române. Transcriem aici ce spune istoricul R. W. Seton-Watson, care nu poate fi bănuit de parţialitate, aşa cum ar putea fi bănuit unul din istoricii noştri: „In prezenţa schimbării de atitudine a puterii suzerane (schimbare produsă de faptul că Turcii se convinseseră că mişcarea lui Tudor nu era nici în contra

1) V. Papacostea într'o conferinţă ţinută la radio (22 Octombrie 1942) contestă afirmaţia lui A. D. Xenopol că Tudor Vladimirescu „eroul renaşterii noastre politice" a fost un răsvrătit social. „Istoricul ieşean a redus o mare mişcare de emancipare naţională şi politică la proporţiile unei răscoale locale olteneşti". Documentele noui ce apar arată că Tudor Vladimirescu „s'a străduit şi s'a jertfit nu numai pentru interesele clasei ţărăneşti, ci pentru ale întregei românimi şi nu numai din Oltenia şi Muntenia, dar încă şi pentru ale Moldovenilor.

lor, nici asociată cu aceia a Grecilor), boerii fruntaşi se arătară împăciuitori *şi plini de tact* faţa de Poarta, trimiţând mai întâiu pe unul din membrii lor cei mai pricepuţi, Teodor Balş, să prezinte un memoriu paşei din Silistra, administratorul provizoriu al celor doua provincii. Deşi foarte hotărâţi (fermes) în revendicările lor, ei nu cereau decât ceeace putea să le fie acordat, fără a aduce pagubă prestigiului turcesc". (Op. cit. pag. 223).

Aceste cereri erau: despăgubiri pentru pierderile suferite din partea Grecilor revoluţionari; interdicţia Grecilor şi Albanezilor de a cumpăra pământul; secularizarea averilor mânăstireşti; publicarea legilor în limba româna; alegerea numai dintre boerii români a reprezentanţilor diplomatici ai celor două Principate; însfârşit numirea de Domni pamânteni.

„Când Ruşii zice mai departe Seton-Watson făcură imputări divanului, că s'a adresat sultanului, li se răspunse că el, Divanul, nu ceruse decât privilegii pe care Rusia ea însăşi le garantase şi orice intervenţie rusească ulterioară fu neutralizată prin cererea de a se înlătura jugul fanariot". (Op. cit. pag. 224).

Cele două ţări strivite de apăsarea fanariotă, bănuite şi de Turcii „suzerani" şi de Ruşii „protectori", ştiu, prin instinctul — am putea zice — politic al boerimii noastre să se strecoare cu dibăcie printre pericolele ce le ameninţau şi să obţină rezultate neaşteptate, ba chiar uimitoare pentru acele vremuri. Primii paşi pentru modernizare şi apoi pentru unirea Principatelor erau făcuţi.

Sub domniile pământene se încearcă o serie de măsuri care tind la întărirea ţărilor în interior şi la înlăturarea — încercată fireşte, cu foarte multă prudenţă — a influenţelor dăunătoare din afară. Sunt însă prea neînsemnate puterile domnilor faţă, în special, de infleunţa celor două mari puteri vecine: Austria şi mai ales Rusia a căror dorinţă de a ne cuceri se isbea de rezistenţa oarecum pasivă a Turciei. Aşa se face chiar că prin convenţia dela Akerman din 1826, Rusia capătă dreptul

de a confirma pe domnitorii aleşi de divan pe termen de 7 ani — ceeace însemna o mare lovitură dată ţelurilor de independenţă politică urmărite de boerimea română.

Lovitura va fi şi mai mare, atunci când, în urma răsboiului ruso-turc, încheiat prin pacea dela Adrianopol în 1828, Ruşii ocupă cele două ţări, numind guvernator pe Kiselef. S'a afirmat pe bună dreptate, că acest principe rus nu avea concepţiile reacţionare ale guvernului său şi că dimpotrivă, format în atmosfera ideilor enciclopediştilor francezi, era mai curând înclinat spre o concepţie „generoasă", cu privire la guvernarea si organizarea celor două principate române. Lui deci i s'ar cuveni în aparenţă toate prevederile înţelepte şi folositoare pentru Români, care s'au introdus în regulamentul organic. Şi totuşi cu toată bunăvoinţa arătată de Kiselef, nu trebuie să uităm rolul jucat de boerimea noastră.

Comisiunea care a alcătuit regulamentul organic a fost prezidată de Minciaki, reprezentantul intereselor ruseşti. Comisiunea însăşi a fost însă alcătuită din boeri români — o parte numiţi de Kiselef, alta aleasă de cele două divanuri. — Această comisie se compunea pentru Muntenia din Banul Grigore Băleanu, vornicul Gheorghe Filipescu, numiţi de Kiselef, iar logofătul Ştefan Bălăceanu şi Hatmanul Alexandru Vilara aleşi de adunarea obştească cu vornicul Barbu Ştirbey, ales ca secretar.

Cea din Moldova era alcătuită din vistiernicul Costache Paşcanu şi vornicul Mihai Sturdza, numiţi de Kiselef, iar vornicul Costache Conache şi vistiernicul Iordache Catargiu aleşi de adunare, având secretar pe Gheorghe Asachi. (*A. D. Xenopol, Istoria Românilor,* ediţia I, vol. XI, pag. 85).

Lucrarea acestei comisii, odată terminată, este dusă la Petersburg de o comisie de trei boeri şi anume: Vornicul Mihai Sturdza, Logofătul Alexandru Vilara şi Aga Gheorghe Asaki. Proectul e revăzut de aceşti boeri împreună cu doi funcţionari ruşi sub preşedinţia Ministrului rus Daşkoff. La înapoierea comisiei dela Petersburg, regula-

mentul este supus discuţiunii divanurilor extraordinare ale celor două ţări. „După ce el este desbătut, modificat, şi primit de adunări, apoi întărit de poartă, este pus în lucrare şi anume la Iulie 1831 în Muntenia şi la Ianuarie 1832 în Moldova". *(Xenopol,* op. cit. vol. XI, pag. 86).

Nu avem să intrăm aici în analiza acestei prime constituţii, la a cărei redactare a colaborat efectiv, cum se vede, boerii români. Se cuvine să amintim totuşi următoarele caractere sumare ale ei:

1) Regulamentul organic nu este o constituţie democratică. El acordă mari privilegii de clasă boerimii.

2) Acest regulament da Rusiei „protectoare" dreptul de a se amesteca în treburile noastre interne şi a zădărnici orice dorinţă de progres politic şi de libertate.

3) Din punct de vedere administrativ, se pun însă bazele statului modern prin despărţirea în special a intereselor particulare de cele ale Statului.

4) Se iau însfârşit destule măsuri folositoare pentru pătura ţărănească.

Cred că interpretarea pe care o dă A. D. Xenopol, faptului că Rusia a acordat regulamentul organic, este în parte netemeinică, venind de altfel în contrazicere şi cu faptele istorice. Iată ce zice el:

„Un lucru trebuie să ne lovească, când privim la organizarea politică dată de Rusia ţărilor române, anume împrejurarea ca ea să introducă ca principiu de guvernământ sistemul constituţional. Rusia tocmai să se facă sprijinul acestui regim, ne poate părea îndestul de curios. Ea, care acasă la dânsa nu cunoaşte altă voinţă decât aceia a Ţarului, care înăduşe orice năzuinţă de libertate sub cele mai grele pedepse...?" Explicaţia dată acestui fapt de Xenopol, lăsând la o parte consideraţiile de ordin general asupra formelor de guvernământ şi tendinţelor diferitelor state, este următoarea: „Rusia ca stat în care civilizaţia este încă înapoiată, va ţinti în luarea aminte de căpetenie asupra modului de a menţine şi întinde influenţa ei în afară şi ea se va preocupa puţin de

contrazicerile în care ar putea să cadă relativ la politica sa interna, de îndată ce o măsură oarecare poate să-i asigure un folos de cucerire. Şi într'adevăr, că sistemul, întrucâtva reprezentativ pe care Rusia îl introducea în Principate, îi asigura o influenţă din cele mai puternice asupra mersului acestora. Mai întâiu prin faptul că noua organizare se înfăţoşa ca o reînoire a unor forme vechi (că adunarea mai putea trece drept obştească adunare, sau divanul mai lărgit al vremurilor de înainte), ea trebuia să fie primită de popor cu cea mai mare uşurinţă de vreme ce în ea tradiţiunile politice ale ţării păreau respectate; dar sub masca formei vechi, Rusia introdusese prin mijlocirea unor modificări puţin aparente o transformare radicală, care făcea din aşezămintele ţărilor româneşti un instrument pentru intrigile ruseşti şi dădea soarta lor în mâinile acestei puteri". *(A. D. Xenopol* volum II, pag. 90).

Interpretarea aceasta se isbeşte de o întrebare: Dece Rusia n'a procedat la fel cu toate ţările pe care le-a anexat? Doar n'a trecut, între altele, timp mult dela anexarea Poloniei creştine şi a Crimeei tătăreşti sub Caterina a II-a.

Dece nu a aplicat Rusia principiile pomenite de Xenopol şi acestor ţări ca şi tuturor celorlalte din care s'a alcătuit încet încet, prin cotropire, monstruoasa împărăţie răsăriteană ?

Este la mijloc cu totul altceva. Este simţul politic al clasei noastre conducătoare din trecut — simţ pe care căutăm să-l scoatem mereu în evidenţă. Fireşte, au fost si influenţe externe, care n'au permis, după Adrianopol, o anexare brutală a principatelor române. Acestea totuşi ar fi tras puţin în cumpănă, dacă factor activ de căpetenie n'ar fi fost însuşi sufletul nostru naţional. Dealtfel Xenopol însuşi pomeneşte un amănunt căruia nu-i dă atenţia cuvenită şi anume: spiritul tradiţional românesc care era atât de puternic încât numai făcându-i concesii, a putut Rusia să strecoare în regulament tendinţele ei

imperialiste. Acest spirit tradiţionalist a fost reprezentat de boerime. Clasa reacţionară, boerimea şi-a întărit prin regulament privilegiile ei seculare, dar a căutat să apere cu tărie autonomia ţărilor, atâta cât se putea apăra de nişte ţări oropsite în faţa unei mari împărăţii. Meritul boerilor din comisiile alcătuitoare ale regulamentului este neîndoios în această privinţă. Şi Kiselef cel hrănit cu idei democratice, şi ceilalţi Ruşi care au conlucrat la redactarea regulamentului, au cedat spiritului politic şi tradiţionalist al Românilor pe de o parte, pe de altă parte spiritului lor ospitalier şi farmecului lor personal, spre a le satisface cât mai multe din cerinţele lor. Aceasta este adevărata explicaţie psihologică a faptelor.

De altfel în mintea boerilor noştri, regulamentul nu era decât o legiuire provizorie acceptată de nevoie, în cadrul prevederilor căruia Românii aveau să-şi urmărească scopurile lor politice de autonomie şi independenţă. La prima ocazie regulamentul era să fie desfiinţat de boerimea noastră patriotică.

Revoluţia dela 48 care are acelaş caracter paşnic — şi nimic din manifestările sângeroase ale adevăratelor revoluţii — ca şi revoluţia lui Tudor Vladimirescu, a fost înăbuşită de Turci în urma ameninţărilor Rusiei. Dar ideile politice, din care ea pornea, n'au putut fi înăbuşite. Acestea vor continua să se întărească şi în anii, care preced răsboiul Crimeei, atât de plin de urmări pentru Români.

Privitor la caracterul revoluţiei dela 1848, Seton Watson spune: „Prima revoluţie (cea dela 1821) concentrase slabele ei sforţări asupra isgonirii fanarioţilor şi avortase subit la moartea şefului său. Ea reuşise să pună sfârşit vechiului regim, dar acesta fusese înlocuit printr'un regim aristocratic strâmt, pe care regulamentul îl întări chiar pentru câtva timp. In 1848, din contră scopurile sociale şi politice apar pe primul plan: un regim parlamentar şi emanciparea clasei ţărăneşti constitue elementul esenţial al tuturor programelor de reformă, deşi *expe-*

rienţa politică lipseşte încă şi o adânc divergenţă de păreri subsistă încă între oameni. Am subliniat *lipsa de experienţă politică*, care nu e acelaş lucru cu *simţul politic* de care ne ocupăm noi. De altfel ceeace urmează confirmă spusele noastre. Se găsesc de astă dată *numeroşi şefi tineri capabili de a trage foloase din evenimente*. In decada următoare, ei vor desfăşura o mare activitate în vest şi vor prepara cu eficacitate terenul pentru apropiata etapă de desvoltare". (Op. cit. pag. 255).

Intr'adevăr, revoluţionarii români exilaţi în Europa apuseană vor continua lupta printr'o intensa propaganda, care încetul, cu încetul, a adus la cunoştinţa cercurilor politice celor mai înalte din Apus starea de fapt a celor două principate şi interesul Europei de a menţine aceste state şi chiar de a le întări, ca să reziste în contra tendinţelor hrăpăreţe ale Rusiei. Stăruinţa aceasta a tinerilor revoluţionari este demnă de admirat. Şi este cu atât mai de admirat, cu cât n'a fost zadarnică.

Răsboiul Crimeei din 1853 avea să pună din nou la încercare simţul politic al Românilor. Foloasele pe care ei le trag acum dintr'un conflict, în care păreau a fi în joc numai interesele marilor puteri, cele două principate putând servi numai satisfacerii intereselor egoiste ale acestoi puteri, sunt într'adevăr uimitoare. Congresul din Paris a ajuns, în urma propagandei pricepute şi neîntrerupte a Românilor plecaţi peste graniţe, să se ocupe şi de problema românească. Toate stăruinţele Austriei, Turciei şi Rusiei de a împiedica să se dea ascultare dorinţelor noastre, sunt zadarnice. Şi astfel se ajunge la constituirea divanurilor ad-hoc.

Cine nu cugetă îndeajuns asupra puţinei consideraţiuni, de care se bucurau în faţa diplomaţilor marilor puteri, cele două principate române, nu poate înţelege marea isbândă, care s'a obţinut prin străduinţa oamenilor noştri politici, care toţi, fie Munteni, fie Moldoveni, se înţelegeau de minune în stabilirea ţelurilor de urmărit. Este între altele de ţinut în seamă, şi amănuntul că Românii

aflători în Paris se adresaseră la început cercurilor democrate republicane, pentru a le îndupleca să susţină — în conformitate cu convingerile lor — un popor oropsit de puterile reacţionare ale răsăritului. Când Napoleon al III-lea ales Preşedinte de Republică, se proclamă Impărat, Românii ştiu să părăsească îndată atitudinea lor excesiv democrată şi să intre în graţiile noului monarh, care va deveni cel mai călduros şi mai influent susţinător al nostru.

Inţelepciunea aceasta s'a dovedit apoi şi mai mult, când a fost vorba de formularea dorinţelor ce aveau să fie prezentate congresului din Paris: unirea Principatelor pentru a se forma un stat puternic în stare de a rezista pretenţiilor de cucerire din ce în ce mai intense ale Ruşilor şi Austriacilor; o dinastie străină ereditară, care să înlăture competiţiunile dăunătoare pentru ocuparea tronului; un regim constituţional, aşa cum spiritul timpului cerea; o neutralitate prin care năvălirile şi jafurile pe teritoriul românesc ale vecinilor puternici, să fie împiedicate şi să dea astfel putinţă Românilor de a se desvolta paşnic şi a realiza progresele fireşti zădărnicite până atunci. Iată dorinţe, care dovedeau o mare cuminţenie politică, dacă ţinem pe de o parte seama de unanimitatea, cu care au fost exprimate, iar, pe de altă parte de faptul că această boerime renunţa — cerând dinastie străină — din proprie iniţiativă la unul din privilegiile ei, cele mai însemnate: acela de a alege pe domni şi de a fi ei înşişi aleşi domni.

Se poate şi acum pretinde, că, din *bunăvoinţa* unora din marile puteri, în special a Franţei lui Napoleon al III-lea, s'a acordat Românilor putinţa de a-şi exprima dorinţele în divanurile ad-hoc. Tot aşa s'ar putea pretinde, că Românii au avut *norocul* că conflictul de interese dintre marile puteri, în urma căruia se iscase răsboiul Crimeei şi încheierea lui în congresul din Paris, le-a venit în ajutorul realizării unor dorinţe, care altfel ar fi fost complet ignorate. Cine crede astfel, nu cunoaşte logica evenimentelor istorice. Un popor nu poate trăi nici din

mila altora, nici ca un profitor al norocului. In cazul dat, dacă unele mari puteri urmăreau, din interese proprii explicabile, desfiinţarea statelor româneşti, se pune întrebarea ce le făcea pe altele să ne susţie, dacă n'ar fi fost la mijloc convingerea, că poporul acesta e în stare să constitue un stat, nu numai viabil, dar şi puternic, spre a fi paznicul gurilor Dunării şi a împiedica expansiunea spre Sud a Ruşilor în primul rând şi a Austriacilor în al doilea rând? Intr'un popor netrebnic, lipsit de orice calităţi, nu s'ar fi putut pune astfel de speranţe. Şi, fireşte, e marele merit al tuturor luptătorilor români pentru cauza naţională, că cu pricepere, cu stăruinţă, cu sacrificii de tot felul, au ajuns să facă să se pună la ordinea zilei în cercurile diplomatice problemele româneşti.

De altfel, cum vom vedea, în mai multe împrejurări viitoare, Românii n'au aşteptat totdeauna dela bunăvoinţa marilor puteri realizarea dorinţelor lor, ci s'au opus chiar, acestor puteri, călcând cu dibăcie în picioare cererile lor şi neţinând seama de ameninţările lor. Aceasta s'a întâmplat mai întâiu atunci când a fost vorba de aplicarea Convenţiei din Paris. Prevederile acestei Convenţii erau un compromis între ceeace doreau Românii şi ceeace „protectorii" noştri de până atunci, Ruşii cei biruiţi, alături de alte puteri, ar fi dorit. S'a admis astfel, ţinându-se seama şi de opoziţia îndârjită a Angliei care, susţinând interesele turceşti socotea că unirea este periculoasă pentru integritatea imperiului turcesc, formarea unui stat hibrid, alcătuit din două state separate conduse de doi domni cu legi făurite de două adunări legiuitoare alese, cu armate despărţite, cărora li se dădea putinţa să se unească la nevoie, cu unitate vamală şi cu constituirea unui organ legiuitor la Focşani, a cărui misiune era să făurească legile de interes comun.

Hotărîrile stabilite în constituţia aceasta — Convenţia din Paris — care înlocuia Regulamentul organic, erau socotite pentru poporul român obligatorii, fără să i se ceară asentimentul şi fără nici un drept de recurs. Şi

totuşi, folosind lipsa de prevedere a diplomaţilor străini, care nu stabiliseră nimic cu privire la o uniune personala posibilă, oamenii politici români şi-au urmărit cu tenacitate idealurile lor politice, strecurându-se cu dibăcie printre prevederile articolelor convenţiei şi folosindu-se de disensiunile dintre marile puteri.

Minunata ideie de a alege doi domni în aceeaşi persoană, adică de a realiza o uniune personală, care să se transforme la momentul oportun în uniune reală a celor două principate, îndată ce împrejurările externe vor fi favorabile, poate fi socotită *caracteristică* pentru simţul politic al claselor conducătoare ale celor două principate româneşti. Este însă şi mai caracteristică realizarea înţelegerii asupra persoanei însăşi, care avea să domnească peste cele două ţări. Invinuirile aduse de puterile străine Românilor, că au călcat Convenţia şi ameninţările cu desfiinţarea celor făcute — au rămas zadarnice.

Situaţia internaţională, pe care Românii au ştiut să o exploateze, era favorabilă prin faptul că răsboiul franco-italo-austriac, pentru eliberarea şi unirea Italiei, isbucnise, dând prilej unor noui complicaţii europene. Aşa se face că Franţa, Anglia, Rusia şi Italia, până şi Rusia, confirmară alegerea lui Cuza, deşi Turcia şi Austria erau protrivnice. Fireşte, această aprobare era însoţită de ameninţarea, că se va recurge la forţă, dacă Românii şi-ar mai permite să calce Convenţia şi în alte puncte ale ei. Ameninţarea a rămas, fireşte, platonică.

Cu multă dibăcie, s'a mers apoi şi mai departe şi cele două Principate s'au unit cu aprobarea Sultanului însuşi într'un singur Principat cu numele România, dupăce în 1860 Alexandru Cuza, făcuse o vizită la Constantinopole şi reuşise să înlăture bănuelile Turcilor. Unul din deziderantele principale ale Divanurilor ad-hoc se realizase astfel aproape numai prin voinţa conducătorilor intereselor româneşti.

A fost învinuită adeseaori această clasă a boerimii pentru păcatele ei — dintre care unele au fost, fireşte, reale.

Nu i se poate contesta însă marea ei dragoste de ţară şi simţul politic, care a determinat-o chiar să-şi sacrifice interesele ei de clasă şi să accepte, în cele din urmă, chiar desfiinţarea ei prin exproprierea pământului şi prin lărgirea drepturilor politice din 1917.

Aceste calităţi s'au dovedit şi cu ocazia detronării Domnitorului Cuza. Unul din marile defecte ale organizării Principatelor, încă dela începutul fiinţării lor, a fost, că nu au existat norme bine stabilite pentru succesiunea la tron. Putinţa ca oricine era „os de domn" să poată aspira la conducerea Statului, a adus atâtea şi atâtea turburări în desvoltarea celor două ţări, împiedicând stabilitatea şi progresul paşnic. Acest defect de organizare este mai înţeles când ne gândim că şi în ţările, cu care am avut încă dela început, din cauza vecinătăţii relaţiuni mai strânse: Polonia şi Ungaria, exista o nobilime geloasă de privilegiile ei, turbulentă şi în conflict aproape veşnic cu Regele Ţării, care era ales de ea.

Cu atâta mai de mirare este atunci — pentru cel ce nu găseşte isvorul în simţul politic — faptul că atâţia boeri, îndreptăţiţi să dorească domnia, au renunţat la pretenţiile şi interesele lor egoiste pentru a da putinţa realizării unui regim stabil de succesiune la tron.

Se părea, după unirea Principatelor şi înfăptuirea unui regim constituţional mulţumitor, că trebuia să se treacă cât mai repede la realizarea singurului deziderat exprimat de Divanurile ad-hoc, cu privire la conducerea internă a Statului şi neînfăptuit încă, anume acela a unei dinastii străine. Inţelegerea era aproape unanimă în această privinţă. Se pare chiar, că însuşi Domnitorul Cuza înţelegea, că domnia lui e provizorie şi destinată să pregătească pe cea adevărată. Lovitura de stat dela 11 Februarie 1866 nu a surprins pe nimeni. Deşi Domnitorul Cuza — Cuza Vodă cum îi ziceau ţăranii — era iubit de aceştia, pentru măsurile luate de el în folosul lor — fapt care a determinat intrarea lui în legendă — detronarea lui a fost fără urmări. Nicio turburare de nici un fel nu s'a produs. Ceva

mai mult, plebiscitul pentru alegerea domnitorului Carol a dovedit o unanimitate remarcabilă de voinţă. Cine afirmă, cu aparenţă de dreptate că orice plebiscit nerealizat prin vot secret, produce unanimităţi, are fireşte dreptate, fără ca aceasta să constitue o dovadă că poporul român e lipsit de simţ politic. Vom vedea mai jos, că marea masă a poporului, adică ţărănimea, a dat şi ea dovadă de un simţ politic — lipsit fireşte de claritatea de care a dat dovadă boerimea — dar nu mai puţin real.

Cine urmăreşte amănuntele alegerii şi venirii în ţară a Domnitorului Carol I, îşi dă seama ce pericole au ameninţat din afară, cu această ocazie Statul Român. Pe lângă faptul, că Turcia socotea unirea desfiinţată prin detronarea lui Cuza, se adăugau străduinţele diplomaţiei marilor puteri de a potoli neînţelegerile cu privire la Veneţia dintre Italia şi Austria, propunându-i acesteia din urmă drept compensaţie, între altele, şi anexarea României. Românii au ştiut însă să se strecoare şi prin aceste împrejurări pline de pericole, folosind conflictul dintre Prusia şi Austria, care avea să aducă înfrângerea acesteia din urmă la Sadova (1866).

Se chibzuise cu multă pricepere, alegându-se domn Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, înrudit cu Napoleon III, care la acea dată avea un mare prestigiu în Europa. Este apoi de ţinut în seamă, că noul domn era înrudit şi cu Wilhelm Regele Prusiei, biruitorul Austriacilor la Sadova. Ne dăm astfel seama ce important sprijin avea România contra ,ameninţărilor vecinilor săi. Şi astfel Carol I, devine, fără prea mari greutăţi exterioare, Domnitor al României.

Răsboiul ruso-turc din 1877—78 pune apoi din nou în joc interesele poporului român. In cei câţiva ani de domnie liniştită, Domnitorul Carol isbutise să-şi organizeze o armată, care nu putea fi nesocotită. Ruşii ar fi vrut să invadeze fără nici o formă, teritoriul românesc şi să facă din el teatrul operaţiunilor de răsboiu, aşa cum procedaseră de atâtea ori în trecut. România îşi ia însă ,,îndrăs-

neala" de a cere Ruşilor încheierea unei convenţii, în care să se stabilească condiţiile trecerii Ruşilor prin ţara noastră. Era primul act de demnitate făcut de România în relaţiile ei cu Rusia. Gorchakov nici nu voi să auză la început de tratative, care presupuneau o alianţă dela egal la egal între marea împărăţie şi neînsemnata putere dela Dunăre. El ameninţă chiar pe Ion C. Brătianu cu ocupaţia ţării, atât de obişnuită în trecut. Răspunsul îndrăsneţ al lui I. C. Brătianu, dat acestei ameninţări, merită să fie reprodus: „In cazul acesta, declară el, Românii vor rezista şi distrugerea lor de către armatele ruseşti va constitui un ciudat preludiu al unei campanii în favoarea creştinilor din Balcani". Răspuns minunat, care nu e numai dovada unei mari îndrăsneli, ci şi al unei abilităţi politice, care a şi dus la obţinerea rezultatului aşteptat. Ruşii s'au învoit să încheie convenţia cerută de Români. Nu se accepta prin această convenţie o colaborare armată a României, socotită drept o forţă neînsemnată; se stabileau însă condiţiunile, în care armatele ruseşti aveau să treacă prin teritoriul nostru, respectându-se complet autonomia noastră.

Este inutil să intrăm în amănunte cu privire la neutralitatea declarată oficial, la retragerea armatei noastre în Oltenia, la trecerea armatelor ruseşti prin ţară şi la abuzurile săvârşite de ele, ca de obiceiu; după cum socotim inutil să dăm amănunte cu privire la înaintarea Ruşilor peste Dunăre şi la neputinţa lor de a trece Balcanii, atâta timp cât în Plevna din spatele lor rămânea armata viteazului Osman Paşa.

Tot aşa de inutil ar fi să pomenim amănuntele intrării noastre în răsboiu şi a luptelor biruitoare dela Plevna. Este însă nevoie pentru lămurirea problemei ce tratăm, să vedem ce s'a întâmplat după răsboiu, în congresul din Berlin, înainte de care Ruşii încheiaseră pacea dela San-Stefano cu Turcii, fără să primească pe Români la tratative ca pe nişte aliaţi şi fără măcar să ţină seama de revendicările lor.

S'a discutat mult, dacă România a procedat cu înțelepciune, opunându-se cu această ocazie pretenției Rușilor de a lua dela Români cele trei județe din sudul Basarabiei răpite de ei în 1812 și redate Moldovei prin congresul din Paris în 1856. Se cerea anume ca Românii să renunțe de bună voie la aceste județe și să le cedeze Rusiei în schimbul Dobrogei luate dela Turci cu granița la linia din Sud a așa numitului Cadrilater, cuprinzând puternica și vestita cetate a Silistrei, pe lângă o despăgubire de răsboiu de 100.000 franci din partea Turciei.

Se știe, că Rusia victorioasă nu va renunța la pretențiile ei: retrocedarea Basarabiei era pentru ea o chestiune de onoare — această provincie îi ștergea din minte umilința suferită la Paris în urma răsboiului Crimeei — pe lângă faptul că o făcea stăpâna gurilor Dunării. Se oferea apoi României o compensație, Dobrogea, care nu era de disprețuit — dovadă că ea a devenit indispensabilă activității economice de mai târziu pe de o parte; iar pe de altă parte a dat putința României să devină și o putere maritimă, rămânând totuși și paznica gurilor Dunării.

Au fost unii de părere că dacă s'ar fi acceptat propunerea Rusiei pe care de altfel am fost siliți totuși în urmă s'o primim, am fi avut în stăpânirea noastră, chiar de atunci, și Cadrilaterul și am fi evitat conflictul de mai târziu cu Bulgaria. Dacă ținem seama că în răsboiul din 1877—78 dintre Ruși și Turci, în deosebire de conflictele anterioare, care se începeau de obiceiu cu ocuparea țărilor noastre — ceeace însemna că ele erau astfel prada tuturor abuzurilor și tuturor jafurilor — oamenii noștri politici au știut să lucreze așa, încât autonomia noastră să fie recunoscută de Ruși, care apoi sunt siliți să ceară și ajutorul nostru armat; dacă mai ținem seama că în urma răsboiului se obține independența țării și că se obține chiar o compensație în schimbul județelor basarabene răpite — apoi ne dăm bine seama, că răsboiul acesta a dus, prin priceperea conducătorilor, țara noastră

la o situaţie demnă de invidiat pentru acele vremuri. Independenţa urmată de regalitate îi va da României prestigiul internaţional necesar, de a păşi mai departe la înfăptuirea „visului tuturor Românilor".

A biruit însă părerea plină de simţ politic că oricare ar fi neajunsurile, la care s'ar ajunge, un popor nu trebuie să renunţe niciodată la drepturile lui asupra pământului său. Cine renunţă la un drept, nu poate niciodată în viitor să-l mai revendice. Viitorul generaţiilor următoare nu trebue sacrificat de o generaţie prezentă.

România a protestat în fapt contra răpirii Basarabiei, dar a acceptat Dobrogea, din care Ruşii supăraţi au despărţit Cadrilaterul şi l-au dat Bulgariei eliberate.

Problema cea grea ce se punea diplomaţiei româneşti în congresul din Berlin, problemă pe care cu aceeaşi dibăcie şi îndrăsneală a isbutit să o rezolve, aşa ca să nu sacrifice interesele naţionale, a fost chestia evreiască. Prin tratatul din Berlin se prevăzuse contra voinţei Românilor „suprimarea tuturor incapacităţilor religioase pentru ocuparea funcţiunilor publice şi pentru admiterea la drepturile de cetăţean". Aceasta însemna suprimarea celebrului articol 7 din constituţia română din 1866, care nu acorda drepturi cetăţeneşti evreilor strecuraţi din Galiţia în ţara noastră, spunând expres că numai străinii de religie creştină, pot deveni cetăţeni români. România amâna însă cu dibăcie rezolvarea problemei nemodificând Constituţia, aşa cum i se impusese. Marile puteri pretindeau să nu se mai întârzie deloc în această chestiune, şi merseră până acolo încât ameninţară formal că nu vor recunoaşte independenţa şi nici nu vor trimite reprezentanţi diplomatici pe lângă guvernul român. Situaţie gravă din care se părea că România nu va ieşi nevătămată, în cazul când nu se va supune. Este destul să amintim aici amănuntul, că alături de Franţa şi Anglia, care erau

susţinute de o presă aproape unanimă contra Românilor, Germania — şi odată cu ea şi celelalte puteri — nu se mai opun astfel formulării date de parlamentul român art. 7 din Constituţie. Acest articol prevedea că diferenţele de credinţă religioasă nu sunt o piedică pentru a dobândi şi exercita drepturile civile şi politice.

Dreptul de a poseda pământ rural era socotit ca drept politic, iar încetăţenirea nu se putea obţine decât individual prin votul Camerei Deputaţilor şi în urma îndeplinirii unor anumite condiţiuni. Aşa încât, formal, România îndeplinea cerinţele diplomaţiei străine, în fapt însă foarte puţin Evrei puteau obţine drepturile politice.

Era aceasta o măsură, care dovedea aceeaşi isteţime politică arătată în trecut, precum şi aceeaşi îndrăsneală de a rezista cerinţelor străine, care veneau în conflict, aparent sau real, cu interesele naţionale.

Anii de domnie liniştită şi constructivă a lui Carol I, care au urmat răsboiului de independenţă au contribuit să mărească prestigiul ţării şi să întărească atitudinea de condescendenţă arătată de ţările mari faţă de bătrânul şi înţeleptul nostru Rege. Aşa se face, că în 1913 România ajunge oarecum arbitrul situaţiei din Balcani.

Expunând pe scurt istoricul campaniei noastre din Bulgaria, vom avea ocazia să facem şi o comparaţie între priceperea politică a conducătorilor noştri şi lipsa de tact a conducătorilor bulgari, care, chiar când ies biruitori dintr'un răsboiu, nu ştiu să-i culeagă roadele. Lipsa aceasta a poporului bulgar s'a confirmat şi în răsboiul din 1916—1918, în care chiar dacă Germanii ar fi ieşit biruitori, este probabil că nu le-ar fi acordat mari foloase.

Notă. Ne conducem în expunerea faptelor ce urmează de capitolul respectiv din Hisotire des Roumains de H. Seton-Watson.

Dovada s'a şi făcut de altfel cu ocazia încheierii păcii separate dela Buftea dintre Români şi Germani. Luându-ni-se între altele atunci şi Dobrogea, Germanii nu au dat-o Bulgarilor şi au păstrat-o deocamdată pentru ei. Cauza? Probabil neîncrederea pe care le-o inspiraseră Bulgarii aliaţi cu ei în cursul răsboiului.

Dovada acestei neîncrederi, o găsim în memoriile lui Ludendorf. El spune că Jecoff comandantul armatei bulgare „se încurca într'o politică strâmtă de partid şi uita răsboiul", iar şeful lui de Stat Major Lukoff era „un creier întunecat şi un intrigant, care nenoroci şi ţara sa şi quadrupla alianţă". Radoslawoff, primul ministru bulgar, deşi partizan sincer al alianţei cu Germania şi cu celelalte ţări, totuşi „în sforţările pe care le-a făcut ca să-şi impună pretenţiile faţă de Germania, precum şi în felul cum şi-a condus politica de expansiune bulgărească, s'a arătat de o *încăpăţânare* (subliniem cuvântul) grozavă şi pe acest teren, lăsând curs liber aspiraţiunilor naţionale, pentru ca mai târziu să se sprijine împotriva noastră tocmai pe voinţa poporului. Şi lucrând astfel nu-şi dădea socoteală cât de mult îşi îngreuia poziţia în cazul unor eventuale negocieri..." (Ludendorf, Memorii, volumul I, pag. 298).

Am subliniat cuvântul caracteristic de *încăpăţânare* atribuită lui Radoslawoff de generalul German, fiindcă, cum vom vedea în povestirea originilor campaniei noastre din 1913, de aceeaşi încăpăţânare s'au arătat diplomaţii şi oamenii politici bulgari cu acea ocazie, dând dovada de o completă lipsă de fineţe, de prevedere şi mai ales de *mlădiere*, care e neapărat necesară în schimbările politice, aşa de neaşteptate uneori.

Răsboiul balcanic pornit în 1912 contra Turcilor de Bulgari aliaţi cu Sârbii şi Grecii, se bucura de simpatia întregei opiniuni publice europene. Se aştepta sfârşitul

„omului bolnav” şi lichidarea turburătoarei „chestiuni a Orientului”, care neliniştea de atâta timp Europa. Victoriile, obţinute de creştini asupra Turcilor, provocau un adevărat entusiasm. In special victoriile răsunătoare ale Bulgarilor la Kirkilisse şi Dedeagaci, contribuiseră să provoace o mare admiraţie pentru soldaţii bulgari, cărora li se dădea epitetul de *Japonezii Europei*. Lucrurile mergeau şi mai departe: cusături populare bulgăreşti destul de neartistice ajunseseră să fie expuse în vitrinele marilor magazine din ţările apusene.

Opinia publică bulgară, al cărei şovinism fusese cultivat şi înainte, fixându-i-se ca un ideal bazat pe nişte pretinse dar neexistente drepturi istorice, anexarea Dobrogei româneşti, era acum îmbătată de gloria depe câmpurile de luptă şi nu găsea, că ar fi nepotrivit un răsboiu împotriva României, după ce Bulgaria s'ar fi mărit.

România îngrijorată începe deci să se mişce pe cale diplomatică. Ea se crede ameninţată prin eventuala mărire teritorială a Bulgariei şi prin şovinismul crescând al acestui popor. Guvernul român cere o rectificare de graniţă în sudul Dobrogei. Din răsbunarea Rusiei (în 1877), provincia noastră de peste Dunăre fusese delimitată aşa încât să nu poată fi uşor apărată contra Bulgarilor agresivi. Mai ales, vestita cetate a Silistrei, atât de neliniştitoare prin faptul că domina ţinutul jos al Dobrogei, nu trebuia să mai rămână în mâinile Bulgarilor, după ce ţara lor se va fi mărit.

Bulgarii însă se bizuiau pe sprijinul puternic al Austro-Ungariei, care nu vroia ca Serbia să se mărească şi astfel să încurajeze tendinţele iredentiste ale Slavilor supuşi ei. România aliata Austro-Ungariei vede în această conduită a Impărăţiei vecine un mare pericol pentru ea şi caută să se apropie de Serbia şi Grecia în vederea stabilirii unui echilibru balcanic.

Atitudinea Bulgariei este dârză faţă de pretenţiile româneşti destul de modeste. Gheşoff primul ministru bulgar şi Danev ministrul de externe nu înţeleg nimic din

cursul evenimentelor. La întoarcerea dintr'o călătorie la Viena și Budapesta, trecând prin București, Danev declară îngâmfat că singura concesie ce o poate face României este *să renunțe la Dobrogea românească* și să acorde unele mici concesii Românilor din Macedonia.

Când, după victoriile răsunătoare în contra Turcilor, se întrunește conferința dela Londra în vederea stabilirii condițiunilor păcii, Românii cer din nou rectificarea de graniță în sudul Dobrogei și trecerea cetății Silistra în posesiunea noastră, Austro-Ungaria, care ținea să micșoreze Serbia în folosul Bulgariei, dar nu voia să piardă prietenia și alianța României, face intervenții împăciuitoare alături de celelalte puteri. Totul e în zadar.

La 2 Mai 1913 se hotărește atunci de marile puteri, să se întrunească, sub auspiciile Rusiei, o conferință bulgaro-română la Petrograd, pentru înlăturarea conflictului, care devenea din ce în ce mai acut. Prin așa zisul protocol dela Petrograd, ni se ceda o mică rectificare de graniță și Silistra. O comisiune mixtă româno-bulgară s'a întrunit atunci spre a delimita pe teren noua graniță. Acum se petrec cu adevărat lucruri uimitoare, care dovedesc lipsa completă de simț politic a conducătorilor de atunci ai Bulgariei. Comisia bulgară, după ordinele „marelui om politic" Danev, pretindea, că înțelesul protocolului din Petrograd nu era acela pe care i-l dădea orice știutor de carte. In acest protocol se prevedea într'adevăr, că împreună cu Silistra se vor ceda aproape 3 klm. împrejur, cum era și firesc. Acești aproape 3 klm. pretindeau Bulgarii, trebuesc măsurați nu dela marginea orașului, ci din centrul lui. Discuție stearpă, care era menită să ducă la rezultate dezastruoase pentru Bulgaria! Ce se întâmpla în acest timp? Ne vom servi în restul expunerii de spusele lui Seton-Watson, care se silește să fie cât mai obiectiv în expunerea evenimentelor, ba chiar pare a scuza pe Bulgari pentru lipsa de spirit politic, pe care au arătat-o cu această ocazie.

El spune într'adevăr: „Este uşor să criticăm, după ce lucrurile au trecut, pe oamenii de stat bulgari, pentru atitudinea lor inflexibilă; dar ar însemna să li se ceară mult (fireşte că li se cerea mult! zicem noi) pretinzându-li-se în culmea victoriei să cedeze o parte din teritoriul lor unui vecin ostil. Argumentul întrebuințat de Regele Carol față de Danev, spunând, că aceasta înseamnă să plătească un preț mic pentru prietenia statornică a României, era specios și puțin convingător; și trebuie să adăugăm că opinia publică bulgară *arogantă* și *îmbătată de succesul său,* socotea aproape de neînlăturat un conflict între Serbia și Austro-Ungaria, care ar forța Grecia să stea liniştită și ar permite Bulgariei de a-și regula afacerile singură cu România". (Histoire de Roumains pag. ....).

Apărarea făcută de Seton-Watson nu este decât o înşiruire de învinuiri la adresa oamenilor politici bulgari, care nu înțelegeau evenimentele și mai ales nu înțelegeau că victoria armatei trebuie neapărat asociată cu victoria diplomatică. Din ceeace spune istoricul englez, reese, că oamenii politici bulgari au pornit la luptă bazați pe o serie de presupuneri fundamental greșite: 1) că Austro-Ungaria va interveni cu armata sa în conflict; 2) că Grecia va sta liniştită permițând Austro-Ungariei să strivească Serbia; 3) că ei Bulgarii vor birui pe Români și că astfel pacea balcanică va fi o pace bulgară.

Nimic din ce au presupus Bulgarii nu s'a realizat. Austro-Ungaria, amenințată cu o demonstrație navală internațională în Adriatica, se vede silită să rămână liniștită. Rusia pe al cărei sprijin se bizuia Danev, nu intervenea apoi stăruitor pe lângă Serbia ca să evacueze Macedonia, așa cum cereau Bulgarii. Și totuși, cum spune însuși Seton-Watson, conducătorii Bulgariei își astupau ochii în fața schimbării complete a situației strategice, datorită înlăturării Serbiei dela Adriatica (după intervenția stăruitoare a Italiei N. R.) înaintea intereselor ei comune cu Grecia și înaintea amenințărilor României". (Histoire des Roumains pag. ....). Mai limpede spus: nici Austro-

Ungaria, nici Rusia, nu sprijineau pe Bulgari, iar ei voiau să bată pe Sârbi, pe Greci şi pe Români! Era cam mult! Şi totuşi, deşi între timp România căzuse la înţelegere cu Serbia şi Grecia, deşi Germania era de partea Greciei şi a României, deşi Rusia era înţeleasă cu Germania şi Anglia, Bulgaria nu ţine seama de nimic şi în orbirea ei se pregăteşte să deslănţuiască conflictul, atacând pe foştii săi aliaţi, fără o provocare de răsboiu formală.

Prin stăruinţele Angliei se încheiase între timp tratatul dela Londra (30 Mai 1913) prin care Turcia ceda aliaţilor Macedonia. Greutatea cea mare se ivea acum, fiindcă Serbia şi Grecia vroiau să modifice prevederile tratatului încheiat între ele şi Bulgaria, cu privire la Macedonia. Danev ajuns între timp prim-ministru, nu vrea să cedeze nimic, ba din contră se pregăteşte intens de răsboiu. Ţarul Rusiei face apel la Bulgari să fie mai împăciuitori şi să nu atace pe „fraţii lor Sârbii". Danev ascultă însă numai de sugestiile primului ministru ungur Tisza, care merge până acolo, încât declară, că nu va permite nimănui (adică României) să-şi ia dreptul de a se amesteca în afacerile din Balcani. România îşi menţine atitudinea ei ameninţătoare, ceeace face pe cancelarul Austriei Berchthold să îndemne şi el pe Bulgari a-i da satisfacţia cerută. Danev refuză să dea „bacşiş" României.

Şi astfel la 29 Iunie 1913, crezând că poate tăia în Sârbi şi Greci ca „cu un cuţit în brânză împuţită", Danev dă ordin armatei bulgare să-i atace, fără declaraţie de răsboiu. Bulgarii sunt însă bătuţi la Bregalniţa; Austro-Ungaria împiedicată de Germania şi Italia, nu le vine în ajutor; iar România trece la 3 Iulie graniţa Bulgariei şi înaintează spre Sofia; Turcii însfârşit mobilizează şi ei şi înaintează în Tracia ocupând Adrianopol. Şi astfel, un răsboiu început glorios este pierdut de Bulgari în mod copilăresc, am zice, din încăpăţânarea şi lipsa de spirit politic. România socotită aproape ca „o ţară de borfaşi", ajunge să devină arbitra situaţiei în Balcani şi Titu Maiorescu prezidează în Bucureşti desbaterile păcii, obţinând

în schimbul Silistrei, cu care s'ar fi mulţumit la început, întregul Cadrilater. Lucru demn de remarcat: în ajunul conferinţei păcii din Bucureşti, Bulgarii săvârşesc o nouă şi mare greşeală, propunând Austro-Ungariei o alianţă formală şi pierzând astfel orice sprijin şi din partea Rusiei.

Aceeaşi minunată pricepere politică a conducătorilor destinelor poporului român găsim şi mai târziu. Când a isbucnit conflictul între Austria şi Serbia în August 1914, România se găsea în mare încurcătură: poporul era pe de o parte doritor să alipească pe fraţii din Transilvania, iar pe de altă parte era cuprins de neîncrederea faţă de Ruşi, aliaţii Francezilor, alături de care ar fi trebuit să meargă, spre a înfăptui acest ideal. Afară de aceasta, o alianţă secretă o lega de Germania şi Austro-Ungaria. Regele Carol I, care vrea să respecte această alianţă, murind (10 Octombrie), una din piedicele mari aflate în calea realizării dorinţelor populare, dispăruse. Toate cercurile politice şi diplomatice socoteau, că intrarea României în răsboiu alături de „Antanta" era o chestiune de săptămâni şi că ea se va produce cel mai târziu odată cu a Italiei, care şi ea părăsise pe aliatele sale, Germania şi Austro-Ungaria.

Cu toate acestea, intrarea României în răsboiu a întârziat doi ani Albert Pingaud expune în studiul său *„Inţelegerea şi România"* publicat în *Revue de deux mondes* 1 Mai 1930, cum s'a petrecut acest fapt, arătând marea fineţe diplomatică şi marele patriotism prevăzător al lui I. I. C. Brătianu [1]).

---

1) Intr'un articol publicat de *Ion Ursu* în *„Vremea"* (numărul festiv de Crăciun din 1938) se face afirmaţia interesantă, că Ion I. C Brătianu ar fi fost, la început — aşa cum era şi Regele Carol I — favorabil intrării noastre în răsboiu alături de Germania şi Austria Următoarea telegramă expediată de Ministrul Germaniei din Bucureşti la 1 August 1914, ar fi o dovadă: „Ministrul Preşedinte Brătianu m'a asigurat că pregăteşte pe nesimţite mobilizarea şi că are

Acest om extraordinar s'a strecurat cu fineţe printre toate obstacolele, isbutind să obţină până la urmă toate garanţiile trebuincioase, că sacrificiile noastre ne vor aduce maximum de foloase. Scriitorul francez arată că la 1 Octombrie (1914) „dibăcia lui Brătianu ştiuse să smulgă neliniştilor lui Sazonoff un simplu tratat de neutralitate „cu promisiuni de avantagii teritoriale, care ar fi trebuit să fie rezervate intervenţiunii Românilor în răsboiu, atunci când ei ar fi socotit că e momentul potrivit. „Ministrul, care negociase acest tratat — adică Brătianu — nu era omul, care să nu ştie să tragă folos din avantagiile sale. Pătruns de convingerea că credinţa într'un sfârşit repede al răsboiului, reprezenta o iluzie fatală, hotărît să nu compromită prin iniţiative premature sorţii norocoşi de mărire a ţării sale, băgător de seamă să nu lase ca pornirile vijelioase, (les entraînements) ale patriotismului să aibă precădere asupra precauţiunilor prudenţei, el trebuia să arate faţă de aliaţi o dibăcie superioară, întreţinând bunele lor dispoziţiuni prin promisiuni, fără a se angaja prin precizări, arătându-se „aliatul lor moral", când era prea tare silit să devie aliatul lor efectiv".

„In cursul convorbirilor cu reprezentanţii lor în timpul iernii, el se arăta înflăcărat (de feu) proclamând principiul intervenţiunii, dar devenea glacial când era vorba să fixeze termenul aecstei intervenţiuni. El căuta să scape (se dérobait) de stăruinţele lor, invocând ameninţarea bulgară şi le cerea stăruitor să o înlăture, impunând Ser-

---

intenţia să mobilizeze în scurtă vreme. El a arătat greutăţile din partea opiniei publice, care e contra Austriei. El a accentuat că va face totul *să satisfacă datoria de aliat*". In ziua următoare (2 August 1914) Ministrul Germaniei a raportat că: „Brătianu ar voi să câştige timp, deoarece momentul actual de antipatie contra Austriei ar fi cel mai nefavorabil. Ar prefera (Brătianu) ca Rusia să atace România, căci atunci dispoziţia de aici (din România) s'ar schimba". La 3 August, acelaş Ministru telegrafiază că „Regele vrea să păşească foarte energic şi la nevoie ameninţător pentru mobilizare. Ministrul Preşedinte declară că sprijină acţiunea Germană".

biei sacrificii teritoriale în favoarea vecinilor săi. El isbutí astfel să-i lase până la sfârşit în nesiguranţă cu privire la adevăratele sale proecte, rezervându-şi libertatea de acţiune".

Portret minunat, care caracterizează nu numai pe I. I. C. Brătianu, dar pe toţi oamenii noştri politici, care în momentele cele mai grele pentru neamul lor au ştiut să folosească împrejurările spre a obţine cât mai mult, cu toate opunerile vrăjmaşilor mult mai puternici.

Pe scurt, iată cum se desfăşoară evenimentele mai departe. In Noembrie 1914 Ruşii luând ofensiva în Polonia, speră să intre şi Românii alături de ei. In Ianuarie 1915 e vorba de o alianţă între România, Bulgaria şi Grecia, pentru păstrarea neutralităţii. La 25 Aprilie următor Englezii şi Francezii debarcă trupe la Dardanele, pentru cucerirea Constantinopolului, iar la 26 Aprilie se semnează la Londra tratatul prin care Italia intră în răsboiu, contra Austro-Ungariei. „Inţelegerea" e sigură, că acum va intra şi România în răsboiu. Era unul din cele mai favorabile momente. Intreaga opinie publică românească era de această părere. Brătianu socotea însă, că Germania va rezista încă multă vreme şi că momentul intrării României în acţiune era încă departe. mai ales că armata nu era complet pregătită.

Diamandy este însfârşit însărcinat să negocieze la Petrograd cu Sazonoff, condiţiunile intrării în răsboiu ale României. Aceste negocieri aveau să fie un prilej bine venit de amânare, fiindcă Brătianu declarase unui diplomat francez: „Pentru mine situaţia e foarte limpede. Mi s'a acordat ceeace ceream, recunoscându-mi-se dreptul nostru de a alege momentul când să luăm aceasta. Dacă aliaţii vor ca să intrăm în acţiune în momentul ales de ei şi nu de noi, trebue să ne dea mai mult. Noi n'am erut să se aibă în vedere până acum, decât consideraţiuni de ordin etnografic, dar putem invoca şi consideraţiuni strategice şi economice, pentru a cere o mai mare extindere

a teritoriului ca răsplată a sacrificiilor, care ni se cer şi a pericolelor suplimentare, care urmează din ele".

La 1 Mai, Diamandy, prezintă lui Sazonoff nouile pretenţii ale României. Se cerea anume toată Bucovina până la Prut, pe când prin convenţia iniţială se promitea sudul românesc al acestei provincii; se mai cerea apoi în afară de Transilvania românească toată întinderea dintre Tisa şi Dunăre cu Banatul întreg, adică mai mult decât s'a obţinut mai târziu la încheerea păcii din Versailles. Aceste condiţiuni, Brătianu le socotea intangibile, neadmiţând decât primirea sau respingerea lor în întregime.

Sazonoff este indignat de faptul, că se formulează acum nişte pretenţii, despre care n'a fost mai înainte nici o bănuială cât de mică: s'au invocat la prima convenţie consideraţiuni etnografice, iar acum se invocă consideraţiuni strategice şi economice! Pe baza acestora, se cere Serbiei să renunţe la Banat, când ea a mai făcut alte sacrificii la Adriatica în folosul Italiei!

Răspunsul României este că, în prima convenţie din 1 Octombrie 1914 se vorbeşte de toate teritoriile Austro-Ungariei locuite de Români şi că Banatul e locuit de 500.000 Români faţă de 200.000 Sârbi.

Sazonoff cere sprijinul aliaţilor spre a se rezolva cât mai grabnic aceste diferende. Aliaţii dau ocazie dibăciei lui Brătianu să amâne, ca un al doilea Fabius Cunctator, intrarea noastră în răsboiu. Ei se declară solidari cu Rusia, care nu vrea să accepte nouile pretenţii româneşti, dar dau lui Sazonoff „sfatul discret de a nu răspunde la ceeace el numea intransigenţa românească printr'o intransigenţă egală".

La 14 Mai Sazonoff face următoarele contrapropuneri: se acordă României Transilvania, aşa cum a cerut-o, afară de judeţul Torontal, care va rămâne Serbiei; cât despre Bucovina ea va rămâne dincolo de râul Suceava, împreună cu Cernăuţii, Rusiei. La aceste contrapropuneri, Brătianu neînduplecat răspunse: „Decât să accept, prefer răsboiul cu Rusia însăşi!"

Albert Pingaud recunoaşte că intrarea României alături de Ruşii victorioşi pe frontul oriental, atunci când Italia ataca şi ea Austro-Ungaria pe frontul sud-vestic, ar fi adus desigur o mare schimbare a cursului răsboiului. De altfel România şi luase toate măsurile pentru mobilizarea generală. Rusia necedând însă, tratativele au fost suspendate, mai ales că pe frontul din Galiţia situaţia se schimbase în rău pentru vecina noastră din răsărit. Aceste tratative au fost reluate însă în cursul verii (1915) căutându-se o tranzacţie între cererile româneşti şi ofertele ruseşti. Ele se caracterizează, după autorul francez, „*prin faptul destul de rar în analele diplomatice, că toate concesiunile veniră dintr'o singură parte,* căci ele îl aduseră pe Sazonoff să acorde în amănunt tot ceeace respinsese mai întâi în bloc". Aceasta s'a realizat prin intervenţia ministrului de externe francez Delcassé, care propuse Ruşilor să cedeze Bucovina şi dincolo de Suceava până la Siret, iar Torontalul să fie cedat şi el României, lăsându-se Serbiei numai un cap de pod pe malul stâng al Dunării în faţa Belgradului.

Aceste propuneri au fost prezentate lui Sazonoff de ambasadorul francez Paléologue, tocmai într'un moment descris de Pingaud astfel: „Când Paléologue veni să supună lui Sazonoff propunerea, îl găsi sub impresia unei telegrame, pe care tocmai o primise dela Bucureşti, şi pe care o agita într'o mână crispată. „Brătianu pretinde să ne dicteze legea, exclama ministrul rus, el vorbeşte de Rusia cu aere de aroganţă pe care nu le voi tolera... Ştiu chiar, că a mers până acolo, încât a spus înaintea mai multor diplomaţi străini: „Nu e pentru Rusia momentul să vorbească de sus". Ei bine! se înşeală. Rusia este o mare putere şi nu o izbândă de moment a armatelor sale, o va face să-şi uite ce-şi datoreşte ei însăşi, trecutului său, misiunii sale istorice".

După această isbucnire, Sazonoff acceptă totuşi nouile condiţii fixate de Delcassé. Brătianu se dovedise şi de astă dată superior prin finul său simţ psihologic şi prin

priceperea sa de mare diplomat. Pentru a nu fi jicnit în amorul său propriu, Sazonoff pretinde numai, ca aceste condițiuni să nu fie oferite de Rusia, ci cerute de România. Primul ministru român însă nu era deloc înclinat să se conformeze pretențiilor rusești. El nu renunță nici la Bucovina, nici la Transilvania în afară de câteva mici rectificări în regiunea Tisei; oferă însă Bulgarilor Cadrilaterul pentru ca aceștia să rămână liniștiți, după ce vor primi și compensații dela Sârbi în Macedonia. Au fost inutile oarecum amenințările indirecte ale puterilor apusene, că prima convenție dela 1 Octombrie 1914, fiind iscălită numai de Rusia și neratificată de ele, nu avea puterea pe care i-o atribuia Brătianu. Au fost inutile și aprecieri puțin măgulitoare ca ceea a lui Paul Cambon, care spunea că Brătianu trata această afacere ca „în bazarurile din Orient" și că „trebuia să te porți cu el ca cu negustorii levantini, fixându-i un preț și un termen pentru a-l accepta". Brătianu nu cedă deloc și tratativele cu Rusia se întrerupseră.

Bătălia depe frontul galițian lua în acest timp o gravă întorsătură. Rușii bătuți se retrăgeau continuu, așa încât la 3 Iunie 1915, pierdură cetatea Przemysl. Ajutorul României devenea în aceste condiții de mare preț. Tratativele româno-ruse fură deci reluate, după stăruința francezilor. Sazonoff cedează cu regret toată Bucovina împreună cu Cernăuții. Cu privire la stăpânirea Torontalului, el propune amânarea soluției până la pace, când va urma să se facă o înțelegere amicală între Români și Sârbi. I se cerea însă României să fixeze data precisă a intrării sale în răsboiu.

La aceasta Brătianu, determinat de altfel și de înfrângerea Rușilor, obiectează că n'are muniții de artilerie, decât pentru trei luni și cum răsboiul va fi de lungă durată, cere să i se asigure executarea urgentă a comenzilor făcute în Franța și Italia.

Aliații apuseni staseră până acum oarecum de o parte, lăsând pe Români să trateze direct cu Rușii, cu care aveau

să conlucreze pe frontul oriental. Spre a da deplină satisfacție lui Brătianu în chestia Banatului Asquith și Delcassé întâlnindu-se într'o conferință, hotărâseră să ofere Serbiei Croația în afară de Bosnia și Dalmația, în schimbul Banatului. Această soluție nouă e transmisă de Rusia la București în urma marilor stăruinți anglo-franceze. Intrarea României în răsboiu urma să aibă loc peste 5 săptămâni dela semnarea acordului. O nouă amânare a acordului are însă loc în urma evenimentelor depe frontul oriental. Brătianu care a păstrat secretul tuturor tratativelor, luându-și singur răspunderea lor, socotește acum, că nu poate iscăli acordul fără a-l supune în prealabil Consiliului de miniștri. Tocmai acum însă frontul rusesc se prăbușește. Germanii împing înapoi vijelios pe Ruși, cucerind la 5 August 1915, Varșovia. Legătura între frontul rusesc și cel românesc nu se mai poate face; o intrare în răsboi în aceste momente ar însemna pentru România o mergere la dezastru sigur. Brătianu care se vede acum într'adevăr în neputință de a-și ține angajamentul, conform căruia urma să ducă țara sa în răsboiu într'un moment așa de neprielnic, e dispus să demisioneze.

Puterile apusene se înțeleg însă acum ușor cu Rusia să accepte inacțiunea justificată a României. La 13 August Sazonoff acceptă astfel proectul de notă pe care îl formulează Sir E. Grey în următorii termeni spre a-l trimite la București. „Puterile aliate luând în considerație motivele prezentate de D-l Brătianu, sunt gata să amâne semnarea acordului politic cu România până la epoca, când guvernul român, va fi în măsură să intre în acțiune. Puterile socotesc totuși că România, care are în vedere încheerea unei asemenea acord, va continua până atunci să împiedice transitul pe teritoriul său al materialului de răsboiu destinat Turciei, precum și a tot ce poate servi la fabricarea acestui material". La aceasta Brătianu răspunse în ziua de 22 August 1915, că e de acord în principiu cu aliații și își ia obligația pe care i-o cer.

Neutralitatea României se prelungeşte astfel pe încă un an până în August 1916, când intră în răsboiu alături de Rusia şi de puterile aşa zisei Inţelegeri.

Ne oprim cu expunerea faptelor aici. Nu credem că e necesar să arătăm, cum a decurs răsboiul, care a fost sfârşitul lui, cum au decurs tratativele de pace la Versailles şi ce s'a obţinut acolo. Am intra în acest chip în istoria contimporană pentru a cărei cunoaştere nu avem încă nici documente suficiente, nici obiectivitatea necesară.

Este deajuns numai să pomenim că armata noastră rămasă cu arma la picior, după încheerea înainte de timp a păcii cu Germania, a fost apoi în stare să birue armata ungurească bolşevizată, să ocupe Budapesta şi să pună acolo ordine, în contra voinţei consiliului celor 4 puteri victorioase, restabilind şi un guvern burghez.

Şi mai greu ar fi să expunem faptele întâmplate după încheerea păcii, care nu pot fi privite în perspective destul de obiective. Să ne fie suficient pentru încheere să pomenim că în momentele cele mai grele pe care le-a trăit neamul nostru, în ultimul timp, atunci când totul părea a se nărui şi înăuntru şi în afară, a apărut ca salvator al neamului — aşa cum s'a întâmplat de atâtea ori în trecut — Mareşalul Conducător.

CREDINȚA RELIGIOASĂ

Care este credința religioasă a poporului român și cum se manifestă ea?

Iată întrebări grele, la care, după multă stare la îndoială, îndrăznim să încercăm a răspunde în cele ce urmează.

Inainte de toate, se cuvine să curățăm terenul de unele păreri, asupra cărora ar fi greu să revenim mai târziu. Acestea sunt părerile despre o pretinsă ireligiozitate a poporului român, manifestată, fie sub forma ateismului, fie sub aceea mai ușoara a indiferentismului.

Domnul *M. Ralea*, recunoscând rolul religiei în desvoltarea morală a popoarelor, admițând în special, că protestantismul a contribuit la desvoltarea individualismului moral și politic, a culturii rurale și chiar a începuturilor capitalismului; precum și că, la rândul său, catolicismul a ajutat la desvoltarea artei și chiar a filosofiei, se întreabă, dacă noi Românii, am tras vreun folos din credința noastră religioasă. Răspunsul său e că la noi „ortodoxismul n'a lăsat nicio urmă de umanizare sau de cultură". (*M. Ralea*, Valori, ed. Fundației pentru literatură și artă Carol II, 1935, pag. 88).

Este vorba aici, firește, de contestarea oricărei influențe serioase și profunde a bisericii, ca instituție oficială, asupra sufletului poporului nostru, afirmație pe care n'avem de gând s'o supunem acum verificării istorice, de ex.: întrucât biserica, cu începere mai ales dela înlă-

turarea limbii slavone și dela introducerea celei române, în serviciul bisericesc, a contribuit la înfiriparea unei culturi și la formarea unei conștiințe vii naționale, deci la pastrarea ființei noastre etnice.

Ne interesează deocamdată afirmația mult mai gravă a domnului M. Ralea, că țăranul nostru — deci poporul român — este nu numai superstițios, dar chiar ateu. D-sa spune textual: „Clerul, inferior cu mult celui din apus, și-a pierdut de mult creditul moral și intelectual. Țăranul și omul simplu au fost complet lipsiți de asistență morală. Secole dearândul, poporul a rămas în afară de orice civilizație religioasă, sufletul său s'a muiat în acel sentiment de venerație cosmică, de respect al valorilor absolute, care, prin intermediul religiei, duce apoi la viața conștiinței. Religia pe care o mai păstrează țăranul azi, e cea primitivă, fetișistă, ori naturală. El e superstițios, dar ateu. A nu pleca marțea la drum, ori a nu lucra în cutare zi, nu înseamnă a avea sufletul religios. Aceasta e altceva: e o stare de suflet, formată din scrupule, din înfricoșare, din bunătate și iertare. Românul nostru însă, cum se zice, n'are nimic sfânt; ceeace se poate traduce că nu respectă nicio valoare spirituală în fața instinctelor logice.

Luați seama, de pildă, la înjurăturile noastre naționale..." (*M. Ralea*, op. cit. pag. 88—89).

Că poporul român înjură, nu poate nimeni tăgădui.

Că se găsesc la el, diferite superstiții, datorite lipsei unei culturi mai adânci, este iarăși adevărat, după cum e adevărat că chiar la popoare cu veche cultură se găsesc astfel de manifestări, dar aceasta nu-i ia putința de a fi religios, chiar profund religios.

Că e apoi fetișist, încă s'ar putea susține, deși cu mult mai puțini sorți de izbândă. Că e însă ateu — iată o afirmație cu totul surprinzătoare. Ateismul este o convingere de natură individuală. N'a existat și nu poate exista un popor, care să fie în întregime ateu.

Chiar în religia lui Buda în a cărui concepție s'a suprimat ideia de divinitate, poporul divinizează pe Buda însuși.

Ateismul este apoi un produs al unei culturi desvoltate — am zice rafinate — care vine uneori în conflict cu dogmele și organizația religiei oficiale.

El poate cel mult cuprinde anumite straturi sociale, cu totul restrânse, marea mulțime a poporului urmându-și religia tradițională.

Chiar acolo unde, printr'o organizare tiranică de stat, se încearcă răspândirea ateimului și înlăturarea religiei, cum s'a făcut în Rusia sovietică, majoritatea populației rămâne în ascuns tot legată de o religie oarecare. Ar fi deci uimitor ca un popor întreg, ca singurul popor ateu pe lume, să fie poporul românesc.

Tot ce va urma în restul acestui capitol, va servi la înlăturarea acestei afirmațiuni.

S'a mai vorbit de un indiferentism religios, de care amintește și *Vasile Pârvan,* socotindu-l o caracteristică generală omenească, fără să-l atribuie în mod special poporului român.

El zice: „Viața omenească în generalitatea ei, e lipsită de gânduri. Omul comun e prea trudit de munca lui zilnică, pentru câștigarea existenței, ca să mai aibă dorința de a se întreba, care e rostul lui în lume. Iar așa zisul om superior, artist, om de știință, nu-i tare deosebit în reflexiile sale asupra vieții, de muncitorul ogoarelor, ori păstorul turmelor; omul superior, e și el, în aproape unanimitatea cazurilor, tot un τεχνιτης – meseriaș — afundat cu totul în specialitatea lui și tot așa de opac pentru gândul metafizic ca și un simplu plugar. *(V. Pârvan,* Memoriale, București, Cultura Națională, 1923, pag. 11).

Este și aici o uitare gravă a unei laturi a problemei. Nu se poate desigur contesta, că omul în general, ajunge uneori în timpuri, de liniște și huzur la indiferentism sau la un formalism sec al manifestărilor externe ale cultului

— așa cum se întâmpla în Imperiul Roman înainte de năvălirile barbare.

Vremurile de mari restriști, bejeniile, flagelele și cataclismele naturale îl fac însă, oricât de chinuit ar fi de grija existenței, ba poate tocmai din cauza acestei griji, să cugete, potrivit puterilor lui intelectuale, la problema existenței și a divinității. Acesteia din urmă, se adresează ca singura în putința căreia stă ajutorarea lui.

E falsă cu totul credința că omul chinuit de grijile zilnice ale existenței nu mai găsește răgaz să se gândească — potrivit cu puterile lui intelectuale — la probleme de natură metafizică.

Dovada o avem și în faptul că creștinismul, s'a răspândit întâi în lumea chinuită a sclavilor. Dealtfel toate religiile au consacrat zile anumite, în care povara muncii este pusă de o parte, pentru ca gândul liber să se îndrepteze cât de cât spre divinitate.

Tot așa apoi, nu se poate contesta observațiunea curentă, că tinerețea lipsită de grije, căreia în timpul normal, i se pare că firul vieții ei se va toarce mereu la fel, fără un sfârșit apropiat și pe dinaintea minții căreia ideia morții nu flutură aproape niciodată, este mai înclinată spre indiferentism religios decât bătrânețea, care simte cum fâlfâie împrejur aripile morții și are și mai mult răgaz să cugete la ceeace va fi dincolo, în viața de apoi.

Nu poate fi deci vorba la niciun popor, în nicio epocă, de un adevărat și general indiferentism religios.

Dacă astfel se petrec totdeauna lucrurile, dacă ele se vor fi petrecut la fel la Greco-Romanii din Pontul stâng, ale căror urme arheologice caută să le interpreteze omul de știință, apoi cu atât mai mult, putem afirma că poporul nostru, în mijlocul căruia trăim și pe care-l putem cunoaște în deaproape, nu i se potrivește învinuirea de indiferentism religios.

S'au găsit, e adevărat, cercetători — mai grăbiți sau mai serioși — ai sufletului nostru național, care nemulțumindu-se cu constatări generale asupra omenirii, ca V.

Pârvan, au atribuit direct Românilor un astfel de indiferentism sau un formalism religios sec, lipsit de orice cugetare şi de orice stare afectivă, cât de puţin intensă.

Pe lângă citatele din capitolul I, vom pomeni aici încă două: *André Bellessort*, contestându-ne, cum am văzut, existenţa „unui elan al inimii către Dumnezeu", adaogă: „Românii nu iubesc nici pe Dumnezeu, nici pe stăpânii lor (boierii), ei nu iubesc decât dragostea şi pământul. (op. cit. pag. 105).

De Martonne, zice: „Colindele, studiate mai ales în Transilvania, nu dau putinţa niciunei observaţiuni interesante. Sărăcia lor este totuşi un indiciu al lipsei complete de sentiment religios, semnalată de atâtea ori la ţăranul român. Religia nu reprezintă decât un număr de obiceiuri şi de practice: posturi, prezenţă la biserică Dumineca, mătănii înaintea icoanelor, pe care le respectă, cu aceeaş grijă superstiţioasă ca şi vechile obiceiuri şi sărbătorile păgâne, păstrate încă mai ales în regiunile muntoase: sărbătoarea oilor, sărbătoarea lupilor, sărbătoarea Babei Dochia, etc., etc.".

Şi mai departe: „Ţăranul valah va rămâne mult timp încă o fiinţă destul de primitivă, nici religioasă, nici mistică, superstiţioasă în faţa boalei care o înspăimântă mai mult decât natura..." (*De Martonne*, La Valachie, pag. 272—274).

Popor, care nu iubeşte pe Dumnezeu!... Popor care nu e nici religios nici mistic! Popor la care religiozitatea este formalism făţarnic! Astfel de afirmaţiuni vagi şi nedocumentate, nu trebuesc luate ad-literam. Cei ce le-au făcut, au simţit, fără să prindă bine rostul tainic al lucrurilor, că poporul român e religios în felul lui, că adică religiozitatea lui nu seamănă în totul cu aceea a altor popoare, că ea are un colorit special pe care numai o analiză ceva mai amănunţită şi mai adâncă îl poate pune în adevărata lui lumină.

Cred că este inutil să stăruim mai mult asupra temeiurilor, care ne duc şi la înlăturarea părerilor de mai sus.

Vom face aceasta în mod indirect, ca şi pentru prima părere.

Trecem deci la cercetarea mai în deaproape a religiozităţii româneşti. Pentru a ne uşura lucrarea, vom aminti dela început, că religia unui popor se prezintă sub mai multe aspecte, care trebuesc cercetate fiecare în parte:

a) Orice religie — vorbim fireşte de religiile popoarelor cu cultură, deşi şi la cele primitive se găsesc oarecare rudimente — are o serie de dogme şi tradiţii;

b) Nu există religie care să n'aibă un cult şi un corp constituit, un cler, însărcinat cu aceasta;

c) Religia e, prin natura ei, socială şi produce în legătură cu dogma şi cultul, o anumită stare de sentiment, care după natura şi intensitatea lui, poate duce la anumite atitudini şi la o anumită conduită obligatorie — care e la religiile superioare conduita morală.

Este evident, că ceeace interesează mai ales, din punct de vedere al psihologiei colective şi etnice, este acest din urmă aspect, asupra căruia ni se pare că s'a stăruit până acum prea puţin.

Să cercetăm pe rând aceste înfăţişeri ale problemei. Creştinismul ortodox, căruia îi aparţine în marea lui majoritate, poporul român, şi-a fixat anumite dogme, formulate pe scurt, între altele, în *„crez"* (simbolul credinţei). Intrebarea care se pune este: cunoaşte poporul nostru aceste dogme? Işi dă seama de înţelesul lor? Ştie care e diferenţa între credinţa ortodoxa şi cea catolică — ca să nu vorbim şi de diferite alte confesiuni, mai puţin răspândite, cum sunt: luteranismul sau calvinismul, sau de diferite confesiuni nedevenite oficiale, cum ar fi aceea a sectei adventiştilor sau pocăiţilor, care au prins pe ici pe colo, puţin teren la noi? Răspunsul acestei întrebări nu e greu de dat. Pe bună dreptate, s'a afirmat că, cel puţin din punct de vedere dogmatic propriu-zis, biserica noastră ortodoxă, n'a avut decât o slabă influenţă asupra poporului român. A fost şi firesc să fie aşa. Ştim prea puţin despre ce se petrecea atunci, când nu aveam o bi-

serică organizată. In perioada destul de lungă a slavonismului, însă, clerul săvârşea serviciul religios, într'o limbă neînţeleasă, iar credincioşii, care participau la acest serviciu respectând formele exterioare tradiţionale, îşi urmau gândurile lor simţind, ce puteau să simtă pe altă cale, decât aceea a înţelegerii serviciului divin. Dacă mai adăogăm faptul, că clerul însuşi era lipsit de cultură elementară religioasă, ne dăm seama că s'ar fi putut ajunge la un formalism sec, aşa cum s'a afirmat greşit, dacă n'ar fi intervenit alţi factori [1]).

Fireşte lucrurile s'au schimbat întrucâtva, atunci când s'a introdus prin sec. XVII-lea limbă română, în biserică. Cultura reducându-se în acele timpuri, aproape numai la tipărire de cărţi religoase, era firesc ca, puţinii care învăţau să citească, să se servească de astfel de cărţi: evanghelii, cazanii, vieţile sfinţilor, psaltiri şi altele.

Aceasta n'a contribuit însă, aproape întru nimic, la răspândirea cunoştinţelor despre dogmele creştinismului ortodox.

Afirmaţia aceasta o putem confirma prin ceeace am trăit noi înşine mai târziu. Părinţii noştri, bunicii noştri, ştiutori de carte şi, cu atât mai mult generaţiile anterioare lor, nu se preocupau câtuşi de puţin de dogme şi de subtilităţile lor. Nimeni, afară de cei din treptele ierarhice superioare bisericeşti, nu cunoştea clar, de exemplu: problema celor trei ipostase ale divinităţii, una şi indivizibilă; nimeni nu se preocupa dacă Duhul Sfânt. purcede numai dela Tatăl sau şi dela Fiul (filioque) şi aşa mai departe.

---

1) Şi biserica catolică a folosit şi foloseşte în serviciul divin o limbă neînţeleasă de popor. Clerul a înlăturat însă acest neajuns, dedicându-se prin celibat în întregime bisericii, cultivându-se astfel pe sine, şi pregătindu-se serios pentru întărirea şi răspândirea credinţei, punând la îndemâna credincioşilor, prin şcoli, prin predici, prin contact neîntrerupt cu ei, cultura religioasă. Aceasta nu s'a întâmplat până în ultimul timp, în biserica ortodoxă.

Firește, în rugăciunile pronunțate se putea zice, sau cânta: „Slavă Tatălui și Fiului și Sfântului Duh", sau altele de acest fel, dar acestea erau formele, spuse după tipic, fără a se înțelege bine însemnătatea lor dogmatică.

Tot așa, se putea zice, de exemplu, articolul din *Crez*, care sună: „Și într'una sfântă sobornicească și apostolească biserică", fără măcar să se știe ce noțiuni reprezintă calificativele de *sobornicească* și *apostolească* aplicate bisericii [1]).

Generația noastră a învățat la finele sec. XIX, în clasele primare catehismul, în care, sub formă de întrebări și răspunsuri, se dădeau cunoștințe cu privire la religia noastră ortodoxă și la dogmele ei.

Niciodată însă noi elevii, n'am priceput aceste dogme, și nici învățătorul nostru, chiar dacă el le va fi înțeles, nu a încercat să ni le lămurească.

Totul era să repetăm tipicul. Lucrurile nu s'au schimbat nici în liceu, unde se învăța în clasele inferioare cu explicații savante, dogmele religiei creștine ortodoxe. Nu am priceput nici atunci nimic. Repetam tipicul, după niște caete poligrafiate — manuale școlare neexistând probabil. Preotul, profesor de religie, ar fi fost — cred — nemulțumit, dacă i-am fi cerut ceva lămuriri. Dacă într'o vreme atât de apropiată, așa se petreceau lucrurile în școalele noastre, ne închipuim ce trebue să fi fost când se învățau buchiile în tinda bisericii.

Nu e nimic atât însă; dela războiul de întregire încoace, autoritatea bisericii noastre ortodoxe asupra credincioșilor, a crescut foarte mult, fie sub influența bisericii din Transilvania, mult mai bine organizată și mai activă, fie din pricină că războiul însuși, cu toate suferințele lui, provocase o întoarcere a sufletelor către credință și biserică.

1) Multă vreme în mintea mea de copil cuvântul sobornicească s'a legat de cuvântul bornac = colac.

Şi influenţa aceasta, trebue să recunoaştem, creşte din ce în ce mai mult, mulţumită şi faptului foarte însemnat, că s'a format şi se formează, în facultăţile noastre teologice, un cler luminat şi devotat însărcinării sale, care aproape a înlocuit pe vechii preoţi lipsiţi de cultură serioasă.

Cu toate acestea, problema necunoaşterii dogmelor rămâne în picioare. Un singur exemplu ne va lămuri: elevii noştri de liceu învaţă în orele consacrate studiului istoriei şi limbii române, şi cu atât mai mult în cele de religie, cum s'a făcut despărţirea de biserica ortodoxă a unei părţi din Românii ardeleni, care s'au unit cu biserica catolică.

Li se repetă acestor elevi mereu, mereu, că, punctele acceptate de Români — adică de conducătorii bisericii — erau:

1) Celebrul *Filioque,* care însemnează că Duhul Sfânt purcede şi dela Fiul, nu numai dela Tatăl, cum se afirmă în credinţa ortodoxă („care dela Tatăl purcede mai înainte de toţi vecii").

2) Existenţa purgatoriului, intermediar între rai şi iad;

3) Impărtăşania cu azimă, în loc de pâine dospită ca la ortodoxi.

4) Insfârşit acceptarea autorităţii papii, ca şef suprem al bisericii.

După opt ani de învăţătură, se constată, cu surprindere, că sunt destui elevii, care nu cunosc aceste puncte: ei le-au învăţat, când le-au învăţat, fără convingere, fără pasiunea credinciosului, care vrea să cunoască adâncurile religiei lui; el le repetă, când mai pot să le repete, aşa cum ar repeta prepoziţiile latine, care se construesc cu acuzativul şi ablativul.

După ce au terminat liceul, şi au trecut şi prin focul bacalaureatului, aceşti elevi nu se mai interesează câtuşi de puţin de *Filioque,* dacă nu l-au uitat complet. Este bine înţeles, că nu contestăm prin aceasta orice influenţă a religiei asupra elevilor.

Deşi indiferenţi la problemele de felul celor amintite, ei participă cu convingere la practica cultului creştin. Şi nu exagerăm când spunem că există o mare diferenţă, din acest punct de vedere, între generaţiile care absolveau cursul secundar înainte de unitatea naţională şi cei din generaţiile noui post-belice.

O cercetare mai în deaproape ne-a dus însă la convingerea, că problemele de dogmă nu interesează nici pe aceştia prea mult, ca să nu zic, de loc.

Pună oricine pe absolvenţii de liceu, care au studiat opt ani problemele religioase, să repete *crezul*, şi mai ales să-l interpreteze.

Se va convinge de adevărul afirmaţiunii noastre.

S'ar putea părea că astfel de lucruri n'au legătură cu problema pe care o cercetăm. Şi totuşi, ele prezintă foarte mare însemnătate.

Ele ne arată, pe de o parte, o *incapacitate congenitală* a Românilor — chiar când li se dă o cultură specială în acest sens — de a se ocupa de controverse religioase, şi de subtilităţi dogmatice.

Cu atât mai mult înţelegem atunci, că ţăranul român, necunoscător al unor astfel de probleme, poate fi totuşi creştin, dar creştin în felul său.

Acceptarea existenţei unui Dumnezeu Atotputernic, divinizarea lui Iisus Hristos şi a Maicii Domnului, practicarea în largă măsură a moralei creştine — în tot cazul mult mai largă ca la alte popoare „pravoslavnice" — şi participarea la cult în anumite forme, care-şi capătă valoarea mai mult prin autoritatea tradiţiei — al cărei respect este o altă caracteristică a sufletului românesc — sunt suficiente, pentru ţăranul român, care suferă şi el, fireşte, de aceeaş *incapacitate congenitală.*

O astfel de lipsă, constatată cu mici nuanţe deosebitoare, în toate straturile noastre sociale, nu trebue însă confundată cu indiferentismul religios. Ea înseamnează că pentru Români, religiozitatea nu se leagă atât de factori raţionali, factori care au o mare însemnătate la alte po-

poare, în special la cele protestante, cât de sentiment.

Afectivitatea e precumpănitoare, cum vom vedea, în atitudinea religioasă a Românului.

Cu ea se leagă şi unele manifestări, destul de caracteristice pentru sufletul nostru naţional: toleranţa largă faţă de alte credinţe, o lipsă completă de sectarism şi deci de *conflicte confesionale în sânul poporului nostru, şi, drept* completare a ei, un spirit de ospitalitate de „splendidă ospitalitate" cum o caracteriza englezul *Robert Kor Porter* la începutul secolului trecut.

Ideea aceasta e formulată în alţi termeni, şi de *Lucian Blaga:* „In discuţiile avute, de multe ori sterile, zice el, reluate cu spirit şi părăsite cu pasiune, în preajma firii poporului nostru, s'au încumetat unii să afirme fără controlul necesar, că poporul românesc ar suferi, de oarecare deficienţă metafizică.

Autorii unor asemenea prepoziţii trec cu vederea împrejurarea că simţul metafizic popular, dacă există, are ca orice mod popular, un caracter profund organic, iar nu intelectual discursiv şi că acest simţ se poate consuma şi fără retorică, discret, în arzătoare, dar stăpânite viziuni". *(Lucian Blaga,* Spaţiul mioritic, pag. 120).

Iar \d-l *Th. Fecioru,* adaogă: „Strein gândului metafizic, poporul a fost strein şi faţă de problemele teologice. Dar dacă nu şi-a dat seama de credinţa sa — aceasta e una din marile acuzaţii ce i se aduc — nu înseamnează că această credinţă nu a viat în sufletul său. Noi nu suntem în funcţie de ceeace cunoaştem. Nu putem fi părtaşi ai lui Socrate şi ai celor ce au militat în sensul ideii că omul este determinat în actele sale numai de cele ce ştie, ba putem spune, împreună cu André Joussain, că o raţiune pură, aşa cum a formulat-o Kant, nu există. Alături de raţiune, un însemnat rol îl joacă şi sentimentul" *(Th. Fecioru,* Poporul Român şi fenomenul religios, pag. 17).

Pentrucă totuşi, ar putea pretinde cineva că un creştinism şi mai ales un creştinism ortodox, deosebit de acela

al altor confesiuni, nu se poate concepe, dacă nu are niciun temei dogmatic şi tradiţional, să vedem cum s'a constituit la origine, credinţa noastră religioasă, cum s'a desvoltat şi care sunt caracterele ei.

Cum arată diferiţii noştri istorici, şi cum găsim repetat şi în ultima lucrare a d-lui profesor *S. Mehedinţi*, creştinismul nostru nu poate avea un început precis stabilit „ca la neamurile botezate pe cale administrativă, la o anume zi, din porunca unui anume stăpânitor", (pag. 43), aşa cum s'a întâmplat de exemplu cu Francii lui Clovis, în secolul al V-lea, cu Saxonii creştinaţi de Carol cel Mare în secolul al VIII-lea, cu Bulgarii *creştinaţi* la 864, şi cu Maghiarii creştinaţi de abia la anul 1000 de regele lor numit Ştefan cel Sfânt.

Credinţa creştină s'a răspândit însă în ţinuturile locuite de Daci, încă înainte de secolul al IV-lea, când a fost recunoscut de Constantin cel Mare, ca religie oficială a împărăţiei romane.

Presupunerea d-lui S. Mehedinţi, că Geţii, care stăpâneau ţinuturile Sciţiei minore, până la malul Mării Negre, şi făceau cu Grecii un comerţ atât de întins, au cunoscut învăţătura creştină încă din primele timpuri ale răspândirii ei, şi că vechea religie a lui Zamolxe a uşurat această răspândire în Dacia, este foarte probabilă, deşi lipsesc dovezi. (*S. Mehedinţi,* Creştinismul românesc, cap. IV).

Este însă neîndoios, că odată cu cucerirea Daciei lui Traian, în rândurile legionarilor şi coloniştilor stabiliţi aici, vor fi fost destui creştini, care apoi au contribuit ca noua învăţătură să se răspândească în cercuri din ce în ce mai largi, deşi practicarea cultului era interzisă oficial.

Oraşele în special, centrele de mişcare culturală, comercială şi militară, au primit învăţătura cea nouă mai uşor şi înaintea satelor, rămase până mai târziu fidele păgânismului — dovadă termenul însuşi de păgân (*paganus,* adică sătean, dela *pagus*=sat).

Creştinismul acesta, răspândit în Dacia, în primele secole ale erei creştine, era fireşte un creştinism ceva deosebit de cel de mai târziu, un *creştinism primitiv* cum i s'a zis, adică un creştinism lipsit de organizaţie ierarhică, de dogme fixate cu preciziune, localuri speciale în care să se săvârşească un serviciu religios, complicat ca cel de mai târziu.

Credincioşii se strângeau în ascuns ca să asculte cuprinsul evangheliilor, să ia cunoştinţă de anumite îndrumări şi sfaturi, cum erau de pildă cele din scrisorile Apostolului Pavel şi să cânte probabil anumite imnuri şi rugăciuni.

N. Iorga spune, cu privire la originea creştinismului nostru: „Au fost provincii ale creştinismului cucerite prin voinţă şi cucerite prin ierarhia stabilită, dar noi nu facem parte dintre dânsele.

Nu statul roman ne-a făcut creştini, ci oamenii care credeau, lucrau, erau gata să se jertfească şi în fiecare clipă gata să predice mai departe: misionarii. Noi avem creştinismul Sfântului Nichita şi al atâtor care porneau în lumea întreagă, răspândind o credinţă legată de foarte puţină teologie". *(N. Iorga,* Concepţia românească a ortodoxiei, pag. 12).

Şi mai departe: „Prin urmare creştinism misionar. Noi nu am avut episcopi la început, am avut cel mult chorepiscopi, ceeace înseamnă episcopi ţărani, episcopi săteşti, care nu erau decât stareţi de biete schituri de lemn. Aceştia puteau să nu aibă nicio legătură între dânşii, pentru că nu exista statul, iar când a fost statul, au fost trei forme româneşti: forma munteană, forma moldoveană, şi forma părţii din românismul care nu se găsea sub stăpânirea domnilor noştri". *(N. Iorga,* idem pag. 13).

Dovada existenţei acestui creştinism primitiv, răspândit încă dela cucerirea Daciei, o avem şi în faptul că termenii fundamentali creştini sunt, cum se ştie, de origină latină (lege, religie, Dumnezeu, cruce, biserică, etc.).

Numai mai târziu, când biserica s'a organizat sub formă

slavonă, s'au introdus în limba noastră, termeni technici religioşi slavi (slavă, blagoslovenie, blagoveştenie, bogdaproste, vecernie, etc.).

Tatăl-nostru cuprinde şi el slavosnisme ca: *sfinţi, voie, greşală, ispită, izbăvi,* ceeace dovedeşte oarecum că această rugăciune a fost tradusă şi răspândită, după ce s'a organizat biserica sub influenţa slavonă.

Ceeace nu se poate contesta, este faptul că, un control riguros, dogmatic, asupra credincioşilor nu s'a putut exercita nici în perioada începătoare a creştinismului primitiv, nici după ce s'a introdus organizarea slavonă, venită din sud.

Deaceea găsim în creştinismul nostru popular, infiltraţiuni, pe de o parte, din credinţele păgânismului, cu care el a convieţuit la început, iar pe de altă parte din credinţele orientale strecurate sub forma bogomilismului.

Asupra acestor chestiuni, urmând să revenim mai jos, se cuvine să facem întâiu un popas şi să ne ocupăm de folclorul nostru religios, în care poporul şi-a concretizat credinţa lui creştină, în afară şi alături de dogmele şi de tradiţia oficială bisericească.

Găsim în acest folclor, o mulţime de legende sau mituri, în care se rezolvă sub formă naivă, poetizată, problema lui Dumnezeu, a creaţiunii, a vieţii şi o morţii, a formelor existenţei şi a raporturilor lor cu divinitatea.

D-l *Lucian Blaga,* a analizat în diferitele sale lucrări, unele din aspectele acestei probleme. Două lucruri sunt, între altele, de reţinut aici, din ceeace spune d-sa: 1) Că poporul în fata misterelor existenţei, neavând la îndemână nici explicaţiuni de natură ştiinţifică, propriu zisă, nici de natură dogmatică, sau de înaltă natură metafizică, încearcă o lămurire a lor, prin mit. „Mitul zice, cu bună dreptate d-sa, e încercarea de a revela un mister cu mijloace de imaginaţie". (*L. Blaga,* Gândirea magică, pag. 9).

2) Produsele folclorului nostru religios, respectă în bună parte doctrina ortodoxă. Nu se vede în el, tendinţe

pronunţate de schismă, deşi un control serios din partea bisericii nu a existat în privinţa aceasta.

„Interesant e, zice d-l Blaga, ca în genere, Românul nu prea face saltul în schismă spirituala. Ispita aceasta se istoveşte în sufletul nostru popular, printr'un proces de sublimare, pe planul imaginaţiei legendare şi poetice.

„Tendinţa schismatică, atât de generala în Europa, dar mai puţin acută în cadrul ortodoxiei, işi găseşte la poporul românesc, un ventil în creaţii, care nu depăşesc cadrul unui anumit joc al imaginaţiei şi care pot să circule fără nume, fără paternitate şi fără raspundere. Ispita schismatică, se sublimează în vis liber şi în viziuni, care nu obligă şi se pierde în anonimat, nu se desvoltă în doctrină şi nu ajunge la creaţia sectară de noui cuiburi de viaţă religioasă. Ne găsim aici în faţa unei trăsături, psihologice, prin care ne deosebim bunaoară de poporul rusesc".

Am folosit acest citat, cam lung, fiindcă mi se pare că prinde în termeni fericiţi caracteristica fundamentală a folclorului nostru, care, chiar când se departează uneori de dogmă şi de tradiţia ortodoxă, nu duce pe ţăranul român, nici măcar la bănuiala unei despărţiri de credinţa ortodoxă.

Ca aşa este, se vede din scurta expunere care urmează.

Mai întâiu Dumnezeu e unul singur, atotputernic, căruia se datoreşte întreaga creaţiune şi care există în afară şi mai presus de lumea aceasta. El este plin de înţelepciune, de virtute, de bunătate şi de largă îngăduinţă, faţă de slăbiciunile omeneşti.

El locueşte în cer, de unde vede toate, ştie toate, conduce toate.

„Nu e panteism în folclorul nostru, spune d-l *Ovidiu Papadima*. Dumnezeu e atât de despărţit de lumea Sa, încât un vers rar din acest folclor, fericit găsit de d-l Lucian Blaga, îl arată dormind cu capul pe o mănăstire, fără să mai aibă grijă de Univers.

E un vers rar, fiindcă e punctul ultim la care ajunge

gândirea populară, căutând să-l diferenţieze în esenţă pe Dumnezeu de creaţiunea Sa.

Insă, până la el, atâtea ni-l arată în chipul său cel mai obişnuit: acela în care firea se recunoaşte pe sine însăşi, după cum copiii îşi recunosc între ei, pe feţe, trăsăturile tatălui". *(O. Papadima,* O viziune românească a lumii, colecţia Convorbiri Literare, Buc. 1941, pag. 92).

Dumnezeu răsplăteşte faptele bune şi pedepseşte pe cele rele. Imaginaţia populară Il prezintă ca pe un bătrân încărcat de ani, dar senin şi strălucitor de razele luminoase care-L înconjoară. Adeseori, El părăseşte lăcaşul Său ceresc, se întruchipează om şi se plimbă, fără să fie cunoscut pe pământ, între muritori, spre a cunoaşte mai bine, nevoile şi faptele lor.

In aceste călătorii, este de cele mai multe ori însoţit de Sf. Petru, care este şi el bun şi înţelept, dar care uneori nu-şi poate birui unele slăbiciuni omeneşti, cum ar fi spre exemplu neprevederea şi necompleta pricepere a sensului măsurilor luate de Dumnezeu.

Sfântul Petre este însărcinat adeseori cu — am zice — aducerea la îndeplinire a ordinelor şi dispoziţiilor lui Dumnezeu. Este în poveştile şi legendele noastre populare, o concepţie superioară despre Dumnezeu, care, cum spune domnul *S. Mehedinţi,* nu e nici plin de păcate lumeşti, ca Zeus şi ca toţi ceilalţi zei ai mitologiei clasice, nici nu are asprimea şi neînduplecarea lui Ehova al Evreilor.

Dovadă de marea bunătate a lui Dumnezeu este şi faptul că dă putinţă oamenilor asupriţi şi chinuiţi de nevoi, sau de nedreptăţile semenilor lor, să se apropie de El, să stea de vorbă cu El, şi să-I ceară, ca unui cârmuitor înţelept, dreptate, milă, bunăvoinţă.

In unele poveşti, Dumnezeu este înfăţişat ca un bătrân, simplu, plin de bonomie, cum se întâmplă de exemplu în povestea pomenită de d-l S. Mehedinţi, în care un biet om, sătul de sărăcie, mergând să I se plângă, îl gă-

sește îngrijindu-și știubeele de albine. *(Simion Mehedinți,* Creștinismul românesc, pag 116).

Ceva mai mult, deși este aproape veșnic prezent in lume, I se întâmplă și lui Dumnezeu să obosească și să simtă nevoia de a se odihni, ba chiar de a dormi ca orice om. Atunci se săvârșesc în lume multe rele, pe care însă El, le îndreaptă, îndatăce se deșteaptă din somn.

Pe de altă parte, deși înțelepciunea Lui e atât de adâncă, se întâmplă să aibă și El, nevoie de un sfătuitor. De aceea, uneori, îi cere părerea lui Sf. Petru, ba, merge până acolo, încât se adresează și unor creaturi cu totul neînsemnate, cum e de exemplu ariciul.

Nu are rost să intrăm aici în expunerea cuprinsului legendelor, atât de numeroase, în care se arată cum a creeat Dumnezeu pământul, cum l-a depărtat de cer, cum a făcut să apară diferite constelațiuni, sau cum a creeat diferitele animale, păsări, insecte și plante.

Aceste legende, uneori concepute copilărește, alteori cu sens profund al existenței, nu constituie note discordante în concepția creștină a poporului român.

Iisus Hristos, la rândul său, este cântat în producțiile populare, nu ca o ipostază a lui Dumnezeu-Tatăl, nici ca fiind de aceeaș esență cu Duhul Sfânt, de care aproape nu se pomenește în poveștile populare, ci sub forma Lui intruchipată, pământească, de copil, care se naște în iesle, sau de om, care suferă chinurile crucificării.

Firește, nașterea Lui este înfățișată în formă poetică, nu într'o iesle banală, ci pe pajiști de verdeață, în miresmele florilor celor mai frumoase, înconjurat de lumină strălucitoare, înfășat în mătăsuri scumpe ca un fiu de Impărat.

Maica Domnului, se bucură de o deosebită venerațiune din partea poporului român.

Ideea concepțiunii imaculate este poetic redată, într'o legendă, în care Fecioara Maria miroase un crin, adus de un înger *(Th. Fecioru,* op. cit. pag. 54).

Ea iubeşte pe Fiul Ei, aşa-cum cea mai duioasă mamă poate iubi, iar când El e judecat şi răstignit, Maica Domnului, îşi plânge cu cele mai amare lacrimi, durerea sfâşietoare.

Inţelegând mai bine suferinţele şi durerile oamenilor, ca una care a avut parte bogată de ele, Fecioara Maria este un fel de proteguitoare a celor slabi, neajutoraţi, nedreptăţiţi şi nenorociţi, intervenind adeseori pentru ei, pe lângă Fiul Său.

Ceva mai mult: mila Ei pentru oameni e aşa de mare, încât chiar pe cei răi, îi ajută să scape din iadul în care se chinuesc.

Deaceea, „poporul pune la masa preotului, când umblă cu Boboteaza, fuioare de cânepă, din care Maica Domnului face apoi *voloc* sau *mreajă,* cu care va scoate sufletele celor păcătoşi din iad. Tot cu fuiorul de cânepă dela Bobotează, Maica Domnului trage la mal, pe cei înecaţi fără voie, căci aceştia ai Ei sunt. *(Th. Fecioru,* op. cit. pag. 188).

Concepţia pe care folclorul nostru o are despre sfinţi şi despre sfinţenie este interesantă prin faptul că dovedeşte odată mai mult, larga toleranţă a poporului nostru şi o înţelegere mai omenească a vieţii acesteia pământeşti, în care se pot ispăşi prin fapte bune, unele greşeli inerente naturii noastre de fiinţe legate de o mână de lut.

Se cuvine, cred, să prezentăm următorul citat, care confirmă spusele noastre: „Din variantele vieţii acestui sfânt (Ioan Botezătorul), ca şi din povestirile altor sfinţi, vedem că sfinţenia nu este ceva inaccesibil omului. Fie că duce o viaţă curată, fie că a putut rezista ispitelor, fie că a avut milă de animale, omul poate deveni sfânt — o concepţie cu totul opusă protestantismului.

„Protestantul trăeşte într'o grea luptă morală şi crede că între creatură şi creator, este o veşnică prăpastie.

„Oricare ar fi meritele omului, el nu se poate mântui. Nu poate deveni niciodată sfânt. Dumnezeu nu iartă, absolvind pe om de păcate, ci numai nu ţine în seamă

păcatul făptuit. Nu ridică pe om la o stare de absolută curățenie. De aceea nici nu sunt sfinți în protestantism.

„Sfințenia pe care Dumnezeu o acordă făpturii de viață curată, sau celui ce se pocăește, vădește mentalitatea poporului, despre raportul între om și Dumnezeu.

„Este raportul acesta, fără de bariere și fără zagazuri, în care Creatorul coboară asupra creaturii, iar creatura poate urca spre Dumnezeu". *(Th. Fecioru,* op. cit. pag. 195—196).

Așa se face că, Sfântul Vasile, de exemplu, deși închipuit de poporul nostru, în contra adevărului istoric, ca mare bețiv, care șade ca și Bachus, călare pe poloboc, e totuși pus în rândul sfinților pentru bunătatea sufletului lui.

Poporul român crede în existența vieții viitoare și a trecerii după moarte în rai sau iad, potrivit faptelor săvârșite de fiecare în viața pământească. Indată ce a părăsit corpul, sufletul omului, se urcă spre Cer și trece prin vămile văzduhului, unde este, rând pe rând oprit, cercetat. Având în vedere că însă dela naștere, fiecare om are îngerul său [illegible] păzitor, care îl îndeamnă la fapte bune, stând în partea dreaptă, pe când diavolul, din partea stângă, îl îndeamnă la fapte rele și că și faptele bune și cele rele, sunt înregistrate — unele în cartea albă, ținută de îngeri, altele în cartea neagră ținută acestor fapte, la vămile văzduhului, se face cântărirea sub controlul riguros și al îngerului, care vrea să ducă sufletul în rai și al diavolului, care vrea să-și ia prada în iad.

Sufletul trebue însă să și plătească trecerea prin vămi. La aceasta îi ajută banii împărțiți de rude și pomana făcută odată cu înmormântarea, precum și bănuțul pus în deget.

La judecata viitoare, din Cer, sunt chemați, nu numai oamenii, ci și toate elementele naturii. „Raiul și iadul, zice Lucian Blaga, și cu deosebire judecata din urmă, au

aprins cu putere de obsesie permanentă, imaginaţia populară.

Dogma creştină e precisă: la judecată se prezintă omul. El e singura fiinţă pământeană care se bucură de acest tragic privilegiu.

Opunem acestei credinţe dogmatice, următoarele versuri populare:

Foaie verde grâu mărunt,
Câte flori sunt pe pământ,
Toate merg la jurământ;
Numai spicul grâului
Şi cu viţa vinului
Şi cu lemnul Domnului
Stau în poarta raiului
Şi judecă florile
Unde li-s miroasele.

...„Această escatologie a florilor" în care regnul vegetal e trimis la judecata din urmă şi în care miresmele dobândesc prestigiul înalt al unor fapte de domeniul moral, care atrag după sine salvarea sau osânda, implică un original, profund şi excepţional simţ metafizic". (*L. Blaga,* Spaţiul mioritic, pag. 118—119).

Ca să terminăm cu această expunere sumară, a credinţelor religioase, aşa cum rees ele din folclorul nostru vom mai pomeni un ultim caracter.

După învăţătura bisericii ortodoxe, oamenii, care au săvârşit fapte rele, merg în viaţa de după moarte în iad, iar cei buni în rai.

Trecere dela un locaş la altul nu există.

Veşnică viaţă fericită vor duce cei din rai; veşnice chinuri în gheena iadului, vor suferi cei răi.

Biserica catolică, socotind prea aspră veşnicia pedepsei celor răi, a admis posibilitatea unei purificări şi a unei ieşiri din iad: de aici existenţa purgatorului.

Imaginaţia poporului nostru a închipuit şi ea o scăpare

din veşnicele chinuri ale iadului, nu prin admiterea existenţei purgatorului.

Toleranţa şi lărgimea de suflet a poporului nostru a conceput altfel lucrurile. „La sfârşitul lumii, zice d-l *S. Mehedinţi,* iadul va fi, nu lărgit (cum au găsit de cuviinţă teologii din Scoţia, unde dracii umblă pe toate cărările, stă la călcâiele oamenilor chiar când îşi văd de munca de toate zilele) ci desfiinţat.

„După chibzuinţa celor din Carpaţi, lucrul se va petrece aşa: sufletele oamenilor se vor întoarce tot mai mult către Dumnezeu, pocăindu-se.

„Maica Domnului va scoate rând pe rând din smoală, şi din flăcările iadului, pe toţi nenorociţii ce s'au chinuit acolo; munca va fi cam grea, dar e cu putinţă; ei se vor apuca cu mâna de firele fuioarelor, date de pomană pentru dânşii şi astfel vor ieşi la liman.

„Tot iadul va rămâne gol, ca o şandrama fără chiriaşi, iar atunci şi diavolii, ne mai având de lucru, se vor face buni şi-i va primi Dumnezeu şi pe ei în rai, dimpreună cu ai Săi. Dar mai întâiu va trebui să-şi ispăşească păcatul printr'un canon". *(S. Mehedinţi,* Creştinismul românesc, pag. 134). D-l profesor S. Mehedinţi, crede a găsi aici o dovadă a simţului de armonie şi a optimismului, care stăpâneşte sufletul nostru popular. Credem că mai e încă ceva: o dovadă de largă indulgenţă şi de lipsă de intoleranţă.

Să trecem acum la o cercetare mai în deaproape a chestiunii, dacă creştinismul nostru popular nu e curcit cu idei păgâne şi cu întunecate idei bogomilice.

D-l *Th. Fecioru,* analizând folclorul nostru naţional, socoteşte fără temei, afirmaţia că se găsesc în el rămăşiţe ale credinţelor păgâne.

Aşa de exemplu, se pretinde greşit, după d-sa, că în legendele cu privire la soare, ar fi urme ale vechiului cult al zeului oriental Mithra, zeul luminii, care era cunoscut, răspândit în imperiul roman şi chiar în Dacia; este fals că legenda noastră populară privitoare la soare

și lună, în care, deși frați, se iubeau și voiau să se căsătorească, ar fi o poetizare a legendei lui Apollo și a Dianei, cum pretinde G. Dem. Teodorescu; — e greșită credința lui A. Viciu că în colindele în care se vorbește că slugile se bucură de nașterea lui Hristos, s'ar găsi reminiscențe de sărbători romane a Saturnaliilor, când sclavii se bucurau de libertate și stăpânii îi serviau. ș. a. m. d. *(Th. Fecioru,* Poporul roman și fenomenul religios, pag. 35 și urm.).

Ceeace nu se poate contesta, este că, chiar dacă unele fapte sunt, greșit interpretate, așa cum afirmă d-l Th. Fecioru, o influență a păgânismului asupra credințelor populare, există.

Găsim cu alte cuvinte, infiltrațiuni păgâne în creștinismul poporului nostru. Pentru a dovedi aceasta nu e nevoie să cercetăm toate cazurile de mai sus, precum și altele care se mai pot cita.

E destul să pomenim, exemplul Sfintei Vineri, pe care biserica încearcă în zadar să o identifice cu sfânta Paraschiva (dovadă hramul Bis. Sf. Vineri din București), căci poporul se duce la această biserică, spre a se ruga Sfintei Vineri.

D-l *S. Mehedinți* spune, în privința aceasta: „Dar și mai caracteristic pentru firea Românului, e altceva: împlinirea unei metamorfoze fără pereche la alte popoare.

Se știe că cea mai lumeață dintre toate zânele și zeițele păgâne, a fost Venera. (Pe alocurea a rămas tare și mare, chiar după începutul erei creștine. Pentru Germani, ea locuește în Venusberg și împiedică pe bietul Tannhäuser să plece cu pelerinii la Roma, să-și spele prin rugăciuni, păcatele cărnii).

„Ce s'a întâmplat cu Venera în folclorul poporului român? A ajuns, închipuiți-vă, Sfânta Vineri — o călugăriță cucernică, trăind într'o mânăstire, undeva, tocmai într'un ostrov, departe-departe, la marginea pământului, gata însă de ajutor lui Făt-Frumos, când răutatea zmeilor sau chiar a oamenilor îi pun viața în primejdie —.

„Venus la biserică. In mantie călugărească și cu mătăniile în mână — simbol de smerenie și de creștinească umilință!". *(S. Mehedinți,* op. cit., pag. 118).

Fiindcă d-l profesor S. Mehedinți pomenește numai de ajutorul pe care Sfânta Vineri îl dă lui Făt Frumos, vom aminti, că în unele povești, această sfântă, e concepută nu numai ca o ajutătoare a celor buni și o răsplătitoare a faptelor lor virtuoase, dar și ca pedepsitoare a celor răi.

Așa se petrec lucrurile în povestea cunoscută a fetei moșului și a babei.

Fata moșului, izgonită de acasă, prin intrigile babei, face în drumul ei rătăcitor, numai fapte bune și dezinteresate: curăță de omizi un măr, lipește și îngrijește un cuptor, sleiește de noroi o fântână.

Când ajunge la Sfânta Vineri și intră în serviciul acesteia, dovedește aceleași bune înclinări, preparând cu îngrijire hrana lighioanelor fioroase ale stăpânei sale. De aceea, după un timp, când fata vrea să plece acasă, Sfânta Vineri o pune să-și aleagă, dintr'o cameră, unde se găsesc lăzi și cutii de toate dimensiunile, una drept simbrie. Fata alege, în modestia ei, pe cea mai mică, fără să știe ce cuprinde. Intoarsă acasă, primește în drum mere dela măr, pâine dela cuptor, apă dela fântână, ca răsplată a îngrijirilor ei trecute, iar în cutie găsește cele mai prețioase și mai strălucitoare nestemate.

Indemnată de babă, pleacă și fata ei la Sf. Vinere. In drum însă nu ascultă nici rugăciunea mărului de a-l curăța, nici pe aceea a cuptorului și a fântânii. Intrată în slujba Sfintei Vineri nu dă nicio îngrijire lighioanelor, iar când e vorba de simbrie alege o cutie mare, din care vor eși balauri, care o vor mânca și pe ea și pe babă.

In paranteză, cred că e puțin temeinică explicația pe care o dă d-l Th. Fecioru când spune: „Poporul în crea-

ţiile sale antropomorfizează nu numai pe Dumnezeu, îngeri, demoni, ci şi zilele săptămânii; Sfânta Vineri, Sf. Miercuri, Sfânta Duminică şi deasemeni soarele, luna, locul, vântul, ploia, etc. Toate aceste antropomorfizări sunt apoi încadrate în nişte povestiri pur imaginare, care în majoritatea cazului nu au substrat scripturistic. Credinţa poporului ar fi deci antropomorfică, o credinţă în care s'au strecurat suficiente motive din religiunea primitivă, etc..." *(Th. Fecioru,* op. cit. pag. ...).

Este adevărat că ţăranul român sfinţeşte Miercurea si Vinerea ca zile de post şi Duminica ca zi destinată odihnei şi bisericii. Numai că, Vinerea e sfinţită şi sub personificarea arătată mai sus, ceeace nu se întâmplă cu Miercurea şi Dumineca.

Ceva mai mult, am auzit pe o bătrână, în copilăria mea, că într'o noapte următoare zilei de Marţi dupăce ea împletise la ciorapi, a venit *Marţiseara* şi i-a desfăcut tot ce lucrase. *Marţiseara* aceasta care interzicea să se lucreze după apusul soarelui şi de care eu prinsesem o frică grozavă, nu era Sfânta Marţi; fenomenul e deci ceva mai complicat, decât îl prezintă d-l Th. Fecioru.

Evident transformarea divinităţii păgâne, a celei mai păgâne dintre divinităţile păgâne, într'o sfântă creştină, este uimitoare. Care este însă explicaţia acestei metamorfoze? Credem că au intervenit aici doi factori: spiritul tradiţionalist şi spiritul de largă toleranţă al poporului român şi în consecinţă şi al bisericii noastre ortodoxe. Trecerea noastră la creştinismul primitiv, s'a făcut încetul cu încetul, fără putinţa unui control riguros din partea conducerii superioare a unei biserici, care nu admite nicio călcare, cât de mică, a dogmei, a tradiţiei şi a cultului, cum a fost cu biserica catolică.

A fost deci firesc ca anumite credinţe păgâne să coexiste cu cele creştine, fiindcă cei ce treceau în decursul

timpului la credința cea nouă, nu erau în stare să-și sistematizeze concepțiile într'o formă riguros logică, în care să nu existe nicio contradicție[1]).

Se poate deci concepe, că erau așa ziși creștini, care totuși, prin tradiție, continuau să practice, și cultul unor divinități păgâne, așa cum era Venus. Sforțările bisericii de a înlătura aceste divinități, izbindu-se de tradiționalismul credinicoșilor, s'a recurs, grație legii fizice, care se aplică și în domeniul sufletesc, a rezistenței celei mai mici (locus minoris resistinctae) nu la suprimarea, ci la transformarea Venerei păgâne într'o Veneră creștină. Aceasta se putea face, cu atât mai ușor, cu cât biserica noastră națională nu a violentat niciodată sufletele, ea folosind totdeauna largă toleranță cu privire la credința cuiva. Când vorbim deci, de infiltrațiuni păgâne, nu e vorba de un amestec de credințe care să curcească creș-

1) Legea românească, zice *N. Iorga*, nu s'a învățat la nicio școală și n'ar putea să înfățișeze niciun complex de dogme. Este un lucru complex și misterios, care s'a format pe încetul, luând ceva dela toate elementele din care s'a alcătuit poporul românesc. Legea aceasta a trăit cel puțin din secolul al IV-lea până în al XIV-lea, adică 1.000 de ani, fără nicio școală, fără nicio disciplină, fără nicio ierarhie, fără nicio legătura cu lumea ortodoxă, deși în ce privește credințele ei, devreme ce suntem în Răsărit, și fiindcă influența răsăriteană venea dela noi, fiind noi teoretic o parte din imperiul roman de Răsărit, devenit imperiu bizantin, fără îndoială că legea românească, este o lege răsăriteană. Dar legea răsăriteană, fără dușmănie dogmatică față de legea apuseană, în care nu intram pentru că legea apuseană n'am făcut-o noi, pe când legea răsariteană, așa cum este la noi, noi am făcut-o în cei 1.000 de ani". (pag. 9). Și mai departe: „Noi avem creștinismul Sfântului Nichita și al atâtora, care porneau în lumea întreagă, răspândind o credință legată de foarte puțină teologie:" (*N. Iorga*, op. cit. pag. 12).

„Prin urmare creștinism misionar. Noi nu am avut episcopi la început, am avut cel mult, chor-episcopi, ceeace însemnează episcopi țărani, episcopi „sătești", care nu erau decât stareți de biete schituri de lemn. Aceștia puteau să nu aibă nicio legătură între dânșii, pentru că nu exista Statul..." (*N. Iorga*, Concepția românească a ortodoxiei p. 13).

tinismul, ci de primirea unor anumite motive păgâne. transformându-le, asimilându-le şi armonizându-le încet, încet, cu concepţiile creştine fundamentale.

Cam la fel se petrec lucrurile şi cu influenţa exercitată de bogomilism.

Ar fi prea lung, să facem aici istoricul părerilor privitoare la bogomilism, începând cu Hajdeu, Gaster şi Sbierea, şi sfârşind cu părerile criticilor noştri contemporani până la N. Cartojan.

Pentru lămurirea problemei, este totuşi nevoie, să vedem în câteva cuvinte, de unde îşi trage originea şi prin ce se caracterizează bogomilismul. In orientul apropiat, vechiul popor al Perşilor, a avut o religie cu mult superioară religiilor antropomorfice şi idolatrice ale Grecilor şi Romanilor.

Religia Perşilor este, cum sa' zis, o religie dualistă, adică o religie care explică originea şi desfăşurarea lumii şi vieţii, prin existenţa a două principii opuse între care se duce o veşnică luptă de preponderenţă. Aceste principii divinizate sunt: Ormuz, principiul luminii, binelui, adevărului şi Ahriman, principiul întunericului, răului. minciunii.

Niciuna din aceste două divinităţi nu este la origine superioară celeilalte. Ele au aceeaş putere. Din lupta lor, rezultă tot ce se întâmplă, biruind când una, când cealaltă.

Totuşi, între cele două divinităţi, este deosebirea că Ormuz, fiind omniştient, poate prevedea ce are să se întâmple şi-şi ia măsurile necesare, spre a înlătura ceeace pune la cale Ahriman, şi a-l birui. Zeul răului nu are simţul prevederii şi deci consecinţele faptelor lui, le vede numai în momentul acţiunii. Această inferioritate a lui Ahriman, se explică prin faptul că el simbolizează materia, pe când Ormuz este spirit şi raţiune.

Din lupta care se dă între Ormuz şi Ahriman, va birui până la sfârşit Ormuz, el având superioritatea preştiinţei şi prevederii, pe care nu le are Ahriman. Va veni

deci o vreme viitoare, peste mii și mii de ani, când întunericul va fi înlocuit cu lumină, minciuna prin adevăr, răul prin bine, când, cu alte cuvinte, Ormuz va fi deplin victorios. „Această metafizică, zice Fouillée, dă vieții un sens moral, reprezentând-o ca o luptă; și un scop, propunându-i victoria asupra răului. De aceea, morala vechilor Perși a fost mai puțin mistică decât a Indienilor". *(A. Fouillée,* Histoire dela Philosophie, pag. 15).

Dacă ne-am mărgini aici, s'ar găsi desigur o mare apropiere între creștinismul nostru popular și religia lui Zoroastru. Luptă între Dumnezeu și Diavol am găsit mai sus și în miturile noastre populare. Tot așa am găsit credința optimistă, că Dumnezeu va birui pe Satan, ba chiar că îl va aduce și pe el pe calea binelui, așa cum vedem că Perșii admiteau biruința finală a lui Ormuz asupra lui Ahriman. Bogomilismul este însă și altceva decât acceptarea dogmei luptei între Dumnezeu și Satan. Aceasta rămâne s'o vedem mai jos.

Religia Perșilor s'a întins cu timpul din Asia, în imperiul bizantin, determinând mai târziu, prin secolul al X-lea, după Hristos, apariția bogomilismului. Promotorul acestei învățături, dela care își trage și numele, a fost bulgarul *Eremia Bogomil.* Acesta propune, așa cum reese din *Predica Presviterului Cosma,* o reformă a creștinismului ortodox, căutând să distrugă însăși esența dogmelor, tradiției și organizării sale.

El și secta lui, cer anume desființarea clerului, care a falsificat creștinismul, precum și înlăturarea serviciului liturghiei; ei nu se închină Crucii, care e neplăcută lui Dumnezeu, întrucât a servit ca instrument de tortură lui Iisus Hristos; nu admit prooroci și contestă divinitatea Maicii Domnului, după cum nu admit sfinți; cred că moaștele și icoanele, chiar când sunt făcătoare de minuni, sunt creațiuni diavolești, spre a înșela pe oameni; în sfârșit ca să nu pomenim decât câteva din punctele esențiale ale credinței lor, bogomilii nu admit împărtășania, contestând că pâinea este trupul lui Iisus, iar vinul sân-

gele Lui, etc. (Cf. *Predica presviterului Cosma,* traducere de Alex. Iordan, editura „Librăria Universitară", I. Cărăbuş, Buc. 1938).

Fireşte, nu este aici nimic din învăţătura Perşilor, care n'au putut niciodată să cugete la chestiuni specifice creştinismului.

Toate aceste credinţe, sunt însă traduse de bogomili, ca un fel de consecinţă din credinţa lor fundamentală, în existenţa lui Satan, ca un fel de divinitate creatoare alături de Dumnezeu — ceeace înseamnă, se zice, adoptarea credinţei persane în existenţa lui Ahriman, alături de, şi opus lui Ormuz.

Privind bogomilismul în întregimea învăţăturii sale, nimeni nu poate pretinde că a existat o influenţă serioasă şi adâncă a lui, asupra credinţelor poporului român. Se poate însă vorbi, ca şi atunci când a fost vorba de păgânism, de infiltraţiuni bogomilice, adică de strecurarea unora din credinţele lui, care n'au venit, sau au părut că nu vin în contradicţie flagrantă cu învăţătura creştină şi care uneori s'au putut oarecum armoniza, cu această învăţătură, iar alteori, rar de tot, au rămas ca nişte elemente alogene.

Să analizăm însă pe scurt, produsele folclorice în care s'au concretizat credinţele religioase, şi să vedem cât de însemnate sunt infiltraţiunile bogomilice şi dacă se respectă în ele, esenţa credinţei ortodoxe.

Mai întâiu este neîndoios că există legende în care se văd lămurit infiltraţiunile bogomilice. D-l L. Blaga, citează „povestea lumii de demult", din colecţia T. Pamfile, care sună astfel: „Nimeni nu ştie de când e zidit pământul şi de către cine. Atâta se spune, că pe vremea lui Dumnezeu, si a Dracului, amândoi fraţi, pământul se afla, dar tot era înecat în apă; numai foarte puţin, ca un ostrov mărunt, eşea deasupra apelor, mare cât un pat, pe care se puteau culca cei doi fraţi, Dumnezeu şi Dracul.

Intr'o vreme, din ce pricină nu se ştie, Dracul prinse ură pe fratele său şi se hotărî ca să-l înece în apă, când

Dumnezeu va dormi, ca să se scape de El şi să rămână singur stăpânitor, pe acel ciudat ochiu de pământ.

Cum se gândi, aşa şi încercă. Intr'adevăr, pe când Dumnezeu dormea, Dracul începu să-L împingă spre apă, dar cu cât Il împingea, cu atât şi pământul creştea în acea parte. Văzând că pământul se lăţeşte mereu, începu Dracul să-L împingă îndărăt, dar şi aici pământul crescu; se încercă apoi, în celelalte cornuri de cruce, dar nu izbuti nimic, căci pământul crescu mereu, până ajunse aşa de mare, cum îl vedem şi noi astăzi". *(L. Blaga,* Despre gândirea magică, pag. 12).

Cum recunoaşte şi d-l Blaga, avem aici o legendă, de origină bogomilică, indiscutabilă, în care se vede că există două divinităţi aproape egale ca putere: Dumnezeu şi diavolul, socotiţi în poveste ca doi fraţi, dintre care unul are pismă pe celălalt. Din chiar această poveste se vede însă că Dumnezeu este mai puternic şi că chiar în somn, diavolul nu-I poate face niciun rău.

O astfel de poveste, prezentând pe diavolul, frate cu Dumnezeu, constitue totuşi o notă discordantă, în felul cum concepe folclorul românesc pe Dumnezeu şi diavol şi raporturile dintre ei.

Şi lucrul nu e de mirare. Manifestările sufleteşti ale unui popor nu sunt, nu pot fi construcţii riguros logice, în care controlul raţiunii să elimine conştient tot ce poate părea că vine în contradicţie cu restul.

Dealtfel, chiar sistemele filosofice, care sunt produse individuale ale raţiunii celor mai eminenţi gânditori, prezintă uneori lacune, sau contradicţii, deşi au fost construite sub cel mai riguros control al principiilor logice.

Cum ar putea deci, ca producţiile folclorice apărute în cele patru colţuri depărtate ale lumii ţăranilor noştri şi răspândite, unele dintre ele, numai în anumite regiuni, să prezinte unitatea desăvârşită a unei concepţii sistematice?

Infiltraţiunile bogomilice, însă — atâtea câte există — nu alterează esenţa însăşi a credinţelor populare, care

în generalitatea lor, nu vin în contradicție cu ortodoxia. Cercetând chiar *cartea minunilor Sf. Sisoie,* lucrare care e un produs cărturăresc evident influențat de bogomilism, vom găsi că lupta între bine și rău, se isprăvește cu victoria binelui.

Sfântul Sisoie, orânduit de Dumnezeu să lupte în contra diavolului (Avestița aripa satanii), care fură copiii înainte de a împlini 40 de zile, caută să scape din ghiarele satanii pe propriul copil al surorii sale Meletina.

El urmărește pe Satana, pretutindeni, unde se ascunde și, cu ajutorul elementelor naturii și sub privegherea însăși a lui Dumnezeu, izbutește să ia înapoi nu numai pe copilul furat, ci încă și pe alți frați ai acestuia, furați mai înainte.

Cărții acesteia, a minunilor Sfântului Sisoie, i se atribue încă și azi, cred, puterea magică de a proteja pe femeile lehuze și pe copiii lor, nou născuți [1]).

Restul poveștilor populare, în care se vorbește de Satana, nu ni-l prezintă ca frate al lui Dumnezeu. El este inferior lui Dumnezeu și neputincios față de acesta. O astfel de concepție nu e contrară credinței ortodoxe. fiindcă biserica noastră însăși. după cum arată și d-l Th. Fecioru, a cărui lucrare este oarecum pusă sub autoritatea forurilor superioare bisericești, admite că „demonii sunt îngeri care s'au revoltat împotriva lui Dumnezeu și au fost pedepsiți, fiind aruncați în Adânc. Ei duc lupta în contra operei lui Dumnezeu", iar Iisus a venit pe lume „ca să strice lucrurile diavolului". *(Th. Fecioru,* op. cit. pag. 108—109).

Dealtfel, revenind la cuprinsul poveștilor populare, diavolul nu numai că e inferior lui Dumnezeu, dar este

---

1) Eram elev în clasele primare, în comuna mea natală, când femeia unui țăran, vecină cu noi și fina părinților mei, născând un copil, am fost chemat lângă leagănul noului născut și am citit cu voce tare minunile Sfântului Sisoie, cărora evident, li se atribuia puterea magică de a apără pe copil de relele puse la cale de diavol.

în anumite împrejurări de o lipsă de inteligenţă surprinzătoare. Aşa se întâmplă, între altele, în povestea lui Dănilă Prepeleac, atât de cunoscută, în care eroul povestei, un nătărău fără seamăn, găseşte un diavol mai nătărău decât el, pe care-l păcăleşte, prin şiretlicuri copilăreşti.

Cadrul lucrării noastre nu ne permite să ne întindem mai mult asupra acestei chestiuni, care a dat naştere la atâtea cercetări interesante în trecut şi care şi astăzi constituie încă un subiect de discuţie. Vom încheia deci, recunoscând că în folclorul nostru se găsesc, nu influenţe, ci infiltraţiuni slabe păgâneşti şi bogomilice, pe care poporul le-a armonizat în general cu concepţiile lui fundamentale religioase şi cu tendinţele lui morale străvechi, care n'au fost niciodată contrarii adevăratei morale creştine.

Se cuvine aici să facem totuşi o observaţie sumară, asupra faptului dacă creştinismul a schimbat sufletul românesc, sau dacă din contră, creştinismul nostru este o creaţie originală a noastră.

Domnul *Dumitru Stăniloaie,* face într'unul din studiile sale (din lucrarea sa *Ortodoxie şi românism,* pag. 57 şi urm.) o serie de observaţiuni juste asupra sufletului românesc, dar le prezintă sub o lumină care răstoarnă perspectivele, prin stabilirea unor raporturi de cauzalitate nereale. Aşa de ex. d-sa constată că o notă specifică a sufletului românesc e „simţirea unei legături mistice cu natura animală şi vegetală", pe care o atribuie influenţei ortodoxiei, (pag. 72).

Desigur, poate fi adevărat că Sasul, care face regulat excursii, „se comportă în natură utilitarist şi trivial" pe când Românului „natura îi trebue ca partea de poezie o vieţii, ca minunea tainică ce vrăjeşte". Este însă exagerat să se spună că, toate „popoarele apusene" văd în natură numai materie de exploatat", pe când Românului „ortodoxia îi dă un sentiment de înfrăţire cosmică" (pag. 66—67).

Sunt firește foarte interesante observațiunile ce face d-l Stăniloaie, cu privire la individualismul românesc, care se împacă cu sociabilitatea, și nu se împacă cu spiritul de aventură și cu înclinările spre utopie, din cauză că Românul e înzestrat cu suficient spirit critic și cu simțul ridicolului, fără însă a cădea în scepticism.

Tot așa, desigur, este adevărat că, Românul nefiind utopist, nu e nici îngâmfat, fie că e vorba de domeniul religios, fie că e vorba de cel politic.

Din această din urmă înclinare, rezultă și consecința că Românii n'au făcut niciodată războaie de cucerire.

In sfârșit „venim la trăsătura cea mai cuprinzătoare și mai definitorie a neamului nostru: armonia".

Această armonie se constată în lipsa de exagerare și de „excentrism" a Românului, fie în privința manifestărilor sentimentale, fie în cugetare.

Tot așa se constată, deplină armonie în artă: muzică, cusături, podoabe, etc..

Toate aceste calități, d-l Stăniloaie le atribue influenței ortodoxiei.

Este aici o inversare de raporturi ciudată. Din tot ce am constatat și noi și autorii, care s'au ocupat de această problemă, și pe care i-am citat în acest capítol, rezultă dimpotrivă că religia noastră orotdoxă este în particularitățile ei, un produs al sufletului nostru național.

Altfel, nu s'ar explica faptul că aceeași religie ortodoxă n'a făurit suflete etnice asemănătoare sufletului nostru.

Dovada sufletul rusesc. Nu religia a dat deci sufletului nostru etnic coloritul asupra căruia stăruie d-l Stăniloaie, ci sufletul nostru, altul decât al altor popoare, a dat coloritul său special ortodoxiei noastre. Cel mult se poate admite că ortodoxia noastră, izvorîtă din sufletul nostru, a avut la rândul său o putere educativă asupra sufletului diferitelor generații.

Să trecem acum mai departe la problema cultului.

Am văzut în capitolul I că, o parte din streinii care au cercetat firea poporului nostru, au afirmat că religio-

zitatea noastră se reduce la simple manifestări exterioare, lipsite de sentimentul, care formează și trebue să formeze esența oricărei credințe religioase.

S'a afirmat chiar, uneori, că inaptitudinea noastră religioasă, ar fi de origine latină, întrucât vechii Romani, reduceau practica religioasă la o mulțime de formule și gesturi cu minuțiozitate prescrise, a căror neexactă îndeplinire, chiar în cele mai neînsemnate amănunte, aducea zădărnicia sacrificiului făcut și neatingerea scopului urmărit prin serviciul religios.

Este adevărat că, religiozitatea noastră constă în asistarea la lungile servicii religioase, practicate de biserică ortodoxă, în semne exterioare de cucernicie: cruci, mătănii, aprindere de lumânări la icoane, dare de bani preotului pentru liturghie, închinare la icoane și sărutarea lor, în anumite ordine, prosternare și îngenunchiere la anumite părți ale serviciului și miruială, în urma căreia credinciosul, care a luat și anafură, poate să se retragă din biserică, cu conștiința împăcată că și-a îndeplinit datoriile lui față de Dumnezeu.

Cerințele acestea formale se întind și în afară de biserică: se țin o mulțime de sărbători, în timpul cărora e interzisă munca, — chiar dacă nu mergi la biserică; se respectă cu rigurozitate cele două mari posturi: ale Crăciunului și Paștilor, și cele două mai mici: ale Sân-Pietrului și al Sântă-Măriei, precum și posturile de Miercurea și Vinerea din fiecare săptămână.

Tot așa se practică, în mod riguros, cu ocazia nașterii, a nunții, a morții, obiceiul de veche tradiție, unele de veche tradiție păgânească, care nu contrazic credința creștină — cum e de exemplu obiceiul de a vărsa de „sufletul răposaților" vin pe jos, după înmormântare sau la sărbători în timpul ospățului — ceeace nu e decât vechea libațiune romană.

Toate aceste obiceiuri sunt, firește, sau de natură religioasă, sau puse în concordanță, armonizate cu credința religioasă ortodoxă.

Cine priveşte lucrurile la suprafaţă, poate crede că manifestările acestea nu dovedesc existenţa unui sentiment adevărat religios la poporul român. Intr'adevăr, dacă te duci de exemplu într'o biserică şi studiezi atitudinea celor prezenţi, nu poţi să nu constaţi că, mulţi participă numai fiziceşte la serviciul religios şi că se simt cu datoria creştinească îndeplinită, dacă au săvârşit câteva din formele pomenite mai sus. E caracteristic în special, ceeace se întâmplă în serile de denii, din săptămâna Patimilor, când mulţimea năvăleşte în biserici, dar mai ales, din lipsă de spaţiu sau din pricina căldurii, şade în jurul bisericii.

Cele mai laice preocupări ale celor prezenţi, te fac adeseori să crezi că te găseşti într'o lume cu totul alta decât aceea care ar trebui să se adune acolo.

In special tineretul şi copiii lăsaţi liberi de părinţii lor cu acest prilej, găsesc că deniile sunt destinate desfătărilor lumeşti, nu comemorării suferinţelor îndurate de Iisus Hristos. Este adevărat că aceste sărbători bisericeşti coincid cu întreaga renaştere a naturii, la revenirea primăverii şi că omul însuşi, mai ales când e tânăr, simte circulând în vinele lui un sânge mai bogat, ceeace ar justifica în parte astfel de manifestări.

Nu e mai puţin adevărat însă, că învinuirea găseşte în ele un temei serios.

Şi totuşi cine voeşte să judece imparţial, este obligat să nu privească lucrurile numai din anumit punct de vedere şi, mai ales, să nu se mulţumească cu ceeace e aparenţă înşelătoare.

Pentru aceasta, vom cerceta întâiu două serii de manifestări, rămânând ca la urmă, să ne ocupăm, ceva mai amănunţit şi de sentimentul din care ele izvorăsc.

1. Posturile, lungile posturi pe care le respectă cu atâta asprime marea masă a ţărănimei noastre, sunt ele un formalism sec?

Cum se face că, atâta amar de vreme, aproape cinci luni pe an — fără să mai ţinem seamă de zilele de Miercuri şi

Vineri, precum și de diferite ajunuri, respectate și ele cu rigurozitate — poporul nostru, se supune unui regim alimentar, socotit de higieniști absolut insuficient?

S'ar putea pretinde că singura explicație se găsește în viața agitată pe care a dus-o secole de-arândul și în sărăcia în care a trăit.

Acestea i-au impus regimul alimentar frugal, cu care așa de mult s'a deprins, încât nu se mai poate desbăra de el, mai ales că, după cât se pare, deprinderile s'au altoit și pe însușiri străvechi ancestrale.

Totdeauna, încă din timpul Geților și Dacilor, se pare că poporul a fost frugal.

Și nici mai târziu, nu găsim desmințirea acestei însușiri.

Bandini prezintă în secolul al XVII-lea pe Moldoveni ca „vioi, isteți, prădalnici, buni ostași, suferitori de frig și căldură, răbdători de foame și sete, câte două-trei zile. Și aceasta nu numai în ce privește pe țărani, ci boerimea"... „Nu odată am văzut, zice acest străin, boeri muind o bucățică de pâine uscată în apă rece și mâncând cu poftă". (N. Iorga, Istoria Românilor prin călători, vol. I, pag. 262).

Această explicație, deși adevărată în parte, nesocotește totuși faptul, că posturile sunt puse sub autoritatea bisericii.

Oricâtă înclinare firească ar avea țăranul român, spre hrană frugală, trebue să recunoaștem că fără intervenția unui puternic sentiment al păcatului ce s'ar comite când s'ar călca prescripțiile postului, acesta n'ar fi atât de riguros respectat.

Trebue încă să se țină seamă, că postul ortodox, în care nu se admite nici peștele, nici laptele și produsele lui, nici ouăle, și nici măcar grăsimile vegetale, este peste măsură de aspru, și că se ivește destul de des ispita de a-l călca măcar în parte.

Aceasta se întâmplă mai des la tineret, care mai greu își poate înfrâna poftele.

Cu gândul deci, că este prescris de biserică, se respectă în bună parte postul.

Şi astfel în satele noastre, se vor fi întâmplând şi astăzi lucrurile, aşa cum le-am cunoscut în copilăria mea, când în noaptea Invierii, după postul lung de 7 săptămâni, credincioşii veneau la biserică, după sunarea clopotelor Invierii, cu merinde, în special ouă, la ei, şi, dacă nu din biserică, dar imediat dela ieşirea ei până departe în sat, era o dâră, aş zice mai repede o potecă de coji de ouă roşii, fiindcă în drum spre casă toţi ciocneau ouăle, cu urările obişnuite, şi apoi, curăţindu-le grăbiţi, le mâncau, mergând.

Dorinţa aceasta, aproape nestăpânită de mâncări de dulce, nu provine din frugalitate. Ea este desnodământul firesc al unei îndelungate abstinenţe de colorit religios, deşi nu se poate tăgădui că acesta din urmă se leagă cu frugalitatea înăscută a Românului.

Dacă aşa se petrec lucrurile în realitatea lor, apoi avem o dovadă, că nu poate fi totdeauna vorba de formalism sec, în credinţa noastră religioasă [1]).

2. In al doilea rând, să cercetăm o serie de fapte, care au caracterizat întregul nostru trecut istoric şi care caracterizează chiar şi timpurile noastre.

Să ne amintim că Domnii noştri însemnaţi, încă dela întemeierea Principatelor, se simţiau datori să construiască biserici şi mânăstiri, să le împodobească cât mai frumos şi să le înzestreze cu dărnicie.

---

1) O amintire personală poate servi la întărirea acestei afirmaţii. In toată copilăria mea, până am intrat în liceu, am respectat, cum respectau şi părinţii mei, deşi oameni înstăriţi, posturile cu sfinţenie.

Când am pornit la Bucureşti, ca să intru în liceul Matei Basarab, mi-aduc bine aminte că regretata mea mamă, m'a întrebat: „Ce-ai să faci în internat, că acolo nu se ţin posturile mari?"

Cu adânca convingere că aşa ceva constitue un mare păcat, şi deplin hotărît să nu-l săvârşesc, i-am răspuns: „Am să mănânc măsline cu pâine".

Fireşte, făgăduiala nu am putut-o ţine.

Ce-i îndemna la aceasta? Ateismul și indiferentismul? Dar constituirea mai târziu încoace, a eforiilor sau epitropiilor, din Moldova și Muntenia, care au întreținut și întrețin, din dărnicia boerilor și domnilor, atâtea spitale între zidurile cărora, până de curând, când s'au expropriat moșiile cu care erau înzestrate, se îngrijeau gratuit bolnavi, indiferent cărei națiuni aparțineau?

Dar în timpurile noastre, în ultimii zeci de ani, ce a însemnat pornirea nestăpânită, năvalnică, a țăranilor și târgoveților români, din toate colțurile României întregite, de a construi biserici pretutindeni, de a le construi cât mai făloase și de a cere stăruitor preoți, care să slujească în ele?

Ce au însemnat acele minunate și monumentale catedrale, construite, aproape fără participarea Statului, în Cluj, Târgu Mureș, București, etc.?

Cine n'a văzut atâți țărani umblând fără oboseală, pe întinsul întreg al Țării, pentru colecte, în vederea construirii de biserici?

Cine nu cunoaște în sfârșit, ce operă frumoasă au săvârșit comitetele parohiale care au scos, am putea zice, din ruină atâtea și atâtea biserici, lăsate în părăsire, sau cu totul dărăpănate, înainte de războiul de întregire.

Ar însemna să umplem volume ca să înșirăm tot ce s'a lucrat pe acest tărâm.

Dacă se cercetează cu obiectivitate, care este izvorul unor astfel de acțiuni, trebue să se recunoască, că anumite resorturi sufletești, ascunse ochiului superficial, le-au determinat.

In tot cazul, nu poate fi vorba aici de lipsă de religiozitate.

Se poate obiecta, o știm prea bine, că toate aceste acte, pornesc din teama de moarte, care stăpânește sufletul Românului mai tiranic, decât acela al altor popoare.

Domnii și boierii, au construit biserici, mânăstiri și spitale, le-au înzestrat, nu dintr'o adevărată religiozitate,

ci cu gândul de a-și asigura o viață fără chinuri, în lumea de apoi.

O astfel de încercare de explicație, deși poate cuprinde o parte de adevăr, nu dovedește existența nereligiozității. Cine cercetează psihologia sentimentului religios, constată că în formarea lui, se amestecă totdeauna teama de moarte, chiar dacă în formele rafinate superioare, aceasta trece pe un plan secundar.

Dar asupra problemei sentimentului religios, urmează să revenim mai jos.

Deocamdată, recunoscând că nu sunt absente la noi, manifestările cu substrat sufletesc religios, să mai stăruim puțin asupra formalismului — atât cât există în religia noastră populară — și să găsim dacă se poate, o explicație.

Ne depărtăm astfel întru câtva de metoda ce ne-am impus: aceea de a constata numai și de a nu explica faptele, prin ipoteze mai mult sau mai puțin riscate.

Este neîndoios, că una din caracteristicile sufletului nostru etnic, este și tradiționalismul.

Popoarele cu cultură și civilizație înaintată, aproape n'au nevoie de tradiție. Tradiția lor e cultura lor însăși.

Instituțiile sociale și educația, sub toate formele, servesc la transmiterea dela o generație la alta, a unui capital intelectual și moral.

Evoluția, grație acestei împrejurări, se face fără piedici și mai repede la aceste popoare.

Altfel s'a întâmplat, până aproape în timpurile noastre, cu poporul român, așezat aici la răspântia tuturor relelor.

Poporul daco-roman, constituit după cucerirea Daciei, a moștenit dela Daci o cultură și o civilizație proprie, străveche, peste care s'a altoit și cea romană.

Odată cu părăsirea Daciei de Aurelian și cu lăsarea ei în voia năvălirilor barbare, focarul cel nou de cultură ce apăruse în aceste ținuturi, a trebuit, prin dispariția municipiilor și a coloniilor — legate odată de Roma — să-și

întunece, încet-încet razele de lumină strălucitoare, până ce acestea s'au stins cu totul.

In Dacia, s'a continuat însă, un timp, viața daco-romană, sub formă rurală.

Lumea satelor acestora, pastra totuși amintirea civilizației romane, și avea constiința vie, mai ales la început, a originei sale nobile.

Termenul de nobil nu trebue să pară ne la locul lui [1].

Nu este în el, nimic exagerat. Să ne gândim numai că acești oameni, veneau în contact, prin năvălirile care se succedau la intervale destul de scurte cu popoare înapoiate, în tot cazul mult mai înapoiate decât neamul lor, unele cu înfățișare aproape animalică, și cu instincte cu totul grosolane, pentru ca să înțelegem că, deși Daco-Romanii erau nevoiți să se supună temporar acestor năvălitori, păstrau în sufletul lor, convingerea că ei înșiși reprezentau un popor superior.

---

1) Iată ce spune L. Romier, în această pr'v'nță:

„Originalitatea acestu' popor, este deci ca a fost c vilizat din adâncă vech'me, apo' îmo'ns cu sila timp de numeroase secole, într'o viața sateasca sau p stor la alcatuita din fraternitate pr'm'tivă, din poez'e, și din pr'vat uni, fără legatura morala cu clase superioare și fara dependență fața de o erarh'e educatoare și stabi a. Redevenit primitiv, după ce pr'm se pecetia unei civil'zat , țaranul din Carpați, nu e deloc barbar.

Tovarăș al naturii, el nu e nici bădăran, n'c greo' (lourd).

Viața sa sanatoasa, dusa în condit un de sarac'e și de post, care il depărtau de orice mun a pen'b'la, ca și de or'ce gr.je de avariție, i-a dat o nepasare uso a și i-a pa trat frumusețea tipulu' sau.

Baeți și fete, au grat a l'beră a unor ființe, ai caror stramoși au fost puț'n hran ț' dar au tra't totdeauna în aer liber, fară oboseală.

Nci cea mai mica urma nu apare, nici pe figura, nici pe corpul țăranului român, de a ca tortura pe care munca calicească a impus-o țăran'lor în alte țari. El sosește la întrunirile din lumea modernă cu curiozitatea unei ființe noui, care se desprinde ușor din amintirea unui trecut foarte simplu, cu ochii și imag nația gata de entuziasm, neavând altă salvare decât tradiția unui vechi rafinament de maniere și pentru rest lipsit de experiență". (L. Romier, op. cit. pag. 216).

Pentru păstrarea acestei superiorităţi, strămoşii aceştia îndepărtaţi ai noştri, s'au silit să-şi menţină cât au putut sub forma tradiţiei rurale, zestrea lor sufletească transmiţând-o din generaţie în generaţie.

Să ne gândim numai, între altele, că şi munca pastorească şi cea agricolă, s'au făcut până în timpurile noastre — şi se fac încă în parte, aşa cum se făceau cu secole şi secole înapoi; că felul de a construi casele, de a le împodobi, de a ţese, de a se îmbrăca, etc. sunt cele păstrate din generaţie în generaţie;

că în alimentaţie, mămăliga noastră îşi găseşte origina în mămăliga de mei a Dacilor şi că, dacă aceasta a fost înlocuită târziu de tot cu cea de porumb, faptul se explică şi prin identitatea procedeului de pregătire tradiţională; că, în sfârşit, hora danţurilor, muzica, cu instrumentele ei — cimpoi, nai, fluer, caval, bucium, — sunt caracteristice poporului nostru şi se păstrează aproape neschimbate dealungul timpurilor.

D-l S. Mehedinţi a pus în lucrările sale, în deplină lumină, cât de mare a fost puterea tradiţiei la poporul nostru.

Citām acest singur şi prea interesant pasagiu, în legătură cu felul cu totul arhaic, cum se fabrică încă în Transilvania, oalele întrebuinţate la gătitul mâncării: „Alături de această ceramică arhaică, de caracter pur utilitar, există şi o ceramică rurală, cu oarecare ornamente. Şi e bătător la ochi faptul că, motivul spiralei, atât de caracteristic pentru epoca neolitică, din Carpaţi, se repetă şi la oalele şi la strachinele lucrate azi de săteni. („Ce e Transilvania, pag. 22).

Se poate adăoga aci, faptul curios că, aşa cum afirmă şi d-l S. Mehedinţi şi d-l T. Morariu, (Analele arhivei de folclor), că până azi ţăranii fac încă, în anumită zi, foc viu, prin metoda primitivă a frecării lemnelor; că îmbrăcămintea ţăranului român, cu cămaşa încinsă cu chimir, şi cu opincile legate cu târsână de păr, de pulpa picio-

rului, sunt aşa cum se văd şi pe Columna lui Traian, observaţie repetată de atâtea şi atâtea ori.

Popor cu respectul tradiţiei, popor cu credinţa intimă în superioritatea lui, faţă de alte neamuri! Acestea ne explică şi unele particularităţi ale religiozităţii noastre.

Cât formalism este în tradiţia noastră religioasă, în special în cult, se datoreşte acestui fel de a fi, al sufletului poporului nostru. El a apucat slujba religioasă în anume chip săvârşită şi n'a mai putut concepe un alt fel de a se pune în legătură cu Dumnezeu.

De aici urmează desigur, şi lipsa oricărei înclinări spre schismă, la poporul nostru, singurul popor la care nu au apărut secte religioase.

Vorbind despre cucerirea Ardealului de către Unguri în evul mediu şi despre încercările făcute de aceştia sub oblăduirea bisericii catolice, de a determina pe Români să-şi părăsească credinţa lor ortodoxă, d-l S. Mehedinţi, spune în confirmarea celor de mai sus:

„Aici însă trăia în masă o populaţie cu totul deosebită, nu numai ca limbă, dar şi în ce priveşte religia, lucru de adâncă însemnătate în evul mediu.

Creştinismul românesc avea un caracter arhaic, conservator; rămăsese aproape cu totul strein de certurile pentru dogme, atât de numeroase în cel dintâi mileniu al erei creştine.

Astfel biserica lor tradiţionalistă, era lipsită de secte şi refractară la prozelitism...". (*S. Mehedinţi,* Ce e Transilvania, pag. 54).

Mai târziu, Românii au continuat să-şi păstreze credinţa lor, devenită cu timpul „ortodoxă", rezistând tuturor încercărilor ce se făceau de a-i atrage spre altă confesiune.

Ungurul Francis Forgach, afirmă în secolul al XVI-lea că „Românii ţin cu toţii foarte mult de legea grecească, nu s'a găsit niciunul care de frica pedepsei... să fi îndrăznit a mărturisi altă dogmă..." (*N. Iorga,* Istoria Românilor prin Călători, vol. I, pag. 195).

N. Iorga arată apoi, cum unirea cu biserica catolică nu s'a putut face în Ardeal, decât cu respectarea integrală a formelor tradiţionale ale cultului ortodox. „Când a fost unirea din Ardeal, ce a întrebat el (ţăranul):

— Dar legea noastră rămâne?

Li se spunea că este undeva Papa, stăpânitor peste atâtea ţări şi hotare. — „Foarte bine, dar legea noastră rămâne?

Facem cruce tot aşa?

Sfinţii noştri stau la locul lor?

Li s'a răspuns: Da.

— Atunci ne putem înţelege". *(N. Iorga,* Concepţia românească a ortodoxiei, 1940, pag. 17).

„Iar această înţelegere s'a făcut aşa: „Legătura cu Papa, iar încolo formele bisericii noastre, fără a părăsi nimic dintr'însa.

Aceeaş limbă, aceleaşi icoane, acelaş fel al slujbei. Dacă, mai mult decât atât, am recunoscut, în alte trei puncte cu deosebire punctele catolice, nu prea vorbim de dânsele". *(N. Iorga,* op. cit. pag. 4).

Deaceea, nu e de mirare că N. Iorga, mărturiseşte a fi ascultat în biserici unite, crezul nostru ortodox, din care se suprimase *filioque.*

Mai târziu, după unirea cu catolicii, Gérando, care a cunoscut de aproape stările de fapt din Ardeal, nu se poate împiedeca să nu mărturisească, că încercările de a răspândi greco-catolicismul nu duc la niciun rezultat, din cauza, presupusului de el, în mod greşit, fanatism.

„Cu foarte multă greutate sunt aduşi să îmbrăţişeze religia catolică: când un preot unit este trimis într'un sat, spre a înlocui pe preotul ortodox, locuitorii refuză adeseori să se ducă la Biserică.

Se citează biserici, dar au fost închise timp de treizeci de ani..." *(Gerando,* op. cit. pag. 318—319).

Nu e atunci de mirare că, credinţa creştină ortodoxă e singura credinţă care a stăpânit şi stăpâneşte întregul popor românesc. Nicio credinţă de altfel — uniţii cum vă-

zurăm sunt de fapt ortodoxi — nu a putut atrage spre ea, sufletul ţăranului român, deşi biserica oficială nu a exercitat niciun control serios asupra credincioşilor, aşa cum a făcut biserica catolică.

Toate încercările de reformă care s'au făcut, în special în Ardeal, s'au izbit ca de un zid de nepătruns de spiritul tradiţional religios al Românilor. Iar combaterea catehismului calvinesc, singura apărare a ortodoxiei făcută de Mitropolitul Varlaam în secolul al XVII-lea, n'a avut desigur decât o valoare platonică, fiindcă marea mulţime a sătenilor, depe ambele părţi ale Carpaţilor, nu au fost întru nimic atraşi să-şi schimbe, cât de puţin din credinţa lor ortodoxă.

Respectarea tuturor formelor cultului religios mai are pentru poporul nostru un aspect strâns legat de cel de mai sus. In miile de ani care s'au scurs dela părăsirea Daciei, până aproape în timpurile noastre, biserica a contribuit la închegarea unei solidarităţi naţionale, care pe altă cale, nu se putea realiza, decât cu greutate.

Să ne ducem cu mintea, pe firul timpului înapoi, la acele vremuri de turburare şi nesiguranţă, când năvălirile barbare se succedau la scurte intervale. Şi să ne gândim cum a fost cu putinţă ca acei strămoşi îndepărtaţi ai noştri sa-şi păstreze fiinţa etnică aproape neştirbită, dar, ceva mai mult, ea asimilează pe toţi streinii care rămâneau aici pe pământurile noastre, în contact cu el.

Tradiţia respectată cu sfinţenie, servea drept legătură între generaţiile ce se succedau şi care astfel, îşi păstrau fiinta naţională.

Ce putea fi însă viaţa satelor, cuibărite în diferitele colţuri ale ţinuturilor româneşit? Intre aceste sate, erau puţine, prea puţine legături, fiecare din aceste mici celule sociale, ducându-şi viaţa proprie, aproape de sine stătătoare şi cel mult legându-se cu altele, în faţa pericolelor comune.

Iar viaţa proprie a fiecărui sat, nu se poate concepe fără de legături de solidaritate — nu conştiente ca în tim-

purile noastre, când ele se fac în atâtea chipuri deosebite: căi de comunicaţie, administraţie, armată, şcoală, publicistică, etc. — ci printr'o simţire oarecum vagă a unităţii de neam, de limbă şi în special de lege (religie).

O astfel de solidaritate, mai mult vegetativă, se întreţinea în timpuri paşnice, cum se întreţine în parte şi azi, prin legături familiare, prin sărbătorile profane ale diferitelor familii, la care participa adeseori tot satul: la botezuri, înmormântări şi pomeni făcute cu acest prilej şi, în sfârşit, mai mult ca prin toate acestea, prin hora.

Hora de Duminecă, şi de la diferite sărbători, este prilejul de reunire a tuturor sătenilor — copii, tineri şi bătrâni — şi de strângere a legaturilor de simpatie şi solidaritate între ei.

Oamenii se cunosc aici mai bine, se apropie sufleteşte, se leagă unii cu alţii, se simt — chiar când sentimentul naţional nu este desvoltat în forma lui deplină şi conştientă — că sunt din aceeaş plămădeală fizică şi psihică şi că se deosebesc de cei de alte neamuri.

Alături de aceasta, biserica completează opera de unificare sufletească şi de solidaritate socială [1]).

Credem însă că e temeinică părerea lui Belot, care afirmă, că, „cea mai elementară, cea mai formală din funcţiunile religiei, consistă în coeziunea socială pe care ea o stabileşte.

Foarte devreme religiile, împart timpul vieţii colective (săptămâna), regulează sau cel puţin consacră o mulţime de convenţiuni, după care se organizează viaţa.

Simpatia, mai bine zis sinergia, se prepară în manifestaţiunile colective ale cultului. Indivizii sunt supuşi unei discipline, adesea ori foarte aspre şi care ne pare cu atât mai aspră, cu cât formele ei, ne par adesea ori absurde.

---

1) Suntem în aceasta de acord, nu cu întreaga părere a lui Durkheim, care confundă la origine sentimentul religios cu cel social şi contestă că poate fi vorba de adorarea unei divinităţi anume.

Dar această ucenicie în gol a unei strângeri, n'a contribuit puţin ca să formeze în om, puterea voinţei, dominaţiunea asupra sa însăşi..." (*G. Belot* în Traité de Psychologie de G. Dumas, vol. II, p. 274—275, Paris, Alcan, 1924).

Cine a asistat la slujba bisericească dintr'un sat, în zilele de mari sărbători: Crăciun, An Nou, Bobotează, Paşti şi altele; cine a stat în mijlocul ţăranilor şi i-a cercetat, a putut să nu găsească totdeauna transfigurare şi fior adânc religios, dar indiferentism adevărat, nu. Constatăm, fireşte, nu rareori, manifestări de neatenţie la serviciu, sau preocupări care par streine de însuşi rostul bisericii.

Acestea ne arată, că constituţia sufletească a Românului, îl împiedică de a fi mistic, dar nu este secat în ea orice izvor de religiozitate.

Ideia are poate nevoie de oarecare lămuriri.

De aceea să stăruim puţin asupra ei. Românul are o mare putere de adaptare la împrejurări noui, oricât ar fi ele de grele.

El nu-şi pierde, în acest din urmă caz, cumpătul, nu se jeleşte, închide în adâncul sufletului amarul, şi-l stăpâneşte şi cată cel mult să se strecoare, cu băgare de seamă prin valurile nenorocirii şi năpastelor, cu nădejdea multiseculară, adânc înfiptă în sufletul lui, că „trece şi asta", că „Dumnezeu nu te lasă" şi că „după furtună, trebue să vină şi seninul".

Misticismul este distrugător de energie activă şi de iniţiativă, el cere profundă simţire şi meditaţiune, iar acestea nu se împacă cu acţiunea [1]).

---

1) Lucien Romier, spune: „Românii prezintă observatorului două trăsături negative, care-i disting moralmente, pe de o parte de Ruşii ortodoxi, şi pe de altă parte de Grecii **tot ortodoxi.**

Este, în primul loc, aversiunea pentru misticism, şi în al doilea loc neaptitudinea pentru afacerile practice.

La aceasta, trebue să adăogăm o trăsătură pozitivă: simţul foarte desvoltat pentru poezia religioasă. Pentru Românul adevărat, religia este mai puţin o manifestaţie de credinţă şi un caracter de morală,

Iar G. Oudard, zice: Românul nu e mistic, nu nevoia unei reguli morale, îl leagă de religia sa. El nu caută în ea, decât izvorul de poezie pe care ea o conține și de care sufletul se arată însetat.

Dumnezeu e inseparabil de spectacolul naturii. El o completează; s'ar putea aproape afirma că el o împodobește.

De aceea, au fost oare construite mânăstirile în cele mai frumoase peisagii? (*G. Oudard*, op. cit. pag. 96).

Misticismul este distrugător de energie activă și de inițiativă, el cere profundă simțire și meditațiune, iar acestea nu se împacă cu acțiunea. Poporul nostru nu este mistic. In momentele obișnuite ale vieții, în timpurile de liniște socială, când pericolele mari nu sunt amenințătoare, săteanul — ca și orășeanul dealtfel — nu-și consumă inutil energia psihică în stări de concentrare religioasă și de misticism.

El se mulțumește să asiste la serviciul religios, în completă seninătate sufletească, îndeplinind formele exterioare ale ritualului, fără să fie vorba de absența totală a stărilor afective, căci ele există totdeauna sub o formă mai mult sau mai puțin ștearsă. Când însă — și aceste momente fiind ceva mai rare observatorii streini care afirmă că poporul român e ireligios, n'au avut prilejul să le constate aproape de loc — pericolele amenință cu putere sau când nenorocirile au și căzut asupra oamenilor, lucrurile se schimbă.

Să observe cineva, cum se comportă sătenii în procesiuni religioase, în caz de secetă prelungită și să se transpună cu gândul la ceeace se va fi întâmplat odinioară, când lăcustele devastau câmpiile țării noastre, când nă-

cât o idealizare tradițională a vieții sociale, sau mai curând a comunității rurale.

Amintirea comunității rurale predomină așa de mult, în atașamentul Românului față de religia sa, încât s'ar putea zice că acelaș Român, ar fi dintre toți oamenii cel mai lipsit de sentiment religios, dacă n'ar fi de origine țărănească" (*L. Romier*, op. cit. pag. 28—29)

vălirile barbare — la fel desigur cu cele tătărești de mai târziu, despre care vorbesc cronicarii — răvășeau ținuturile pașnice, pustiind, schingiuind și ducând la robie.

Să ne transpunem cu gândul la ceeace se va fi petrecut în mânăstirile, în care năvăleau cei plecați în bejenie. Să ne gândim, cu alte cuvinte, la tot trecutul nostru de suferință, spre a înțelege că nu este cu putință, să nu fi fost cuprins sufletul românesc de sentiment religios.

Chiar în timpurile noastre, nu se poate contesta această existență, de acela care a asistat la servicii religioase, în cazuri de dezastre naturale: inundații, incendii, cutremure sau procesiuni cu moaștele în caz de secetă și altele de acest fel.

In momente de acestea se manifestă profunda simțire religioasă a poporului nostru, tot așa cum ea se manifestă sub forma cealaltă, mai senină, dar aproape tot așa de profundă, în momentele, când o grea năpastă a trecut și i se aduce lui Dumnezeu mulțumire, pentru bunătatea lui.

Astfel de momente trebuesc trăite de cineva, ca să înțeleagă ce e simțirea românească religioasă. Cei ce tăgăduiesc religiozitatea neamului nostru, n'au trăit în mijlocul poporului și mai ales nu l-au văzut în astfel de momente.

Au socotit că manifestările din timp de liniște și de huzur, sunt singurele sub care se poate înfățișa religiozitatea noastră.

Pentru înlăturarea unei astfel de credințe greșite, îmi permit să citez două cazuri trăite de mine în timpul războiului de Intregire:

Este ziua de 12 Decembrie 1916, după dezastrul retragerii din Muntenia invadată de Germani, la centrul de instrucție din Bacău, unde se strânseseră răniți vindecați sau chiar convalescenți din diferite unități, așteptând să fie trimiși din nou la acele unități. La ora 10 dimineața, toate companiile se strâng în careu pe câmpul de instrucție. E o zi frumoasă, cu cer senin, cu aer cald, primăvăratec.

In mijlocul careului, se aşează o masă şi preotul începe serviciul religios.

Ceeace în alte împrejurări, ar fi fost o ceremonie formalistă, rece, lipsită de suflet, capătă acum o însemnătate deosebită şi prin căldura pusă de servitorii cultului, dar mai ales prin faptul că sufletele ne sunt pătrunse de o pietate într'adevăr creştinească.

Toţi, ofiţeri şi soldaţi, umili, cu capetele plecate, ascultăm vorba sfântă, iar melodiile orientale ale muzicii noastre bisericeşti, au par'că accentele sfâşietare ale sufletului oropsit al acestui neam, aşa de rău lovit de soarta crudă.

Resturi neînsemnate ale atâtor unităţi de trupă, care au luptat pretutindeni, unde armata românească a fost decimată, stăm aici laolaltă şi un fior comun ne apropie, ne contopeşte într'o unitate psihică mai mare, înlăturând tot ce ne desparte — toate durerile, suferinţele şi dorurile noastre individuale — şi lăsând să iasă covârşitoare, pe primul plan, fiinţa cea mare a neamului, a rasei, din care şi înlăuntrul căreia numai, existenţa noastră efemeră are un rost.

Iar când rugăciunea repetă, cu o îndărătnicie întăritoare: „că cu noi este Dumnezeu", cu toţii ridicăm par'că mai semeţi capul în sus şi ducem cu mai multă energie mâna dreaptă, spre a face cruce.

Mai târziu, în toiul luptelor dela Mărăşeşti, în August 1917, divizia din care făceam parte, se afla în rezervă, aşteptând din ceas în ceas, ordinul de a intra în luptă.

In ziua de 9 August, batalionul nostru adăpostit într'o viroagă de lângă Rateşul lui Haret, (Mărăşeşti), a asistat la un serviciu divin de o mare simplitate, dar cu atât mai profund mişcător, săvârşit de preotul regimentului şi un dascăl, ambii îmbrăcaţi în uniformă militară.

Pe frontul apropiat, bombardament de artilerie, ţăcănituri de mitralieră şi împuşcături de arme.

Iată ce găsesc însemnat în carnetul meu, după săvârşi-

rea serviciului: După amiazi la ora 16, se face spovedania trupei, în vederea intrării pe front.

Serviciul religios scurt, săvârşit de preotul Iamandi, este impresionant. Stăm toţi în genunchi, echipaţi de război, cu căştile scoase din cap. Ne închinăm şi rugăciunile adresate de preot lui Dumnezeu sunt însoţite de murmurele scoase şi de soldaţi şi de ofiţeri, din adâncul inimii: „Doamne! Doamne!"! Un fior ne stăpâneşte pe toţi. Suntem un singur suflet, un suflet umilit, care se află în faţa marelui mister al existenţei.

Tunurile care bubuie sinistru ne aduc aminte de zădărnicia tuturor iluziilor şi patimilor.

Lacrimi discrete se văd licărind pe genele unuia sau altuia.

Scurtimea însemnărilor şi a analizei potrivită cu împrejurările, lasă totuşi — cred — să se întrevadă în ce constă sentimentul religios.

Oficièri de slujbe bisericeşti, tot atât de mişcătoare, am văzut şi alte dăţi şi am constatat că în dezastrele mari, fondul religios, adesea ori întunecat, zăcând aproape necunoscut în adâncurile nepătrunse ale subconştientului, iese la iveală, şterge tot ce a putut stăpâni conştiinţa şi i-a dat colorit de indiferenţă religioasă.

In astfel de momente, şi ateul, ale cărui convingeri superficiale sunt scoase din cărţi şi indiferentul căruia bunătăţile vieţii, uşor câştigate, nu-i dau răgaz să meargă la biserică, sau să se închine în casa lui, sunt stăpâniţi de fior religios.

Este, fireşte, de ţinut în seamă, faptul, care reiese dealtfel din analizele de mai sus, că în sentimentul religios al Românului nu este nicio urmă de misticism.

Intr'adevăr, dacă misticii încearcă să obţină cunoştinţe în chip altul decât cu ajutorul inteligenţei şi raţiunii logice; dacă ei caută prin intensificarea iubirii sau prin forţarea puternică a voinţii, să înlăture greutăţile puse in calea speculaţiunii, de raţiune şi de principiile călăuzitoare; dacă în formele cele mai înalte ale misticismului,

ajungem la acea curioasă stare psihică, în care obiectul contemplat se confundă, ba chiar se identifică, cu subiectul contemplator, cum se întâmplă în extaz, apoi oricine e silit să recunoască că Românul cu spiritul lui echilibrat și realist, nu are, nu poate să aibă nicio înclinare spre misticism. Altfel se întâmplă lucrurile la alte popoare.

Pentru a avea dovada nu e nevoie să mergem prea departe.

Iată, de exemplu pe vecinii noștri, Polonezii: „La orice oră, zice Robert de Traz, mulțimi atente și fervente umplu bisericile; rânduri de mâini împreunate (spre rugăciune), murmur activ de rugăciuni! Am văzut femei în negru prosternate și chiar lungite pe pietrele bisericilor, nemișcate, cu brațele întinse ca Mântuitorul crucificat. Preoții dau împărtășanie numeroșilor credincioși. Mulți din aceștia cu ochii închiși, cu fața moartă de extaz, când au primit anafura, se prăbușesc la pământ.

Ei sunt împinși la o parte, sunt duși de acolo pentru ca alții să le urmeze".

„S'a repetat adese ori, continuă G. Hardy, din care luăm citatul de mai sus, că biserica în Polonia exaltase sentimentul religios. Fără îndoială, dar sentimentul național a determinat credința religioasă să devină mistică la rândul său. El a transpus pe plan patriotic, credința în invizibil, necesitatea sacrificiului, sfânta promisiune a unui nou Regat. Revanșa contra asprei realități a sclaviei, o căutau (Polonezii) în confundarea spiritualului cu politicul. Trebue să citești în Mickiewicz formele emoționante și totodată puțin nebune, pe care le lua un astfel de mesianism. Nenorocirea Poloniei trebuie să aibă un rost. Dumnezeu n'o izbește în zadar. Ea expiază propriile ei greșeli, fără îndoială, dar și pe aceea a celorlalte State. Ea este oferită ca holocaust, pentru salvarea lumii. Ea este Hristosul națiunilor". *(Hardy,* Géographie psychologique, pag. 81-82).

Explicația dată de J. Hardy, misticismului polonez se poate discuta. Poporul polonez a suferit desigur destul, din cauza asupririlor străine. Această suferință nu datează

însă de mult, iar în trecutul său, poporul acesta a avut perioade de strălucire și glorie, pe care n'a putut să le aibă poporul român, continuu oropsit de soartă.

Și totuși, poporul român și-a păstrat, în mijlocul tuturor nenorocirilor și dezastrelor, echilibrul sufletesc: el nu și-a întunecat mintea, nici cu concepții fataliste, distrugătoare de energie, nici cu înclinări spre misticism, care depărtează pe om de realitatea înconjurătoare.

Aceasta însemnează că intră în joc aici și anumite însușiri native, alături de împrejurările externe, care nu pot singure justifica coloritul psihic al unui popor.

Dovada o avem indirect, în religiozitatea poporului rus, a cărui credință ortodoxă se apropie mai mult de noi.

Jules Legras, care a cunoscut deaproape viața poporului rus, din timpul țarismului, descriind între altele, un serviciu religios la care a asistat în Mânăstirea Solovietsk (în 1894), afirmă că manifestările credincioșilor, sunt, așa cum se spune și despre Români, mai mult formale, fiind numai ceva mai exagerate: cruci mari, mătănii adânci, numite de noi în derâdere, cruci rusești.

N'a văzut însă nici în această mânăstire, cum n'a văzut dealtfel nici la miile de Ruși, pe care i-a observat, în diferite alte ocazii, semnele unui adevărat sentiment religios.

Explicația acestei lipse, o găsește Jules Legras, în religia oficială: „Intunecată, orgolioasă în sărăcia ei, care pare că nu face prozeliți, decât prin pompa orientală, care-i mai rămâne". *(Jules Legras,* L'âme russe, pag. 167—168).

Scriitorul francez recunoaște însă — și aici găsim o distincțiune aproape fundamentală între religiozitatea rusească și a noastră — că sentimentul profund, care duce la însăși transformarea felului de viață al credincioșilor, se găsește în Rusia, la sectele atât de numeroase, răspândite pe întinsul pământ, stăpânit de țari.

Iată ce spune el despre predica unui nou întemeietor de secte: „Unii șefi de secte religioase, exercită o influen-

ţă extraordinară: aşa este acel personagiu din Rusia mică N....ko, care promitea ţăranilor împărăţia lui Dumnezeu.

Părăsind casă, familie, muncă, ei îl urmau. Văzând într'o localitate că mulţimea credincioşilor noului sfânt se îndrepta spre o biserică, poliţia răspândi zvonul, că ei voiau să o distrugă şi o înconjură cu o ceată de ţărani înarmaţi. Se omorîră între ei... Acest sectar hipnotiza oarecum pe cei ce-i întâlnea: un tânăr de 19 ani, lucra la grădina mamei sale; „omul sfânt" trecu pe acolo: „Urmează-mă", zice el — şi adolescentul îl urmă. — „Nu auzisem încă spunându-se" declară el, mai târziu la Tribunal, „că oamenii trebuiau să se iubească unii pe alţii". Se văd printre oamenii astfel influenţaţi şi femei şi chiar ofiţeri. Directorul unei închisori, a folosit într'o zi, influenţa morala a lui N... ho., care era închis acolo. Graţie lui, o revoltă, care izbucnise, fu potolită...

Se vede aici un embrion de sectă. Dacă predica ar fi fost clandestină, în loc de a fi publciă, ar fi putut, în raport cu personalitatea şefului, să aibă o mare extindere. (*Jules Legras,* L'âme russe, pag. 168—169).

Avem aici două aspecte ale religiozităţii ruseşti, deosebită de a noastră: înclinările fireşti, îi ducea odinioară la întemeierea de secte religioase — sub bolşevici îi duc, probabil, la excesele săvârşite din aceleaşi înclinări, contra credinţei şi bisericii ortodoxe—iar aceste secte erau întemeiate adeseori pe idei, care nouă Românilor ne par indiciul unui dezechilibru adânc sufletesc.

Numai la Ruşi, dintre popoarele moderne, au putut apărea secte, ca aceea a scapeţilor, care au reînoit în felul lor, vechiul cult al Cybelei, sau ca Dukhoborii, atât de admiraţi de Leon Tolstoi, care înţelegeau să aplice, până în ultimele lui consecinţe, principiul moral al carităţii, — pretinzând desfiinţarea organizaţiei de Stat, sub toate formele ei, a armatei, a războiului, a vieţei de familie chiar, spre a realiza astfel, o viaţă bucolică şi anarhică, în care Dumnezeu insuşi n'ar fi decât Caritatea — cum pretindea Tolstoi. —

Şi numai influenţei ruseşti se datoreşte rezistenţa opusă după războiul din 1918, de Basarabeni contra calendarului gregorian, adoptat oficial de statul român, precum şi apariţia unor secte, cum e aceea a inochentiştilor.

Firea poporului rus — fire atât de deosebită de a noastră — se manifestă şi în viaţa atât de ciudată pentru noi, a unora din marii săi scriitori cum sunt între alţii: Dostoiewsky şi Tolstoi.

Dostoiewsky, trimis într'o închisoare din Siberia, unde stă şapte ani, vine în contact cu o mulţime din partizanii sectelor religioase, pe care ţarismul le socotia periculoase. Când a ajuns liber, el era transformat şi fiziceşte şi mai ales sufleteşte, ajungând, cum spune Dobrogeanu-Gherea „mistic, religios până la nebunie".

El admite, că în suferinţă e fericirea, şi că „numai acei care suferă sunt mari şi nobili". E caracteristic în creaţiunea artistică a lui Dostoiewsky după părerea lui Gherea, tipul numit Marmeladof (din Crimă şi Pedeapsă), beţiv, nenorocit, care-şi cheltueşte neînsemnatul lui salariu, bând şi îşi dă şi hainele depe el, când nu mai are bani, spre a-şi satisface patima, deşi are acasă o soţie bolnavă şi patru copii nenorociţi.

Acest beţiv, pretinde că la judecata din urmă, va zice Dumnezeu: „Hai! veniţi şi voi... veniţi şi voi beţivilor, veniţi mişeilor, veniţi neruşinaţilor!" şi noi vom merge — zice el — fără teamă şi el ne va mai zice:

„Sunteţi nişte porci! prin hoitul vostru v'aţi asemănat dobitoacelor, dar veniţi şi voi!" Şi înţelepţii şi deştepţii se vor minuna: „Cum de primeşti, Doamne, pe aceşti oameni?"

Iar el le va răspunde: „Ii primesc înţelepţilor, îi primesc deştepţilor, pentru că nici unul dintre dânşii nu s'a crezut vrednic de asemenea îndurare". Şi el ne va întinde braţele şi noi ne vom năpusti la sânul său şi vom lăcrăma din adâncul inimilor noastre...". *(Dostoievscky,* Amintiri din Casa Morţilor, traducere de Ştefania Teodoru, cu o introducere biografică de C. Dobrogeanu-Gherea).

Leon Tolstoi, la rândul său, trece la un moment dat printr'o mare criză sufletească: i se pare că toată viaţa lui trecută a fost păcătoasă, aşa cum este şi aceea a tuturor din jurul lui şi se decide să rupă cu trecutul să-şi repudieze chiar marele lui opere literare (Războí şi Pace, Ana Karenina, etc.) şi să pornească a-şi reface viaţa, conform credinţei adevărate creştine, căutând să facă şi pe semenii săi, a merge pe aceeaş cale.

Viaţa lui Tolstoi, dela Jasnaia-Poliana şi toată lupta pe care o duce prin opera lui de atunci, din aşa zisa a doua fază a vieţii lui — pentru realizarea adevăratului creştinism" — a unui creştinism care, cum am spus, trebuia să ducă în primul rând la desfiinţarea Statului însuşi şi a bisericii oficiale, este viaţa unui misitc, care nu reuşeşte să se deslănţuie cu totul de convenţiunile sociale şi de obligaţiunile familiare.

De aceea îl vedem deabia la sfârşitul vieţii, evadând, pornind, nu se ştie unde şi sfârşindu-şi viaţa ca un martir.

Să ne gândim, însfârşit, spre a mai da un exemplu la ceeace se petrecea, înainte de războiul din 1914—1918 la Curtea Ţarului Nicolae al II-lea şi în cercurile marei nobilimi din Petrograd, unde un călugăr incult şi înşelător, Rasputin, căpătase o aşa de mare şi de ruşinoasă influenţă.

Viaţa de roman foileton a lui Rasputin, nu s'ar putea înţelege într'un mediu romànesc, unde este şi destul spirit critic şi un pronunţat simţ al ridicolului.

A trebuit înclinarea pronunţată spre misticism, producător de dezechilibru sufletesc, a poporului rus, pentru ca, acest om să poată domina o societate pretinsă cultă, făcând-o să accepte ideia că, spre a fi plăcut lui Dumnezeu, trebue să te pocăieşti, şi că — fapt şi mai însemnat — nu te poţi pocăi, decât dacă ai pentru ce, adică dacă păcătueşti.

„Să păcătuim deci, zicea acest sfânt rusesc, să ne bălăcim în cele mai grozave orgii ale păcatului, pentru ca apoi, să regretăm ce am făcut, să ne umilim în faţa lui Dumnezu şi să-i cerem iertare, pentru păcatele săvârşite".

Scurt: cu cât păcătueşti mai mult, cu atât te vei umili mai mult şi cu atât vei fi mai plăcut lui Dumnezeu!

Se poate concepe, nu într'o societate întreagă, nu într'o clasă anumită, dar chiar la exemplare individuale excepţioanle, o astfel de stare sufletească, şi o astfel de concepţie religioasă la Români? Se poate găsi vreun scriitor mare român, al cărui suflet să fie chinuit de misticism, ca acela al scriitorilor ruşi?

Nu, pentru că altul e sufletul românesc, alta e religiozitatea lui: spirit ponderat, uneori cu înclinări spre scepticism, spiritul poporului nostru, este imun şi contra pornirilor nestăpânite către misticism şi în contra uscăciunii sufleteşti a ateismului.

De aici rezultă un fapt interesant, asupra căruia se trece de obicei cu vederea, anume că noi Românii n'avem sfinţi naţionali Cititorul e rugat să nu considere ironic această constatare.

Nu o facem din consideraţiuni de patriotism rău aplicat în acest domeniu, zicându-ne, vorba lui Carageale, că, „de ce să n'avem şi noi sfinţii noştri?".

Este vorba de o constatare care se leagă cu ceeace am susţinut mai sus şi vine în întărirea părerii noastre.

Chiar dacă afirmaţia făcută de d-l P. Şeicaru, lui Paul Morand şi consemnată în lucrarea acestuia *(Paul Morand,* Bucarest, pag. 195), că noi Românii suntem în fond păgâni, nu este întemeiată, ea cuprinde totuşi adevărul, că neamul nostru, neavând nicio înclinare spre misticism, nu se recrutează din rândurile lui sfinţi.

Sfântul Dumitru, ale cărui moaşte se păstrează în biserica patriarhiei din Bucureşti, este într'adevăr de origină bulgară şi a fost adus din satul Basaraba (de unde numele de Sfântu Dumitru Basarabov), de lângă Rusciuc, de un general rus, care l-a dăruit bisericii române.

Este greşit însă să se creadă că acestea sunt singurele moaşte pe care le avem. Găsim astfel în cronica lui Neculce, că, după năvălirea sa în Moldova, în timpul lui Constantin Cantemir, Sobieski a luat cu sine la înapoe-

rea în Polonia pe Mitropolitul Dosoftei. „Atunce, zice Neculce, a luat Craiul şi pe Dosoftei Mitropolitul din Iaşi, cu toate vestmintele şi odoarele sfintei Mitropolii.

Şi au luat şi moaştele Sfântului Ion Novii, ce au fost la Suceava, care au fost adus aceste sfinte moaşte din ţara turcească, Alexandru Vodă cel Mare şi Bun". (I. Neculce, O seamă de cuvinte, vol. I, pag. 121, ediţia ....).

Alexandru Lapuşneanu a zidit mânăstirea dela Slatina, după îndemnul unui sihastru, care — spune I. Neculce, — vedea spre Duminici şi spre alte zile mari, lumini într'un paltin, la vremea slujbei bisericii. Şi i s'au arătat Maica Precista în vis şi i-au zi să meargă la Alexandru Vodă să-i zică să facă mânăstire".

Lăpuşneanu a zidit într'adevăr mânăstirea şi „au adus şi capul Sf. Grigore Bogoslov, de stă până astăzi la Sfânta Mânăstire la Slatina, ferecat cu argint şi cu pietre scumpe". (I. Neculce, O seamă de cuvinte, vol. I, ediţia II-a, îngrijită de Al. Procopovici pag. 18, editura Scrisul Românesc, Craiova), Cronicarul nu spune de unde au fost aduse moaştele. Numele sfântului ne arată însă, în mod neîndoios, origina sa.

Vasile Lupu ajutând pe Patriarhul de Constantinopol să-şi plătească cu 28.000 ruble o parte din datoriile ce avea, a primit în dar moaştele Sfintei Paraschiva, care au fost aduse dela Constantinopol de trei mitropoliţi şi aşezate în sicriu de argint în biserica Trei-Erarhi. (A. D. Xenopol, Ist. Rom., ed. Şaraga, Iaşi 1896, vol. VII, pag. 9).

Este probabil că şi alte moaşte, câte vor mai fi fiind pe undeva, sunt tot ale unor sfinţi streini de neamul nostru, deşi nu se poate tăgădui că au fost şi Români care s'au retras din lume şi au căutat să ducă o viaţă lipsită de păcate.

Aceştia au fost socotiţi de Români ca *sihaştri* sau *pustnici,* fără să îndrăznească cineva a-i pune în rândul sfinţilor.

Se cuvine acum să revenim asupra unora din înfăţişările religiozităţii româneşti, despre care am mai pomenit,

fără să le analizăm mai de aproape. Infăţişările acestea sunt de fapt aspecte numai în aparenţă deosebite, fiindcă, dacă le cercetăm mai deaproape, le găsim izvorând din acelaş substrat sufletesc.

Este vorba de constatările aparent contradictorii, că poporul român este adânc legat de credinţa lui religioasă şi nu manifestă nici în prezent, cum n'a manifestat nici în trecut, nicio tendinţă serioasă spre schismă.

Faptul acesta l-am mai pomenit. Este însă important să relevăm consecinţa ce a decurs de aici şi anume că, în desvoltarea noastră istorică, nu am avut nici războaie religioase, nici persecuţiuni şi zbuciumări interne.

Ceva mai mult, un spirit de largă toleranţă a permis confesiunilor creştine, cu totul deosebite de ortodoxie, să-şi facă în deplină libertate, fără stânjenire sau persecuţie, propaganda pe teritoriul celor două ţări româneşti.

Şi domnitorii noştri şi poporul nostru, au respectat principiul, care se poate formula simplu: „fiecare cu legea lui".

Aceasta însemnează că, orice confesiune este permisă străinilor, dar niciun Român nu-şi leapădă — fără a fi vorba de o constrângere exterioară — confesiunea sa.

Principiul libertăţii de conştiinţă, şi al libertăţii religioase în special, sunt câştiguri târzii ale luptelor confesionale din ţările Europei Catolice.

Apusul evului mediu, şi aurora timpurilor moderne, se caracterizează prin luptele sângeroase, între catolicism şi nouile credinţe (luteranism, calvinism), care nu cereau altceva decât libertatea de a se închina credincioşii, aşa cum vor, lui Dumnezeu.

Iar consfinţirea acestei libertăţi în constituţiile politice ale diferitelor popoare, este rodul târziu al revoluţiei franceze din 1789. Poporul român a respectat acest principiu încă de când cunoaştem istoria lui.

Câteva scurte date ne vor lumina în această privinţă.

Chiar dela întemeierea principatului Munteniei, catolicii au încercat o propagandă intensă, pentru răspândirea

catolicismului dincoace de munţi. Călugării catolici, veniţi în ţară, erau sprijiniţi de Regii Ungariei.

Rezultatul a fost însă nul. „Este adevărat — zice C. Giurescu — că această propagandă n'a avut mare succes: călugării şi misionarii trimişi în părţile noastre, n'au izbutit să convertească la catolicism pe locuitorii cnezatelor şi voevodatelor dintre Dunăre şi Carpaţi; s'a întâmplat chiar, dimpotrivă, ca noi să asimilăm, sub acest raport pe Saşii şi Secuii care trecuseră dincoace peste munţi: scrisoarea Papei Grigore al IX-lea din 1234, o spune doar lămurit şi cere principelui de coroană al Ungariei, lui Bela, să ia măsuri pentru ca acest fenomen îngrijitor să fie oprit". (*C. Giurăscu,* Istoria Românilor, vol. 1, pag. 373).

Prin Doamna Clara, a doua soţie a lui Nicolae Alexandru, propaganda catolică se intensifică mai târziu în zadar.

In timpul lui Vlaicu (fiul Clarei) Episcopul catolic din Transilvania, de care depindeau credincioşii catolici din Muntenia, trimite, cu învoirea lui Vlaicu un reprezentant care să-i viziteze pe aceştia.

Incercarea de a-l converti şi pe Vlaicu nu duce, cum se ştie, la niciun rezultat.

In Moldova, pe timpul domniei lui Laţco (1372) propaganda catolică obţine un sprijin preţios dela Regele Ludovic al Ungariei, care e ales Rege şi de Poloni.

Domnitorul moldovean este astfel silit să facă concesii pe tărâmul religios. In 1370, Papa Urban trimite 25 de călugări minoriţi în Moldova. Laţco, după afirmaţia unei scrisori a Papei, ar fi promis să treacă la catolicism, cu întregul popor.

Se numeşte şi un episcop catolic, la Siret, unde locuiau mulţi Saşi, Armeni şi Unguri.

In 1371, Laţco trece la catolicism. Soţia sa Anca, rămâne însă credincioasă ortodoxismului.

Domnul C. Giurăscu se îndoeşte asupra sincerităţii şi duratei actului lui Laţco. Dealtfel el a fost îngropat în

biserica ortodoxă din Rădăuţi. (Istoria Românilor, p. 398).

Incercările Papilor de a răspândi catolicismul cu ajutorul femeilor, se repetă în Moldova, unde Muşata, mama Domnitorului Petre, se converteşte, luând numele de Margareta şi construeşte chiar o mânăstire la Siret, pentru călugării dominicani.

Nici Domnul, nici boierii, nu trec nici de astă dată la catolicism. Alexandru cel Bun, la rândul lui, aprobă în 1413, înfiinţarea unei noui episcopii catolice la Baia, pe lângă cea veche dela Siret.

Ceva mai mult, Alexandru pune şi să construiască un palat pentru reşedinţa noului Episcop. In acelaş timp, o parte din husiţii, izgoniţi din Boemia şi persecutaţi, vin în Moldova, unde li se dă deplină libertate a cultului, fără a fi de loc persecutaţi.

In sfârşit, Armenii obţin şi ei dreptul de a avea un episcop al lor în Moldova.

In timpul acesta, în Europa apuseană, unde între altele Huss fusese ars pe rug, nicio toleranţă religioasă, de niciun fel. Ceva mai mult, chiar după reforma mai târzie a lui Luther şi a lui Calvin, au urmat nesfârşitele lupte religioase de care au pomenit şi care, în special în Germania, au produs turburările războiului de 30 de ani.

Şi doar Alexandru cel Bun domneşte cu peste două secole şi jumătate mai înainte. „Câţi din stăpânitorii contimporani ai Europei, exclamă C. Giurăscu, pot arăta o aşa de largă înţelegere, un spirit aşa de tolerant, aşa de creştin! Alexandru este sub acest raport, un tip reprezentativ al poporului nostru". (Istoria Românilor, pag. 511).

Mai târziu, găsim o nouă încercare de schimbare a credinţei strămoşeşti a Moldovenilor, în timpul domniei lui Despot Vodă.

Acesta urmăreşte introducerea protestantismului.

El cheamă în Moldova, pe polonezul Ioan Lusinski şi-l face episcop.

Moldovenii sunt peste măsură de scandalizaţi de faptul că episcopul este însurat.

Ei se ridică contra batjocoritorului datinilor străbune, îl atacă la Suceava şi-l omoară.

Ar fi, cred, inutil, să consultăm istoria noastră mai departe, spre a dovedi ce larg spirit de toleranţă a arătat poporul nostru în tot decursul timpurilor, faţă de alte confesiuni.

Este totuşi bine să observăm, că biserica catolică avea, în cele două principate, numeroşi credincioşi streini de neamul nostru, stabiliţi totuşi statornic aici.

Aşa încât episcopii şi călugării catolici, urmăriau prin activitatea lor, un scop îndoit: să nu piardă pe aceşti credincioşi pe de o parte, pe de altă parte să mărească numărul lor prin prozeliţii prinşi din rândurile Românilor ortodoxi.

Curtea de Argeş, Câmpulungul, Târgoviştea, au fost rând pe rând locuite de numeroşi Saşi şi Unguri coborîţi de dincolo de munţi.

In Moldova, numărul catolicilor a fost dela întemeierea ţării încă şi mai mare, poate.

Querini, socotea cum am văzut, că existau în Moldova, la sfârşitul sec. XVI, 15 oraşe şi 16 sate, cu 1691 familii, compuse din 10.700 membri, aparţinând bisericii catolice.

In timpul lui Despot Vodă, (sec. XVI), la Cotnari, aveau vii Domnitorul, Mitropolitul şi episcopul catolic.

Populaţia, după spusa lui N. Iorga (Istoria Românilor prin călătorii, vol. I, pag. 130) „era de religie catolică, alcătuită fiind în mare parte de Nemţi, aduşi din veacul al XV-lea".

Unde mai sunt astăzi aceşti numeroşi streini? Răspunsul la această întrebare îl vom da mai jos, când vom arăta că marea putere de asimilare pe care o are poporul român, faţă de elementele alogene, stă între altele şi în spiritul său de ospitalitate.

Dovada de altfel că e vorba de asimilarea tuturor streinilor, veniţi şi stabiliţi, mai ales în oraşe, o găsim şi în faptul că misionarul Bandini, dă la Bacău, în timpul domniei lui Vasile Lupu, peste o biserică catolică, dărăpănată şi o casă parohială pustie, ceeace însemna împuţinarea mare a credincioşilor, deşi după spusele lui, rezultă totuşi largul spirit de toleranţă pe care l-a întâmpinat pretutindeni şi din partea poporului şi din partea domnitorului, şi deci lipsa de siluire a credincioşilor catolici, de a trece la ortodoxie [1]).

Cifrele sunt suficiente, nu e nevoie de niciun comentariu.

La afirmaţia de mai sus, s'ar putea obiecta de cineva, că poporul român s'a arătat totuşi foarte intolerant faţă de două confesiuni: de cea musulmană şi de cea mozaică. Aceasta este numai o aparenţă. Este adevărat că Turcii n'au avut niciodată voie să-şi construiască moscheie, nici pe teritoriul Moldovei, nici pe acela al Munteniei.

Este, ceva mai mult, peste măsură de surprinzător, că poporul acesta, nici măcar în timpurile de mărire, când toată Europa tremura de spaima lui, nu a cutezat totuşi, să calce în picioare tratatul de supunere care va fi existat (dacă a existat) între cele două mici principate şi marea Impărăţie graţie căruia li se interzicea musulmanilor să-şi construiască moscheie pe teritroiul românesc şi să cumpere pământ înăuntrul graniţelor româneşti.

1) După razboiul de întregire şi realizarea unităţii naţionale, dovada largului spirit de toleranţă al guvernelor române, faţă de minorităţile religioase, se poate vedea din următoarele cifre, prezentate în Parlamentul Român din 1930, de şeful bisericii româneortodoxe: „Statul Român, cheltueşte, d'n bugetul său anual 100 lei, pentru un greco-catolic, 101 lei pentru un musulman, 105 lei pentru un reformat, 164 lei pentru un unitar ungur, iar pentru un ortodox român numai 70 lei.

Ungurii unitari au un preot la 650 oameni, Ungurii reformaţi au unul la 751 enoriaşi, greco-catolicii unul la 800, Saşii evanghe. unul la 914, romano-catolicii unul la 1.240, iar Românii ortodoxi nul la 1.740 (Revista Fundaţiilor Regale, 1 Iulie 1940, pag. 541).

Este aici o problemă, cu totul de altă natură la mijloc. Ea este de aceeaş natură ca şi pretinsa intoleranţă arătată de neamul nostru faţă de Evrei: o problemă de natură politică şi socială. Conducătorii ţărilor române şi-au dat seama că lăsându-li-se Turcilor libertatea de a construi moschee şi de a se instala pe teritoriul românesc prin cumpărare de pământ, ar fi însemnat ca ţările noastre să devină curând provincii turceşti, aşa cum deveniseră mai înainte toate ţinuturile din dreapta Dunării.

Dealtfel nimeni nu s'a gândit să ne aducă, cu privire la această chestiune, învinuirea de toleranţă. S'au dus totuşi, în cursul secolului trecut, campanii violente, pornite din anumite cercuri interesante, la care s'au asociat, unii umanitarişti — democraţi naivi — în contra pretinsei noastre intoleranţe faţă de Evrei.

Primul prilej internaţional, când presa de tot felul, susţinută aproape în mod public de anumite guverne apusene a pornit lupta în contra noastră, a fost congresul din Berlin din 1878, dela care, în urma luptelor noastre din Bulgaria, domnitorul înţelept, care a fost Carol I, şi oamenii noştri politici, în frunte cu M. Kogâlniceanu şi I. C. Brătianu, aşteptau independenţa. Evreii strecuraţi în număr din ce în ce mai mare în ţară, se sileau să obţină pe orice cale drepturi de cetăţenie. Oamenii noştri politici nu înţelegeau însă să acorde fără rezervă aceste drepturi unor oameni, care erau, în majoritate covârşitoare, streini cu totul de aspiraţiile noastre naţionale şi care şi puseseră aproape stăpânire pe viaţa noastră economică.

Ei afirmau că acordarea unor astfel de drepturi însemna să trecem sub o stăpânire mult mai periculoasă decât cea turcească.

Eram deci înfăţişaţi, de publiciştii strieni, în contra celei mai elementare evidenţe, drept popor intolerant, fanatic, confundându-se intenţionat prudenţa noastră politică, cu concepţia noastră religioasă.

A trebuit ca oamenii noştri politici, să accepte sub pre-

siunea puterilor străine, introducerea în constituţia noastră, a celebrului articol 7, conform căruia Evreii obţineau putinţa de a fi încetăţeniţi individual.

Spărtura era astfel făcută în zidul rezistenţei noastre naţionale.

Incetul cu încetul, s'a urmărit apoi, mai târziu, lărgirea spărturii: de câteori o nevoie mare izbea Statul nostru, de atâtea ori se reîncepeau campanii violente, în contra *„sălbăticiei"* şi *„intoleranţei"* noastre.

Toleranţa noastră multi-seculară, prezentată drept intoleranţă, deşi pretutindeni, în oraşele noastre se clădeau temple şi sinagogi, în care cea mai deplină libertate a cultului era asigurată.

Am ajuns astfel, mereu atacaţi, dar mereu rezistând, din serioase motive de asigurare a viitorului politic şi economic al ţării noastre, la realizarea unităţii noastre naţionale, prin războiul din 1916—1918.

Odată cu aceasta, porţile cetăţeniei au fost larg deschise pentru toţi Evreii. Şi totuşi învinuirile de intoleranţă au continuat şi mai statornic, şi în afară de graniţele Ţării şi înăuntru.

Am văzut cum călători streini obiectivi, n'au găsit nicio urmă de intoleranţă la Români. Publicaţiuni ştiinţifice, cum e lucrarea lui A. Seton-Watson, au arătat apoi adevărul, în această chestiune.

In cap. XII al lucrărei sale (Histoire des Roumains, pag 386 şi urm.) acesta arată, cum prevederile tratatului din Berlin, care suprimase „toate incapacităţile religioase pentru primirea în funcţiunile publice şi pentru admiterea la dreptul de cetăţean" întârziau să fie confirmate legal de România devenită independentă.

Istoricul englez recunoaşte că această opoziţie era justificată. Năvălirea din ce în ce mai mare a Evreilor în Principate, mai ales după tratatul din Adrianopole, constituia un pericol social şi politic.

Iată ce spune acest istoric: „In 1859, erau 118.000 Evrei în Moldova şi numai 9.200 în Muntenia; 40 de ani mai

târziu, în 1899, erau 201.000, în Moldova și 68.000, în Muntenia.

In districtele de nord mai ales, disproporția între Evrei și creștini era tot așa de mare, ca și în anumite regiuni ale Rusiei Albe, sau ale Galiției și în anii 1850 și 1860, Evreii din Moldova dobândiră repede o hegemonie economică asupra Țării.

Acest lucru nu e surprinzător, căci a spune că erau 250.000 Evrei la o populație totală de 5.000.000, nu ne dă o idee exactă despre situație.

Chiar în 1900 populația urbană totală era de 700.000 locuitori, din care 300—400.000 locuitori, adică mai mult de jumătate erau Evrei.

In 1878, era imposibil să fie expulzați, dar imposibil să fie asimilați. Naturalizarea lor, fără restricțiuni „în masă" ar fi pus pe Moldoveni în minoritate în propria lor țară și ar fi favorizat exploatarea economică a țăranului și a boerului de Evrei... Nu s'ar putea spune că religia a jucat un rol în această chestiune (decât numai în măsura, în care ea săpa o prăpastie între cele două rase) dar atentatele periodice contra sinagogelor, centre adevărate ale vieții evreești, contribuiră să se perpetueze această iluzie în străinătate, și li se cuvin învinuiri, organizațiilor evreești, că n'au făcut nimic, spre a înlătura greșala opiniei publice.

In realitate problema era în mod esențial economică..." (Histoire des Roumains pag. ....).

Strâns legată de problema toleranței și lipsei de fanatism a poporului român, este problema ospitalității sale, asupra căreia se cuvine acum să stăruim puțin.

După cele afirmate de toți streinii, care au încercat să ne cunoască obiectiv și care au recunoscut în unanimitate spiritul ospitalier al poporului nostru, ar părea că este inutil, să mai revenim asupra acestei chestiuni. Și totuși nu e așa. Există ospitalitate și ospitalitate. Aceasta însemnează că la popoarele socotite ospitaliere, sen-

timentul care le însufleţeşte nu e acelaş. El are nuanţe care merită să fie scoase la iveală şi cunoscute.

O anecdotă ne va da putinţa să întrevedem, deocamdată, în ce ar consta aceste nuanţe. Este vorba de o anecdota, găsită într'un manual de limba franceză ce se predă în şcoalele româneşti. Ea e de origină franceză şi priveşte raporturile dintre Francisc I, Regele Franţei, şi supuşii săi.

Se spune anume, că Francisc I, plecând odată la vânătoare, s'a rătăcit la un moment dat de suita lui.

Intunecându-se, el a cerut găzduire unui cărbunar, care-şi avea coliba în pădure. A fost, fireşte, primit.

Când a fost vorba să-l ospăteze pe Rege, cărbunarul s'a aşezat el pe singurul scaun ce-l avea în colibă şi l-a invitat pe Rege să se aşeze, cu îmbrăcămintea lui de catifea, jos pe pământ, spunându-i sentenţios: „Cărbunarul e stăpân în cocioaba lui". Şi Francisc a fost — zice povestea — foarte mulţumit de acest fel de a înţelege ospitalitatea.

Nu ne interesează adevărul anecdotei. Ne interesează spiritul şi tendinţa din care porneşte. Ea vrea să dovedească independenţa cărbunarului, care nu se lăsa impresionat de îmbrăcămintea luxoasă şi de aerul distins al nobilului, care era şi stăpânitorul ţării. Aşa este la prima vedere, numai că, dacă ne gândim ce ar fi făcut într'o astfel de ocazie un ţăran român, ne dăm seama întrucâtva şi de nuanţele pe care le poate avea ospitalitatea.

Acest ţăran dela Dunăre, nu ar fi ţinut într'o astfel de ocazie — tocmai într'o astfel de ocazie, când un strein, indiferent de rangul lui, i-ar fi cerut, nu numai ospitalitate, dar chiar un fel de ocrotire în mijlocul întunerecului unei păduri pustii — să-şi arate spiritul lui de independenţă.

Oricât de lipsit de cultură, acest ţăran ar fi socotit gestul nedemn de el, căci acesta însemna că vrea să umilească la strâmtoare pe unul, în faţa căruia altfel s'ar fi închinat.

Ţăranul român, l-ar fi primit pe oaspete, chiar dacă acesta ar fi fost un biet drumeţ nevoiaş, neîmbrăcat în catifea şi dantele şi i-ar fi dat lui scaunul, cerându-şi, oarecum în mod simplu, scuze, că nu are încă unul, iar el, gazda, s'ar fi aşezat jos.

Este deci, cum am spus, ospitalitate şi ospitalitate. Şi ospitalitatea noastră românească este alta decât a altor popoare.

Iată astfel, ca să nu mai amintim ospitalitatea ungurească, de care vorbea (în primul capitol) Gerando, pe aceea a poporului elveţian.

Această ospitalitate a fost deplin recunoscută de toţi călătorii. Elveţia a fost în tot decursul secolului trecut — atât de frământat de luptele politice — locul de refugiu al tuturor asupriţilor, pe care ideile lor de libertate şi credinţele lor politice îi puneau în conflict cu guvernele „reacţionare" ale ţărilor lor. Ruşi, care voiau desfiinţarea ţarismului, Polonezi, care luptau pentru eliberarea ţării lor, creştini diferiţi şi chiar Turci, care nu se împăcau cu absolutismul primitiv al sultanilor şi aşa mai departe, îşi găseau adăpost în Elveţia.

O largă ospitalitate pentru toată lumea. Lăsăm la o parte consideraţia — dealtfel destul de însemnată — că această ospitalitate, avea şi un caracter comercial. Ţară săracă, Elveţia a înţeles să exploateze frumuseţile sălbatice ale munţilor săi, devenind astfel o ţară în care a înflorit turismul internaţional şi odată cu el, aşa zisa „industrie a hotelurilor".

Inflorirea ei economică, izvorând din banii lăsaţi de streini în pungile localnicilor, ospitalitatea elveţiană a luat caracterul special al unui comerţ, condus cu multă pricepere.

In lumea cosmopolită, care umplea toate colţurile Elveţiei, Elveţianul localnic, nu apărea altfel decât ca negustor.

Nobilimea elveţiană „Geneveză" ca şi aceea a altor cantoane, probabil, atâta cât mai exista, trăia închisă

vorbim la trecut fiindcă nu ştim ce se mai întâmplă azi — într'un fel de turn de fildeş, cu un fel de teamă, poate şi de lipsă de consideraţie faţă de vulg şi deci fără să arate cel mai neînsemnat spirit de ospitalitate.

Ţară ospitalieră din consideraţiuni practice-comerciale! Ospitalitate practicată, aşa cum se practică la Români, nu se vede nicăeri în Elveţia.

Este vorba acolo de o ospitalitate practicată de Stat şi de legile lui, nu de indivizi. O ospitalitate asemănătoare celei româneşti, nu se găseşte dealtfel decât în Franţa, deşi totuşi, poporul francez este ospitalier, cu alte nuanţe decât poporul elveţian.

Popor însufleţit de idei generoase, poporul francez a formulat cel dintâi principiile democratice: libertate, egalitate, fraternitate, pe care a căutat, prin revoluţia cea mare din 1789, să le realizeze întâi în ţara lui şi să le răspândească apoi prin armatele napoleoniene, ca şi prin operele scriitorilor săi, în toata Europa.

La izvoarele culturii franceze, au venit să se adape oameni, nu numai din Europa, dar din toate colţurile lumii. Aceştia au găsit, pe pământul francez, o generoasă ospitalitate, chiar când veniau ca exilaţi din ţările lor băştinaşe.

O parte din refugiaţii şi exilaţii aceştia politici, încălziţi de spiritul ospitalier al Franţei, renunţau la patria lor proprie şi se stabileau definitiv, ca cetăţeni leali ai Statului francez.

Şi totuşi ospitalitatea franceză e alta decât cea românească.

Este vorba la Francezi, de un spirit ospitalier oarecum oficial, organizat de Stat, prin legi şi practicat, ca să zicem aşa, dela Stat la individ.

Francezul luat individual, nu este ospitalier, ca Românul.

Popor de oameni economi, care, fieoare în parte, trăesc cu multă chibzuinţă — Franţa este doar ţara micilor economii, strânse, cum se zice, la ciorap — poţi găsi la fie-

care individid, luat în parte, multă politetă, fără să găsești adâncul spirit de ospitalitate al Românilor.

Românul este ospitalier prin definiție, am putea zice, adică prin însăși firea sa și printr'o tradiție multimilenară.

Fiecare individ, luat în parte, practică ospitalitatea, nu din convingeri teoretice umanitare, și nici constrâns din afară, ci dintr'o pornire lăuntrică pe care o întărește spiritul tradițional românesc.

Streinul, călătorul întârziat, găsește adăpost și bună primire în prima cocioabă umilă, pe care o întâlnește. Fără forme protocolare, fără rugăminți, și fără stăruinți din partea unui necunoscut, care bate la ușa lui, țăranul român îl primește, cu bunăvoință, îl ospătează cu simplitate și îi dă adăpost peste noapte, în mod complet dezinteresat.

Ceva mai mult, îi oferă ca hrană, tot ce poate avea mai bun în gospodăria lui săracă, și cedează cel mai bun culcuș pentru noapte în casa lui umilă.

Țăranul român nu păstrează ce-i bun pentru el, ca cărbunarul francez pomenit mai sus.

Cât de puțin înstărit dacă este, acest țăran are „o casă mare", o cameră curată, în care se ține zestrea de scoarțe, plăpumi, perine și albituri și care este oferită oaspetului, rămânând să se culce el, stăpânul, în altă cameră.

Chiar când nu este așa, și oaspetele doarme împreună cu gazda, i se oferă lui locul cel bun, înghesuindu-se ceilalți cum pot.

Oaspetele străin este primit fără teamă și fără a i se cere acte de identitate sau informațiuni indiscrete asupra persoanei lui.

El este *„un om al lui Dumnezeu", „un biet creștin"* oarecare, care prin chiar aceste calificative merită să fie primit.

O mică digresiune semantică, ne va dovedi adevărul afirmațiilor de mai sus

Cuvântul *oaspete* este un cuvânt latinesc, moştenit de noi din latina vulgară şi nu împrumutat ca neologism din limbile neo-latine sau din latina clasică. *„Bucuroşi de oaspeti?"* — întreabă ţăranul când vine să traga în gazdă la cineva, pe temeiul rudeniei sau prieteniei.

Iar cuvintele derivate de: *ospăţ, a ospăta,* se găsesc întrebuinţate, în mod firesc, în limba poporului nostru. Observaţia aceasta pare a nu spune nimic interesant.

Să cercetăm însă aceste cuvinte mai deaproape, din punct de vedere semantic, adică în variantele şi nuanţele diferite pe care le-au luat, în limba română, comparată de exemplu cu limba franceză.

Cuvântul latinesc *hospes*, a dat în franceză cuvântul *hôte,* care însemnează după Larousse, „persoană care dă ospitalitate".

Aici Francezii au păstrat sensul iniţial al cuvântului.

Pentru Francez cuvântul *hôte,* mai însemnează şi „persoană care ţine un-hotel, un han sau o cârciumă"

Ajunge astfel la un sens utilitar, comercial, care aproape acoperă sensul dezinteresat dela început, în care se vorbea de o persoană, care primeşte un strein şi-i dă ospitalitate, fără să ceară, aşa cum face hotelierul, hangiul sau cârciumarul, plată în schimbul serviciului.

Cuvântul *hôte,* mai are însă în limba franceză şi sensul al doilea, pe care-l avea în latineşte şi pe care l-a păstrat şi în româneşte adică de persoană care primeşte ospitalitate.

Acest dublu înţeles provoacă de altfel, în limba franceză confuzii, care se înlătură prin expresii complementare.

Dacă zice cineva: *Vous êtes mon hôte,* expresia însemnează: 1) *Eşti gazda mea,* 2) *Eşti oaspetele meu.*

Pentru a înlătura confuzia, se zice, în cazul al doilea: *vous êtes mon invité.*

Expresia din urmă nu traduce perfect înţelesul cel dintâi fiindcă *invité* (invitat), însemnează că vii în casa cuiva

prin voința expresă a lui, pe când oaspetele, poate veni fără invitație.

Ce dovedesc toate acestea?

Se va vedea mai ușor aceasta, dacă ne referim la cuvântul românesc.

Provenit din hospes (adică propriu zis din acuzativul hospitem), cuvântul românesc *oaspete*, a păstrat numai înțelesul de persoană, care primește ospitalitatea dela cineva.

Cel ce dă ospitalitate nu mai e la Români oaspete. Acest din urmă înțeles s'a pierdut și aceasta tocmai dovedește nuanța deosebită a sentimentului nostru popular [1]).

Pentru Români, cel ce dă ospitalitate, n'are nevoie de nume deosebit: oricine este obligat să primească oaspeți. Intelesul asupra căruia a stăruit Românul, este de *om care primește ospitalitatea*.

Sub influențe târzii, s'a primit în limba română, cuvântul gazdă, care a avut la început, și-l are în parte și astăzi, de persoană care primește pe cineva în schimbul unei plăți.

In cazurile mai rare, când e nevoit să vorbească de cel ce primește, în chip dezinteresat s'a extins asupra noțiunii, tot cuvântul de gazdă în lipsă de altul.

Francezul primește sau nu primește, după voie, sau după capriciu, oaspeți: el poate fi deci, sau poate să nu fie hote (primitor de oaspeți). De aici urmează faptul că Românul și *ospătează* pe alții, adică le dă *ospăț*, cuvinte derivate de mare însemnătate, care nu și-au păstrat un astfel de înțeles în limba franceză.

---

1) Găsesc totuși, înrt'o descriere a *Nedeilor* din Carpați, citat de Gh. Vâlsan după părintele Marian și cuvântul *ospătar* în înțelesul de persoană, care conduce ospățul tinerilor cu prilejul acestei sărbători. Este probabil un termen regional, pierdut în restul țării. (Gh. Vâlsan, Pământul românesc și frumusețile lui. București, ed Casa Școalelor 1942, pag. 69).

Ceva mai mult, Românul are in pătura burgheză şi cuvântul *mosafir*, în care se vede o altă nuanţă, a sentimentului ospitalităţii.

Mosafirul nu este ceeace numeşte francezul *invité*. Mosafirul nu este nici *oaspete*, el este o rudă, un prieten, un cunoscut, chiar şi un necunoscut, legat indirect de familie, care vine să vadă pe cineva pentru scurt timp.

Musafirul vine din proprie iniţiativă când nici nu e aşteptat adeseori şi este primit cu toate semnele de bucurie ale celui ce-l primeşte.

In practica noastră burgheză se oferă musafirului, dulceaţă cu apă răcoritoare şi cafea, — ţăranii înlocuesc acestea cu fructe după anotimpuri sau cu vin şi băuturi alcoolice.

Cel ce nu poate oferi nimic — şi aceştia sunt prea puţini — se simte peste măsură de stânjenit [1]).

Concluzia finală a tuturor celor spuse până acum, concluzie formulată în puţine cuvinte, este următoarea: poporul român, este un popor religios, cu o religiozitate ale cărei nuanţe sunt altele decât ale religiozităţii altor popoare; poporul român nu suferă nici de indiferentismul de care a fost acuzat, dar nici de exagerarea nesănătoasă a misticismului; religiozitatea românească, se ridică pe temelia solidă şi nezdruncinată a tradiţionalismului, formând unul din aspectele sentimentului naţional. Lipsit cu totul de fanatismul, care a provocat atâtea

1) Am cunoscut un antreprenor de construcţii italian, venit sărac la Bucureşti, şi îmbogăţit în câţiva ani.

Făcându-i odată o vizită, mi s'a arătat o deosebită consideraţie, oferindu-mi — după tradiţia românească — dulceaţă şi apă rece (fără cafea).

Numai că, pe fundul farfurioarei, se răsfăţau doar două boabe de vişine.

Puneţi alături de aceasta, ironia exprimată în anecdota românească, în care servitoarea întreba pe stăpână, ce fel de musafir este cel căruia trebuia să i se dea dulceaţa: de două sau de trei prune?

neajunsuri în istoria altor popoare, sentimentul religios românesc, este lipsit și de manifestările exagerate și bătătoare la ochi, cu care se confundă la alte popoare.

Creștinismul românesc, este cum am spus, prin definiție tolerant.

Iar toleranța românească este indisolubil asociată cu spiritul ospitalier al poporului românesc. De aceea, cum am văzut și în capitolul .... poporul român a avut o mare putere de asimilare asupra numeroaselor elemente alogene, care, valuri, valuri, în decursul timpurilor s'au așezat în mijlocul lui.

RITMUL MUNCII

Numeroşi străini, care au cunoscut poporul nostru, îl învinuesc, cum am văzut, că e leneş şi lipsit de disciplina muncii rodnice, din care iese înflorirea unui neam. In această privinţă, este caracteristică vorba atribuită lui *Iosif al II-lea*, pe care am pomenit-o, că, vizitând Transilvania, a găsit „un Sas muncitor şi o sută de Români leneşi".

S'a încercat, cum am văzut iarăşi, să se dea chiar explicaţia faptului. *Raicevich* crede de ex. cu totul greşit că ţăranul nostru este leneş, fiindcă se hrăneşte prost cu mămăligă. Alţii, cum e *Wilkinson* şi *Camille Allard*, par a atribui climatului neprielnic şi constituţiei fizice lenevia ţăranului român. Alţii, cum e geograful *É. Réclus*, o atribuie, în sfârşit, cu mult mai multă dreptate, împrejurărilor sociale vitrege, care nu-l îmbiau până de curând, în timpurile noastre, cu nimic pe ţăran să muncească, deoarece orice prisos ar fi dobândit, trecea în mâinile altora.

Invinuirea aceasta de lene şi de lipsă de disciplină a muncii se repetă şi azi adeseori, nefiind rari nici Românii care o formulează într'un chip sau altul. Insuşi D-l Profesor *S. Mehedinţi* pare a înclina spre părerea că poporul român e leneş. D-sa spune: „In ce priveşte poporul legat de Carpaţi, Dunăre şi Mare, am putea spune că are unele însuşiri de laudă, dar altele sunt slabe. Cea mai izbitoare însuşire a neamului românesc este aplecarea lui spre artă. Alecsandri a spus că „Românul e născut poet". E mai grav decât atât: e artist. Dovada este ală-

turarea cu alte popoare. Incepând de la îmbrăcăminte (în deosebi cea femeiască) şi până la poezia populară, muzică, danţ, proverbe, basme... puterea de creaţie a Românului e vădită. *Mare laudă din punctul de vedere al culturii, însă mare slăbiciune din punctul de vedere al traiului de toate zilele.* Arta cere fineţe: e destul chiar un moment pentru a crea ceva de seamă; viaţa cere din potrivă muncă necurmată. Unde mistreţul huzureşte, cerbul moare de foame, deoarece nu poate răscoli ţărâna să găsească rădăcini... Lui îi trebuie muguri, frunze şi numai iarbă curată. Un popor impresionabil nu are liniştea muncitorului, care stăruie şi în munca cea mai migăloasă. Din fericire sunt şi unele ţinuturi, în care neamul românesc aminteşte pe *durus arator* al Romanilor". (Antropogeografia, pag. 260—261).

E bine deci, să încercăm, în cele ce urmează, să prindem înţelesul lucrurilor, cercetându-le mai adânc. Ceea ce ţinem să afirmăm încă dela început — de acord cu D-l Profesor *C. Rădulescu-Motru* — este că Românul nu e leneş, ci că ritmul muncii lui — lăsând deocamdată la o parte alte consideraţiuni — are caracterul deosebit pe care-l poate avea la un popor, care s'a ocupat timp de mii de ani aproape numai cu păstoritul şi agricultura.

Pentru ca să lămurim această afirmaţie, va trebui să facem dela început, o mică comparaţie între popoarele apusene şi poporul nostru.

Care e caracterul muncii popoarelor apusene?

Aceste popoare, bucurându-se de împrejurări favorabile, au putut, unele, să păstreze la începutul evului mediu urmele vieţii municipale romane, pe care s'a altoit apoi viaţa *burgurilor* medievali, centre de cultură şi civilizaţie, iar în alte cazuri, cum s'a întâmplat în ţări ca Germania ce nu făceau parte din Imperiul Roman, s'au întemeiat de timpuriu astfel de *burguri,* în jurul castelelor cavalereşti şi sub influenţa culturală şi civilizatoare a bisericii catolice.

Incetul cu încetul viaţa burgurilor a progresat prin răgazul ce au avut de atunci, prin avântul industrial şi comercial, precum şi printr'o viaţă de Stat înfloritoare, până a ajuns la ceea ce cunoaştem azi despre aceste popoare.

Este inutil să intrăm în mai multe amănunte. Faptul asupra căruia vrem să atragem atenţia, este că azi, la popoarele apusene, viaţa centrelor industriale şi comerciale, fie mici, fie mari, precum şi mecanismul întregei vieţi de Stat, cere o muncă complicată şi statornică, disciplinată, în care fiecare în parte îşi dă contribuţia lui de muncă, şi o armonizează cu a celorlalţi pentru anumite ţeluri comune. Aşa s'a întâmplat secole dearândul la popoarele apusene.

---

1) In confirmarea păreri noastre, vom pomeni că, după cum adevăratul focar viu al vieţii româneşti a fost totdeauna în trecut, şi este încă şi azi satul, în Italia el este oraşul. „Nu cred, zice *Contele Sforza,* să fie o altă naţiune în lume, ale cărei tradiţiuni, fabule, poeme populare să aibă totdeauna nevoie de a găsi oraşe la origina lor: încă din evul mediu, pe când în Franţa se cântau poeme despre Roland, poeziile italiene spuneau că Roma se trăgea din Alba-Longa, Alba-Longa din Lavinium şi Lavinium din Troia, prin intermediul lui Enea. Lunga glorie populară a lui Virgiliu dealungul secolelor celor mai întunecate a provenit şi din aceea, că el cântase originile unui popor, sub singura formă, care plăcea Italienilor, aceea a unei filiaţiuni de cetăţi". *(Comte Sforza,* L'âme italienne, ed. Flammarion, Paris, pag. 11—12). Şi mai departe: „Astăzi chiar numele regiunilor italiene, pe care noi le credem atât de vii, Piemont, Lombardia, Liguria... nu sunt folosite în mod firesc de popor. Locuitorul unui târg (burg) din ţinutul deschis spre mare, care merge dela Vintimille la Sarzane, nu va zice niciodată că e Ligur: el va spune totdeauna că e din Genova sau cel puţin din *Genovesato.* Aşa a fost totdeauna în Italia, contrariu de ceea ce s'a petrecut în Galia, unde cele mai adeseori, numele oraşului a dispărut şi numele ţinutului înconjurător a trecut asupra oraşului: Lutetia, capitala Parisilor, a devenit Paris; Avaricum, capitala Biturgilor a devenit Bourges; şi tot aşa Amiens, Reims, Rennes..." (Idem, pag. 12). De aceea Contele Sforza se crede îndreptăţit să spună: „Legătura seculară a generaţiunilor noastre succesive este într'adevăr creată de oraş. Prin oraşele italiene noi ne urcăm nu numai la moştenirea Romei, dar chiar la Italia preromană". (Ibidem, pag. 13).

Timpul, cum s'a zis, este bani pentru aceste popoare. El este împărţit matematic în zile, ore, minute şi secunde şi e folosit după indicaţiile cronometrului, fără nici o abatere. Aşa se explică între altele, faptul că în Statele-Unite unde diferitele industrii au luat mare avânt de exemplu lucrurile au mers până acolo în această direcţie, încât un *Taylor* s'a gândit chiar să stabilească reguli precise pentru aprecierea cantităţii de muncă ce este obligat să depună un lucrător într'o anumită unitate de timp. „Munca este analizată de *Taylor*, descompunând-o în mişcările ei elementare, care apoi sunt cronometrate, întrebuinţându-se cei mai buni lucrători. Se obţine în felul acesta maximul de viteză în care pot fi executate aceste mişcări parţiale, viteză care este impusă ca normă lucrătorului în genere şi după care i se stabileşte salariul ce merită. Prin acest cronometraj se suprimă repaosurile intermediare şi se constrânge lucrătorul la o muncă continuă; în acelaş timp însă, se obţine şi o perfecţionare a tehnicei". (*M. Moldovan:* Dinamica muncii, p. 24—25).

Lucrul este în aparenţă demn de admirat, numai că în chipul acesta omul se încorporează cu maşina, devine aproape o anexă a ei, se mecanizează şi el şi oricine îşi poate pune întrebarea, dacă înlăturând maşina, omul mai e bun pentru ceva. O astfel de digresiune, nu trebuie însă să ne depărteze de problema pe care o urmărim aici.

Să punem deci alături de sistemul de muncă de mai sus — care este în trăsături generale, şi înlăturând exagerările, acela al tuturor societăţilor industrializate — felul de muncă pe care din timpuri imemoriale au îndeplinit-o, ţăranul şi păstorul român, adică în fapt, poporul român, care n'a avut o viaţă orăşenească proprie.

Munca agricolă are soroacele ei, pe care ţăranul le leagă adeseori de anumite date calendaristice. Semănatul grâului de toamnă se face la cutare timp, semănăturile de primăvară la cutare alte timpuri, începând cu păioasele,

continuând cu porumbul şi fasolea ş. a. şi sfârşind cu plantele de nutreţ.

Este, evident, vorba aici de date aproximative, care sunt respectate în măsura în care variaţiile de temperatură şi cele hidrografice o permit, sau o cer. Aşa de ex. dacă pământul este primăvara prea îmbibat de apă, agricultorul trebuie să aştepte ca el să fie mai afânat şi să nu se împietrească apoi, uscându-se în brazda nou trasă; dacă pământul este prea uscat, se aşteaptă toamna o ploaie pentru a se arunca în pământ sămânţa de grâu; dacă porumbul semănat a atins o anumită mărime — şi aceasta depinde şi ea într'o măsură de variaţiunile atmosferice — el trebuie prăşit ca să fie distruse buruienile, care l-ar sufoca, crescând mai mare decât el; la o altă dată când firul de porumb va creşte mai mare, se va face rărirea şi muşuroirea firelor de porumb, rămânând apoi restul în seama Domnului până la cules. Griji similare privesc fasolea, mazărea, etc. Nici o lucrare agricolă, nu se face cu ceasornicul, care nu-i este întru nimic de folos plugarului român. El se conduce în munca zilnică după soare: se deşteaptă odată cu zorile; îşi întrerupe munca la prânz, când soarele este de atâtea suliţe pe cer, spre a gusta din mămăliga şi fiertura lui frugală; face un nou popas la „nămiezi" şi, după o odihnă însoţită de puţin somn, în toiul căldurilor celor mari, când soarele e deasupra capului, îşi continuă lucrul până se întunecă, după apusul soarelui.

Muncile agricole se pot, fireşte, amâna un timp, din pricina intemperiilor sau din pricina diferitelor nevoi, care-l cheamă pe plugar în altă parte. Este însă ştiut că întreruperea unei anumite munci nu se poate face decât un anumit răstimp, spre a nu compromite recolta. Sunt apoi epoci, când unele munci trebuesc făcute cu cea mai mare grabă pentru a putea avea tot rodul. Astfel seceratul rapiţei sau grâului de ex. trebuie zorit, ca să nu se scuture boabele, risipindu-şi astfel rodul muncii.

In chipul acesta ţăranul de şes, care face agricultură ceva mai întinsă — folosind şi pământ luat în dijmă dela proprietarii mari sau mijlocii — săvârşeşte o muncă istovitoare şi ca intensitate şi ca durată zilnică. Ţăranii din Bărăgan — şi aşa sunt aproape toţi ţăranii din câmpia Dunării — muncesc în toiul verii, în lunile Iulie şi August în special, câte 18 ore zilnic şi chiar mai mult, neodihnindu-se decât vre-o patru ore pe noapte.

Astfel de ţărani — muncii cărora de altfel, se datoreşte toată frumuseţea şi podoaba holdelor noastre, precum şi faptul că Ţara noastră mică dinainte de războiul de unitate naţională, devenise grânarul Europei, iar acum, în timpul crâncenului război actual hrăneşte pe aliaţi — nu pot fi socotiţi leneşi.

Toată problema pentru ei, este să ştie că munca nu li se iroseşte fără folos şi că *rodul muncii lor este al lor.*

De altfel, un lucru tot atât de demn de ţinut în seamă este că, în toiul muncilor agricole, nici sărbătorile nu sunt adeseori prilej de odihnă.

Ţinuturile inundabile din lungul Dunării servesc drept păşune, atunci când nu se pot cultiva. Ţăranii se ocupă în aceste părţi şi cu o creştere ceva mai întinsă de vite. Duminicile şi sărbătorile, când vin din câmp, unde au muncit întreaga săptămână, ei se primenesc şi renunţând sa meargă la biserică, pornesc să-şi vadă oile la stână, vacile şi caii la păşunile din baltă. Alte dăţi, în sărbătorile socotite mai mici, se fac şi *clăci:* grupe de rude, vecini, sau prieteni mergând să execute, fără plată, o anumită muncă agricolă grabnică pe pământul cuiva.

Cu mici deosebiri munca păstoruluii are şi ea cam acelaşi ritm. Dacă privim această muncă în liniile ei mari, constatăm mai întâi aşa zisa „pendulare" între munte şi şes. La Sfântul Dumitru, oile sunt coborîte din plaiurile munţilor, unde au avut tot timpul păşune din belşug şi unde nu mai pot sta din pricina vremii rele, care se apropie. Ciobanii sunt supuşi acum unei sforţări, pe care puţini din orăşeni o pot pricepe: zile şi nopţi întregi, pe

drumuri stabilite prin tradiţie seculară, ei merg pe urma turmelor lor, fără odihnă, cu foarte mici popasuri, grăbiţi să ajungă la locurile de iernat, în şesul Dunării, în Dobrogea, în Basarabia si, până prin ţinuturile depărtate ale Ukrainei ruseşti... Odată stabilite „perdelele", adică adăposturile în contra Crivăţului, ciobanii încep să ducă o viaţă ceva mai ordonată, întreruptă din când în când de pericolele viscolelor, inundaţiilor şi fiarelor. De Sfântul Gheorghe aceeaşi goană dela şes la munte, unde paza oilor la păşune nu este nici ea lipsită de neajunsuri şi de muncă intensă.

Se poate pune însă de cei ce nu cunosc mai deaproape viaţa rurală, următoarea întrebare: „Cum se face, că deşi agricultorul-ţăran nu e leneş, pământul lui dă o producţie atât de mică la hectar? Cum se face, aşa cum arată statisticile, că pământul nostru a produs de ex. în anul 1939, an bun agricol, doar 11 chintale de grâu la hectar, pe când în Germania, ţară cu pământ socotit sărac, s'au produs 25 chintale? Cum se face că chiar recolta porumbului — hrana ţăranului nostru — a fost în 1939 de 12,27 chintale, pe când în Germania a fost de aproape 28 chintale la hectar?" (Conform datelor din Ziarul *Universul* din 10 Iunie 1941. Spre o nouă orientare a culturii ţărăneşti).

Răspunsul nu e greu de dat. Puţina productivitate a pământului nostru nu se explică prin formula simplistă a lenei ţăranului. In afară de cauze cunoscute ca: diviziunea din ce în ce mai mare a lotului ţărănesc şi deci pierderea unei bune părţi din suprafaţă prin păstrarea răzoarelor neproductive şi lipsa mijloacelor tehnice perfecţionate — graţie cărora marii proprietari de odinioară produceau cereale frumoase pentru export — necunoaşterea problemelor de agricultură sistematică, nepriceperea şi dezinteresarea organelor agricole de control, care nu arată în mod practic cum se face o bună cultură, ci se mulţumesc cu sfaturi platonice prin articole de ziar, conferinţe la radio sau circulări oficiale ce nu găsesc aproa-

pe nici un ecou în sufletul sceptic al ţăranului [1]), se adaogă o trăsătură sufletească caracteristică sufletului ţărănesc şi anume *tradiţionalismul* lui. El cultivă pământul după normele stabilite de înaintaşi şi stă neîncrezător în faţa inovaţiilor, mai aels când acestea rămân în domeniul vorbelor goale [1]).

In privinţa aceasta este caracterisitc ceea ce s'a întâmplat în vara anului 1918. Germanii, care ocupau Muntenia, ţineau să se cultive suprafeţe cât mai mari, dând sfaturi ţăranilor cum să facă culturile mai productive. Ţăranii ştiau şi ei însă ceva. Ei aveau — fără a fi fatalişti — o credinţă pe care Germanii în zadar căutau să o înlăture: anume că, dacă vrea Dumnezeu, pământul produce mult, iar dacă nu vrea El, orice strădanie a omului este zădarnică. Credinţa aceasta am găsit-o şi noi confirmată uneori, prin faptul de ex. că porumbul cultivat la sorocul lui a rămas neproductiv, iar altul, care părea oropsit să rămână bun cel mult de nutreţ, fiind semănat prea târziu, a produs mult, din cauza capriciului naturii care n'a dat ploaie la vreme celui dintâi.

Aşa dar, în centrul oraşului Călăraşi, un loc viran fusese între altele, ales de Germani spre a dovedi că nu-depinde de Dumnezeu—cum pretindeau ţăranii noştri—decât prea puţin şi că omul poate face aproape totul. Se cultivaseră legume. Un timp, ele au fost îngrijite după toate regulile. Se căra în special apă multă în butoaie şi se udau din abundenţă straturile de zarzavat. Şi lucru ciudat. Condiţiile atmosferice din ţara noastră atât de capricioase uneori, par a dovedi că el, ţăranul, are drep-

---

1) Lucrurile s'au schimbat în ultimul timp în privinţa aceasta.

Notă. Am văzut astfel un agronom, cu grad de inspector, căruia i se arendase un teren. într'o regiune foarte frumoasă a judeţului Ialomiţa, stând trântit jos lângă un salcâm din marginea lotului său — care era, dacă nu mă înşel, lot *demonstrativ* — şi ferindu-se cu umbrela de arşiţa soarelui, pe când un ţăran îi cultiva, după sistemul tradiţional, pământul.

tate și că ce spun *„din cărți"*, domnii *„agrunomi"* nu este întemeiat. De sus, arșiță mare și pârjol. Nicio picătură de ploaie nu cădea din cerul senin pe care nu se vedea nici un noruleț! Apa turnată în straturi nu înviora plantele deloc. Din potrivă tânjeau și se ofileau par'că ar fi fost opărite cu apă fiartă. Dunărea și Borcea scăzuseră cu totul, iar marele lac al Călărașilor secase în întregime — fapt cu totul excepțional! In sfârșit, o secetă cumplită, cum nu se mai văzuse! Dela un timp, Germanii au renunțat să mai îngrijească grădina de zarzavat, care trebuia să fie pentru Români o pildă de cum se face o *adevărată cultură*. Locul s'a înegrit, iar butoaiele au fost părăsite goale. Reflexia Românilor că voința lui Dumnezeu e totul, părea astfel justificată. Ar putea înclina cineva să socotească drept *fatalism* o astfel de atitudine. Așa au și făcut unii.

Am văzut cum D-l *D. Drăghicescu* socotea că influența orientului asupra sufletului poporului nostru a fost dezastruoasă și că din această influență decurge „nepăsarea leneșă, moleșirea și trândăvia spiritului, pasivitatea și resemnarea, *fatalismul* și neîncrederea în propriile-i puteri" (op. cit. pag. 347).

Insuși D-l *Lucian Blaga,* care arată în general, atâta încredere în forțele sufletului românesc, admite un *fatalism,* mai puțin fioros ca cel de care vorbește d-l *Drăghicescu,* dar totuși fatalism. In legătură cu resemnarea ce arată în fața morții păstorul din „Miorița", resemnare pe care unii au socotit-o drept semn al concepției fataliste despre viață a poporului român, D-sa zice: „Sigur e că sufletul acesta (al poporului român), călător sub zodii dulci amare, nu se lasă copleșit nici de un fatalism feroce, dar nici nu se afirmă cu feroce încredere față de puterile naturii sau ale sorții, în care el nu vede vrășmași definitivi. *De un fatalism pus sub surdină de-o parte, de-o încredere excesivă de altă parte,* sufletul acesta este ceeace trebuie să fie un suflet care-și simte drumul suind și coborînd și iarăși suind și iarăși coborînd, ca

subt îndemnul şi'n ritmul unei eterne şi cosmice doine, de care i se pare că ascultă orice mers" (Spaţiul mioritic, pag. 22).

Lăsând la o parte explicaţia pe care o dă sufletului nostru naţonal D-l L. Blaga, prin aşa zisul spaţiu mioritic — deal-vale — reţinem deocamdată afirmaţia că poporul nostru e fatalist, chiar dacă fatalismul lui e „pus sub surdină".

In sfârşit D-l *Th. Fecioru* vorbeşte de un fatalism — să-i zicem — şi mai diluat: „Din actele ţăranului nostru, din acea resemnare în faţa soartei, din liniştea pe care nenorocirile vieţii nu o turbură prea mult, din încredinţarea nevoilor lui soartei şi lui Dumnezeu, s'au tras concluzii despre accentuatul fatalism al poporului român. Să-l numim dacă vreţi un fatalism de atitudine. Acest fatalism nu este de atitudine *ante-factică,* ci *post-factică,* adică de explicarea unei nereuşite sau nenorociri, nu de inhibare, de oprire pentru acţiunile viitoare" (pag. 76 din Poporul român şi fenomenul religios).

Mai jos tăgădueşte însă şi existenţa *fatalismului de atitudine* post-factum, căci zice: „Un Dumnezeu proniator exclude deci ideia despre o soartă împotriva căreia e zadarnic să lupţi, precum şi fatalismul, fie de gândire, fie de atitudine a poporului nostru. Fatalismul acesta nu e decât absolută încredere în voia, bunătatea şi dreptatea lui Dumnezeu. E atitudinea omului, care ştie că dincolo de zădărniciile lumii, se ascunde o mare certitudine: Dumnezeu". (Idem, pag. 81—82).

Să adăogăm la acestea şi ceea ce am auzit spunând unii străini în timpul războiului de întregire:

Un ofiţer francez, care a luptat alături de noi şi care cunoştea destul de bine soldaţii noştri, recunoscând calităţile lor de buni luptători, nu putea să-şi explice decât prin înclinări pronunţate spre fatalism atitudinea de resemnare, cu care ei îndurau suferinţele produse de înfrângerea noastră, din prima fază a campaniei (1916) şi de lipsa noastră de organizare, pe care tot un ofiţer

francez ar fi caracterizat-o spunând, că este o *„dezorganizare admirabil organizată"*. „Soldatul francez", zice el, ar fi depus armele, dacă ar fi fost silit să sufere ca cel român, de foame, de frig, de murdărie, de lipsa lucrurilor celor mai necesare unei vieţi omeneşti, aşa cum suferă soldatul român".

Iar un soldat francez, şofer inteligent, cu care în ajunul luptei dela Mărăşeşti veneam întâmplător în acelaşi tren dela Iaşi în jos spre Scânteia, mi-a spus aproape acelaşi lucru. Transcriu din carnetul meu de campanie:

E de relevat constatarea pe care o făcea acest străin cu privire la puterea de rezistenţă şi la supunerea şi resemnarea de martir a soldatului nostru. Nu putea el să priceapă cum un soldat, care a muncit tot timpul, e în stare apoi să rabde şi să nu ceară dela şefii lui, hrana şi odihna ce i se cuvin. „Noi Francezii, zicea el, cerem şefilor noştri dreptul nostru; şefii înşişi, la rândul lor, au ca primă grijă buna întreţinere a soldatului şi numai cazurile de forţă majoră îi pot împiedica de a-şi îndeplini această obligaţie. Am văzut însă şoferi români, care şedeau, după o zi de muncă, flămânzi în automobil şi dormitând fără a se plânge, iar şefii lor lăsându-i indiferenţi să sufere". Acest străin nu ştia că şoferul român nu suferea nici pe departe ceea ce sufereau soldaţii din restul armatei noastre, fără ca nici ei să se plângă!

Să stăruim puţin asupra acestei chestiuni.

Să vedem întâiu ce se poate spune despre un popor care într'adevăr este *fatalist* pentru ca apoi să vedem dacă ceea ce constatăm la el, seamănă cu înclinările noastre sufleteşti.

Jules Legras, bun cunoscător al sufletului rusesc afirmând că poporul rus e fatalist, dă următoarele amănunte lămuritoare:

„Fatalismul (rusesc) se deşteaptă în prezenţa forţei ineluctabile a acestei naturi violente, cu care omul se găseşte într'un contact cu atât mai imediat, cu cât organizaţia materială a ţării este mai imperfectă. Acest fata-

lism, căruia vom vedea că-i corespunde superstiția și resemnarea, nu este pătruns (ancré) în spiritul Rușilor print'o influență religioasă, așa cum se întâmplă la Mahomedani. El provine la ei din izolare și din sentimentul slăbiciunii neputincioase, de care sunt pătrunși în fața unei naturi uriașe și, pe de altă parte, în fața jugului politic. Orice ar spune și orice ar face cineva, nu va scăpa de o inundație subită sau de un *„metiel"* (viscol) care-l surprinde în stepă; orice ar spune și ar face cineva nu va scăpa nici de ghiara poliției. Prin urmare la ce folosește să rezisti, să te chinuești, să te vaeți în fața inevitabilului? „Nu scapă nimeni de soarta sa", zice un proverb rusesc, deseori repetat" *(Jules Legras,* L'âme russe, Paris, Flammarion, pag. 237).

Maxim Gorki, la rândul său, explică astfel fatalismul rusesc: „De mic copil, îndată ce se ridică pe labele dindărăt, omul din apus vede peste tot isprăvile monumentale ale muncii strămoșilor săi. Dela canalele Olandei până la Riviera italiană... vede puterile elementare ale naturii supuse intereselor chibzuite ale omului. Copilul apusean primește această impresie de când suge, iar aceasta îl educă, sporește în el conștiința valorii omenești, respectul muncii și sentimentul însemnătății personale, ca moștenitor al minunilor silinței și operei străbunilor. Insă astfel de cugete, astfel de sentimente și astfel de aprecieri nu se pot naște în sufletul țăranului rus. Câmpia nemărginită, pe care vezi numai case clădite din lemn și acoperite cu paie, are însușirea primejdioasă de a face gol în sufletul omenesc, de a slei în el orice dorință. Când trece de marginea satului, țăranul dă cu ochii de gol și privind această pustietate, simte după puțin timp că acel gol a copleșit chiar sufletul său. Nicăieri în jurul lui nu zărește o urmă durabilă a muncii și a creațiunii. De jur împrejur, stepa nemărginită, iar în mijlocul ei o biată ființă bicisnică, aruncată pe acest pământ plictisitor spre a îndeplini o muncă de ocnaș. Astfel individul devine sătul și prea sătul — e copleșit de simțirea nepăsării, care

ucide în el până şi putinţa de a mai cugeta, de a-şi mai aminti că a trăit şi el pe acest pământ şi de a scoate din păţaniile vieţii oarecare idei. Un istoric al Rusiei, pentru a caracteriza pe ţăranii ruşi, zicea despre ei: *o mie de eresuri şi nici o ideie.* Intregul folklor rus îndreptăţeşte această tristă judecată". *(M. Gorki,* Lenine et le paysan russe. C. *S. Mehedinţi,* Cretinismul românesc, pag. 172 şi urm.).

Un astfel de fatalism, distrugător de energie, care duce un popor la felul de viaţă pe care au dus-o Ruşii sub regimul ţarist şi pe care o duc şi azi, sub regimul sovietic, nu poate caracteriza sufletul românesc. Cu atât mai puţin nu poate fi vorba la noi de un fatalism religios, ca acela al orientalilor. Este adevărat că şi în proverbele noastre populare se exprimă credinţa în existenţa unei forţe superioare, de care depinde soarta omului: „Ce ţi-e scris în frunte ţi-e pus". Credinţa populară despre o *ursită* hotărîtă încă dela naşterea omului, este dacă vreţi, o convingere — i-am zice — pur teoretică a cărei influenţă asupra activităţii practice nu se resimte aşa cum se resimte la popoarele fataliste.

La poporul nostru se găseşte — este adevărat — o resemnare, pe care unii — ca filosoful german Keyserling — o califică drept moliciune. Este însă o resemnare, am putea zice *stoică,* faţă de ceea ce-l izbeste pe om şi-l apasă şi-i produce durere fără putinţă de înlăturare. O astfel de resemnare este, poate, şi mai necesară şi mai înţeleaptă decât revolta plină de violenţă, şi de încercări cu totul inutile de a înlătura ceea ce nu se poate înlătura. In faţa marilor cataclisme naturale, ca şi în faţa prăpădului războiului sau al năvălirilor sălbatice — cum a fost cea de acum trei ani din Basarabia — Românul adevărat nu se vaetă, nu protestează inutil, nu se agită fără folos. El nu-şi cheltueşte în van energia, cum face disperatul lipsit de judecată, ci îşi păstrează această energie, o concentrează în el, cu credinţa nemărturisită că ea-i poate fi utilă mai târziu. Fiindcă, din experienţa-i

multiseculară Românul mai știe ceva de mare preț, anume că orice rău e trecător, orice suferință se potolește cu timpul și că după furtună apare și soarele pe cerul senin. Așa cum aștepți potolirea furtunii în liniște, așa trebue să aștepți să treacă și răul, care s'a abătut — numai pentru un timp — asupra ta. O astfel de resemnare nu are nimic comun cu fatalismul. Ea este mai repede o strângere temporară a resorturilor sufletești pentru ca energia lor să fie mai mare mai târziu, când va fi nevoie. Un exemplu caracteristic ilustrează această interpretare. Când tifosul exantematic a decimat în Moldova în iarna anului 1917 regimentul din care făceam parte ca ofițer, așa cum am arătat în însemnările mele din acea vreme (*I. F Buricescu:* Pe margini de prăpastie), nu am văzut nici la ofițeri, nici, mai ales, la soldați, o atitudine de revoltă sau de protest. Desigur prăpădul, cu oarecare pricepere și dragoste din partea comandamentului, s'ar fi putut împiedica și în orice caz s'ar fi micșorat mult. Toți socoteau însă flagelul acesta, ca ceva venit fără vina cuiva, ca ceva natural, împotriva căruia nu se puteau lua măsuri de prevenire, ca urmare blestemată a faptului că fuseserăm înfrânți. Interpretarea cuprindea firește o parte de adevăr. Reacțiunea a avut totuși loc, deși cu oarecare întârziere și molima a fost stăvilită cu sacrificii destul de mari.

De altfel nici mediul natural, în care s'a desfășurat viața poporului nostru, nici organizația politică internă nu seamănă cu cele arătate privitor la Rusia de *J. Legras.* Deși cu ierni destul de aspre uneori, natura este la noi prietenoasă cu omul, nu-l copleșește, nu-l face să se simtă gânganie neputincioasă. Din contră Românul a găsit totdeauna o prietenă în ea — fapt care l-a și determinat să cânte plaiurile munților, poienele și codrii și să înceapă poeziile lui cu „frunză verde". Cât despre ororile vieții politice dela noi, este inutil să vorbim, când o punem alături de cea din Rusia.

Respingerea învinuirii că poporul român e fatalist se poate face de altfel foarte ușor, amintindu-ne și ceea ce s'a întâmplat cu România, după războiul de întregire.

A fost, în cei douăzeci de ani de liniște relativă, o adevărată frenezie de construcție. Pretutindeni poporul, necăläuzit de oficialitate, din propria-i inițiativă, a lucrat fără preget și pentru interesul său propriu și pentru instituțiile de folos obștesc, prin cheltuire de energie neprecupețită și prin sacrificii adeseaori foarte mari. Să se gândească cineva ce transformări au suferit aproape toate orașele în acești douăzeci de ani. In orașele din Transilvania, pe care Ungurii le socoteau focare de cultură și civilizație occidentală, câte nu s'au făcut și cu ce ardoare, după ce au trecut în stăpânirea noastră! Să cităm astfel, în treacăt, numai mărirea și înzestrarea Universității din Cluj — mândria culturii maghiare — catedralele monumentale din Cluj, Târgul-Mureșului și altele, parcurile minunate din mijlocul orașelor ardelene. Dar construcțiile de școli de tot felul și catedralele din orașele Basarabiei! Dar minunatele stațiuni maritime dela Marea Neagră răsărite ca din povești! Dar orașele din Cadrilater! Ce au făçut Românii din sărăcăciosul târg al Balcicului? Ce au făcut din Bazargic și din Silistra cufundată în sărăcie și în mizerie?

In sfârșit, să ne gândim la tot ce au făcut țăranii de pe tot cuprinsul țării în satele lor. Bucuria că au devenit stăpâni pe loturile lor de pământ, și-au arătat-o construindu-și prin comitetele lor — cu foarte puțin ajutor acordat uneori și de autorități — localuri spațioase și higienice pentru școli și biserici frumoase, pe care se simțiau mândri să le facă cât mai mari și mai frumoase.

Un astfel de popor poate fi socotit drept fatalist? In beția ce l-a cuprins după victoria întregirii, el poate fi învinuit cel mult că a fost exagerat de optimist. Și optimismul nu se împacă cu fatalismul distrugător de energie.

Odată terminată discuția aceasta, să reluăm firul analizei noastre. Dacă ar fi să recurgem la o comparație, spre

a stabili deosebirea între ritmul muncii ţăranului român şi acela al lucrătorului din ţările industrializate, am zice că munca celui din urmă se desfăşoară după indicaţiile *cronometrului,* care împarte timpul în porţiuni regulate, mereu aceleaşi în scurgerea zilelor, lunilor şi anilor; pe când munca ţăranului român se desfăşoară ca şi cum s'ar conforma ritmului mai accelerat sau mai încetinit al unui *metronom.* O lămurire mică asupra întrebuinţării metronomului în exerciţiile muzicale ne va face să înţelegem lucrurile mai bine. Cine doreşte să înveţe mânuirea unui instrument muzical, de ex. vioara şi vrea să respecte durata mai lungă sau mai scurtă a notelor, însemnate pe portativul din faţa sa, precum şi ritmul special indicat de diferitele măsuri dela începutul portativului, se serveşte de un metronom ale cărui bătăi le urmăreşte şi indicaţiilor căruia îşi conformează executarea ariei. Acest metronom păstrează o mişcare ritmică egală, cât timp acul indicator ce se mişcă automat printr'un mecanism de ceasornic, are o anumită lungime. Dacă cineva vrea să accelereze sau să încetinească bătăile metronomului, lungeşte sau scurtează acul-indicator, care imediat îşi schimbă mişcările, păstrând apoi ritmul cel nou mereu, acelaşi până la o nouă schimbare. Munca plugarului nostru nu se desăvârşeşte după ritmul, mereu acelaşi al cronometrului. Ea se desfăşoară mai intensă şi accelerată sau mai slabă şi încetinită, după nevoile agrare. Ţăranul nostru munceşte neîndoios tot anul. Ce deosebire însă între munca din anumite epoci şi altele! Ce deosebire de ex. între munca intensă din timpul culesului şi treeratului grâului şi lipsa relativă de activitate dinaintea culesului porumbului! Ce deosebire mai ales între activitatea de vară şi cea de iarnă! Dupăce a terminat cu arăturile de toamnă şi cu culesul porumbului, ţăranul intră într'o perioadă de activitate al cărei ritm este mult rărit şi a cărei intensitate este mult slăbită. Ce face un ţăran plugar iarna? Doarme, în primul rând, un somn de lungă durată. Neputinţa de a avea lumină din belşug, îl sileşte

să se culce de cu vreme și să iasă din casă târziu, când se luminează. Munca lui zilnică se reduce la îngrijirea, uneori destul de sumară și primitivă, a vitelor lui de muncă, la mici lucrări în jurul gospodăriei, la deplasări mai apropiate sau mai depărtate pentru diferite treburi. Este, firește, prea puțin, dacă nu privim lucrurile în relativitatea lor. Acest țăran a muncit însă atât de mult în timpuri verii, încât o odihnă ceva mai prelungită în timpul iernii este bine meritată. Se poate obiecta desigur că această „hibernare" a țăranului român e de prea lungă durată și că o activitate, chiar de proporții mai reduse, dar o activitate productivă în timpul iernei, ar însemna o mare binefacere pentru poporul nostru [1]).

Așa este! Dar numai o inițiativă de Stat — pricepută și sistematic condusă — ar putea să-l îndemne a munci și iarna și să renunțe la traiul lui tradițional.

Dealtfel în momentele grele în care se pune la încercare puterea de rezistență și capacitatea de muncă a unui popor, țăranul nostru dovedește că așa zisa lui „hibernare" nu-i e necesară și că renunță ușor la ea. Așa se constată în timp de război. Soldatul nostru a îndurat în războiul de întregire greutăți fizice pe care nu știu dacă alt soldat le-ar fi biruit. Iar când luptele viforoase s'au mai potolit — chiar în timpul iernii — el a muncit cu aceeași energie, cu aceeași lipsă de repaos ca și în toiul muncilor agricole de vară. S'au organizat astfel tranșee, care au înconjurat, după retragerea în Moldova, tot pământul rămas în stăpânirea noastră. Cine a văzut aceste tranșee, în special în regiunea de șes a Siretului spre Mărășești, și-a putut da seama de energia desfășurată de soldați spre a le sapa. Ziua, acești soldați ședeau gata

1) Cât am fost prefect al județului Ialomița plănuisem înființarea de ateliere rurale de iarnă în câteva comune mai mari pentru moment, rămânând ca dacă măsura s'ar fi arătat practică, să fie apoi generalizata. Instabilitatea vieții noastre politice m'a împiedicat să-mi realizez planul.

de luptă sub bombardamentul continuu al inamicului, pentru ca îndată ce se întuneca, toţi să iasă cu lopeţile la scormonitul pământului. Câteva ore după miezul nopţii, până spre ziuă, aceşti oameni admirabili, se lungeau pe prispa din tranşee şi dormeau.

Ajungem acum la un alt aspect al muncii ţăranului român care constă in aceea că, graţie inteligenţii sale, el se poate uşor adapta la situaţii noi, fie atunci când se convinge prin el însuşi că e mai folositor un nou fel de muncă, fie atunci când mijloacele tradiţionale aplicate în munci cunoscute nu-i mai sunt de folos. Ţăranul a părăsit astfel aproape peste tot, unde a avut putinţa, treeratul cu caii în arie, vânturatul cerealelor de pleavă cu lopata sau cu ciurul, curăţitul ştiuleţilor de porumb cu dosul secerii, atunci când a avut la îndemână maşini, care făceau treaba repede şi bine.

Mai este însă ceva. Sunt atâtea împrejurări, în care ţăranului i se cere să se descurce singur şi să îndeplinească lucrări, pe care nu le-a făcut niciodată. Şi el se descurcă, fiindcă posedă un minunat dar de improvizaţie. Ţăranul face de toate. El nu se mărgineşte într'o specialitate, din care să nu poată ieşi. De aci vine poate abuzul săvârşit uneori de a cere soldatului nostru orice. Nu ştie soldatul să gătească mâncare şi e pus la bucătărie; nu a fost niciodată dulgher sau tâmplar şi i se cer lucrări de dulgherie şi tâmplărie; nu a fost măcelar şi i se cere să taie vite, etc. etc. Dacă n'are ce-i trebue, de ex. un cazan, sau un ferăstrău şi îndrăsneşte să spună aceasta, i se răspunde scurt: „Să te faci cazan! Să te faci ferăstrău!" Cel care dă astfel de ordine absurde, ştie intuitiv, că ingeniozitatea soldatului-ţăran va găsi soluţia unei probleme în aparenţă insolubilă. Putinţa aceasta de improvizare, este, fireşte, o calitate preţioasă în anumite împrejurări. Graţie ei o armată înfrântă şi decimată, aşa cum a fost armata noastră în prima campanie din 1916, a putut trece — cu mari jertfe, fireşte — prin grozăvia tifosului exantematic refăcându-se ca prin minune, reînviind — am putea

zice — din cenuşa ei ca pasărea Phoenix. In chipul acesta o gloată informă, umilită, descurajată a ajuns în stare în puţin timp, să pornească din nou la luptă şi să obţină gloria prin ofensiva îndrăsneaţă dela Mărăşti şi prin rezistenţa eroică dela Mărăşeşti.

Mai este însă ceva de adăogat spre a înţelege felul cum munceşte ţăranul român.

S'a zis că „Românului îi e greu până se apucă de treabă, că de lăsat, se lasă numai decât". A spus-o *Creangă* şi o repetă mulţi în diferite ocazii. Partea de adevăr cuprinsă în această afirmaţie — fiindcă este aci o parte de adevăr — priveşte natura omenească în genere. Fie că este American, fie că e German sau Francez, fie că este Român, omul se hotărăşte greu la o acţiune nouă, mai ales când ea iese din căile obişnuite. Prin urmare, e firesc ca Românului să-i fie greu să se apuce de o treabă nouă. Ceeace nu e firesc, este lipsa de perseverenţă în lucrarea după chibzuială matură începută. Şi aşa ceva nu se adevereşte pentru Români în general — dacă exceptăm ceea ce se întâmplă în munca orăşenească, aşa cum vom vedea mai târziu. Ceea ce izbeşte din contră atenţia în felul de a munci al Românului este vioiciunea, iuţeala, graba, nerăbdarea — am putea zice — pe care o pune oarecum în terminarea a ceea ce a început. Cred că e caracteristic în această privinţă felul cum mărşăluește soldatul român, pus alături de soldaţii altor neamuri. Infanteriştii români, au un ritm al mersului cu mult mai accelerat decât al soldaţilor germani. Priviţi un regiment de vânători români în special, cu soldaţii lui mici de statură şi inimoşi, cari nu merg ci aleargă, zboară aproape, în sunetul viu al goarnelor sau al muzicii. Comparaţi acest regiment românesc cu orice unitate germană, care înaintează încrezătoare în forţa ei, cântând marşuri eroice, în disciplină perfectă, dar într'o cadenţă rară şi bine accentuată, care permite parcă piciorului să calce masiv pământul, spre a se arăta stăpânul lui. Am văzut în războiul nostru de întregire şi regimente ruseşti mer-

gând spre front. Câtă deosebire între soldații țarului și soldații noștri! Par'că văd unul din aceste regimente urcând șoseaua din preajma cazărmilor din Bacău. Un cor minunat — trebuie să recunoaștem această calitate a Rușilor — păstra cadența rară, rară de tot a marșului. Dacă în fruntea regimentului ar fi mers un dric, ritmul nu s'ar fi schimbat întru nimic. Rușii mergeau ca după mort, nu se grăbeau. Inaintau parcă încredințați că nu e nicio grabă, că pământul e întins — cum sunt câmpiile din țara lor — și că trebue răbdare ca să-l străbați. Rusia e mare *(Rossia balșoi)* ziceau soldații aceștia vorbind, cum puteau, cu Românii. Nici măcar victoria nu era prea târzie: *„Bat Germanii anul ăsta, batem noi la anul!"* ziceau ei iarăși când erau indirect învinuiți că sunt nevolnici.

Repeziciunea în executarea unei lucrări, ajutată de inteligența nativă a țăranului român nu duce numai la improvizație. S'a zis în războiul de întregire că materialul nostru uman este admirabil, dar că nu s'au folosit, cum trebuie, calitățile lui. Și așa este.

Cele mai grele deprinderi se obțin de soldații noștri cu puțină stăruință. Voi cita un caz recent, care e caracteristic. El este și autentic fiindu-mi povestit de un ofițer în ale cărui cuvinte am deplină încredere. L-am pus de altfel să-mi dea în scris singur amănuntele, ca nu cumva eu să exagerez ceva. Iată ce povestește el: „In toamna anului 1940, s'a înființat la Ploești o școală, ai cărei instructori — ofițeri germani — trebuiau să deprindă viitoarele cadre ale oștirii noastre cu mânuirea tunurilor antiaeriene, model german de 88 mm. La această școală, au fost trimiși și elevii școalei de subofițeri A. c. A. (apărarea contra aeronavelor) care sunt „sergenți în termen" având pregătire de bază numai patru clase primare. Exercițiile ce se făceau, urmăreau între altele, deprinderea cu punerea în baterie și în bătaie a tunurilor. Aceasta, e dela sine înțeles, că trebue să se facă cu cea mai mare repeziciune și precizie.

Ofiţerii germani ţineau în special să se aporpie de realizarea unui *timp record* — care se obţinuse după multe exerciţii, făcute, cu sistema lor caracteristică, în armata germană şi la care nu se gândeau deloc că ar putea ajunge ostaşii români. Cu atât mai mult nu putea trece prin mintea lor bănuiala, că acest timp record ar putea fi întrecut. Şi totuşi, viitorii subofiţeri români au dat dovadă de o putere de înţelegere şi de o iuţeală a mişcărilor, obţinută prin exerciţii de durată relativă scurtă — mai scurtă decât cea folosită de Germani — care a uimit pe ofiţerii instructori germani. Se bătuse cu 5 secunde timpul-record german.

Nedumerirea ofiţerilor germani i-a dus la bănuiala că — spre a întrebuinţa un termen militar la modă — aşa zişii candidaţi de subofiţeri erau ofiţeri sau elevi de şcoală militară *camuflaţi*. Au cercetat atunci cu toate amănuntele cazul, în special prin interogatorii dibaci conduse, spre a dovedi înşelăciunea. S'au convins însă până la urmă, că nu fusese la mijloc nici o fraudă".

Este drept să recunoaştem iarăşi, că dorinţa şi nerăbdarea de a lucra, îl face pe ţăran şi pe Român în genere să se apuce uneori de mai multe treburi deodată şi să lase, un timp, neisprăvită pe una, pentru a o putea termina pe cealaltă. La aceasta se referă mai ales Creangă, când spune că „Românului îi e greu până se apucă de o treabă, că de lăsat se lasă numai decât". Aceasta nu e însă lene, ci cel mult lipsă de ordine şi sistemă în muncă, ceea ce este cu totul altceva.

Cu toate că în lucrarea noastră ne mărginim să constatăm caracterele sufletului nostru naţional, fără a căuta să aflăm şi originea sau evoluţia lor, aşa cum s'a încercat uneori fără succes, ni se pare totuşi aici îndreptăţită presupunerea, că trecutul nostru istoric explică ritmul muncii noastre, când e vorba de această ultimă înfăţişare a ei. Neamul nostru, în toată desfăşurarea vieţii lui istorice, a trăit într'o stare de continuu provizorat. El veşnic a stat sub ameninţarea năvălirilor şi ocupaţiilor teritoriale mai

mult sau mai puţin barbare, fie din răsărit, fie din sud, fie din nord. De fiecare dată el a încercat să-şi scape într'un chip sau altul viaţa împreună cu puţinul şi sărăcăciosul avut, pentruca, după retragerea puhoiului, să-şi reia viaţa normală. Am văzut, în copilăria mea, ca o rămăşiţă a timpurilor de restrişte, cum unii ţărani — deşi timpurile erau liniştite — îşi ţineau încă „bucatele" în gropi săpate în pământ, pe care, înainte de a depozita recolta nouă, le ardeau bine şi le aeriseau un timp, spre a înlătura orice umezeală vătămătoare. Era păstrarea unei practice tradiţionale, consecinţa nesiguranţei noastre multiseculare, când oamenii, părăsindu-şi gospodăriile, lăsau ascunse în pământ cerealele, încredinţaţi că le vor regăsi la întoarcere. O astfel de nesiguranţă a determinat pe Români să facă *ce puteau* şi *cum puteau*, adeseori în dezordine, fără sistem, trecând în grabă dela una la alta, cu ţinta de a salva cât se putea mai mult din ceea ce aveau.

Explicaţia se poate să nu fie cea mai bună. Faptul rămâne însă. Iar felul acesta de a munci, privit pe o altă latură, devine un defect. Şi iată de ce: graba de a termina o lucrare, care e strâns legată de putinţa Românului de a se adapta uşor la situaţii noi şi grele, duce, fireşte, la minunate rezultate, în special în vremuri de restrişte. Nu se mai întâmplă aşa, când e vorba de munca pe care Francezul o numeşte *de longue haleine*. O astfel de muncă nu se poate realiza cu improvizaţie şi cu iureş. Acestea nu pot dintr'odată să înlăture piedicile ivite în cale. Se cere în astfel de împrejurări chibzuială matură asupra ţelului urmărit şi asupra mijloacelor proprii a-l realiza. Se cere calm, metodă, energie neînfrântă. Şi aici, fără îndoială, felul nostru de muncă dă adeseori greş.

Un exemplu caracteristic din timpul dezastrului din partea I-a a războiului nostru de întregire şi pe care le reproduc din însemnările mele personale din acea vreme, ne va lămuri mai bine: (Pe margini de prăpastie. Plecarea din Oşeşti).

Să vedem acum, la ce rezultate duce aplicarea felului de muncă arătat, în viaţa noastră de Stat.

Ştim că'n prima jumătate a secolului XIX-lea Principatele Române, sub influenţa ideilor revoluţionare franceze, au început să-şi organizeze o viaţă naţională administrativă, politică şi economică după modelul statelor burgheze din apus. Evident, lucrul nu era uşor. Pericolul unei imitaţii a formelor apusene, căreia să nu-i corespundă un conţinut sufletesc — pericol în contra căruia a protestat încă dela început *Ion Ghica,* apoi *M. Eminescu* şi pe care l-a pus în timpurile noastre în deplină lumină D-l Profesor *C. Rădulescu-Motru* în „Cultura română şi politicianismul" — ameninţa serios această organizaţie. Aceasta n'a împiedicat totuşi ca lucrurile să-şi urmeze cursul lor şi România să devină, mai ales după unirea Principatelor, un stat din ce în ce mai *„occidental"*. Am ajuns să avem o adminstraţie complicată, o armată mare, un învăţământ public desvoltat, o organizare economică, graţie căreia ne-am pus în legături comerciale, din ce în ce mai intense, cu ţările din apus. Toate acestea n'au schimbat cu mult sufletul nostru. Iar ritmul muncii agrare şi pastorale româneşti, transpus în toată activitatea noastră socială îi dă acesteia un colorit special, care mai mult decât munca ţăranului a izbit pe străini şi i-a făcut să ne acuze de lenevie. Intr'adevăr dacă privim lucrurile ceva mai atent constatăm, că multe din zilele, care ar putea fi folosite pentru o muncă rodnică sunt în activitatea noastră oficială zile de vacanţă.

Citeam odată în nu ştiu ce ziar, că, după calendarul Copţilor creştini din Etiopia se consideră ca sărbători — când nu se munceşte deloc — în afară de zilele de sâmbătă şi duminică ale fiecărei săptămâni şi zilele de 5, 7, 12, 19, 21, 23, 24, 27 şi 29 ale fiecărei luni. Aceasta însemnează, cum se vede, că mai mult de jumătate din lună este consacrată trândăviei.

Nu poate fi vorba de aşa ceva la noi. Este adevărat, că Wilkinson afirma, la începutul secolului trecut, cum am

văzut, că în Țările române se respectau cu sfințenie 210 zile de sărbători pe an și că funcționarii, care țineau toate aceste sărbători, mai aveau vacanță la Paști și pe timpul verii.

Este probabil, că numărul sărbătorilor este exagerat de Wilkinson, care se referă mai mult la activitatea biurocratică, deși, firește, din pricina împrejurărilor sociale interne, ca și din pricina evenimentelor turburi externe, nici țăranul român nu va fi muncit atunci cu intensitatea, cu care a muncit mai târziu, când a avut și îndemnul și putința să muncească. Trebue primit *cum grano salis*, chiar adevărul cuprins în unele cercetări făcute de oameni grăbiți asupra vieții de țară din timpurile noastre. In orice caz ceea ce afirmă scriitorul englez despre neactivitatea administrației din acele vremuri este probabil foarte aproape de adevăr. Aceasta nu-l îndreptățea totuși să atribue întregului neam ceea ce constata în viața socială și administrativă din capitala țării.

Cum am spus și în altă pare, nu este întru nimic justificat să se atribue țărănimii, singura reprezentantă autentică a neamului românesc, defectele clasei suprapuse a boierimii și ale administrației. Influențe puternice orientale, infiltrate în special sub domniile fanariote în cele două principate române, au creat în sânul boierimii românești curcite, o anumită mentalitate, care a fost atribuită în mod greșit întregului popor, uitându-se uneori că a existat și o boierime românească autentică, păstrătoare a tradiției românești, care nu s'a amestecat cu elemente străine și nu a suferit influența lor corupătoare.

A munci puțin, cât mai puțin și a avea cât mai multe avantagii era un semn de distincțiune în vremurile când boierii din protipendadă mergeau cu ișlice uriașe în cap în trăsuri luxoase de Viena pe caldarâmurile primitive de lemn ale capitalei, ca să-și viziteze cunoscuții și socoteau că e un semn de mare distincție să nu coboare singuri din trăsuri, ci să fie luați de subțiori și duși de servitori pe sus până în camera în care se trânteau leneși

pe sofa. Administrația venală, deprinsă cu *hatârul* și *bacșișul* turcesc muncea și ea cât mai puțin putea și găsia în orice împrejurare prilejul de a întrerupe treaba. Sfinți peste sfinți, sărbători peste sărbători, pentru a trândăvi și huzuri, așa cum într'una din poeziile lui Coșbuc, călugării beau un nou pahar de vin numai când găseau în numărul nesfârșit al sfinților din calendar un nume nou pe care să-l *cinstească*.

Firește, lucrurile s'au schimbat ceva -- s'au schimbat chiar mult — de atunci până acum.

Nu e mai puțin adevărat însă, că a rămas încă în administrația noastră până azi pornirea de a săvârși munca pe *sponci* și cu întreruperi cât mai dese cu putință.

Munca e întreruptă întâi de sărbătorile stabilite oficial, cu prilejul Crăciunului, Paștelui și onomasticilor diferiților sfinți. Deși în afară de zilele de duminică, aceste sărbători nu au în majoritatea lor niciun rost, să zicem totuși, că e în respectarea lor o concesie făcută tradiției noastre religioase.

S'au născocit însă și alte prilejuri de întrerupere a muncii în administrație. S'a stabilit astfel, un timp după unirea cea mare până la noua turburare a păcii, că pe timpul verii, în afară de concediile acordate funcționarilor pentru odihnă — lucru justificat firește — să se lucreze sâmbăta până la prânz și să reînceapă serviciul tocmai luni după amiazi, adică după două zile de întrerupere.

Dacă acum vreo sărbătoare oarecare cade vineri, sau marți, intervine — putem zice acum *intervenea* — *puntea*. Aceasta însemnează, că se începe vacanța de vineri și se continuă până luni, cu întreruperea lucrului și în ziua de sâmbătă, peste care trândăvia trece ca peste o punte. Tot așa se întâmplă și în cazul al doilea, când puntea trece peste ziua de luni.

Un gazetar cehoslovac, care a vizitat Bucureștii în anul 1936 și care-și publică impresiile de călătorie în ziarul *Lidové denik vecer* scrie între altele: „Omul trebuie să

vină până la Bucureşti ca să cunoască in adevăr ceva frumos pe lume: *puntea*. Cum, nu cunoaşteţi acest cuvânt? In limba cehă însemnează pod şi cuvântul n'are în el frumuseţea pe care o are în limba românească. Puntea e atunci când între două sărbători e o zi de lucru, peste care se prelungeşte sărbătoarea celor două zile. Astfel că totdeauna sunt trei zile de sărbătoare. De aceea: trăiască puntea !" (cf. ziarul *Curentul* din 21 Iunie 1936). Ironia aceasta, uşoară în aparenţă, este biciuitoare în fapt şi apuseanul deprins cu munca neîntreruptă, desigur e surprins neplăcut de ceea ce găseşte la noi, aşa cum şi noi, la rândul nostru, nu putem concepe un calendar al muncii asemănător cu al Copţilor creştini din Abisinia.

In 1907 Spiru Haret, ca ministru al cultelor s'a adresat Sf. Sinod ca să reducă numărul sărbătorilor bisericeşti, fiindcă el vedea în mulţimea celor respectate de popor o cauză a relei stări economice. Suntem doar în anul revoluţiei ţărăneşti. Sinodul a dat atunci o *enciclică* prin care excludea dintre sărbători pe unele pe care le socotea „amăgiri copilăreşti şi rătăciri păgâneşti". Th. Fecioru crede că Sf. Sinod n'a făcut bine, când a înlăturat sărbători ca de ex. *Drăgaica*, care e, după D-sa, o sărbătoare curat creştină. „Trebuia sa se interzică numai acele obiceiuri ce nu sunt creştine, ce se practică la această sărbătoare, dar nu sărbătoarea în sine, căci la Drăgaică se sărbătoreşte naşterea Sf. Ion Botezătorul, căci poporul nu înmulţeşte sărbătorile din lene, ci din piozitate" (*Th. Fecioru:* Poporul român şi fenomenul religios, pag. 213). Se vede în observaţiunea D-lui Th. Fecioru starea de spirit a bisericii noastre, care crede că respectul sărbătorilor se face prin *nemuncă*. De aici rezultă neajunsuri mari pentru bunul mers al treburilor administrative. Disciplina muncii în biurouri este inexistentă aproape. Hârtiile se strâng în dosare şi rămân nerezolvate, iar cel ce vrea să aibă într'adevăr o soluţie a plângerii sale este nevoit să umble singur din birou în birou, din funcţionar în funcţionar, neajungând la urmă adeseori la nimic. In timpul

când existau partide politice, este cunoscut că prefecții, deputații și senatorii veneau din provincie cu ghiozdanele pline de petiții, pentru a căror rezolvare umblau din Minister în Minister. Firește, erau și cazuri, când se urmăreau soluții alăturea de lege, sau în contra legii. Nu e însă mai puțin adevărat, că chiar cereri drepte, a căror dreptate era vădită ca lumina soarelui, se înmormântau în dosare, dacă nu erau susținute de cineva cu „influență".

Imi permit să povestesc un caz recent și caracteristic petrecut după desființarea partidelor politice (în anul 1940) spre a se vedea că biurocrația noastră are racilele ei, independente de regimul politic. Un profesor împlinind vârsta de 60 ani este scos din oficiu la pensie. Ordinul ministerial fixează ziua de 1 Septembrie ca dată a scoaterii din serviciu. Revine apoi, fără nici un temei legal și stabilește ziua de 1 Iulie. După lege *„fișa de pensie"*, care trebuia să dea unui profesor putința de a-și încasa pensia fără întârzieri, cade în sarcina Direcțiunii școlii unde el funcționează. Ea, direcția, trebuie să alcătuiască această fișe, cerând din timp prin *adrese oficiale* tuturor autorităților, unde profesorul a funcționat, date precise, asupra timpului cât a funcționat și a salariului ce a încasat cu reținerile respective pentru Casa Pensiilor. In mod automat deci, cine a trecut la pensie, trebue să-și încaseze pensia, în luna, care urmează. Profesorul în cauză constată însă cu surprindere, în luna Iunie, când îi vine ordinul de pensionare, că fișa lui nu e nici completă, nici în regulă. Secretarul școlii e concentrat. Iși ia atunci personal sarcina de a completa fișa: merge la școlile, care daseră date greșite — unele din aceste școli fiind în provincie — completează acele date, își procură numeroasele acte cerute de lege, alcătuește cu multă strădanie fișa, copiind-o și recopiind-o. Când o găsește alcătuită după toate cerințele legii, o ia singur dela liceu și se duce la Minister spre a o supune verificării, știind că altfel va zăcea prin cartoane. Direcțiunea Contabilității învățământului secundar o găsește bine alcătuită. Trebuie

acum verificată şi de şeful contabilităţii inspectoratului şcolar. Funcţionarul, însărcinat cu această operaţie, găseşte şi el că e bună fişa. Ajungând lucrarea la şeful contabilităţii inspectoratului, *ultima instanţă* înainte de a porni actele la Casa Pensiilor, acesta aruncându-şi doar ochii peste acte afirmă sentenţios, că fişa nu este bine întocmită: „Nu prin *adrese* către şcoli trebuiau aflate diferitele date; pentruca Statul să nu fie frustrat de timbre trebue obţinute aceste date prin *certificate* dela diferitele şcoli; aceste certificate trebuiesc apoi vizate de Inspectoratele respectice". Profesorul rămâne uluit. El este obligat acum să meargă nu numai la şcolile unde funcţionase, dar şi la inspectoratele de Iaşi şi Constanţa, de care depindeau aceste şcoli. Câtă pierdere de vreme! Câtă cheltuială zadarnică! Se întoarce la şcoală. Cercetează fişele colegilor pensionaţi cu un an înainte tot după legea, care i se aplică şi lui: fişele sunt la fel! Caută legea pensiilor, o citeşte şi se convinge că fişa lui, ca şi a colegilor lui, e bine alcătuită. Ba găseşte în lege şi un articol, care spune că funcţionarii care vor face dificultăţi vor fi pedepsiţi. In acest timp şeful contabilităţii inspectoratului, după consfătuiri cu diferiţi specialişti din Minister, hotărăşte să dea tuturor şcolilor o circulară prin care să arate cum trebuiesc alcătuite, în afară de lege, după socotinţa sa proprie fişele. Este inutil să arătăm cum l-a judecat cu legea în mână pe acest *şef*, profesorul, de care e vorba. Ne mulţumim să amintim răspunsul acestui funcţionar: „Dar eu n'am în Minister legea pe care mi-o arăţi D-ta!" — „Şi D-ta te gândeai să decretezi drept lege, ceea ce-ţi trăsneşte D-tale prin cap?!" — i-a răspuns indignat profesorul. Au trecut în acest chip, punând la socoteală şi întârzierile dela Casa Pensiilor, două luni şi jumătate, până când profesorul să poată intra prin stăruinţi insistente personale în drepturile sale legale — ciopârţite şi acelea printr'o hotărîre nedreaptă a Casei Pensiilor, contra căreia a făcut apel la Curtea de Conturi şi să aştepte peste un an până să obţină o hotărîre a acesteia.

Am citat mai amănunţit acest caz care e tipic şi la fel cu care se petrec numeroase cazuri.

De aici dezordine. Funcţionarii, chiar în zilele şi orele de birou, munceau pe îndelete, fără nici o grabă — vorbesc la trecut fiindcă nu mai am decât slabe legături cu administraţia actuală — şi mai ales fără nici o responsabilitate. Aveau scuza — în parte justificată — că erau întrerupţi în treaba lor prin numeroasele intervenţii şi pătrunderea în birouri a tot felul de persoane străine. Nu e mai puţin adevărat totuşi, că chiar dacă nu s'ar fi produs astfel de perturbări, alte pretexte s'ar fi găsit de nemuncă.

Dar iată un caz şi mai frumos. Nu mai e vorba de un răspuns tardiv, ci de un răspuns anapoda şi lipsit şi de logică, pornit dela Direcţia învăţământului profesional din Ministerul Culturii Naţionale.

Mama unui elev, care a rămas de două ori repetent în clasa a IV-a gimnazială teoretică şi care este oprit de regulament să mai repete această clasă, se gândeşte să ceară autorităţii superioare un act de indulgenţă, prin care să-i permită a înscrie a treia oară pe fiu său în aceeaşi clasă. Femeie simplă, care nu cunoaşte secretele organizaţiei birourilor Ministerului, ea se duce la directorul învăţământului profesional. Prezintă petiţia şi i se spune să o lase acolo, căci va primi curând răspunsul.

Funcţionarul în competenţa căruia cădea rezolvarea problemei n'a observat măcar, că chestiunea nu era de competinţa sa şi că trebuia s'o trimită la altă direcţie. Răspunsul vine într'adevăr, fără prea multă întârziere. Mama elevului se prezintă la liceul teoretic, cu acest răspuns, care, socoteşte ea, rezolvă încurcătura. Ce citeşte însă Directorul în această hârtie? Iată: „La cererea Dvs., vă facem cunoscut că Ministerul aprobă fiului Dvs. ...dacă este absolvent a trei clase de liceu teoretic — şi nu era! — să se înscrie în clasa a IV-a liceu teoretic, dacă va trece un examen de diferenţă la următoarele materii:

contabilitate, mărfuri, corespondență comercială română, și aritmetică după programa de clasa I, II-a și a III-a a gimnaziului comercial". Este vorba deci în cerere de înscrierea pentru a treia oară în clasa a IV-a de gimnaziu teoretic și i se aprobă înscrierea în clasa a IV-a comercială, obligându-l să dea și un examen de diferență!

Fără multe comentarii! Un astfel de ordin e iscălit de un șef de serviciu care, probabil n'a citit nici petiția destul de clară, nici ordinul absurd ce a iscălit.

Se pot cita multe cazuri de acestea.

O explicație a faptului este desigur în transpunerea ritmului muncii țărănești în activitatea de biurou, care numai de formă e supusă cronometrului —oră fixă de începere, oră fixă de terminare a muncii — fără însă — și aceasta este o mare problemă a unei organizații viitoare — să se stabilească ce este răspunzător să facă fiecare și câtă cantitate de muncă e obligat să presteze. De altfel autoritățile însăși recunosc că nu se îndeplinește de funcționari o muncă precisă și ordonată și că din această cauză rezultatele unor măsuri, bune pe hârtie, sunt foarte slabe în practică, dacă nu sunt nule.

Acolo, unde însă se vede mai clar defectul activității oficiale, este în activitatea școlară propriu zisă. Firește, avem legi precise, avem regulamente, care prevăd în amănunt funcționarea școalelor; avem programe analitice, care prescriu și materia de predat și orele ce au să consacre fiecărei porțiuni de materie; avem în sfârșit orarii zilnice, care stabilesc, când se începe, când se sfârșește și ce întreprinderi trebuie să aibă activitatea școlară De aci credința pe care o avea, după cât se afirmă, Spiru Haret, că în fiecare moment el știa ce se petrecea în toate școalele din Țara românească.

Și totuși, activitatea școlilor noastre este așa încât deprinde pe elev, deci pe viitorul cetățean, cu o muncă complet neregulată și nesistematică. O mică socoteală a zilelor de muncă efectivă școlară pe ultimii patru ani școlari, ne va lămuri deplin:

1. In anul şcolar 1937—38 s'au ţinut cursuri în 196 zile, în care intră şi zilele de examen din Iunie. In restul celor 169 zile *nelucrătoare* se cuprind, în afară de vacanţele de Crăciun, de Paşti şi de vară, 36 duminici şi 16 zile de sărbătoare.

2. In anul şcolar 1938—39 avem 156 zile de cursuri în care se cuprind şi examenele din Iunie. Mai puţin ca în anul precedent. Restul de 209 zile se repartizează în afară de vacanţele obişnuite, la 31 duminici, 13 sărbători, 32 de sâmbete consacrate străjeriei. Zilele de şcoală consacrate străjeriei le socotim totuşi ca zile *nelucrătoare,* fiindcă folosul lor educativ era *minim* cu o mare pierdere de vreme. O motivare mai desvoltată a acestei afirmaţii nu e locul să o facem aci. Nu putem totuşi trece asupra faptului că prin voinţa Comandantului Străjii Ţării, ziua consacrată străjeriei a fost fixată Joia, pe temeiul că altfel nu se dă atenţia cuvenită educaţiei pe care aveau s'o primească elevii prin această instituţie. Cine cunoaşte însă cât decât — şi nu numai din cercetări cu caracter ştiinţific, ci şi în mod empiric din observaţiuni curente — ce intensitate poate avea munca elevilor în cursul unei săptămâni, ştie că în prima zi după Duminică, precum şi după sărbători în genere şi după vacanţă, elevii se adaptează cu oarecare greutate sforţării ce trebuie să facă spre a obţine bune rezultate. Pe măsură ce înaintează în cursul săptămânii, curba muncii lor se ridică, cu mici variaţii — asupra cărora n'avem să stăruim aici — până la finele săptămânii. Ne închipuim acum uşor, că prin oprirea muncii la jumătatea săptămânii, curba ei se scoboară pentru ca greu să se mai poată ridica vinerea şi sâmbăta, după care urmează o altă întrerupere. Şi aceasta cu atât mai mult, cu cât, din lipsa unei concepţii clare asupra rostului educaţiei, străjeria nu era muncă — cum ar fi trebuit să fie — ci prilej de pierdere de vreme.

3. In anul 1939—40 avem 165 zile de şcoală. Cele 200 zile rămase se repartizează, pe lângă cele trei vacanţii, la 29 duminici şi sărbători, 32 sâmbete consacrate stră-

jeriei. In acest an şcolar s'a trecut ziua străjeriei de joi, sâmbătă. Concesie utilă făcută activităţii şcolare! S'au introdus în schimb unele inovaţii, anume par'că făcute ca să turbure munca şcolărească: s'au întrerupt examenele de sinteză începute la 1 Iunie, pentru ca zilele de 6, 7 şi 8 Iunie să fie cansacrate exerciţiilor de exhibiţie străjerească.

Se mai adaogă la cele de mai sus, că chiar zilele de şcoală sunt întrerupte — nu rareori — pentru diferite comemorări sau pentru opere zise de educaţie socială: ziua mamei, ziua economiei, aniversări diferite, comemorări de personagii celebre, etc. etc.

Este caracteristic în această privinţă, ceea ce s'a întâmplat în ziua înmormântării regelui George al V-lea al Angliei. In semn de doliu şcolarii români au huzurit, întrerupând cursurile o zi întreagă, în timp ce pe tot întinsul marelui imperiu englez s'a întrerupt activitatea numai câteva clipe de reculegere. Şi nici măcar n'au putut să se distreze bieţii şcolari la cinematografe, care şi ele şi-au închis porţile în semn de doliu, fiindcă se întâmplase *marea nenorocire naţională,* că murise Regele Angliei!

Cum se vede, şcoala românească, căreia ar trebui să-i cadă sarcina de a deprinde pe elevi, cu precădere, cu o muncă regulată şi intensă, al cărei ritm să fie o pregătire pentru ceea ce vor fi obligaţi să facă în cariera lor de mai târziu, nu contribue decât să le dea deprinderi cu totul nepotrivite pentru acea carieră şi pentru ritmul unei vieţi sănătoase de Stat. De aceea se şi văd în activitatea noastră socială atâţia nechemaţi şi nepregătiţi, care încurcă treburile.

Nu e însă numai atât. Elevii se desprind cu munca neregulată şi din alte cauze. Aşa de ex. numărul mare al lor pe clase, precum şi cantitatea de materie de parcurs, duc la rezultatul că un control serios al muncii este greu, dacă nu imposibil. Chiar în clase normale — am avut în trecutul şcolii clase de 100—120 elevi, iar anul şcolar 1940—41, a văzut, în urma evenimentelor nenorocite, clase

cu câte 60—70 elevi în liceele din Bucureşti — când un profesor are una sau două ore pe săptămână şi are 50 elevi într'o clasă, este uşor de făcut socoteala că foarte puţin timp — câteva minute de elev — poate consacra într'un trimestru spre a controla şi aprecia activitatea lor. Şi atunci elevul român — care nu e în pericol de a se surmena, cum copilăreşte au pretins unii pe baza cercetărilor făcute în ţări străine, unde elevii, supuşi cu adevărat la o muncă grea şi istovitoare, ajung uneori la acest rezultat — face ce face şi funcţionarul român, de care vorbiam mai sus: nu munceşte. Nu munceşte decât când crdee că-i vine rândul să fie ascultat. Iar în ajunul examenelor depune cele mai mari sforţări — aşa cum munceşte ţăranul în toiul muncilor agricole — spre a-şi încărca mintea cu cunoştinţi îngrămădite fără sistem, nerumegate şi deci inutile, destinate a fi aruncate în întunericul subconştientului sau inconştientului, îndată ce a trecut ziua examenului.

Ritm de muncă agrară aplicat la munca intelectuală! Acelaşi lucru se observă şi în activitatea studenţilor universitari. Este inutil cred să arăt că majoritatea studenţilor noştri — sunt fireşte şi excepţii, care confirmă regula — nu citesc sistematic nici acasă, nici în biblioteci, unde se văd foarte puţini aplecaţi deasupra cărţilor şi numai în ajunul examenelor dau zor să „înveţe" *caietele de cursuri,* care sunt o nenorocire a învăţământului nostru superior. De aici rezultă, că oameni cu adevărat culţi ies puţini din Universităţi şi că, îndată ce şi-au creat o profesie, foarte mulţi *intelectuali* nu citesc decât jurnalul în timpul digestiei, dacă nu se mulţumesc cu ce aud la radio.

Să nu se pară curios că am stăruit ceva mai mult asupra activităţii şcolare. Nu e vorba de vreo preferinţă datorită deformaţiunii profesionale. Am făcut-o, fiindcă

şcoala oglindeşte, pe de o parte, spiritul societăţii, iar pe de alta, pregăteşte acest spirit. Tânărul care a deprins un anumit ritm de muncă în şcoală, îl păstrează, de cele mai multe ori, şi în activitatea lui socială de mai târziu.

Să trecem însă şi la alte activităţi.

In sporturi, care sunt atât de gustate de marele nostru public, se strecoară acelaşi caracter al muncii noastre naţionale.

Este evident că numai printr'o muncă încordată se pot obţine rezultate strălucite în îndeletnicirile acestea, care cer, pe lângă anumite calităţi sufleteşti, adesea ori înăscute, şi o anumită condiţie fizică obţinută prin exerciţii îndelungate şi sistematice. Sportivii noştri, înzestraţi cu calităţi native din belşug, cred că ele au importanţă covârşitoare. De aici două lipsuri: lipsa de antrenament şi lipsa de unitate în cazurile când lucrează în echipe. Aceste lipsuri duc fireşte la rezultate contradictorii în diferitele sporturi. In concursurile internaţionale de echitaţie, unde rezultatul depinde de calităţile călăreţului singur — alături fireşte, de ale calului — rezultate strălucite! Poate e şi o calitate ereditară a neamului echitaţia. In schimb, în întrecerile de foot-ball aproape nici o victorie de seamă obţinută asupra echipelor străine.

Se găsesc în observaţiile din ziare consideraţiuni, care concordă cu constatările noastre. In ziarul *Curentul* (din 18 August 1937) s'a publicat o dare de seamă privitoare la matchul dintre „România şi Ungaria". Cronicarul constatând, că încă dela început „Venus e la discreţia Ungariei", găseşte faptului acestuia explicaţia următoare: „Acest fel de a fi este foarte caracteristic temperamentului echipei Venus, de totdeauna, care bazându-se în jocul său aproape exclusiv pe *elan,* (pe iureş, zicem noi) nu mai e capabilă de nicio performanţă bună, când acesta a dispărut". Par'că auzi pe D. Cantemir, care vorbind de

felul cum luptă Moldovenii spune că: „la primul asalt se arată foarte dârzi, la al doilea mai moi, respinşi şi la acesta, rar au îndrăsnit să atace a treia oară" (op. cit. pag. 128).

Iar în legătură cu întrecerile de atletism dintre Germania şi România ce au avut loc la 22 Iunie 1941, antrenorul german Doctor Weimann, după ce afirmă că echipa românească *„s'a comportat bine, dacă ţinem seama de împrejurări"*, adaogă: *„Atleţii români vor trebui să lucreze mai mult, după părerea lui Engelhard"*. Engelhard este antrenorul Românlior. După complimentele de rigoare aduse echipei româneşti, Engelhard spune şi el: „In general toţi Românii sunt talentaţi, dar le *lipseşte antrenamentul şi cultura.* Atleţii trebuie să lucreze mai mult. Aproape în fiecare zi, ca să capete rezistenţă şi condiţie fizică..." (ziarul *Viaţa* din 25 Iunie 1941).

Se vede şi aici credinţa Românului că totul trebuie să se bizuie pe improvizaţie şi iureş, după cum se vede lipsa muncii intense de lungă durată.

In armată, unde, faţă de alte instituţii de stat, alcătuirea unor programe de lucru precizate pe ore, zile, luni şi ani de instrucţie este o obligaţie, căreia nimeni nu i se poate sustrage, ar părea că ritmul muncii nu e acela al muncii ţărăneşti. De altfel, preocuparea de căpetenie a oştirii este aceea de a *disciplina* pe tânărul soldat — mai ales pe ţăran — adică de a-l face să aibă simţul datoriei şi al răspunderii individuale, precum şi de a executa cu punctualitate, fără discuţie şi fără şovăire ordinile primite. Aceste ţeluri le îndeplineşte cu destulă pricepere armata noastră. Avem dreptul să ne mândrim cu spiritul de care e călăuzită în această privinţă, mai ales că *„materialul uman"* este minunat.

Cu toate acestea şi aici se strecoară uneori ritmul muncii rurale. Să luăm astfel unul sau două exemple care

confirmă afirmaţia noastră. In campania din 1913 comandamentul s'a bizuit pe ideea că *iureşul* [1]) e totul în războiu şi că *improvizaţia* e suficientă spre a obţine victoria. Aproape nici o grijă, că aici era sau putea să fie o lucrare de *longue haleine*. Şi astfel armata noastră a trecut în Bulgaria, spre a pune capăt războiului balcanic, în condiţiuni, care au desvoltat racilele felului nostru de a lucra. Deşi campania aceasta a fost o simplă manevră, ea era o manevră mare a întregii armate, în care inamicul nu era doar închipuit, ci era sau putea fi real. Se cuvenea atunci să se aplice toate regulile unui războiu condus cu pricepere şi prudenţă. In locul unei astfel de conduceri, diferiţi comandanţi de unităţi au crezut că *iureşul* e totul. Aşa s'a făcut de exemplu, că o brigadă sau divizie de cavalerie, între altele, a înaintat „fulgerător" spre Sofia, fără să întâmpine un pericol real, dar rupând orice legătură cu restul unităţilor noastre militare şi pregătind un dezastru (în cazul când ar fi existat un inamic real). Tot astfel s'a dat pe faţă cu acea ocazie lipsa unei organizaţii serioase a intendenţei şi a serviciului sanitar. De unde a rezultat că, într'o simplă plimbare prin Bulgaria, armata noastră s'a pomenit bântuită de holeră, lăsând pe câmpii străine morţi de boală, în locul morţilor de gloanţe.

Dacă acum, vrând să ne dăm seama cum a fost conceput şi cum a fost condus în mare războiul nostru de întregire din 1916—1918, deschidem şi citim atenţi *Memoriile* Mareşalului Averescu, constatăm că aceeaşi concepţie a *iureşului* a prezidat şi la alcătuirea planurilor noastre de luptă la începutul acelei campanii, care a dus la o

---

1) Nu întrebuinţez cuvântul *elan* pe de o parte fiindcă e un neologism puţin simpatic, pe de altă parte, fiindcă elanul (avântul pe româneşte) denumeşte starea psihică din care rezultă acţiunea. Prin *iureş* denumim acţiunea propriu zisă.

înfrângere atât de dureroasă. La 28 August deci deabia la câteva zile, după năvălirea noastră *„fulgerătoare"* în Transilvania, Mareşalul Averescu înainta *Comandamentului de căpetenie* un memoriu, din care reţinem, între altele următoarele: „Din cuprinsul directivelor date, la mobilizarea armatelor a II-a şi a III-a, rezultă că planul general de operaţiuni a fost conceput în ideia de a opera *pe două fronturi şi pe ambele ofensiv*. Pe frontul de Nord operaţiunile aveau a fi îndreptate mai întâi către Valea Mureşului, şi apoi asupra Capitalei Ungariei; pe frontul de Sud, mai întâi spre Cadrilaterul bulgar şi apoi dus până la cursul Iantrei.

„Acest plan de operaţiuni trebuie părăsit ca nerealizabil.

„Armata română, fiind chemată a lupta pe două fronturi, trebuie să adopte forma defensivă, pe unul din ele şi să îndrepte în cel mai scurt interval de timp o acţiune ofensivă energică şi viguroasă pe celalt front.

„Frontul de ales pentru atitudinea defensivă este cel dela Nord" (pag. 28). Nu continuăm citatul fiindcă restul cuprinde detalii tehnice.

Nu intră nici în căderea, nici în priceperea noastră, să apreciem valoarea sau putinţa de realizare a planurilor de război ale Statului nostru Major sau ale Mareşalului Averescu. Am vrut numai să scoatem din citatul de mai sus confirmarea părerii noastre şi anume, că planul Statului nostru Major de a lua ofensiva *pe ambele fronturi* (cu ţinta Buda-Pesta şi Iantra) este o consecinţă a concepţiei noastre, că prin *iureş,* indiferent dacă e pregătit cum trebuie sau nu, indiferent dacă ai mijloacele să-l realizezi în bune condiţii, vei ajunge la rezultatele dorite.

Iar pregătirea noastră de război era consecinţa încrederii desăvârşite a aceluiaşi Comandament în *spiritul de improvizaţie*. La data de 25 August — prin urmare la o distanţă de 10 zile dela intrarea noastră în războiu, se constată că nu suntem pregătiţi cum trebue şi că trebue să recurgem la regrupări de trupe, la schimbări de coman-

damente, la refaceri de planuri de luptă. Chemându-l la Marele Cartier, Regele Ferdinand îi comunică Mareşalului Averescu, că i-a încredinţat comanda Armatei a III-a. „Regele mi-a spus că a hotărît o nouă grupare a Armatei a III-a şi-mi încredinţează comanda ei pentru a restabili încrederea Bucureştenilor, care sunt foarte alarmaţi.

„Am sosit la Bucureşti pe la ora 7 şi-am mers direct la Comandamentul Armatei.

„Am fost pus în curent cu organizaţiunea şi dislocarea Armatei.

„Aceasta din urmă este mai mult sau mai puţin bună, *iar organizaţiunea este tot ce poate fi mai deplorabil.*

„Trupe de adunătură: s'au strâns batalioanele al 4-lea din toate unghiurile ţării şi, fără a fi grupate în regimente şi brigade, s'au format divizii, iar ca artilerie, foarte puţină de cea nouă, mai multă de cea veche, cu tragere înceată!

„Trupe care poartă în ele germenii panicei! Şi cu aceste trupe „planul de operaţii" prevedea a se lua Varna—Sumla—Rusciuk şi a se înainta până la Iantra!" (pag. 20).

Vorbind în sfârşit de cauzele dezastrului dela Turtucaia, Mareşalul Averescu citează un caz, care dă pe faţă consecinţele grave ale încrederei comandamentului nostru în iureş şi în puterea de improvizaţie, fără o pregătire atentă, minuţioasă şi plină de răbdare şi prevedere a unei lupte. Anume în toiul luptei dela Turtucaia: „Din artileria grea, 18 guri de foc nu mai puteau trage, fiindcă nu mai aveau muniţiuni. Acestea nefiind calibrate, s'au trimis la arsenal şi acolo au rămas. Celelalte guri de foc au avut câte o sută (circa) lovituri. Restul dotaţiunii era de expediat din Bucureşti. Nu se ştie (aceasta i-o spune Mareşalului Averescu, generalul Teodorescu, comandantul capului de pod *fără pod,* — cum i s'a zis — dela Turtucaia) dacă a fost expediat, cert este că nu a sosit" (pag. 21) [1]).

Se cuvine acum să spunem câteva cuvinte şi despre marele folos pe care-l poate trage poporul român — şi-l trage şi în fapt — din înclinarea aceasta spre iureş, care

supusă disciplinei devine la nevoie o calitate foarte prețioasă.

Iată acum un exemplu, care arată că o mare instituție românească răspândită pe întreaga suprafață a țării, poate presta o muncă ordonată, disciplinată, cu desăvârșită punctualitate îndeplinită, conducerea ei putând ști în orice moment, cu ceasornicul în mână, ce se petrece într'un punct oarecare. Aceasta e *instituția* Căilor Ferate Române. Instituție cu totul modestă, întemeiată sub domnia regelui Carol I de un consorțiu german, cu ingineri și impiegați germani, socotiți singuri destoinici într'o astfel de muncă, Căile Ferate Române sunt astăzi ceea ce știm cu toții. Conducerea și funcționarea lor este numai în mâinile Românilor, care sunt în stare să îndeplinească munca după aceleași norme, care ziceam la început, că se respectă în societățile industrializate din Apus.

O confirmare a muncii de ordine superioară, prestată la Căile Ferate Române, am avut-o în timpurile grele ale acestui războiu, în care ne aflăm. Fără o organizație serioasă a acestei instituții, în care se cere să nu lipsească dela locul său nici cel mai mic șurub, soarta războiului peste Nistru n'ar fi fost așa de sigură cum a fost. Statisticile oficiale publicate în ziare, arată că în cursul anului 1941 au circulat în țara noastră 22.000 trenuri pentru transporturi de trupe germane în Peninsula Balcanică și în Rusia, în afară de trenurile necesare trupelor noastre. Au fost astfel ingineri, care au muncit fără întrerupere câte 24 ore pe zi; au fost mecanici care au stat câte 36 ore pe mașinile lor; au fost în sfârșit impiegați de mișcare și șefi de stație care au stat la postul lor, câte trei zile și trei nopți, fără a fi schimbați.

Este în această muncă — altfel nu s'ar fi putut face — și aptitudinea Românului spre sforțări de acestea de energie, a căror intensitate e mare, iar durata scurtă, cărora noi le zicem *ureș*. Așa încât în această muncă uriașă, cu rezultate atât de fericite, se îmbină disciplina riguroasă și munca cronometrată cu putința Românului în

genere de a da, în anumite ocazii și nevoi, ceea ce se numește un „randament" mare.

Confirmarea ne-a dat-o însuși ministrul Germaniei, Baronul von Killinger în discursul pe care l-a pronunțat cu ocazia decorării unui număr însemnat de funcționari ai Căilor Ferate în ziua de 19 Oct. 1942:

„Acum aproape un an și jumătate, când am venit la București, zice ambasadorul străin, v'am exprimat lauda și recunoștința mea pentru funcționarea excelentă a Căilor Ferate Române.

„Noi, în Germania, știm ce probleme mari ați rezolvat. Știm că ați transportat o întreagă armată și nu numai soldați, dar și tunuri, tancuri, automobile și tot ce aparține unei armate. Această acțiune de transport ați executat-o în mod exemplar.

„Apoi a venit războiul nostru comun contra Rusiei. O parte a transporturilor pentru acest războiu a trecut prin România. Și iar a început pentru Dvs. o perioadă nouă de încordare și de muncă intensivă. La aceasta s'a adăugat o iarnă aspră, cum nu a mai fost de zece ani. Cu toții cunoaștem iarna ca mare dușman al căilor ferate.

„Extinderea rețelelor de căi ferate în urma ofensivei din răsărit a reclamat un efort al omului.

„Pentru Dvs. nu a existat ziua de lucru de 12 ore. Ați lucrat zilnic până la 17 și 18 ore, ați lucrat cu un devotament exemplar și cu o abnegație desăvârșită. La toate aceste transporturi nu a existat nicio defecțiune și niciun accident. Prin aceasta ați dobândit un succes strălucit și succesul este întotdeauna hotărîtor în viață". (Din ziare).

Venim acum la o problemă strâns legată cu aceea a muncii.

S'a afirmat, cum am văzut, și se afirmă încă de mulți, că așa zisa lene sau puțina rodnicie a muncii românești își are origina în felul cum se alimentează poporul nostru.

Că el se alimentează într'un chip edosebit de acela al popoarelor apusene, este desigur adevărat. Cine cunoaște prin propria-i experiență cantitatea și calitatea alimente-

lor unei familii de țărani români și are putința să se hrănească el însuși cu materii cărora li se atribuie obișnuit calități nutritive, socotește de nesuportat regimul țărănesc. Cine mai cunoaște în mod suplementar și teoriile științifice privitoare la valoarea alimentară a diferitelor materii, se convinge ușor că „standardul" de viață al țăranilor este cu totul inferior celui al altor popoare. Ceva mai mult, sunt unii, care afirmă, că au început să apară semne de degenerescență în păturile noastre rurale și că, dacă nu se iau măsuri urgente, poporul românesc, care după statistici întrece toate popoarele prin natalitatea sa, va pieri curând de pe harta Europei.

In fața unor afirmațiuni atât de grave, cel ce vrea să obțină o convingere temeinică, trebue să se documenteze și încă să se documenteze. Pe impresii vagi, pe care le obține cineva în contactul întâmplător cu țăranii, nu se pot stabili convingeri.

E drept că echipele D-lui Profesor Gusti, au cercetat în anchetele lor monografice și problema alimentației. Ni se dă însă în ele numai date concrete, din care nu se poate aprecia valoarea higienică alimentară a substanțelor citate.

Găsim astfel în *Sociologia românească* (Anul III Nr. 10—12 1938) un articol al D-lui Ștefan Popescu intitulat *„zidari teleormăneni la București"*, în care arată în amănunt hrana pe timp de o săptămână a unui țăran venit vara să facă transporturi de materiale cu căruța la o mare clădire în construcție. Iată lista alimentelor și valoarea lor în lei:

Luni: pâine 6, mezeluri 5, brânză 2. Total 13 lei.

Marți: pâine 6, roșii 4, măsline 4. Total 14 lei.

Miercuri: pâine 6, pepene 6. Total 12 lei (zi de post).

Vineri. (Am aflat că Vinerea nu mănâncă niciodată. Asta de când i-a murit un copil de 5 ani).

Sâmbătă: pâine 6, ceapă 2, brânză 5, slănină 6. Total 19 lei.

Duminică: pâine 6, roşii 4, ardei 2, ceapă 2, carne 15, untdelemn 5, 1/2 l. vin, oţet 3. Total 45 lei.

Şi autorul adaogă: „Astfel se hrăneşte Grigore Cărăuşu, care munceşte toată ziua scoţând pământ din gropi şi ducându-l cu căruţa la marginea oraşului, fiind plătit cu 20 lei de căruţă. (Fiul său care munceşte cu el câştigă 70 lei pe zi). Toţi lucrătorii mănâncă la fel. Se adaogă însă la ei tutunul şi băutura duminica" (pag. 53).

Este păcat că autorul nu precizează maximum şi minimum de căruţe pe care le scoate acest ţăran, zilnic. In acest chip ne-am da bine seama ce reprezintă acest „standard" de viaţă faţă de produsul muncii lui. Să facem însă noi o socoteală aproximativă: admiţând că, căruţaşul nostru face numai un minimum de 5 transporturi pe zi câştigând pe zi 100 lei, el va câştiga în şase zile 600 lei. Adunate sumele cheltuite pentru hrană, întreaga săptămână, obţinem un total de 122 lei. Făcând acum şi scăderea sumelor cheltuite pentru mâncare (cifră neîndoioasă) din totalul de 600 lei încasat (care poate merge la nevoie şi până la 1.000 lei) rămân bani necheltuiţi, la valuta din acea vreme, 478 lei — 878 lei.

Aceasta ne dovedeşte că, după concepţia noastră burgheză, un astfel de om consumă o cifră prea puţin însemnată din bugetul său pentru hrană, că e deci subalimentat şi că nu ar putea să îndeplinească o muncă grea ca aceea a încărcării în căruţă şi a descărcării cu lopata a unui material greu ca pământul şi cărămida. Şi totuşi, lucru de mirare, acest om munceşte din zori, până noaptea fără să moară.

Şi aşa se întâmplă cu toţi ţăranii, care se hrănesc mai mult sau mai puţin la fel cu căruţaşul din Teleorman. Dovadă că e nevoie încă de cercetări în acest domeniu, găsim în afirmaţiile D-lui *Dr. Claudian*, care par a contrazice pe cele de mai sus. Cercetând bugetul unui ţăran mijlociu D-l Dr. Claudian constată că „transformând valorile în bani, hrana reprezintă 60-75% din totalul lor. Proporţia aceasta creşte încă la bugetele mai sărace. Restul

de 24—45% reprezintă îmbrăcămintea şi încălţămintea, care astăzi nu se mai lucrează în casă, impozitele şi alte cheltueli, din care băuturile alcoolice reprezintă un capitol însemnat, care se ridică uneori la 5—10% din totalul cheltuelilor". (*Dr. Claudian,* Alimentaţia poporului român, Fundaţia pentru literatură şi artă Regele Carol II. Bucureşti 1939, pag. 135).

Am cunoscut de aproape, încă de copil, alimentaţia ţăranilor şi atunci când am învăţat în clasa VII-a de liceu higiena cu răposatul Dr. A. Urechia, am stat ca în faţa unui mare punct de întrebare, când am auzit că, conform teoriilor ştiinţifice ale timpului, un om trebuia să consume cel puţin 300 grame de carne zilnic. Cum se face totuşi — îmi ziceam — că trăesc şi muncesc din greu, ţăranii care nu mănâncă în cele mai multe cazuri 300 gr. de carne nici în mai multe săptămâni?

Dar teoriile, ce ni se predicau in şcoală acum aproape 50 ani, au fost, se vede, înlocuite cu alte fapte, iar poporul a continuat să trăiască şi să se înmulţească în afară de teorii. Chiar după teoriile ştiinţifice actuale însă, ţăranul care nu şi-a schimbat felul de hrană, este subalimentat. Iată cuprinsul a două lucrări recente. Este vorba întâi de constatările pe care le făcea *C. Jornescu* într'o scurtă lucrare intitulată: *Alimentaţia poporului român şi producţia agricolă a ţării.* (Editura Bucovina, Bucureşti). Autorul recunoaşte singur, că o cercetare serioasă a problemei nu se poate face, decât pe temeiul unor date statistice *precise,* iar acestea nu există în ţara noastră. Nu se găsesc nici date statistice precise din care să se vadă in ce măsură intră drept cauză a mortalităţii infantile insuficienţa alimentaţiei. Nu există apoi nici anchete, din care să se vadă cantitatea şi calitatea alimentelor folosite de populaţia rurală.

Rezultatele pe care le prezintă autorul sunt deci cu totul aproximative — recunoaşte singur.

Datele statistice pe anul 1937 dă un procent de 17,7% mortalitate la copiii mici, situând ţara drept penultima

din Europa. In Olanda mor 4,7%, iar în Norvegia 4,50%.

Dacă se cercetează cauza mortalității, se constată că 58,4% din totalitatea deceselor se datorează debilității congenitale, care provine în special din „alimentația insuficientă a copiilor și părinților, stare de subnutriție pe care se grefează foarte multe boli" (pag. 9).

Cam la fel se petrec lucrurile și cu statisticile altor ani. Copii subnutriți se găsesc numeroși în mediul școlar rural și urban. Cercetările făcute asupra felului cum se hrănesc acești copii în diferite părți ale țării „arată că 29,7% nu mănâncă decât de 1—2 ori pe zi; 21,4% nu-și iau niciodată dejunul; 11,8% nu mănâncă leguminoase; 42,3% mănâncă odată pe săptămână carne; 83,9% mănâncă constant mămăligă". (pag. 9).

Marea mortalitate și la copii mici și la adolescenți și maturi se datorește, după cercetările Institutelor de higienă, alimentației insuficiente, care e atât de deosebită de a celor din occident. Dece e insuficientă alimentația poporului român? Porumbul ar fi un aliment incomplet, fiindcă „din substanțele sale proteice îi lipsesc unii aminoacizi ca: triptofanul, iar lizina, cistina și glicocolul sunt în cantități mici; deasemenea îi lipsesc vitaminele necesare cresterii, precum și cele pentru combaterea rahitismului și xeroftalmiei" (pag. 10).

Concluzia formulată în termeni științifici cu privire la felul cum se hrănește țăranul român este următoarea:

„Cercetările științifice și analizele făcute au dat, în privința alimentației țăranului român, următoarele rezultate:

a) rația calorică insuficientă;

b) rația de proteine animale insuficientă;

c) substanțe ternare (grăsimi și hidrați de carbon) insuficiente;

d) Vitaminele A și D insuficiente.

Această insuficientă și incompletă alimentație *față de standardul internațional alimentar,* duce la mortalitate timpurie, debilitate organică, lipsa creșterii normale și la o muncă, de producție inferioară". (pag. 11—12).

O observaţie pe care ne-am permite s'o facem e următoarea: standardul internaţional a fost fixat, după spusa autorului: „a) pentru principiile alimentare, de comisia engleză a Ministerului de sanătate; b) substanţele minerale, de Sherman; c) vitaminele de comisia de standardizare biologică (Geneva)".

Se pune atunci întrebarea — asupra căreia se cuvine să revenim — dacă orice popor e obligat să aibă o hrană *standard*. Apoi se mai pune întrebarea dece totuşi poporul român nu piere şi dimpotrivă, se înmulţeşte cu toată mortalitatea ridicată, mult mai mult ca popoarele cu hrană standardizată.

Să trecem însă deocamdată, mai departe.

D-l *Dr. I. Claudian* (Alimentaţia poporului român, Fundaţiile Regale 1939) cerceteaz ăşi D-sa alimentaţia poporului român, care socoteşte că este azi înrăită faţă de secolele trecute. Atunci ţăranul se hrănea în afară de mămăligă de meiu şi apoi din secolul al 17-lea de porumb — cu laptele produs de vitele, care se înmulţeau în voie pe păşunile întinse, apoi cu miere din numeroasele prisăci de pe întinsul câmpurilor şi dealurilor româneşti, cu peşte în localităţile de lângă ape şi fireşte cu ceva — mai puţină — carne. Impuţinarea păşunilor, graţie marei extensiuni ce a luat agricultura după tratatul dela Adrianopol (1829) a dus la împuţinarea vitelor şi a prisăcilor, ceea ce însemnează reducerea hranei ţăranului aproape numai la mămăligă.

„Ţăranul fiind lipsit de principala sursă de proteine animale — *laptele* — subnutriţia, mizeria alimentară a apărut repede. Condamnat la o hrană *vegetală excesivă şi aproape exclusiv maidică,* fără proteine animale, redus, cu un cuvânt, la mămăligă, fără complementul ei tradiţional şi oarecum natural, laptele, pelagra a apărut pe la mijlocul veacului al XIX-lea, cam la o sută de ani după adoptarea culturii porumbului" (pag. 111).

Nu avem la îndemână elemente precise ca să apreciem întrucât pelagra este după războiul de întregire o proble-

mă de aceeaşi gravitate ca înainte de acest război. Cercetări personale — nesistematice, fireşte — m'au dus la concluzia că pelagra s'a împuţinat, dacă nu a dispărut în întregime în anumite regiuni după împroprietărire. Nici autorul nu ne prezintă statistici, care să ne lămurească în această privinţă.

Un rezultat interesant al cercetărilor D-lui Dr. Claudian este însă că porumbul singur nu este producător de pelagră, ci consumarea lui numai asociată cu alţi agenţi duce la acest efect.

...„Frecventa cazurilor de pelagră este dependentă de noi factori de capetenie: *sărăcia păşunilor* (cu consecinţa ei, scăderea vitelor de lapte) şi *întinderea culturilor de porumb*. Sunt în rezumat caracterele *agriculturii extensive de tip cerealist*. La acestea vin să se adaoge, *desimea populaţiei, lipsa de valorificare a produselor*, *alcoolismul* şi o serie de cauze locale sau accidentale care sporesc proporţiile răului. *Zona pelagrei se suprapune fidel peste zona lipsită de păşuni şi săracă în vaci de lapte*" (op. cit. pag. 130).

Cum însă mămăliga nu e singurul aliment al populaţiei rurale, se pune întrebarea, din punct de vedere ştiinţific, care e valoarea suplementului de alimente pe care ţăranul îl consumă împreună cu mămăliga. D-l Dr. Claudian găseşte că este un grav dezechilibru calitativ între alimentele utilizate. Din cercetările făcute în ultimul timp ar rezulta că „peste tot, caloriile furnizate de *substanţele de origină vegetală*, faţă de *cele de origină animală*, sunt într'o proporţie covârşitoare şi neatinsă în nicio altă ţară din Europa (82% în Ardeal, 85,5% în Basarabia)". (pag. 138).

Şi pentru o mai mare precizare: „cifra *proteinelor animale* care intră în compoziţia regimului ţărănesc, este aceea ce se depărtează mai mult de standardul teoretic, care este, cum se ştie, de 35—40 gr. de adult, pe zi...". (pag. 139).

Ar fi inutil să mai stăruim asupra altor amănunte. Ştim cu toţii, în linii generale, cum se hrăneşte poporul ro-

mân, iar cercetările ştiinţifice ajung la concluzia, că alimentele folosite de el sunt insuficiente şi că ele contribue la degenerarea lui.

O nelămurire se produce însă în mintea oricui stă şi judecă mai adânc asupra acestei probleme.

Cum se face — te întrebi — că astfel alimentat, poporul român a făcut în secolul al XIX-lea şi al XX-lea atâtea progrese? Cum se face că el a dat şi dă dovadă de atâta vitalitate? Cum se face că cu toată mortalitatea infantilă de care se vorbeşte atât, excedentul populaţiei este totuşi aşa de însemnat?

Acestea nu sunt semne de degenerescenţă. Mortalitatea mare infantilă, singurul punct nevralgic în această problemă, poate avea alte cauze, care printr'o politică sanitară bine chibzuită se pot înlătura. Cei ce cunosc mai de aproape situaţia gospodăriilor ţărăneşti, ştiu că mortalitatea mare infantilă nu se poate atribui numai debilităţii congenitale provocate de hrana rea a mamelor, ci, mai ales, lipsei de îngrijire higienică şi de cruţare a femeilor însărcinate, care muncesc în tot acest timp ca nişte roabe, precum şi faptului că nu se respectă la copiii mici (sugaci), fie din ignoranţă, fie din lipsă de mijloace, regulile higienice indispensabile.

Este deci de presupus, că măsuri serioase de organizare, luate în această privinţă şi mai ales înmulţirea personalului sanitar la sate, va înlătura în bună parte mortalitatea infantilă şi vom ajunge, independent de problema alimentaţiei, să fim în fruntea tuturor popoarelor prin excedentul naşterilor asupra morţilor.

Se poate socoti afirmaţia de mai sus drept o mare erezie ştiinţifică. O întemeiem însă pe următoarele considerațiuni. In toate cercetările ştiinţifice făcute asupra alimentelor utilizate de poporul român, se stăruia aproape numai asupra elementelor hrănitoare din mălai, lapte şi derivatele lui, carne (aproape inexistentă în hrana ţăranului) şi unele legume ca fasolea (mult consumată de ţărani), ceapa, usturoiul. Hrana ţăranilor noştri este însă

mult mai variată și mai bogată. Și despre ea nu se vorbește nimic.

S'a stabilit, cum am văzut, de comisii oficiale internaționale, cum trebuie să fie o hrană *standard*. Standardul acesta s'a stabilit după alimentele folosite de popoarele din apus. De unde rezultă însă obligația pentru un popor, ca al nostru, care s'a alimentat secole dearândul, în anumit chip, să adopte numai decât alimentația pe care alte popoare, trăite în alt mediu și în alte condițiuni istorice, au adoptat-o? Dece adică, spre a da o precizare, ar fi obligat țăranul român să mănânce cantitatea enormă de carne pe care o mănâncă brazilianul crescător de vite, sau chiar englezul, care are la dispoziție bunurile alimentare ale întregului glob?

Ca să socotim standardul alimentar al poporului român insuficient și producător de degenerescență fizică, trebue să cercetăm — cu mijloacele puse la îndemână de știință — elementele chimice alimentare ale tuturor plantelor pe care el el utilizează. Și așa ceva nu s'a făcut, uitându-se că poporul român nu e numai *cumpătat*, dar prin excelență *vegetarian*. Aceasta e și cauza faptului remarcat de toți străinii că *obezitatea* nu se întâlnește aproape deloc la țăranii noștri, care sunt toți *svelți*. Insuși D-l Dr. Claudian înșiră în lucrarea sa următoarele alimente vegetale folosite de poporul nostru: știr *(Amarantus)*, limba boului *(Anchusa italica)*, măcriș *(Rumex)*, podbal *(Taraxum of.)* ștevie, dragavei *(Rumex)*, cimbru *(Thimus)*, susai *(Sonchus arvensis)*, untișor, grâuleț *(Ficaria ranunculoides)*, barba caprei *(Tragopogon major)*, pur *(Allium rotundum)*, mărar, hrean, lăptuci... recunoscând expres că lista este incompletă (pag. 93).

Alături de acestea, D-l *S. Mehedinți* prezintă următoarea listă ceva mai desvoltată: jirul (fructul fagului) pentru ulei; alune, pere și mere sălbatice, gheorghine, coarne, smeură, mure, afine, porumbe, struguri de lăuruscă (viță sălbatică). Apoi urzici, ștevie, lobodă, știr, aiu (usturoi sălbatic) sau pur *(alium porum)*, cimbru, mărar sălbatic

(chimen), măcriş, untişor, sparanghel sălbatic, napi sălbatici. Fructe de primăvară: căpşuni şi fragi sălbatici. Apoi bureţi, ciuperci, sbârciogi, pânişoare, minătărci, hrighi, (hrib), râscovi, laptaşi, galbiori, postrăvi (bureţi mari de pe trunchiul copacilor) ghebe. Lăsăm la o parte vânatul şi peştii citaţi mai departe alături de scoici, raci, melci. (Antropogeografia, pag. 149—151).

Şi încă socotesc că lista nu e completă fiindcă dela o primă cercetare se vede că lipsesc păpădia, porumbele, călinele şi altele. Iar copiii îşi au plantele lor speciale alimentare pe care le consumă cu deliciu. Dacă sunt permise şi amintirile personale, voi cita şi alte plante pe care le-am cunoscut răscolind câmpurile şi bălţile împreună cu copiii de ţărani, colegii mei de clasele primare. Cum se ridica zăpada de pe câmp, porniam cu *răjuşele* (nişte beţe ascuţite la vârf în formă de daltă) şi desgropam brânduşile albe, ale căror rădăcini în formă de ceapă mică, le mâncam cu multă plăcere; mai târziu când câmpul se mai împodobea, mâncam tulpina groasă a unei plante cu frunze late, pufoase, numită laba ursului, sau rădăcina fragedă şi dulce a unui mărăcine mic cu coroana sferică şi cu flori mici albastre. Şi altele încă pe care nu mi le mai amintesc.

Vegetarianism precumpănitor şi la copii ca şi la oamenii maturi. Ca un om, fără cunoştinţi ştiinţifice, mă cred îndreptăţit să îndemn pe oamenii de ştiinţa a se întreba şi mai ales a cerceta care e valoarea nutritivă a tuturor acestora. Fiindcă numai aşa se poate rezolva misterul problemei că ţăranul român este subalimentat şi totuşi e în stare să muncească din greu, să se înmulţească şi să contribue la progresul ţării şi mai ales la apărarea ei în mod eroic.

Să ne punem însfârşit întrebarea, dacă cel puţin un popor care se hrăneşte aşa de prost, pune la o parte ceva din produsul muncii lui. S'a zis că agricultorii în general sunt oameni prevăzători şi economi. Ocupaţia lor le impune aceasta. Intr'adevăr, pe când muncitorul indus-

trial și burghezul în general poate trăi în oraș, consumând fără a avea nevoie să pună nimic de o parte, produsul muncii lui săptămânale sau lunare, țăranului i se cere o prevedere de cel puțin un an, dela o recoltă la alta: îi trebue să facă de exemplu, arături toamna, să arunce sămânța economisită de cu vara și să o lase în pământ luni de zile; să-și clădească instalații pentru adăpostirea vitelor și uneltelor, precum și a recoltei, etc. Această recoltă însăși trebuie să o socotească și să o chibzuiască pentru a o folosi cât mai bine și mai mult. Ar rezulta de aici, că poporul român, popor agricol prin excelență, trebuie să fie un popor chibzuit, econom, strângător. Aparențele par a fi însă contra unei astfel de afirmațiuni. N. Iorga, mi se pare, a spus că acest bun popor român *trăiește de azi pe mâine* — expresie care nu există și nu se poate traduce în nici o limbă, probabil fiindcă nicăieri nu se întâlnește o astfel de stare de lucruri.

Să intrăm în cercetarea mai de aproape a acestei chestiuni.

Pentru aceasta, vom face dela început deosebirea între orășeni și țărani, stăruind deocamdată asupra spiritului de economie la cei dintâi și apoi trecând la pătura rurală.

La Românii din principate, ideia de economie sub forma de strângere și păstrare de bani-monedă n'a existat până în secolul al XIX-lea. Boerii înșiși, care dispuneau de averi, nu le aveau în trecut decât sub forma de pământ, vite, case, blănuri prețioase și ca accesorii, monede metalice, obiecte de aur și pietre prețioase.

„Ideia în sine, — cum spune *George Stanciu* în lucrarea sa „Agonisirea la Români" (editura Cartea Românească, 1940) din care vom folosi datele ce urmează, — n'a existat niciodată, cel puțin până în epoca regulamentară. Ba, mai mult, întâlnim în viața noastră religioasă, foarte puternică în trecut, orânduiri, care pedepseau cu cea mai mare asprime pe adunătorii de averi, sau pe acei care „au stătut să strângă sau să agonisească" (pag. 62).

In orașe, prima încurajare a economisirii bănești pare a

fi fost făcută de bresle în trecutul nostru. „Cutia milelor" corespunzătoare munţilor de pietate din apus era o instituţie care strângea bani pentru ajutorarea nevoiaşilor.

De abia în secolul al XIX-lea anumiţi economişti se silesc în toate chipurile să înfiinţeze societăţi de economie. Astfel ia fiinţă în Bucureşti pentru prima oară societatea particulară *Economia* în 1870.

Deponenţii n'au fost însă decât puţin numeroşi şi aproape exclusiv dintre orăşeni: profesori şi preoţi, meseriaşi, lucrători, impiegaţi administrativi, magistraţi, militari, etc.

La 1 Aprilie 1881 ia fiinţă ca instituţie de Stat *Casa de economie,* la a cărei inaugurare ia parte însuşi Regele Carol I, posesorul şi al primului libret al acestei instituţii.

Casa de economii denumită apoi *Casa de consemnaţiuni, depuneri şi economii,* având pe de o parte şi alte atribuţiuni decât aceea de a colecta economii, iar pe de altă parte din pricina prea rigidului formalism biurocratic, n'a dat rezultatele ce s'ar fi aşteptat.

Aşa se face că în 1911—1912 depunerile în România se ridicau de abia la 91.524.000 lei, spre a scădea în 1912—1913 la 86.961.339 lei. Ele cresc după mărirea ţării şi ajung în 1926 la 213.352.000 lei iar în 1927 la 246.526.000 lei. Să se compare aceste cifre cu economiile din 1924 din următoarele ţări:

Belgia	2.087.200.000 fr.
Polonia . . .	4.252.000.000 zloţi
Cehoslovacia .	4.710.812.937 (librete şi conturi curente).
Suedia	2.443.527.000.

(Op. cit. pag. 127).

N'am citat niciuna din ţările mari.

Diferenţa este totuşi zdrobitoare între economiile strânse în aceste ţări şi cele din ţara noastră. Este de adăogat

însă rezerva, asupra căreia nu stăruie autorul, care ne dă aceste cifre (26 miliarde lei) că bună parte din economiile burgheziei româneşti erau depuse din spirit de speculă, care luase mare avânt după războiul de întregire, la băncile particulare, care au ajuns apoi curând la faliment.

Este de constatat totuşi un progres aparent în spiritul de păstrare al Românilor în urma reformei Casei de depuneri (devenită C.E.C.) prin legile din 1930 şi 1932. Următoarele cifre sunt edificatoare:

în 1931 (la modificarea legii) se depuseseră 980.426.848 lei;

în 1939 (numai după câţiva ani) se depuseseră 2.843.522.898 lei.

„Acum Casa de economie a devenit o instituţie a burgheziei. Clasa ţărănească, în imensa ei majoritate şi mai cu seamă cea din vechiul regat, reprezintă o cotă minimă în structura socială a depunătorilor la Casa de Economii". (op. cit. pag. 101).

Dovada se face uşor prin următoarele 2 tablouri statistice:

Depunători	1 Ianuarie 1938	1 Ianuarie 1939
Mediu urban . .	229.060 = 86%	274.134 = 85%
Mediul rural . .	37.892 = 14%	47.574 = 15%
Total . .	226.952 = 100%	321.708 = 100%

Depuneri	1 Ianuarie 1938 milioane	1 Ianuarie 1939 milioane
Mediul urban . . .	3680 = 94%	3690 = 94%
Mediul rural	213 = 6%	244 = 6%
Total . . .	3893 = 100%	3932 = 100%

Cum se explică această disproporţie? Fireşte nu putem vorbi de existenţa unui spirit real de economie la

pătura noastră sătească atâta timp cât ea a trăit în trecut în stare de iobăgie sau de așa zisa neo-iobăgie. Cine n'are ce mânca spre a se îndestula, nu se poate gândi să strângă. Au fost totuși în ultimile decenii — ca să nu zicem mai mult — timpuri când destui țărani au avut bani din belșug. Lăsând la o parte timpurile de față, când un țăran — au fost cazuri destule — poate câștiga de pe un pogon 100.000 lei — chiar și mai mult — se pot aminti și timpurile de după pacea dela Versailles, când iarăși plugarii și muncitorii, cât de puțin harnici, se „jucau cu banii". Și nu e de mirat cazul acelui hamal din Brăila, care prin 1920—21, măritându-și o fată, a legat la căpestrele cailor hârtii de 1.000 lei în loc de batistele sau ștergarele tradiționale; precum e de reținut prin hazul ei amenințarea unui țăran care, la chef, i-a spus în cârciumă altuia: „Mă, te omor și te plătesc!".

Au fost deci ocazii, când țăranii au avut din belșug ocazia să agonisească și să depună sume importante de bani. Aici este în joc însă o latură a sufletului țăranului nostru, care merită să fie cercetată. Orice țăran care-și înjghebează o gospodărie, caută întâi să aibă o casă a lui proprie. Țăran adevărat, care să locuiască cu chirie nu se poate concepe. Tot prisosul muncii lui aici și-l vâră în primul rând. Casa, mică la început și cu înzestrare interioară modestă, se lărgește apoi, se împodobește, se construesc în jurul ei coșare pentru vite, pătule și magazii pentru cereale și așa mai departe. Prin urmare aici se vede întâi spiritul de agonisire al țăranului. Când intri într'o astfel de gospodărie și cercetezi ce e în jurul tău, înainte de a intra în casă, vei vedea în pătule porumb nebătut în știuleți, grâu sau alte cereale în chiler sau chiar în vreo cameră de locuit, vite numeroase: cai și vaci în grajd, căruțe și diverse instrumente agricole, sub vreun adăpost. Economia țăranului în aceasta constă mai ales. Intâlnindu-mă prin 1922, după împroprietărire cu un țăran, pe care-l avusesem în timpul războiului soldat în compania mea și vorbind de una, de alta, am

ajuns să-l întreb și de starea lui economică. „In afară de lotul pe care mi l-a dat Statul, mi-am mai cumpărat două loturi; am în magazie un vagon de grâu, o jumătate de vagon de porumb și ceva fasole. Mai am patru cai buni, doi boi, o vacă cu vițel și o scroafă cu purcei...". N'am mai stăruit fiindcă aș fi aflat că are încă curtea plină de găini și gâște, al căror număr nu-l cunoaște, pe lângă căruțe, pluguri și unelte de tot felul. Omul acesta modest, cu cămașa înegrită de praf, era, socotit în bani, un om bogat. De aceea i-am strâns mâna spunându-i: „Bravo! Apoi tu ești un milionar. Tu știi de ce ai făcut războiul".

Cazul acestui țăran este — în proporții mai reduse în general — acel al tuturor plugarilor. Averea lor nu stă în bani. Când vreunul e strâns de nevoie, încarcă câțiva saci, sau o căruță cu grâu, cu porumb sau cu alte produse, cu care pornește la târg, sau vinde o vită de prisos, iar banii îi folosește pentru impozite sau pentru a-și cumpăra obiecte necesare. Bani monetă, mai ales bani hârtie nu are nevoie să păstreze decât în cantități mici. Aproape niciun plugar nu se va gândi să depună banii.

In timpul războiului actual (vara lui 1941) un țăran din jurul Bucureștilor a încasat pe ceapa de pe un pogon 100.000 lei. Sumă fantastică, față de aceea ce se câștiga în trecut! Cu această sumă țăranul a cumpărat un pogon de pământ, care până atunci se plătea cu maximum 20.000 lei. Când a fost întrebat de ce a făcut o astfel de plată exagerată, el a răspuns simplu: „Am plătit produsul unei recolte; dacă la anul câștig la fel, înseamnează că am devenit proprietar cu producția dintr'o vară".

Este deci exagerată afirmația, că țăranul n'are spirit de economie și că trăește de azi pe mâine. Este totuși și un pic de adevăr în afirmația aceasta. Adevărul este că o tendință nestăpânită spre lux și spre petreceri în timpuri de belșug, îl duce pe țăranul român la întunecarea simțului de prevedere. In ținuturile de șes, unde și belșugul e mai mare, săteanul pleacă la târg fără nici o

prevedere a măsurării banului: trage cu căruța la han, mănâncă și bea din belșug... când are bani. In schimb am văzut țărani bulgari chiaburi din Cadrilater, care făcând popas la o *cafenea* — acolo nu există cârciumi — cereau un ceai și consumau merindele purtate cu ei în desagi. Orice țăran român are înclinări vădite spre paradă, spre a se arăta în lume totdeauna mai mult decât este. De aici și luxul exagerat și nesănătos, care prinsese în ultimul timp în satele noastre.

Incercări oficiale de a desvolta în țărani simțul economiei în sensul burghez al strângerii de bani, au dus la rezultate aproape nule.

Regulamentul organic a căutat încă din 1834 să îmbunătățească soarta țăranilor iobagi prin legiferarea *cutiilor sătești* și a *pătulelor de rezervă*. Cutiile sătești realizau economii forțate ale comunelor prin impozite adiționale, în vederea utilizării la nevoie a acestor economii pentru folosul comun. Sumele strânse în „cutiile sătești" au fost sub regimul regulamentului organic destul de importante. Așa se explică după afirmația D-lui *G. Stanciu* că guvernul revoluționar din 1848 a ridicat din aceste cutii suma de 1.008.957 piaștri, iar în 1853 se ridică de Guvern și restul sumelor economisite, în valoare de 2.200.000 piaștri, nemai rămânând în cutii decât câte 6 piaștri de cap de locuitor. (cf. Stanciu, op. cit. pag. 64).

Cu pătulele de rezervă, care după regulamentul organic aveau chemarea să strângă în ani de belșug cereale, care să servească nevoilor sătenilor în timpuri de secetă și lipsă, nu s'au întâmplat lucrurile mai bine decât cu cutiile sătești. Ele au fost, după afirmația lui *Radu Rosetti* (în „Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova, I, 1907, pag. 421—422) „un flagel pentru săteni și un mijloc de înavuțire pentru priveghetori, sameși și ispravnici" (cf. Stanciu, op. cit. pag. 64—65). Autorul are dreptul să conchidă că „în vremurile turburi în care au fost înființate, ca și pătulele de rezervă, cutiile satelor erau la dispoziția guvernelor ce treceau pe la cârma Statului. Aceas-

tă întâie lovitură, dată acestor prime instituții de economie, avea să aibă adânci urmări în spiritul de agonisire al poporului și mai ales în încrederea maselor în instituțiile de economie" (pag. 81).

De atunci nicio încercare nu s'a mai făcut în această direcție în Principate și apoi în România până la Spiru Haret, despre a cărui activitate vom vorbi ceva mai jos.

Se cuvine acum să pomenim ceva despre activitatea din Transilvania până la unirea din 1920.

In Transilvania — în a doua jumătate a secolului al XIX-lea — fie din cauza unei mai bune stări economice a țăranilor, fie din cauza propagandei fructuoase și conducerii pricepute a intelectualilor patrioți, care în special, în urma propagandei lui *Visarion Roman*, întemeietorul *Institutului de credit și economie Albina*, s'au silit să înființeze instituțiuni de credit și economie în toate centrele mai importante, spiritul de economie se întinde și se desvoltă îmbucurător în straturile populare, așa încât la sfârșitul anului 1910 se găseau depuși spre fructificare la cele 145 instituții de credit și economie 105.226.820 florini. Fapt important este că 70% din aceste economii erau depuneri sub 500 florini, ceea ce arată caracterul lor de mici economii.

Războiul de întregire a adus și în Transilvania perturbațiuni economice păgubitoare. D-l Stanciu ne prezintă astfel următoarele date cu privire la situația depunerlior spre fructificare:

1914	1933	1934
3.144.918	2.323.060	1.314.350

(Op. cit. pag. 37).

Față de lupta dusă atâtea decenii de conducătorii Românilor din Ardeal, față de situația economică minunată, la care se ajunsese în această privință înainte de Unire, sunt, firește, dureroase rezultatele atât de rele, la care s'a ajuns în ultimul timp și în a căror analiză nu e locul

să intrăm. Poate însă pretinde de aici cineva — şi în aparenţă pe bună dreptate — că spiritul de economie nu e ceva firesc la poporul român şi că acest spirit numai printr'o operă educativă susţinută, se poate produce şi desvolta. Dovada s'ar face, cercetând şi rezultatele instituţiilor economice de tot felul care luaseră fiinţă — unele devenind chiar înfloritoare — pe întinsul vechiului regat înainte de războiul de întregire naţională. Sub impulsul inimos al ministrului Spiru Haret atunci se întrebuinţa altă metodă decât aceea copilărească a sărbătoririi unei aşa zise *zile a economiei*, în care totul s'a redus, ani de zile, la predici orale seci în şcoli, fără ca cineva să cerceteze dacă a ieşit de aici vreodată un folos real cât de mic. Vorbărie ridicolă şi pierdere de vreme zadarnică! In ultimul timp *ziua economiei* s'a redus — dar nu s'a renunţat la ea — la cuvântări de îndemn ţinute la radio, pe care e sigur că cei, cărora le sunt adresate, nici nu le ascultă.

Pe vremea lui Sp. Haret s'a întreprins prin învăţători şi preoţi înfiinţarea de bănci populare, de cooperative şi obştii de arendare în sate — instituţii, care ajunseseră cu obolul modest al sătenilor la rezultate destul de frumoase pentru timpurile antebelice. A venit însă scăderea mare a valutei noastre naţionale până într'atât, încât sumele depuse înainte de război — 200, 300 sau 500 lei de cap de om — ajunseseră să nu mai fie preţuite. Nimeni nu se mai gândea să se ducă la banca din sat spre a împrumuta 20, 50 sau 100 lei, când astfel de sume se procurau foarte uşor, vânzând o găină, sau lapte, sau unt ş. a. m. d. Cu atât mai puţin nu se mai depunea nimic. Băncile vegetând, obştiile de arendare, care dăduseră oarecare rezultate pozitive, desfiinţându-se din cauză că se făcuse împroprietărirea, spiritul de economie şi de cooperare a primit după întregire o lovitură de moarte. Ceva mai mult, dacă a fost necesară o împroprietărire individuală urgentă, în locul cultivării în obştii comunale a moşiilor expropriate, una din cauze trebuie găsită în

conducerea nepricepută şi incorectă a acestor obştii. Toate experienţele ţăranilor i-au dus deci în mod firesc la convingerea că agonisirea de capital bănesc este inutilă şi înşelătoare.

De aceea, aş încheia cu un deziderat legiferator: Prevaricatorii banilor Statului precum şi aceea, mai ales, ai instituţiilor al căror rost e să deprindă pe ţăran cu economia de bani, să fie pedepsiţi grav de tot, iar pedeapsa să se pronunţe repede şi să se aplice fără întârzieri.

INDICE DE NUME

A.

Achimescu: 118, 121, 122
Abrest Kohn: 45
Allard Camille: 25, 26, 64, 74, 417
Albertini Tomasso: 18
Alecsandri V.: 239
Avram P. Todor: 25

B.

Bălcescu: 215
Băncilă Vasile: 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 233
Bandini: 9, 18, 39, 405
Banu G.: 164
Bart Jean: 120
Bartok Bella: 16
Batzaria N.: 46, 48
Bayer Ernst: 268
Beau de Lomenie: 57
Becker C.: 118, 119, 122
Bellanger Stanislas: 231
Bellessort André: 33, 36, 38, 76, 231, 349
Belot G.: 388
Bernhardi: 169
Bielski: 39
Blaga Lucian: 146, 147, 355, 358, 359, 363, 364, 372, 373, 425, 426
Blutte M.: 42
Boos: 194
Boule: 163
Bolintineanu: 121
Broca: 166, 167, 185
Bucuță E.: 240

C.

Cantemir Dimitrie: 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 215, 452.
Carra: 20, 41, 67, 227
Caraczay: 21
Carel Alexis: 250, 251
Carossa Hans: 28, 48
Caragiale: 399
Cartojan N.: 370
Chamberlain H. St.: 169, 194
Chelcea Ion: 180, 181, 188
Chateaubriand: 239.
Chendi Ilarie: 94
Chiaro Anton Maria: 19
Clarétie Léo: 56, 57, 78
Claudian Dr.: 458, 459, 461, 462, 464
Coandă Gr. T.: 119
Conklin Edwin Grant: 190, 191
Corcea Avram: 117, 121, 122
Constantinescu N. A.: 262
Cosma Presviterul: 372

Coşbuc G.: 116, 123
Crăciunescu I.: 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 238
Craven Lady: 20
Creangă Ion: 129
Cuza A. C.: 159

D.

David: 198
Demetrescu Anghel: 116
Demidoff Anatole: 22, 32, 63, 69, 70
Deniker: 166, 167, 168, 185
Densuşianu Ovid: 116, 175
Desprez H.: 25, 74
Desjardins Ernest: 35
Dima Al.: 153
Diehl Charles: 58
Dobrogeanu Gherea: 397
Dostoiewsky: 397
Donici: 177, 178
Drăghicescu D.: 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 176, 425
Dragomir Silviu: 213, 214
Dumitrescu Al.: 119, 122
Dumtrescu Iaşi: 3
Dunca Schiau Constanţa: 117
Durkheim: 388

E.

Eminescu M.: 239, 240, 264, 439

F.

Fava Roberto: 12, 27, 28
Făcăoaru I. Dr.: 182, 188, 189
Fecioru Th.: 355, 361, 362, 363, 365, 366, 367, 368, 374, 426, 442
Febvre Lucien: 194, 203
Ferrerro Gugliemo: 174
Ficheux Robert: 181
Filipescu Th.: 117
Finot J.: 245
Focillon Henri: 58, 59
Förster: 3
Freud: 265
Fouillée: 371

G.

Gaster: 370
Găvănescu I.: 156, 157
Georgescu D. C.: 183, 196
Gerando: 9, 10, 23, 24, 32, 43, 54, 55, 60, 63, 70, 71, 72, 386
Ghica Ion: 439
Gion: 238
Giurăscu C.: 103, 170, 171, 174, 175, 176, 201, 207, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 288, 291, 292, 307, 402
Gobineau: 169, 192
Gorechi: 40
Gorki Maxim: 236, 428 284, 285, 288, 291, 292,
Gratiani: 40
Gregorian: 262
Cromier Emile: 235, 236

H.

Hacquet: 60
Haşdeu B. P.: 370
Hardy G.: 194, 249, 256, 394
Comte d'Hauterive: 21, 67, 68
Havelock Ellis: 182
Herbart: 3

I.

Iorga N.: 8, 18, 20, 21, 22, 35, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 60, 67, 97, 170, 172, 174, 175, 176, 201, 357, 369, 379, 385, 386, 466
Iosif St. O.: 277
Iroaie Petru: 153

J.

Jennings: 190
Jornescu C.: 459
Josika Nicolae: 24
Joussain André: 355

K.

Kant: 355
Keyserling: 17, 34
Khell Ştefan: 229
Kingston Beatty: 35
Köpker Wolfgang: 213
Kotzebue: 22, 23
Kreidemann Hieronimus: 22

L.

Labbé Paul: 56, 77
Lahovary N.: 187, 196, 198, 199, 200, 201, 202
Lecca O. G.: 185, 189, 192
Lakhorsky: 256
Legras Jules: 395, 396, 427, 428, 430
Lester P.: 193
Livius Titus: 278
Loti Pierre: 261
Ludendorff: 48, 49, 50, 51, 52, 332
Lupaş I.: 45, 46, 102, 103

M.

Macedonski A.: 117
Maiorescu Titu: 336
Mănuilă Sabin: 197, 198
Marian: 414
De Martonne: 13, 14, 33, 59, 208, 209, 349
Mehedinţi S.: 17, 28, 206, 258, 356, 360, 361, 365, 366, 367, 384, 385, 417, 429, 464
Mendel: 186, 189, 190, 196, 202
Michelet Jules: 10, 11, 26, 44, 55, 76, 91
Miedzileski: 40
Millot J.: 193
Moldovanu Lascarov Al.: 232
Moldovan M.: 420
Morand Paul: 30, 31, 65, 79, 80, 399
Morariu T.: 384
Morgan: 190
Münster Sebastian: 40
Muzet Alphonse: 59, 60

N.

Neculce I.: 289, 400
Negulescu P. P.: 165, 170, 244, 245, 246, 247
Neigebauer: 35
Nestor J. M.: 184, 185, 187

O.

Obedenaru: 179
Olteanu Maria: 15
Ouard G.: 30, 34, 37, 38, 232, 315, 390
Orzechowscki: 40

P.

Pamfile Tudor: 372
Pană Popescu: 115
Papacostea V.: 316
Papadima Ovidiu: 359, 360
Papahagi Tache: 198
Papilian V.: 197
C. Pârâianu: 122, 123
Paul din Alep: 19
Pârvan V.: 117, 121, 173, 220, 347, 349
Perrin R.: 43, 108
Pétin Général: 52, 53, 54
Petrovici I.: 5, 256
Péytavi de Faugères: 78 220, 347, 349
Philippide Alex.: 113, 114, 115
Pillat Ion: 240
Pingaud Albert: 341
Pitard Eugène: 163, 165, 166, 167, 168, 178, 179, 180, 181, 185, 187, 188, 192, 193, 230
Pobedonostzeff: 127
Podol Adriana: 119
Poisson Georges: 170 171
Popescu Ştefan: 457
Popovici Gh.: 195, 196, 197 198
Porsenna N.: 158
Robert Kor Porter: 21, 355
Poujade Eugène: 37, 55, 73
Baden Powel: 271
Precup E.: 218
Puşcariu Sextil: 218

Q.

Querini: 35
Quinet Edgar: 10, 36, 72

R.

Rădulescu Motru: 3, 116, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 184, 185, 195, 418, 439
Raicevich: 32, 42, 62, 103, 227, 417
Rainer: 198;
Ralea M. D.: 140, 141, 142, 144, 345, 346
Dr. Râmneamţu: 198
Rebhun: 230
Rebreanu Liviu: 144, 145, 146
Reclus Elisée: 11, 12, 64, 75, 76, 417
Reichersdorff: 40
Recordon François: 60, 61, 69, 228
Von Renner: 21
Richepin Jean: 29
Roger Noëlle: 12, 13, 28, 29, 57, 64, 65, 77, 209, 229
Romier Lucien: 15, 16, 29, 30, 33, 34, 36, 37, 57, 66, 79, 212, 261 383, 389, 390
Rosseti C. A.: 9
Rosseti Radu: 471
Ruggieri: 40

S.

Sadoveanu: 240
Salaberry: 42, 226, 228
Sanielevici H.: 183, 191, 194
Bernardin de Saint Pierre: 239
Sbierea: 370
Scriban Ştefan: 119, 122
Şeicaru Pamfil: 276, 399
Dr. Şerbănescu M. I.: 119, 121
Comte Sforza: 419

Prof. Simionescu I.: 153, 155, 214, 215, 217, 218, 224
Kaj Binket-Smith: 251, 252
Sommer Iacob: 39
Stanciu George: 466
Stăniloaie Dumitru: 375, 376
Stoica M.: 122
Sulzer Francisc: 41

T.

Taylor: 420
Tempea Radu: 135
Teodoru Ştefania: 397
Del Valle de Toje: 44
Tolstoi Leon: 396, 397, 398
Tutoveanu G.: 118
De Tott: 19

U.

Ubicini: 44, 54, 55, 73
Dr. Urechia A.: 459
Ursu Ion: 337

V.

Văcărescu Enăchiţă: 135
Valeriu Al.: 119
Vâlsan Gh.: 214, 216, 224, 240, 414
Vlahuţă Al.: 239, 240
Veber Pierre: 80
Dr. Velluda C. C.: 197
Verne Jules: 105
Vernescu M. G.: 119, 121
De Vigenère: 41
Viorescu Lascăr: 22, 23, 26, 27

W.

Walsch R.: 61, 62
Watson Seton: 46, 283, 312 313, 316, 317, 321, 331, 334, 335, 407
Marquiş de Wavrin: 225
Weissbach: 179
Wilkinson: 31, 32, 61, 69, 228, 417, 439
Wirth Albrecht: 14
Woltmann: 169

X.

Xenopol A. D.: 38, 39, 41, 283, 298, 303, 305, 316, 318, 319, 320

Z.

Zucher: 21

TABLA DE MATERII

CAPITOLUL I

Pag.

Ce spun străinii 7

CAPITOLUL II

Ce spun Românii 81

CAPITOLUL III

Rasa şi sufletul românesc 161

CAPITOLUL IV

Pământul 203

CAPITOLUL V

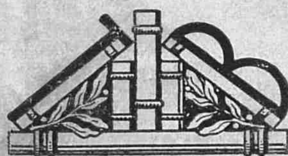
Desvoltarea istorică 261

CAPITOLUL VI

Credinţa religioasă 345

CAPITOLUL VII

Ritmul muncii 416

TIPOGRAFIA
«BUCOVINA»
I. E. TOROUŢIU
BUCUREŞTI
1944

Preţul 500 Lei